

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“АНГЕЛ КЪНЧЕВ”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

**Ролята на криминологията
и сродните ѝ науки
в противодействието
на престъпността**

Сборник с доклади

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“АНГЕЛ КЪНЧЕВ”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Ролята на криминологията
и сродните ѝ науки
в противодействието
на престъпността

2018 г.

Отговорни редактори:

проф. д-р Петя Шопова

гл. ас. д-р Светлин Антонов

Рецензенти:

доц. д-р Емил Маджаров

доц. д-р Людмил Георгиев

Настоящият сборник съдържа доклади, изнесени на състоялата се на 10 юни 2017 г. в Русе конференция на тема “Ролята на криминологията и сродните ѝ науки в противодействието на престъпността”.

Русе, 2018

Печат: Печатна база при Русенски университет „Ангел Кънчев“

ISBN: 978-619-207-150-9

ПРЕДГОВОР	3
ПЪРВА ЧАСТ: ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРЕСТЪПНОСТТА И ФОРМИРАНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА НАКАЗАТЕЛНА И ПРЕВАНТИВНА ПОЛИТИКА.....	4
Ролята на криминологията и сродните ѝ науки в противодействието на престъпността Петя Шопова	4
Процедурите за реализиране на отговорност на ненавършили пълнолетие извършители на общественоопасни деяния и тяхното превантивно значение за ръста на престъпността Екатерина Салкова, Янко Ройчев	14
Криминологично съдържание на понятието „Превенция“ Огнян Велев	23
Разграничение на превантивната дейност от превантивната функция на наказателната отговорност Светлин Антонов	28
Формиране на наказателната политика и политиката по превенцията на престъпността Ивайло Иванов.....	36
Ролята на министерския съвет в превенцията и контрола на престъпността Айхан Топал.....	46
Наказателната политика на държавата за защита на политическите права на гражданите Мария Михайлова	62
Тестовите за интегритет в противодействие на корупцията сред служителите на МВР Павлин Коджахристов	74
Българското средновековно наказателно право – първи опити за превенция на престъпността Нели Георгиева Радева.....	85
Престъпления против личността, извършени при професионална непредпазливост.. Причини и условия, обуславящи извършването им. Невена Русева	91
Ролята на съдебните актове в превенцията на престъпността Аделина Константинова Хаджийска.....	104
Ролята на местната власт за справяне с ширещата се конвенционална престъпност Диян Димитров	110
Ролята на научните изследвания в противодействието на нелегалната имиграция Александър Русев.....	123
Обществената сигурност - нови субекти и необходимост от съвременна нормативна уредба Ангел Тянков Тянков	136
Оперативната самостоятелност в оперативно -издирвателната дейност на службите от сектора за сигурност при противодействие на престъпността Велина Маринова-Йорданова.....	158
Контраразузнавателният механизъм като модел за информационно осигуряване на сигурността на организациите Свилен Стоянов	169
Етнодемографският облик на съвременното българско население и отражението му върху сигурността Иван Йорданов.....	182
Необходимост от научни изследвания при изучаване на заплахи, необходимост от стратегия за наука и иновации в областта на сигурността Петя Банкова - Тенева	200

Приложение на контраразузнаването в Република Италия Свилен Стоянов	210
Скритата престъпност като фактор в развитието на криминологията Мартин Ковачев	221
Българският феномен телефонна измама Иван Пенков Иванов	232
ВТОРА ЧАСТ: ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНОТО ПРЕСТЪПНО ПОВЕДЕНИЕ И РАБОТА С ПРАВОНАРУШИТЕЛИ	243
Някои аспекти от изследването на факторите на индивидуалното престъпно поведение Галина Ковачева	243
Личностов профил на извършители на сексуални посегателства върху деца – представяне на случаи от практиката Силвия Крушкова, Георги Данов.....	249
Социално - педагогическа работа с деца и младежи с девиантно поведение Валентина Василева	256
Изследване на индивидуалното престъпно поведение на сексуалните насилници на деца Любка Христова	265
Необходимост от изучаване личността на крадците рецидивисти при извършване на превантивни полицейски действия Ана Филибева	278
Оценката на риска като основа за индивидуална работа с осъдени на пробация Анна Тодорова	291
Индивидуална работа с малолетни и непълнолетни правонарушители в местна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни /на основа на опита на комисията в гр. Разград/ Момчил Костадинов.....	301
Социално- педагогически ракурс на престъпното поведение Павлин Петров.....	313
Насилието в училище - мерки за противодействие Деян Стайков, Валентина Василева.....	323
ТРЕТА ЧАСТ	331
Прилагане на принципа за разглеждане и решаване на делата в разумен срок в досъдебното производство Мая Петкова	331
Някои теоретични разсъждения по проблеми на гражданския иск в наказателния процес Любослав Любенов	338
Ограничаване автоматичното действие на чл. 78, ал. 1 от Закона за собствеността Сергей Калинков	348
Добросъвестно придобиване на движими вещи с международен елемент Сергей Калинков	353

ПРЕДГОВОР

Противодействието на престъпността представлява един от най-важните обществени въпроси, които органите на изпълнителната и законодателната власт трябва да решават. Ефективността на решенията е непосредствено свързана със способността на тези органи да основават своите актове на фундаменталните и приложните изследвания на криминологията и сродните ѝ науки.

Конференцията на тема „Ролята на криминологията и сродните ѝ науки в противодействието на престъпността“ е посветена на посочените проблеми.

Тематичните направления са три:

Първо: Ролята на научните и приложните изследвания при изучаване на престъпността.

Второ: Изследване на индивидуалното престъпно поведение и работа с правонарушители

Трето: Формиране на наказателната политика и политиката по превенция на престъпността

В конференцията участват учени, които се занимават с фундаментални и приложни изследвания в областта на криминологията и сродните ѝ науки-наказателно право, психология, педагогика, психиатрия, криминалистика, социология и други.

Резултатите от конференцията имат значение както за развитие на науката, така и за социалната практика.

ПЪРВА ЧАСТ: ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРЕСТЪПНОСТТА И ФОРМИРАНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА НАКАЗАТЕЛНА И ПРЕВАНТИВНА ПОЛИТИКА

Ролята на криминологията и сродните ѝ науки в противодействието на престъпността

Петя Шопова

Анотация: Разглежда се ролята на приложната криминология за изучаване на престъпността и за формиране на наказателната политика и политиката по превенция на престъпността. Проследява се използването на интердисциплинарен подход в индивидуалната работа с правонарушителите. Предлага се статут на Център за криминологични изследвания.

Keywords: criminology, penalty politics, prevention of crimes, individual work, criminological studies.

1. РОЛЯТА НА НАУЧНИТЕ И ПРИЛОЖНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ПРИ ИЗУЧАВАНЕ НА ПРЕСТЪПНОСТТА

Криминологията като наука за престъпността се формира през 18 и 19 век. Учени - антрополози, лекари, юристи, философи търсят отговори на въпросите защо определени лица извършват престъпления, различават ли се извършителите на престъпления от другите хора, каква е ролята на обществената среда при формиране личността на правонарушителите и за тяхното поправяне и превъзпитание.

През 1764 г. в Милано е публикувана книгата на Чезаре Бекариа „За престъпленията и наказанията“, в която авторът се възпротивява на съществуващата наказателна система, която унижава и унищожава човека чрез мъченията. Защиства тезите на Просвещението за законоустановеност на престъпленията и наказанията, за личния характер на наказанието и превантивната му роля. Той пледира за такава организация на наказателния процес, която да изключва осъждането на невинни хора /2, 3-5/. През 1885 г. италианският юрист Рафаело Гарофало формулира тезата, че криминологията е наука за престъпността и борбата с нея и публикува монографичен труд „Криминология“.

Първият българин защитил докторска дисертация във Франция на криминологична тема е Кръстьо Раковски /1873 – 1941 г./. Той завършва медицина в Монпелие и защитава през 1897 г. докторска дисертация на тема „Въпросът за етиологията на престъпността и на израждането“. Критикува теорията на Чезаре Ламброзо за „родения престъпник“ и защитава тезата, че престъплението зависи от обществените отношения. На български език трудът му е публикуван през 1900 г. със заглавието „Престъпността, нейните причини и средствата за изкореняването ѝ“. Силно впечатление прави позицията на автора за „израждането“, тоест

наличието на отклонения във физически и морален смисъл при извършителите на престъпления. Причините за престъпността той очертава като причини, породени в обществото - бедност, тежкото положение на жените и децата, икономическите и индустриалните кризи. Дава и своите решения как да се осъществява борбата с престъпността - като се отстраняват социалните причини и условия, които я поражда - нищетата и безпросветността и като се създават нормални условия за живот на хората и просвещение на народа.

В началото на 20 век в България започва изследване на престъпността, което е свързано с възникването на наказателната статистика. Също в началото на 20 век започват публикации на криминологична тематика, които се основават както на наказателната статистика, така и на данните от конкретни изследвания.

Проф. Никола Долапчиев - един от най-ярките учени в областта на наказателното право, разглеждайки наказателно - правната наука в широк смисъл приема, че тя се състои от три части: криминална догматика /наказателноправна наука в тесен смисъл/, криминална етиология /криминология/, и криминална политика. Според него криминологията се занимава с причинната обусловеност не като нормативно явление, а като реален факт в живота на обществото и отделната личност. В този смисъл, смята той криминалната етиология се стреми да открие тези причини и фактори като изучава както живота на извършителя на престъплението, така и социалната страна, „ престъплението като явление на обществения живот“.

Периодът на 70 - те и 80 - те години наминалия век е период на сериозно развитие на криминологията като наука и на криминологичните изследвания в България./3, 6/

През 1986 г. се създава Българската асоциация по криминология която става член на Международната криминологическа асоциация със седалище в Париж. Създаването на асоциацията е логичен и необходим етап от развитието на българската криминология, която към средата на 80 - те години на миналия век е изградена като самостоятелна наука с богата емпирична база. Проведени са десетки изследвания на превенцията и контрола на престъпността. Публикациите на българските криминолози получават обществено признание в страната и чужбина.

Въпросът за предмета на криминологията занимава много учени и определянето му зависи от възгледа на съответния автор за престъпността, личността на извършителя, причините за престъпността и превенцията и контрола над нея.

Интересно е определението за криминологията на Едуин Съдърланд - един от създателите на криминологията в Съединените американски щати. Според него криминологията е наука за престъпността като социален феномен. Тя включва в

своя обхват: процеса на създаването на законите, нарушаването на законите и реакцията на нарушаването /5 - 96/.

В предмета на криминологията могат да бъдат включени: престъпността като социално - правно явление, причините и условията, които я поражда; личността на престъпника /правонарушителя, извършителя/ и механизма на индивидуалното престъпно поведение; жертвите на престъпленията; превенция на престъпността на социално равнище и на индивидуалното престъпно поведение на индивидуално равнище.

Повечето автори се обединяват около разбирането, че целта на криминологията е създаване на система за противодействие на престъпността.

Приложната криминология се основава на теоретичните основи на криминологията и има за цел да се изследва и анализира престъпността и индивидуалното престъпно поведение, да се създаде криминологичната политика на държавата и да се предприемат конкретни действия за осъществяване на тази политика както на социално така и на индивидуално равнище /3 - 11/.

Термините, които се използват за описване на тази част от криминологията са различни: „приложна“, „експериментална“, „емпирична“ криминология. Разбира се те не са напълно тъждествени. Експерименталната криминология можем да разглеждаме като част от приложната криминология.

Какъв е опита на Великобритания? През 1959 г. към юридическия факултет на университета в Кембридж е създаден Институт по криминология Cambridge Institute of Criminology/4/ като изследователски център в областта на приложната криминология. Създаването на института е подкрепено от фондация и от правителството. В изследователската работа се включват освен юристи и други специалисти - социолози, психолози, психиатри. Основните направления на изследователската дейност са: социалният контекст на престъплението, политиката в областта на наказателното правосъдие, теорията и практиката по изпълнение на наказанията, третиране на извършителите на различни престъпления. През 2007 г. към Института по криминология - Кембридж се създава Център по експериментална криминология /Jerry Lee center of Experimental Criminology/, чиято задача е чрез експерименти да отговаря на конкретни въпроси, свързани с извършителите на престъпления, жертвите и работата на институциите с тях. Другите структурни звена в Института по криминология са Центъра за изследвания в затворите, Групата за социо - юридически изследвания, Центъра за изследване на насилието, Центъра за наказателни теории и етика и други.

На базата на направения преглед на развитието на криминологията и на приложната криминология можем да направим извода, че научните и приложни изследвания са в основата на изучаване на престъпността, на индивидуалното престъпно поведение, на жертвите на престъпността и представляват основа за

прогнозиране на престъпността и индивидуалното престъпно поведение, на изработване на национални и регионални програми за противодействие на престъпността, на изработване на конкретни методики за работа с правонарушителите.

2. ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНОТО ПРЕСТЪПНО ПОВЕДЕНИЕ И РАБОТА С ПРАВОНАРУШИТЕЛИ

Същността на разбирането за необходимостта от приложна /емпирична, експериментална/ криминология е нуждата на обществото да се осъществява противодействие и контрол на престъпността.

Занимаващите се с приложна криминология не могат да игнорират теоретичните основи на криминологията, те се базират на тези основи. Не могат да се правят изследвания и да се правят препоръки за практическа дейност без да се владеят основните понятия на криминологията: престъпност, количествена характеристика на престъпността, качествена характеристика на престъпността, детерминираност на престъпността, личност на престъпника, механизъм на индивидуалното престъпно поведение, превенция на престъпността, видове престъпност, проблемите на виктимологията и т. н.

Едновременно с това трябва да се посочи, че занимаващите се с приложна криминология трябва да имат сериозна подготовка и в областта на наказателното право, наказателно - процесуалното право и наказателно - изпълнителното право.

С криминология и специално с приложна криминология се занимават и специалисти с друга подготовка - главно математици /статистици/, социолози, психолози, психиатри. Тяхното участие в криминологичните изследвания е важно във връзка с изучаване на престъпността като масово социално явление и психологията на индивидуалното престъпно поведение. Някои от тях се профилират като криминолози, други участват в криминологически изследвания от позицията на своята специалност.

В екипите, посветили се на приложната /експерименталната, емпиричната/ криминология трябва да има специалисти от онези сфери на научното знание и практика, които конкретното изследване изисква, но те винаги трябва да се ръководят от добре подготвени криминолози.

Илюстрация на приложението на интердисциплинарния подход при изучаване на индивидуалното престъпно поведение и работата с правонарушителите е Оценката на риска от рецидив и вреди, която се прилага в системата за изпълнение на наказанията. Българският вариант на посочената методика се базира на английската методика OASys, създадена във Великобритания от екип, ръководен Дани Кларк - британски психолог и криминолог. Адаптираната методика се прилага в България в местата за лишаване от свобода и Пробационните служби /2, 105 - 106/.

Системата за оценка на правонарушителите OASys се използва от Пробационната служба на Англия и Уелс от 90 - те години на 20 век /1, 5/. Индивидуалното изследване на биографията и нагласите на осъдените за първи път в България се осъществява в местата за лишаване от свобода. С измененията и допълненията на Закона за изпълнение на наказанията от 2002 г. се предвижда изготвяне на оценка на риска, който осъдените на лишаване от свобода представляват за себе си, за останалите лишени от свобода, за служителите и обществото. Правилата за оценка на риска се изготвят от Научно - методическия съвет по затворно дело и се утвърждават от министъра на правосъдието. Оценката на риска представлява сериозна основа за оценка на поведението на лишения от свобода и вземане на важни решения за неговата съдба - при промяна на режима, на затворническото заведение, на предложението за условно - предсрочно освобождаване. С такава оценка приключва и самото условно - предсрочно освобождаване.

Методиката се прилага и в пробационната система на България. Тя е въведена и адаптирана с личното участие на Дани Кларк по съвместен българо - британски проект. Система за оценка на правонарушители OASys прогнозира вероятността от рецидив и вреди. Дава оценка на риска - нисък, среден или висок. Основните раздели на оценката на риска в пробационната система са: настоящо правонарушение, криминално минало, отношение към правонарушението / нагласи/ ,жилищно устройване, взаимоотношения, обучение и образование, годност за работа и трудова заетост, управление на финанси и доходи, начин на живот и обкръжение, злоупотреба с алкохол, злоупотреба с наркотици, емоционални / психологически/ фактори, умение за общуване, начин на мислене. Оценката на риска се базира както на информация от различни източници - съд, болнични заведения, социални служби, полиция, така и на интервю с правонарушителя и различни методики за самооценка на собственото му поведение. В изработване на критериите за оценката и в приложението ѝ се наблюдава взаимодействие на криминолози, психолози, социални работници и т.н. Методиката служи за прогнозиране на индивидуалното престъпно поведение, представлява основа за изработване на план за индивидуална работа с правонарушителя и инструмент за оценка на неговото поведение.

3. ФОРМИРАНЕ НА НАКАЗАТЕЛНАТА ПОЛИТИКА И ПОЛИТИКАТА ПО ПРЕВЕНЦИЯ НА ПРЕСТЪПНОСТТА

От 1989 г. и до сега в България няма формирана единна наказателната политика и политиката по превенция на престъпността. Тя се формират *ad hoc* - наказателната политика чрез наказателното законодателство, а политиката по превенция - чрез националните стратегии и програми за противодействие на престъпността /3, 67/.

Националните стратегии и програми, приети от Парламента и предложени от съответните правителства от криминологична гледна точка са добре структурирани и съдържат интересни идеи за управление на обществените процеси. Реализирането на идеите на тези програми обаче не е гарантирано чрез съответните законодателни актове и не е достатъчно финансово осигурено.

Всъщност най - големия проблем на управлението на процесите, свързани с превенцията на престъпността е липсата на перспектива и приемственост. Всяко правителство, ограничено в рамките на собствения си мандат или приема програма, която е ограничена във времето или изобщо не приема програма. Разбира се идеите, целите и задачите, свързани с превенцията на престъпността могат да бъдат записани и в правителствените програми, но трябва да бъдат неразривна и хармонична част от идеите за управление.

От 1989 г. и до сега въпреки наличието на национални програми и стратегии превенцията на престъпността се разбира като отговорност не на цялото правителство, а главно на министерство на вътрешните работи.

Изключително важно е политическите партии, представени в Парламента, извънпарламентарните партии, неправителствените организации и експертите да обединят усилията си за създаване на национална стратегия за превенция на престъпността с дългосрочен хоризонт. Парламентарно представените партии трябва чрез собствените си програми да имат формиран ясен възглед по въпросите на превенцията на престъпността и готовност ако са управляващи да вложат тези идеи в управлението, но и да ги съчетаят с идеите на опозиционните партии, а опозиционните - да участват активно в процеса на създаване на дългосрочните стратегии и конкретните програми. Това е единствения подход, който ще даде възможност да се консолидира националния експертен и управленски потенциал в управлението на тези изключително сложни обществени процеси.

В периода след 1989 г. в Република България се наблюдава ефекта на „неизползваната криминология”. Въпреки наличието на сериозен експертен потенциал органите на управление не възлагат проекти за анализиране на тенденциите на престъпността и изготвянето на криминологични прогнози.

След 1968 г. в Република България са създадени два института за осъществяване на криминологически и изследвания и подпомагане на държавните институции в анализиране на процесите, прогнозиране на тенденциите на престъпността и изготвяне на мерки за противодействие. Първият - научно изследователския институт по криминалистика и криминология към МВР с две основни направления - криминалистика и криминология. Институтът е осъществил множество изследвания с приложен характер по заявени теми и за нуждите на МВР. През 2015 г. е закрыта дейността на института в областта на криминологията.

Вторият институт, създаден като Междуведомствен съвет за криминологични изследвания към Главна прокуратура и преобразуван по-късно в Съвет за криминологически изследвания към министерство на правосъдието също преустановява своята дейност през 2009 г. Това са тревожни факти, които показва неразбирането както на министерство на правосъдието и вътрешните работи, така и на съответните правителства за необходимостта от осъществяване на криминологичната политика на държавата на базата на сериозни изследвания, анализи и прогнози.

Единственото комплексно национално изследване на тенденциите на престъпността след 1989 г. е осъществено в неправителствения сектор. По проект на Институт "Отворено общество" е осъществено изследването „Престъпността в България- тенденции и фактори - 1990 – 2003”.

Голяма част от националните програми за противодействие на престъпността не се базират на криминологични изследвания. Изключения има при анализ на тенденциите на престъпността и изготвяне на регионални програми. Следователно съществува сериозна неизползвана възможност за разработване на национални стратегии и програми, включително Национална стратегия за превенция на престъпността при използване на потенциална на криминологичната общност в Република България.

Друга изключително важна възможност е пълното изграждане на Единната информационна система за противодействие на престъпността - ЕИСПП и използване на информацията от нея както за определяне на стратегията, така и на конкретните задачи на превенцията и контрола на престъпността.

Прокуратурата на Република България започна да изпълнява ангажимента си по администриране на системата. С финансиране по европейски програми продължи изграждането на ЕИСПП. В момента ЕИСПП е готова за действие в частта за съда и прокуратурата и ядрото на системата. Не е въведена в действие частта, свързана с досъдебното производство. Не се предвижда засега елемент на системата, който да отразява регистрираните от МВР престъпления.

Изводи:

Първо: Приложната криминология трябва да бъде основата за формиране на криминологичната политика на държавата /разбрана като наказателна политика и политика по превенция на престъпността/, за изработване на стратегия и осъществяване на конкретни действия за превенция и контрол на престъпността.

Второ: С приложна криминология трябва да се занимават интердисциплинарни екипи, които да включват криминолози, специалисти по наказателно право, наказателен процес, наказателноизпълнително право, математици /статистици/, социолози, психолози, психиатри.

Трето: Законодателната дейност на Народното събрание трябва да бъде обвързана със съответните дългосрочни национални стратегии или програми за противодействие на престъпността. Въпросите на превенцията и контрола на престъпността трябва да бъдат неразривна част от общия законодателен процес.

Четвърто: Необходимо е да се приведе изцяло в действие Единната информационна система за противодействие на престъпността, чрез която да бъде събрана и систематизирана информацията за регистрираната, разследваната и наказаната престъпност в страната, както и за изпълнение на наложените наказания и ресоциализация на наказаните лица.

Пето: Необходимо е да се провеждат национални криминологични изследвания и да се изготвят дългосрочни, средносрочни и краткосрочни прогнози за тенденциите на престъпността на национално и регионално равнище.

Шесто: Необходимо е да се създаде национален координационен орган за превенция и контрол на престъпността към правителството.

Седмо: Необходимо е да се включат областните управи и органите на местното самоуправление в работата по превенция на престъпността; да се провеждат криминологични изследвания и се изработват регионални и общински програми на базата на тези изследвания и прогнози.

Осмо: Необходимо е да се създаде Национален фонд за финансиране на проектите по превенция на престъпността на национално и регионално равнище и механизъм за управление на фонда.

Девето: Съвременни центрове за криминологични изследвания могат да се създадат в университетите.

4. ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА СТАТУТ НА ЦЕНТЪР ЗА КРИМИНОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

СТАТУТ НА ЦЕНТЪР ЗА КРИМИНОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

1. Центърът за криминологични изследвания се създава като изследователски център в областта на приложната криминология. Той представлява продължение на научно - изследователската дейност на студенти, докторанти и преподаватели, реализирали научно - изследователски проекти в областта на експерименталната и приложната криминология.

2. Цел: провеждане на изследователска дейност, свързана с тенденциите на престъпността, индивидуалното престъпно поведение, жертвите на престъпления, превенцията на престъпността и изготвяне на предложения за практически действия на институциите и специалистите в областта на противодействието на престъпността.

3. Основни направления на изследователската дейност:

- Национални и регионални изследвания на тенденциите на престъпността;
- Изготвяне на прогнози за тенденциите на престъпността;
- Изследване на тенденциите по видове престъпност;
- Изследване на причините и условията, детерминиращи престъпността;
- Изследване на личността на извършителите на престъпления и работата за превенция на рецидива;
- Изследване жертвите на престъпления и работата с тях;
- Изследване на наказателната политика и политиката по превенция на престъпността и работата на институциите;
- Изследване на планирането на противодействието на престъпността;
- Изследване на политиката в областта на наказателното правосъдие;
- Изследване на теорията и практиката в областта на изпълнение на наказанието - изследвания в затворите, изследвания в пробационните служби;
- Участие в разработването на национални и местни програми и стратегии за превенция и контрол над престъпността;
- Съдействие за повишаване криминологичните знания на съдии, прокурори, следователи, разследващи полицаи, служители в Министерството на вътрешните работи, служители в местата за лишаване от свобода, пробационните служби и в другите корекционни институции, на длъжностни лица и на граждани;
- Съдействие за формиране на обществено мнение по проблемите на престъпността чрез постоянна връзка със средствата за масово осведомяване;
- Подпомагане обучението по криминология на ученици, студенти, докторанти и други специалисти;
- Съдействие за популяризиране на българската криминология в чужбина; Организиране и участие в международни и национални конгреси, симпозиуми, конференции и семинари по проблемите на превенцията и контрола над престъпността.

4. Центърът ще има постоянен научен екип и екипи по конкретните изследвания.

Постоянният екип ще се състои от криминолози и специалисти в областта на наказателноправните науки.

При конкретните изследвания ще участват криминолози, специалисти в областта на наказателно - правните науки, социолози, психолози, педагози, съдебни психиатри, специалисти в областта на статистико - математическите методи за обработка на информацията, студенти.

Екипите ще се формират с оглед на конкретните изследвания с участието на учени и студенти.

5. Центърът ще си взаимодейства с органите на правораздавателната и правозащитна система - съд, прокуратура, органи на МВР, органи по изпълнение на наказанието, Национален статистически институт, неправителствени организации и други.

Използвана литература:

1. Фретул Рут, Хорнби Стивън, Пробацията, Българска фондация за обучение 2004/2005г.
2. Шопова Петя, Пробацията –наказателно правен и криминологичен анализ, Русе 2006г.
3. Шопова Петя, Основи на приложната криминология, Русе, 2015 г.
4. Cambridge Institute of Criminology, www.crim.cam.ac.uk
5. Frada Adler Gerard, O.W.Muller William, S.Laufer, Criminology, 1991.

За контакти:

Проф. д-р Петя Борисова Шопова, Русенски университет „Ангел Кънчев“,
e-mail: petiashopova@abv.bg

Процедурите за реализиране на отговорност на ненавършили пълнолетие извършители на общественоопасни деяния и тяхното превантивно значение за ръста на престъпността

Екатерина Салкова, Янко Ройчев

Резюме: Авторите на настоящия доклад споделят разбирането, че цялостна реформа на системата за правосъдие по отношение на ненавършили пълнолетие лица, извършили противообществени прояви или престъпления, може да бъде ефективна само ако бъде изградена върху комплексен анализ на причините за детската престъпност и правонарушенията, извършвани от деца, и върху основата на ясна концепция относно законодателните, структурните и организационните пропуски, които не позволяват постигането на максимален превантивен ефект към момента.

Key words: youth crimes, children's justice, juvenile delinquency

По данни на Националния статистически институт (НСИ), през 2016 г. на отчет в детските педагогически стаи са водени 9096 малолетни и непълнолетни лица за извършени от тях противообществени прояви и престъпления¹. В анализа на НСИ се сочи, че в сравнение с 2015 г. броят им намалява с 500, или 5.2%, като 78,3% от деянията са извършени от непълнолетни на възраст от 14 до 17 г., а 21,7% – от малолетни от 8 до 13 г. Според статистическите данни 7165 деяния (78,8% от общия брой) са извършени от момчета, а 6720 (73.9%) от общия брой на деянията са извършени от учащи лица. Данните сочат, че в криминогенна среда живеят 4410 малолетни и непълнолетни, или 48.5% от извършителите на противообществени прояви и престъпления през 2016 г., както и че броят на новозаведените на отчет през 2016 г. в детските педагогически стаи малолетни и непълнолетни нараства в сравнение с 2015 г. със 7.2%.

Според данните на НСИ, в периода 2004 – 2016 г. като цяло (с изключение на 2011 и 2014 г.) се забелязва намаляване на броя на малолетните и непълнолетните деца, водени на отчет в детските педагогически стаи²:

Малолетни и непълнолетни лица, водени на отчет в детските педагогически стаи в периода 2004 – 2016 година:

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Общо	18019	17390	15969	14592	13572	13155	12076

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Общо	12241	11460	10536	10768	9596	9096

¹ Данните са публикувани на официалната интернет страница на Националния статистически институт: http://nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Crime2016_XZC4KAA.pdf

² https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=240

Според данните на НСИ, за последните три години се оформя трайна тенденция за намаляване на броя на случаите, в които се прилага най-тежката репресия – наказателната, по отношение на непълнолетни. Видно от следващата таблица, съдържаща данните за *осъдените непълнолетни лица* по пол, структура и коефициент на 100 000 души, след 2011 г. се забелязва тенденция към намаляване броя на осъдените за престъпления по Наказателния кодекс непълнолетни не само като обща стойност, а и като процент от населението:

**Осъдени непълнолетни лица по пол – брой, структура и коефициенти
на 100 000 души от населението на възраст 14 – 17 години – 2000 – 2016
година**

	Брой			Структура – %			Коефициент		
	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени
2000	3392	3227	165	100	95,1	4,9	774	1437	77
2001	3259	3069	190	100	94,2	5,8	768	1498	92
2002	3549	3367	182	100	94,9	5,1	844	1563	89
2003	3680	3495	185	100	95	5	883	1724	91
2004	3408	3217	191	100	94,4	5,6	832	1533	96
2005	3273	3105	168	100	94,5	5,5	825	1526	87
2006	3009	2843	166	100	95,1	4,9	795	1549	90
2007	3198	3043	155	100	94,9	5,1	898	1663	89
2008	2964	2831	133	100	95,5	4,5	890	1654	82
2009	3123	2962	161	100	94,8	5,2	1006	1860	106
2010	2694	2542	152	100	94,4	5,6	927	1708	107
2011	2746	2623	123	100	95,5	4,5	1022	1897	94
2012	2312	2205	107	100	95,4	4,6	912	1688	87
2013	1880	1787	93	100	95,1	4,9	757	1396	77
2014	1633	1556	77	100	95,3	4,7	655	1212	64
2015	1243	1198	45	100	96,4	3,6	494	927	37
2016	1108	1038	70	100	93,7	6,3	436	794	57

Сходни са и данните на Прокуратурата на Република България³ относно наказателните производства, образувани за престъпления, извършени от непълнолетни лица: през 2016 г. в териториалните прокуратури са наблюдавани общо 2413 досъдебни производства, водени срещу непълнолетни извършители за престъпления от общ характер, които съставляват 1,1% от общо наблюдаваните от прокуратурата досъдебни производства (211079). Отбелязва се *минимален ръст* на наблюдаваните дела за престъпления, извършени от непълнолетни, *в сравнение с 2015 г.* (увеличението е с 1,4%), и съществено *намаление на тези дела спрямо 2014 г.* (с 16,4%). Новообразуваните дела срещу непълнолетни лица са общо 1435, което значи намаление с 3,3%, спрямо 2015 г. и намаление с 15,5%, спрямо 2014 г. Спрямо 2015 г. е констатирано увеличение на внесените в съда прокурорски актове с 4, и намаление на броя на лицата по внесените в съда прокурорски актове и на осъдените непълнолетни лица с влязъл в сила съдебен акт. Приключени са общо 2002 досъдебни производства спрямо непълнолетни, които представляват 83% от наблюдаваните дела (неприключените досъдебни производства спрямо непълнолетни съставляват 15,5% от наблюдаваните дела). Решени по същество от прокурорите са 1930 – 80% като относителен дял от общо наблюдаваните досъдебни производства с непълнолетни извършители. Според доклада на прокуратурата през 2016 г. са осъдени 1130 непълнолетни лица с влязъл в сила съдебен акт, а по отношение на 16 лица са влезли в сила оправдателни присъди. Констатирано е *намаление на осъдените непълнолетни лица с влязъл в сила съдебен акт спрямо 2015 г. с 8,2% и с 32,8% спрямо 2014 г.* Най-често налаганите наказания са обществено порицание и пробация – 735 (спрямо 839 и 1072 съответно за 2015 и 2014 г.), съставляващи 58,1% от наложените наказания. Условно осъждане е приложено в 29,7% от случаите – 375 (спрямо 429 и 645 съответно за 2015 и 2014 г.). Ефективно изтърпяване на наказанието лишаване от свобода е постановено в 101 случая (спрямо 110 и 174 за предходните две години), освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание – 22 (спрямо 21 и 43 за предходните две години), други възпитателни мерки по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и

³ Данните са от Доклада за прилагането на закона и дейността на прокуратурата и разследващите органи през 2016 г., достъпен на официалната интернет страница на Прокуратурата на Република България: https://www.prb.bg/media/filer_public/a6/4e/a64eace3-f2d0-4c85-9781-64e82cad9e68/godishen_doklad_na_prb_2016.pdf

непълнолетните⁴ (ЗБППМН) – 25 (спрямо 12 и 34 за предходните две години) и настаняване във възпитателни училища-интернати – 6 (спрямо 4 и 11 съответно за предходните две години). Общият брой на прекратените от прокурор дела е 711, като в 369 случая прокурорите са изпратили материалите на Комисията за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните за налагане на възпитателни мерки. Делата са прекратени с постановления, съдържащи извод, че престъпленията не представляват голяма обществена опасност и са извършени от непълнолетните обвиняеми поради увлечение или лекомислие.

Статистическите данни като абсолютни стойности, разбира се, не могат да послужат за точен извод относно очертаваща се тенденция, защото предвид демографското развитие, те не водят до категоричен извод за намаляване или увеличаване на броя на извършваните от непълнолетни престъпления, съответно противообществени прояви на малолетни и непълнолетни, съотнесени към общата численост на населението и в частност на ненавършилите пълнолетие лица. През последните три години се установява тенденция към намаляване на децата в детските градини: за учебната 2013 – 2014 броят им е 240622, за учебната 2014 – 2015 – 241123 деца, а за 2015 – 2016 децата в детските градини са 232025. Същата е тенденцията и в броя на учениците в общообразователните училища: за учебната 2013 – 2014 г. общият брой на учениците е 606277, за учебната 2014 – 2015 г. – 604481 ученици, а за учебната 2015 – 2016 г. – 602277 ученици. В този период намалява и броят на децата, обучавани в специални училища (съответно за трите години 3842, 3578 и 3380 ученици), вкл. във възпитателни училища-интернати (за трите учебни години броят на обучаваните в тях деца е съответно 121, 118 и 103), както и в социално-педагогическите интернати (за трите години броят им в тях е съответно 83, 80 и 76 ученици). Намаляването на числеността на населението и в частност на общия брой на децата е едно от логичните обяснения за намаляването като цяло и на броя на децата, извършили противообществени прояви. Дали обаче е единствената причина, може да стане ясно само въз основа на емпирично проучване, съпоставяне и анализ на статистическите данни, на тежестта на актовете на агресия от деца, които са останали нерегистрирани⁵, както и на начина, по който

⁴ Обн., Изв., бр. 13 от 14.02.1958 г., изм., бр. 11 от 7.02.1961 г., ДВ, бр. 35 от 3.05.1966 г., бр. 30 от 15.04.1969 г., бр. 89 от 15.11.1974 г., бр. 53 от 11.07.1975 г., попр., бр. 55 от 18.07.1975 г., изм., бр. 63 от 14.09.1976 г., бр. 36 от 8.05.1979 г., бр. 75 от 30.09.1988 г., изм. и доп., бр. 110 от 30.12.1996 г., попр., бр. 3 от 10.01.1997 г., изм., бр. 69 от 3.08.1999 г., в сила от 3.08.1999 г., изм. и доп., бр. 66 от 30.07.2004 г., бр. 96 от 29.10.2004 г., в сила от 30.11.2004 г., изм., бр. 28 от 1.04.2005 г., в сила от 1.04.2005 г., бр. 94 от 25.11.2005 г., в сила от 25.11.2005 г., бр. 103 от 23.12.2005 г., бр. 25 от 3.04.2009 г., в сила от 1.06.2009 г., бр. 47 от 23.06.2009 г., в сила от 1.10.2009 г., бр. 74 от 15.09.2009 г., в сила от 15.09.2009 г., бр. 50 от 2.07.2010 г., доп., бр. 82 от 26.10.2012 г., изм., бр. 15 от 15.02.2013 г., в сила от 1.01.2014 г., бр. 68 от 2.08.2013 г., в сила от 2.08.2013 г., бр. 59 от 29.07.2016 г., в сила от 1.08.2016 г.

⁵ Според публикация на Новини.бг от 26.01.2017 г., достъпна на интернет страницата <http://teacher.bg/Article/Details/67602> „Насилието в българското училище е на едно от най-високите нива, според доклад на ЕС.“

проведените процедури с участието на непълнолетни извършители на правонарушения са се отразили върху тях и други непълнолетни – дали са изиграли своята роля за превъзпитаване на непълнолетните участници в тях и за възпиране от нарушения на закона занапред, дали конкретни елементи от процедурите са постигнали обратен ефект и ако да – сред всички участници в тях или само при някои, съответно при кои и по какви причини.

Без съмнение, формирането на ефективна наказателна политика и политика по противодействието на престъпността е немислимо без предприемането на мерки, насочени към създаване на високо ниво на правосъзнание сред ненавършилите пълнолетие лица, от което зависи спадът, съотв. ръстът на престъпността през следващите години. В тази насока следва да се има предвид и превантивното значение, което оказват сами по себе си процедурите, в рамките на които се реализира отговорността на ненавършилите пълнолетие лица за извършените от тях правонарушения. Регламентирането на особени правила за реализиране на юридическа отговорност на ненавършили пълнолетие лица за извършени от тях правонарушения е обусловено от особеностите на тяхната психика и продължаващия процес на формиране на личността, а отдаването на приоритет на целта да бъдат превъзпитани⁶ чрез налагането на наказание ясно определя насочеността на прилаганата държавна принуда към бъдещето – стремежът е към тенденция за намаляване на престъпността сред бъдещите поколения дееспособни членове на обществото.

Определянето на процедурата, по която да се реализира отговорността на ненавършило пълнолетие лице за извършеното от него общественоопасно деяние, е предпоставено на първо място от възрастта на извършителя, на второ място – от степента на обществена опасност на деянието и на трето място – от психическото състояние на извършителя.

Необходимостта от съблюдаване на висшия интерес на детето рефлектира върху всички процедури, в рамките на които се реализира отговорност на ненавършили пълнолетие правонарушители. За най-тежката процедура, в която се реализира наказателна отговорност на непълнолетните извършители на престъпления (освен при прилагане на чл. 61 НК), са предвидени редица особени правила (чл. 385 – чл. 395 от Наказателно-процесуалния кодекс (НПК)⁷), целящи съобразяване на процедурата не само със задачите на НПК и с обществения интерес, но и с висшия интерес на детето⁸. Всички особени правила в наказателното производство, когато предмет на разглеждане е престъпление, извършено от непълнолетен, целят засилване на превантивния ефект върху него, като същите са

⁶ Член 60 от Наказателния кодекс (НК), ДВ, бр. 26 от 2 април 1968 г.

⁷ ДВ, бр. 86 от 28 октомври 2005 г.

⁸ Вж. чл. 3 от Конвенцията на ООН за правата на детето и чл. 3, т. 3 от Закона за закрила на детето (ДВ, бр. 48 от 13 юни 2000 г.).

фокусирани върху неговото превъзпитание. В тази насока са правилата за вземане на мерки за неотклонение, изискването към разследващите органи да бъдат със специална подготовка, съответно към съдебните заседатели да бъдат учители или възпитатели, правилата за участие на педагог или психолог при разпита на непълнолетния обвиняем, възможността за участие в съдебното заседание на родителите или попечителите на непълнолетния подсъдим, възможността за присъствие в съдебното заседание на инспектори при детската педагогическа стая и представители на учебното заведение, в което учи непълнолетният подсъдим, организирането на възпитателни грижи от местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни при изпълнението на наложеното наказание или на определената възпитателна мярка. Акцентът върху превъзпитанието на непълнолетния извършител на престъпление е в основата и на ограничаването на принципа на публичност, и съответно регламентирането на изключение от този принцип – разглеждане на делата за престъпления, извършени от непълнолетни, при закрити врати, освен ако общественият интерес налага разглеждането да се извърши в публично заседание.

С цел съобразяване с най-добрия интерес на детето и засилване на превантивния ефект върху правонарушенията, чиито извършители са ненавършили пълнолетие лица, през последните години редица изменения претърпя уредбата на процедурите по ЗБППМН, в които се реализира отговорността както на малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви, така и на непълнолетни извършители на престъпления в случаите на прилагане на чл. 61 НК.

Независимо от предприетите през последните години изменения в законодателството, в мотивите към Закона за отклоняване от наказателно производство и налагане на възпитателни мерки на непълнолетни лица, публикуван на 27 септември 2016 г. на официалната интернет страница на Министерството на правосъдието⁹, се отбелязва: „С оглед измененията на обществените отношения и за отстраняване на несъответствията с международните стандарти, този закон е многократно изменян и допълван [ЗБППМН]. Независимо от направените в него промени и обстоятелството, че успоредно беше приет и се прилага Законът за закрила на детето (Обн. ДВ., бр. 48 от 2000 г.), уредбата, свързана с деца, се нуждае от усъвършенстване. Това е *необходимо за преодоляване на съвместяването и успоредното прилагане на две поколения нормативни актове*, което създава неяснота и се възприема като произволност и хаотичност в правната система. *Между двете поколения съществуват несъответствия и конфликт, които затрудняват правоприлагането, създават правна несигурност и водят до нарушаване на правата на децата, включително на непълнолетните правонарушители.* Този проблем може да бъде преодолян само чрез създаване на нова уредба, която включва отмяна на ЗБППМН, която ясно да дефинира разликата

⁹ <http://www.justice.government.bg/15/>

между наказание и възпитателна мярка и експлицитно да гарантира правото на закрила във всички случаи, когато едно дете е в риск, независимо какви други мерки са предприети.“. Според мотивите, предложената нова уредба е изготвена след обстоен анализ на българското законодателство, относимите международни актове и добри практики на третиране на деца правонарушители.

Както във всяка друга област на обществени отношения, така и при уредбата на отговорността на ненавършили пълнолетие извършители на общественоопасни деяния, от съществено значение е изводът по няколко основни въпроса: (1) какви проблеми възникват при прилагането на действащата правна уредба; (2) на какво се дължат тези проблеми – дали на правната уредба или на организационни пропуски, на материалните и финансовите условия и др. причини; (3) кои са необходимите промени и по какви начини може да се постигне целеният ефект; (4) дали необходимите промени са многобройни и важни¹⁰, което би обусловило приемането на нов акт, или не, в който случай би се наложило изменение и допълнение на действащия акт, в изпълнение на принципа за стабилност на нормативните актове¹¹.

За да се реши въпросът дали е необходимо приемането на нов нормативен акт в разглежданата област от съществено значение е дали и доколко процедурите по ЗБППМН и по чл. 385 – чл. 395 НПК са годни да изпълнят задачите, които си поставят: предотвратяването и борбата срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и осигуряването на нормалното развитие и възпитание на извършителите им, съотв. при извършено престъпление – разкриване на престъпленията, разобличаване на виновните и правилно прилагане на закона, което при непълнолетните извършители включва и налагането на наказание по НК с цел те да бъдат превъзпитани и подготвени за общественополезен труд.

През периода на прилагане на тези процедури са отправяни различни критики към едни или други разпоредби, включени в тях¹², част от които са свързани с оценката за съответствието на вътрешното законодателство с международните

¹⁰ Вж. чл. 11 от Закона за нормативните актове (ЗНА), ДВ, бр. 27 от 3 април 1973 г.

¹¹ Съгласно чл. 26, ал. 1 ЗНА „Изработването на проект на нормативен акт се извършва при зачитане на принципите на необходимост, обосновааност, предвидимост, откритост, съгласуваност, субсидиарност, пропорционалност и стабилност.“.

¹² Голяма част от критиките в теорията са свързани с аргументите, обосноваващи т.нар. „модел на минималната интервенция“: всички официални форми на процедиране на младите правонарушители са потенциално вредни за тях, защото ги етикетират и стигматизират като престъпници, а това прави по-трудно въздържането им занапред от престъпления, доколкото за тях става по-трудно ангажирането им в правомерни дейности поради отхвърляне от обществото, така се увеличава рискът от включването им в забранени от закона дейности, какъвто ефект оказва и пребиваването им в пенитенциарни заведения, където се формират навици, типични за средата (криминална субкултура). По-подробно виж Чанкова, Добринка. Възстановителното правосъдие. Сравнителноправен анализ. София, Авангард Прима, 2011, с. 17 и Станков, Боян. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Варна, ВСУ „Черноризец Храбър“, 2012, с. 7 – 26.

актове¹³. Многократно е отбелязвана необходимостта от специализация на прокурорите и съдиите, които участват по делата срещу непълнолетни извършители на престъпления, която да им позволи по-адекватно да преценяват детската психика. Това би позволило да задават точните въпроси, да предприемат правилните действия, което е важна предпоставка за постигане на целения, а не на обратен ефект. Независимо от начина на решаването на въпроса дали да бъдат създадени специализирани детски съдилища, или не, безспорна е необходимостта от специализация дори и при възприемането на модела на правораздаване спрямо непълнолетни от общите съдилища. Критично се оценява и предвидената законова възможност за преценка от органите на досъдебното производство дали е необходимо при разпита на непълнолетния обвиняем да участва педагог или психолог (чл. 388 НПК), което включва субективна предпоставка – оценката на ръководно-решаващия орган относно необходимостта и съответно ограничава участието на квалифицираните специалисти само до част от делата. На критика се подлагат и възможността делото да се разглежда в публично заседание (чл. 391, ал. 1 НПК), възможността за разглеждане на делото по общия ред (чл. 394 НПК) и др.

Във връзка с процедурите по ЗБППМН са отправяни критики относно възможността за наказване на деца за т.нар. „статусни нарушения“ – нарушения, за които пълнолетно лице не би понесло санкция (бягство от дома, бягство от училище, употреба на алкохол и др.); възможността за налагане спрямо малолетни на най-тежките санкции – настаняване в социално-педагогически интернат и във възпитателно училище-интернат; разглеждането на делото еднолично от съда, без участието на съдебни заседатели и др. Могат да бъдат споделени изводите относно необходимостта от привеждане на вътрешната нормативна уредба в съответствие с международните актове, актовете на Европейския съюз и относно съобразяване на стандартите за правата на детето, възприети в практиката на Европейския съд по правата на човека, но те не дават готови решения и конкретните предложения следва да са добре аргументирани и съпроводени с необходимата оценка за въздействие върху регулираните обществени отношения. Извън съмнение е значението на самите процедури, в рамките на които се разглеждат извършените от ненавършили пълнолетие лица противообществени прояви и престъпления, но при изменението на правната уредба следва да се има предвид и че ефективността на процедурите по НПК и ЗБППМН с оглед превенцията на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни не може да се разглежда изолирано от останалата законодателна уредба, която регламентира правното положение на децата и съответно възможността за своевременна намеса, когато държавните органи установят израстване на дете в криминогенна среда. Приемането на изцяло

¹³ По-подробно виж Кънев, Красимир, Фъртунова, Даниела, Ангелова, Диляна, Иванова, Женья, Станев, Калоян и Баева, Светла. Деца, лишени от свобода в България: между наследството и реформата. София, Български хелзински комитет, 2014, 314 с.; Юлиана, Матеева. Правен режим на непълнолетни правонарушители. София, Сиела, 2008, с. 169.

нов закон следва да бъде предшествано от цялостен анализ, ясна концепция и еднозначен отговор на релевантните въпроси¹⁴. В публикувания проект на закон някои от основните въпроси, свързани с превенцията на правонарушенията, извършени от деца, остават без яснота относно въздействието върху регулираните обществени отношения – например отпадането на възможността за прилагане на възпитателни мерки спрямо малолетни извършители на деяния, съдържащи признаците на престъпление. Подобна промяна поставя въпросите как ще се осигури превъзпитанието на малолетните лица, извършили противообществени прояви, особено когато съдържат признаците на тежки престъпления, съответно – ще съдейства ли това за превенцията на престъпността или ще доведе до нейния ръст, как ще се отрази това като цяло върху защитата на правата на децата, доколкото често пострадали от тези деяния са други деца и дали това ще засегне техните права, гарантирани от международните актове, съответно има ли опасност неналагането на мерки да доведе до „рецидив“, особено когато се касае до деяния, съдържащи признаци на престъпление спрямо други деца, каквито често са проявите на насилие в училище. Тези и други важни въпроси следва да намерят своя отговор при предстоящото обсъждане и приемане на новата законодателна уредба, независимо дали тя ще се ограничи до изменението на действащите закони, или законодателят ще се насочи към приемането на изцяло нов закон.

Литература:

Кънев, Красимир, Фъртунова, Даниела, Ангелова, Диляна, Иванова, Женья, Станев, Калоян и Баева, Светла. Деца, лишени от свобода в България: между наследството и реформата. София, Български хелзинкски комитет, 2014;

Станков, Боян. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Варна, ВСУ „Черноризец Храбър“, 2012;

Хинова, Тамара. Методи, средства и организация на борбата с престъпността на непълнолетните. София, Наука и изкуство, 1984;

Чанкова, Добринка. Възстановителното правосъдие. Сравнителноправен анализ. София, Авангард Прима, 2011;

Юлиана, Матеева. Правен режим на непълнолетни правонарушители. София, Сиела, 2008.

За контакти:

Доц. д-р Екатерина Салкова Гетова, Институт за държавата и правото – Българска академия на науките и Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел. +359 886 413642, e-mail: ekaterina.salkova@gmail.com

Ас. д-р Янко Венелинов Ройчев, Институт за държавата и правото – Българска академия на науките, тел. +359 889975345, e-mail: yanko.roychev@gmail.com

¹⁴ Както отбелязва проф. Хинова, „Борбата с престъпността като единна система със свои субекти и обекти следва да съответствува на тенденциите на наказателната политика и да отговаря на изискванията, които се предявяват към управленческите процеси, като се съобразява и със спецификата на обекта на управление. ... Въпросите за ограничаването и намаляването на отрицателните явления не могат да се откъснат от решаването на общите социални проблеми на българската младеж ...“. Виж Хинова, Тамара. Методи, средства и организация на борбата с престъпността на непълнолетните. София, Наука и изкуство, 1984, с. 156.

Криминологично съдържание на понятието „Превенция“¹⁵

Огнян Велев

Докладът си поставя за цел да изясни съдържанието, което се влага в понятието „превенция“ в рамките на науката криминология. Отчетен е фактът на нееднозначното боравене с термина, като е представен анализ на проблема, реализиран във френската доктрина. Обособени са два основни възможни криминологични подхода при дефиниране на понятието „превенция“ – говори се за „обединяващи“ и „ограничителни“ определения. Изяснени са особеностите на всеки от двата типа дефиниции.

Keywords: criminology, prevention, notion, theories

Изборът на тема на настоящия доклад е съобразен с направленията, предложени от организаторите на научната конференция. В частност, той е относим към третото тематично направление „Формиране на наказателната политика и политиката по превенция на престъпността“.

В процеса на проучване на материята си дадох сметка, че когато в криминологията говорим за „превенция“, и по-точно за „превенция на престъпността“, всъщност е удачно предварително да се изясни какъв смисъл влагаме в понятието „превенция“. Длъжен съм незабавно да подчертая, че тази ми констатация не е мое научно достижение, а е заимствана от западноевропейската доктрина, в частност от френската доктрина. Става дума за извод на може би най-авторитетния съвременен френски криминолог Реймон Гасен. Ще си позволя в този смисъл да представя неговите наблюдения и анализ по въпроса¹⁵.

Според професор Гасен, науката криминология се дели на два големи дяла – Теоретична криминология, от една страна, и Приложна криминология, от друга. Втората обхваща три раздела – криминология на наказателната политика и на наказателните техники, клинична криминология и превантивна криминология.

Авторът пише: „Превантивната криминология е клонът на приложната криминология, който има за цел определянето на най-ефикасните способности за осигуряване превенцията на престъплението на ниво цялото общество или на ниво по-ограничена общност, като например един град, квартал на град или пък курорт и т.н., без генералната превенция чрез заплахата от наказание“¹⁶. И добавя: „Превантивната криминология бе измислена именно, за да облекчи ограничеността на генералната превенция чрез заплахата от наказание“¹⁷.

Приема се, че дебютните прояви на превантивната криминология са свързани с първите стъпки на самата криминология като наука, през втората половина на 19 век. Тоест, свързани са с трудовете на „бащите на криминологията“ – тримата най-

¹⁵ При запознаването с творчеството на Гасен в разглежданата материя, използвам следния монографичен труд: GASSIN (R.) « Criminologie », 6e édition, Dalloz, 2006.

¹⁶ Пак там, стр. 717. Видно е как още на този първоначален етап, авторът изключва наказателноправната генерална превенция от обхвата на криминологичната превенция.

¹⁷ Пак там.

видни представителни на италианската позитивистична (или още детерминистична) школа – Чезаре Ломброзо, Рафаеле Гарофало и Енрико Фери. По-конкретно, с творчеството на Фери и неговия „закон за криминално насищане“ и предложените във връзка с последния „наказателни заместители“, за които ще стане дума отново след малко. Реалното обособяване на превантивната криминология като клон на приложната криминология обаче се реализира в края на първата половина и началото на втората половина на 20 век. Може да се приеме, че към днешна дата съществуването на приложната криминология като самостоятелен криминологичен дял сякаш не подлежи на съмнение.

Един от въпросите, които се поставят в рамките на изучаване на превантивната криминология е този относно понятието „превенция“, т.е. относно съдържанието на това понятие за целите на криминологичната наука. Професор Гасен стига до заключението, че всъщност става дума за едно „неясно и променливо понятие“¹⁸. Той констатира, че твърде често отделните автори боравят с термина без да пояснят какъв точно смисъл влагат в него. В случаите пък, когато това е направено, т.е. когато е предложена дефиниция на категорията „превенция“, то последната е видяна по твърде различен начин, т.е. понятието е обект на разнородни определения. Нещо повече, професор Гасен пише, че „изглежда, че превенцията е от тази категория понятия, за които без затруднение се казва, че има толкова дефиниции, колкото автори, които са опитали да ги дефинират“¹⁹.

На един последващ етап от анализа си обаче, той съумява да сведе всички тези определения до две големи групи. Към първата са относими дефиниции, които разкриват концепция на техните автори за превенцията като за нещо, което включва всички инструменти, които имат потенциала да притежават определен превантивен ефект, включително наказателните санкции и гражданскоправните обезщетения за пострадалите от престъпленията. Към втората група, напротив, спадат определения, които указват на такава визия на съответните автори за превенцията, при която се поставя разделителна линия между превенцията и репресията. Въпросната разделителна линия е ситуирана в момента, който предхожда извършването на престъплението. Казано иначе, мерките, които могат да бъдат индивидуализирани и биват налагани след извършване на престъплението, не са превантивни криминологични мерки.

Що се отнася до първата група дефиниции, те са наречени от автора „обединяващи“. Според тях, както стана ясно, всичко, свързано с борбата с престъпността, за да си послужим с това клише, е част от превенцията. За тези определения може да се каже, че са по-скоро изразители на една първоначална криминологична концепция за превенцията. Така, още Енрико Фери е представител

¹⁸ Пак там, стр.754.

¹⁹ Пак там, стр. 755.

на тази философия. Както е известно, заедно с другите позитивисти той отрича наличието на свободен избор на човешката воля, теоретично понятие, около което е изградено наказателното право, посредством интегрирането му в материята, чрез фундаменталната наказателноправна категория вменяемост (последната бидейки разбрана в широк смисъл – като изключена не само поради болестно психично състояние на нарушителя на наказателния закон, но и поради ниската му възраст)²⁰.

Твърдението на Фери за липсата на свобода на човешката воля, го провокира да отхвърли, заедно с другите позитивисти, правото на съществуване на класическото наказание, с неговите базови характеристики, тясно обвързани именно с теорията за свободата на човешка воля. Така, той предлага замяната на наказанието с индивидуализирани, наложени по отношение на конкретни индивиди, напълно превантивни санкции, които биват наречени мерки за сигурност или още мерки за социална защита. Това са мерки, които условно могат да бъдат определени като мерки за „индивидуална защита“, именно поради това, че подлежат на индивидуализация.

Наред с тях, Фери предлага своите „наказателни заместители“, които пък могат да бъдат квалифицирани като мерки за „колективна защита“. Става дума за неперсонални превантивни мерки, имащи за цел да въздействат върху разнородни криминогенни фактори от социален характер. За да не сме напълно лишени от конкретика, не е излишно да се дадат няколко примера. Наказателните заместители на Фери са обособени в различни категории от самия него – става дума на първо място за мерки от икономически характер, сред които свободния обмен на стоки, възможността за свободна имиграция, данъчни реформи и други; на второ място това са мерки от законодателен и административен характер – посочени са нуждата от адекватно законодателство в материята на наследственото право, подобряване материалните условия в приютите за бедни и други. Следват разнородни мерки от политически характер, от научен характер, от религиозен характер, от семеен характер и от образователен и нравствен характер.

Тази широка визия за криминологичното съдържание на понятието „превенция“ е възприета и от други автори след Фери, като в една по-съвременна перспектива заслужава да бъде споменато застъпването ѝ в серия доклади, съставени между 1997 и 2002 г. от професор Шърман и сътрудниците му от Университета на Мериленд, САЩ. Въпросните доклади са посветени на северноамериканските програми за превенция на престъпността и са съставени по искане на Конгреса на Съединените американски щати.

²⁰ За повече подробности за теориите на тримата позитивисти, виж нашата „Мястото на пробацията сред наказателните санкции (Съпоставително изследване по българското и френското наказателно право)“, изд. на Българската академия на науките, С., 2016, стр. 309 – 365.

Достигахме така до запознаване с втората обособена от професор Гасен група дефиниции на понятието „превенция“, за които казах, че за разлика от тези, които отнесохме към първата група, към „обединяващите“ дефиниции, са носители на една по-тясна представа за превенцията в криминологията. Не е чудно в този смисъл, че са наречени от автора „ограничителни“.

Първото нещо, което следва да бъде отбелязано във връзка с философията, на която тези определения са носители е, че като цяло тя е тази, която се споделя от по-голямата част от съвременни автори. Професор Гасен пише в този смисъл, че макар и не по един и същ път, то в крайна сметка отделните специалисти все пак достигат до тази визия за превенцията в криминологията.

Така, той дава два примера. Първо, в един документ, представляващ опит на френски автори да направят обобщение на всички, свързани с превенцията на престъпността проблеми, е записано, „превенцията може да бъде дефинирана като инструмент, използван от държавата, за да се овладее по-успешно престъпността чрез елиминирането или ограничаването на криминогенните фактори, и чрез адекватното управление на факторите на физическо и социално обкръжение, които пораждат благоприятни за извършването на престъпления случаи“. Внимателният прочит на цитата ясно показва, че наказанието не е сред посочените мерки, т.е. не е част от разглежданата концепция за превенция.

Вторият приведен пример за „ограничителна“ дефиниция за превенцията в криминологията е заимстван не от доктрината, а от Съвета на Европа, по-точно една препоръка № R (83) 7 на Комитета на министрите на страните-членки, която изключва от обекта на проучване на понятието „превенция“, това, което е наречено „наказателна превенция“ (базираща се на наказанието, индивидуализацията и изпълнението му). Казано иначе, заключава професор Гасен, за Съвета на Европа, превенцията на престъпността следва да бъде дефинирана като само един от инструментите на наказателната политика и следва да бъде разграничавана от другите инструменти на тази политика като наказанието с неговите различни функции, помощта и подкрепата на пострадалите от престъплението, социалната реинтеграция, депенализацията, работата с престъпниците, алтернативите на наказанието лишаване от свобода и гражданската отговорност на престъпниците.

Така, анализирайки всички тези въпроси и аргументите в подкрепа на единия и другия подход – т.е. на „обобщителната“ и на „ограничителната“ концепция за понятието „превенция“ в криминологията, авторът предлага свое собствено определение, заявявайки, че „превенцията обхваща съвкупността от мерките за криминална политика, с изключение на мерките за наказателна интервенция, които имат за единствена, или най-малкото главна цел, да ограничат възможността за

настъпване на съвкупност от криминални деяния, правейки ги невъзможни, потрудни или по-малко вероятни²¹.

Видно е така, че и професор Гасен се нарежда сред съвременните автори, които изповядват една „ограничителна“, ако си служим с неговите собствени термини концепция за съдържанието на понятието „превенция“ в криминологията.

В заключение следва да обърнем още веднъж внимание на две обстоятелства. Първо, въпросната „ограничителна“ концепция за понятието „превенция“ е споделяна от доминиращата част от съвременните криминолози. Второ, тя е носител на идеята, че анализираното понятие служи за обозначаване на неперсонални, неиндивидуализирани и неподлежащи на индивидуализация, общи превантивни мерки, които интервенират преди извършване на престъплението.

Литература:

GASSIN (R.) « Criminologie », 6e édition, Dalloz, 2006;

Велев (О.) „Мястото на пробацията сред наказателните санкции (съпоставително изследване по българското и френското наказателно право)“, изд. на Българската академия на науките, С., 2016.

За контакти:

Гл. ас. д-р Огнян Любомиров Велев, ИДП при БАН и РУ „Ангел Кънчев“, тел. 0898-495-567; e-mail: ovelev@mail.bg

²¹ Виж GASSIN (R.), *op. cit.*, стр. 759.

Разграничение на превантивната дейност от превантивната функция на наказателната отговорност

Светлин Антонов

Abstract: *Some of the key points of the term "prevention" are discussed in the report. The term distinguishes with a broad content and internal specifics of its elements. Therefore, the necessary distinction is made between the preventive function of criminal responsibility and prevention as an overall activity to counter crime. Differences are presented in terms of their subjects, content and their object.*

Keywords: *prevention, crime, punishment, criminal liability, criminogenic factors, offenders*

Поставеният проблем има голямо теоретично и практическо значение, защото понятието „превенция“ се отличава както с широкото си съдържание, така и с вътрешна специфика на своите елементи. Това налага да се направи необходимото разграничение между превантивната функция на наказателната отговорност и превенцията като цялостна дейност за противодействие на престъпността. Въпросите за превенцията няма да бъдат разглеждани в цялост, тъй като това надхвърля задачите на настоящата разработка. Тяхното изясняване ще се ограничи дотам, докъдето е степента на взаимна обвързаност с превантивната функция на наказателната отговорност. Разграничението може да бъде направено по различни критерии, но класическият подход би довел до най-добри резултати, затова различията ще бъдат потърсени преди всичко в техните субекти, съдържание и обект.

Превантивната функция на наказателната отговорност има двойко проявление. Основно тази функция се проявява преди извършване на престъпленията и осъществяване на наказателната отговорност за тях, т.е. със самия факт на своето съществуване тя изпълнява своята първична превантивна функция. Превантивната функция на наказателната отговорност изпълнява своето предназначение посредством възпитателното и предупредително-възпиращото въздействия спрямо правните субекти. По този начин тя им указва директно желаното и общественоприемливо поведение.

Вторичното проявление на превантивната функция се наблюдава след извършване на престъпленията – при реализиране на санкционните последици. Това вторично проявление на превантивната функция, освен че следва извършването на престъпленията, се осъществява по различен начин в зависимост от това кой е нейният обект – личността на престъпника или останалите членове на обществото. По отношение на престъпника се упражнява принудително определено репресивно въздействие, изразяващо се в отнемане или ограничаване на неговите субективни права. Наред с това, в съдържанието на някои наказания се включва и изпълнението на определени превъзпитателни мерки, имащи основно предназначение да премахнат от съзнанието на лицето антисоциалните възгледи, като на тяхно място

се възприемат просоциални такива. За наказанията, които нямат такъв елемент в съдържанието си, се очаква да въздействат превъзпитателно на наказания със самото си репресивно действие, демонстрирайки му по този начин укоримостта на неговото поведение, както и нуждата да преосмисли и промени ценностната си система. Предупредителното въздействие на репресията се състои във влиянието върху психиката на престъпника, показвайки му недвусмислено, че при извършването на ново престъпление ще бъде подложен отново на неблагоприятно въздействие, като по общо правило то следва да бъде още по-тежко от настоящото.

За останалите членове на обществото вторичното не се различава толкова съществено от първичното проявление на превантивната функция на наказателната отговорност. Основната разлика се изразява в това, че с оглед на извършеното вече престъпление, неговият субект е подложен против волята си на репресивно въздействие, което нагледно показва на всички останали граждани неприемливостта му, предизвиквайки у тях съзнателна реакция на възприемане и затвърждаване на уважението към обществените интереси и ценности. От друга страна, репресията мотивира тези лица към въздржане и неизвършване на такива деяния, показвайки им неблагоприятните последици, на които ще бъдат подложени при евентуалното тяхно нарушаване.²²

В криминологичната наука превенцията на престъпността се определя като – непрекъснатата дейност на държавата, обществените организации и отделните граждани, насочена към разкриване и отстраняване на причините и условията за престъпленията, както и прилагането на комплексни мерки за тяхното предотвратяване.²³ Това определение ни очертава много ясно субектите, съдържанието и обекта на превантивната дейност, които остава да бъдат съпоставени с тези на наказателната отговорност.

Субекти на превантивната дейност са държавата, обществените организации и гражданите. Основният субект е държавата, която изпълнява тази дейност посредством органите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт, които имат голям брой и различни правомощия в тази област. Обществените организации са различни формирования на физическите и юридическите лица, които осъществяват пряко или косвено дейности, насочени към превенция на престъпленията. Гражданите участват със своите индивидуални действия, които имат такава насоченост в обществения живот или като подпомагат дейността на държавните органи и обществените организации. Казаното дотук ни разкрива много широкото участие на различни субекти в превантивната дейност.

²² Вж. Ненов, И. Наказателно право на РБ – обща част, книга първа, С., 1992, 141-145; Стойнов, А. Наказателно право, обща част, С., 1999.

²³ Вж. Айдаров, Й. Криминология, С., 2002, 245-251; Станков, Б. Криминология – теоретични основи, Варна, 2005, 393-400.

Характерна особеност на наказателната отговорност е, че с нея се реализират преди всичко правни последици с репресивен характер, затова и нейното осъществяване е скрепено с държавната принуда. Съвсем логично следва изводът, че субектът, който може да я предвижда и осъществява трябва да притежава държавно-властнически правомощия. Това са държавните органи, които по силата на разпоредбите, предвидени в нормативните актове имат регламентирани правомощия да реализират наказателната отговорност.

Тази очевидна разлика в субектите – широкият кръг при превантивната дейност и единствено държавата при наказателната отговорност, разкрива първата основна отлика между тях.

Разликата в субектите намира своето естествено продължение и в особеностите в съдържанието на двете понятия. Съдържанието на превантивната дейност се изразява в разкриването и неутрализирането от нейните субекти на причините и условията, детерминиращи отделните престъпления. Тази дейност обхваща комплексни мерки, които имат различен характер – политически, икономически, юридически, технически, социален, образователен, нравствен, религиозен и пр. Мерките и техният характер са изцяло зависими и същевременно насочени към криминогенните фактори, които пораждат престъпленията или благоприятстват тяхното извършване.

Дейността по упражняване на правата и изпълнение на задълженията от субектите изпълва съдържанието на наказателната отговорност. Каквито права и задължения са регламентирани за субектите, такова поведение те могат да имат в тези правоотношения. За да се прояви наказателната отговорност е необходимо субектите да предприемат определено поведение – да осъществят конкретни действия, насочени към упражняване на правата и изпълнение на задълженията им. Тези конкретни действия обаче не са произволни. Точно обратното – те са пределно точно регламентирани от правните норми, т.е. поведението на субектите е нормативно определено. Освен че дейностите на субектите са правно регламентирани, те са и строго формализирани. Тяхното обективизиране в действителността се подчинява на конкретни правни форми и ред за осъществяване, с други думи – имат изцяло юридически характер.

Съдържанието на превенцията ни показва, че тя е постоянна, непрекъсната дейност на множество субекти, докато наказателната отговорност е в потенциално състояние и се реализира когато и защото имаме извършено престъпление – едва тогава тя придобива характеристиката на дейност, състояща се в определяне и изпълнение на санкционните последици от компетентните органи.

Превантивната дейност обхваща периодите преди, по време и след извършване на престъплението и реализиране на наказателната отговорност. Основно тази дейност се осъществява преди извършване на престъпленията, тъй като нейната

най-важна задача е да не се стига изобщо до нарушаване на правния ред. Когато се е стигнало до престъпление, превенцията преминава в следващия си етап и се осъществява едновременно с проявлението на наказателната отговорност. Но превантивната дейност не приключва и с изпълнението на санкционните последици. Така тя стига до последната си фаза, в която се прилагат различни мерки след изпълнение на наказанието, които най-често имат за цел ресоциализиране на дееца, спрямо когото е била упражнена репресията. Както изяснихме вече, наказателната отговорност изпълнява превантивното си въздействие преди извършване на престъплението – със самото си съществуване в правната действителност, т.е. без да се предприемат целенасочени действия в тази посока. Дейността по нейното реализиране започва след извършване на престъплението и завършва с изпълнение на санкционните последици. Никакви действия след този краен момент не могат да бъдат предприемани. За наказателната отговорност е характерен институтът на съдимостта, който предвижда след изпълнението на наказанието да се проявят акцесорни правни последици, които ограничават субективните права на осъденото лице в изрично предвидени от правните норми хипотези. Но тук отново нямаме действия, които следва да бъдат предприемани, за да се осъществят тези последици. Те изпълняват своето предназначение само и единствено с факта на своето съществуване в нормативните актове.²⁴

Друга характерна особеност на съдържанието на превенцията е, че се проявява като многопластова социална дейност, която се осъществява както в отделните социални сфери, така и в тяхната съвкупност. Реално тази социална дейност може да бъде управленска и изпълнителска, а като такава тя се отличава с характерната оперативна самостоятелност. Субектите имат свободата да събират и анализират данните, свързани с разглежданата проблематика, да изработват стратегии и конкретни решения, да ги прилагат в обществената реалност, да оценяват ефективността на целия този процес, както и да направят съответните корекции, когато това е нужно и полезно. Докато дейността по осъществяване на наказателната отговорност е правораздавателна и правоприлагаща и се реализира почти изцяло при обвързана компетентност, което прави действията на нейните субекти изцяло зависими от съдържанието на правните норми.

Липсата на тъждественост в съдържанието на превантивната дейност и наказателната отговорност ни показва още по-релефно различията между тях. Превенцията е много по-комплексна и всеобхватна дейност, проявяваща се навсякъде в социалната действителност, докато наказателната отговорност почти никога не излиза от територията на правото.

²⁴ Въпреки че ограничават субективните права на осъденото лице, посочените последици нямат санкционен характер. Те се обективизират като следствие не на извършеното престъпление, а на наложеното наказание за него. В резултат на тяхното наличие, правосубектността на осъдения се ограничава за определен период от време.

Разликата в субектите и съдържанието на разглежданите понятия води до неизбежните различия в техния обект. Обект на превантивната дейност са всички факти и обстоятелства от социалната действителност, които имат характер на причини и условия за отделните престъпления и са в основата на асоциалното и противоправното поведение на правните субекти. Това е общият обект на превенцията, който обхваща всички причини и условия за престъпленията, както и всички правни субекти, като същевременно стимулира действието на факторите, които ги ограничават и неутрализират. Родовият обект включва превантивната дейност в различните сфери на социалния живот, както и дейността по групирането (на база определени признаци) и противодействието на различните фактори, залегнали в основата на престъпленията и техните извършители. Непосредствен обект на превенцията са конкретната микросреда, причина или личност.

Обект на наказателната отговорност са правно защитени материални и нематериални блага. Въздействието, което осъществява наказателната отговорност върху обекта, води до засягане на имуществени и неимуществени субективни права на правните субекти. Основанието, което води до накърняването на тези субективни права е виновното извършване на състав на престъпление. Това е единственото основание, което оправдава посегателството над тях. Следва изрично да се отбележи, че наказателното право предвижда пълна или частична невъзможност обект на наказателната отговорност да бъдат определени материални и нематериални блага на правните субекти, което допълнително стеснява (съвсем оправдано) обхвата на нейния обект.

Направеното разграничение между превантивната дейност и изпълняващата превантивна функция наказателна отговорност ни предоставя добра основа да направим и определени заключения. На първо място, превантивната дейност е много по-мощна от дейността, свързана с осъществяване на наказателната отговорност. Това проличава много ясно от субектите, които я осъществяват, от съдържанието, което притежава, и от обекта, към който е насочена. На второ място, съотношението, в което те се намират помежду си е на род към вид и на цяло към част. Родовото понятие е превенцията на престъпленията, а превантивната функция на наказателната отговорност е нейна разновидност. По своята природа превантивната дейност е многоаспектна, а въздействието, което оказва наказателната отговорност със своето съществуване и реализиране е само част от нея. На трето място, ефективността им е до голяма степен зависима една от друга. Можем уверено да определим тази зависимост като пряка, тъй като колкото по-добри резултати постига всяка от тях в своето самостоятелно битие, толкова по-благоприятно това ще се отрази на другата. На четвърто място, те не се конкурират и не се заместват, а се допълват. Превантивната дейност и наказателната отговорност не се конкурират помежду си, коя от тях да намери приложение в обективната действителност, а функционират едновременно. Също така не биха могли да се

заместват пълноценно, защото не могат самостоятелно да постигнат резултатите, към които е насочена всяка от тях. Затова те се допълват, за да повишат ефикасността на дейността по противодействие на престъпленията. На пето място, превенцията също подлежи на нормативно регулиране, което допълнително повишава нейната значимост и ефективност. По този начин се гарантира практическата ѝ реализация и се осигурява нейната институционална обезпеченост, като се регламентират компетенциите на субектите, които я осъществяват, както и отношенията на субординация и координация между тях. В нормативната уредба се посочват основните принципи, които са залегнали в основата на превантивната дейност, функционалната ѝ същност, основните методи и средства за постигане на нейните цели. Разпоредби, уреждащи приложимостта на превенцията намираме във всички клонове на правото, но ядрото на тази дейност е съсредоточено в наказателното и административното законодателство, където се срещат най-тежките форми на правонарушения.

В края на настоящото изложение, ще бъде разгледан още един проблем, имащ отношение към превантивната функция на наказателната отговорност. Това е широко застъпеното гледище в научната литература, че превантивната функция е насочена към неустойчивите личности.²⁵ Основно това разбиране се изразява в определянето на тези личности като такива, заради изградените антисоциални възгледи и ценности, както и заради лабилността на поведението им, което при проявлението на определени условия много често води до извършване на престъпления. Поради тази причина, превантивната функция на наказателната отговорност е насочена към тях, за да промени антисоциалното в личностите им и да създаде задръжки, които са по-силни от стремежа да задоволят своите потребности по престъпен начин.

Преди всичко, така застъпената теза не може да бъде подкрепена, защото води до погрешното виждане, че престъпления извършват само такива личности. Стъпвайки на тази погрешна основа се стига до извода, че щом тези лица са единствените потенциални престъпници, само спрямо тях ще се прояви превантивната функция на наказателната отговорност. По такъв начин автоматично се изключват като обект на превантивно въздействие т.нар. устойчиви личности – такива с просоциални разбирания и поведение, принципно съобразено с правните норми.

Криминологичната наука и практиката са доказали по категоричен начин неправилността на разбирането, че само неустойчивите личности извършват престъпления. Поради това подробното аргументиране на тази теза се явява ненужно, като е достатъчно да се посочи, че „наказателните закони действат

²⁵ Различните автори използват още термини като неустойчиви лица, граждани, индивиди, отрицателни личности.

генерално-превантивно така, че те мотивират общото правно подчинение и именно всички, които са предупредени и сплашени, да не извършват престъпни деяния. Такива предупреждения достигат до всички нас, защото ние всички сме латентни (скрити) престъпници.“²⁶

Устойчивите личности също са обект на превантивно въздействие и по този въпрос не трябва да се спори. Наистина, те в много по-голяма степен демонстрират правомерно поведение, но и при тях се наблюдават деяния, влизащи в противоречие с правото. Най-често техните престъпления са плод на небрежност и самонадеяност, но понякога и конкретна ситуация би могла да провокира поведение в отклонение от нормативно установеното. Примери за това в ежедневието никак не липсват. Превантивната функция при тези лица благоприятства съобразителността, когато се извършват определени действия и задръжките при попадане в провокативна и виктимна ситуация. На следващо място, това, че тези личности в настоящия момент са устойчиви, не може да се приеме а priori, че и занапред ще бъдат такива. Под влиянието на социалните фактори личността търпи твърде съществени промени, които се проявяват чрез поведението. И най-правилно изградената личност, ако бъде подложена продължително време на неблагоприятно въздействие, това би довело до натрупване на отрицателни личностни характеристики, които могат да се пренесат обективно в извършване на престъпление. Поради тази причина, превантивното въздействие е насочено към затвърждаване и поддържане във времето на просоциалното съзнание и поведение в унисон с правните норми.

Така приведените доводи ни водят към логичното заключение, че всички правни субекти са обект на превантивното въздействие. Акцентът на това въздействие действително трябва да се постави по отношение на лицата с по-голяма склонност към девиации, тъй като те в най-голяма степен са заплаха за правния и обществен ред, но това по никакъв начин не изключва устойчивите личности от кръга на субектите, които са обект на превантивното въздействие.

Такъв възглед съществува не само в нашата теория, затова той е обект на критика и в други държави. „Въздействието на наказанието върху обществеността означава, че се стимулират членовете на обществото да спазват закона. Въпреки това се стига до заключението, че тълкуването на общата превенция е прекалено всеобхватно. Общият превантивен ефект на наказанието трябва да бъде насочен към несигурните членове на обществото, които поради връзки с криминалната среда, лошо възпитание и др., имат изопачени представи за социалните ценности. Поради тези причини, руската наказателноправна наука все още е на нивото на

²⁶ Вж. Zippelius, R. Einführung in das Recht, Н., 2000, S.131.

въздържателната превенция на А. Фойербах и зачеването на позитивна обща превенция засега е изцяло неизвестна.“²⁷

Литература

Айдаров, И. Криминология, С., 2002;
Гиргинов, А. Наказателно право, обща част, С., 2009;
Ненов, И. Наказателно право на РБ – обща част, книга първа, С., 1992;
Станков, Б. Криминология – теоретични основи, Варна, 2005;
Стойнов, А. Наказателно право, обща част, С., 1999;
Шопова, П. Основи на приложната криминология, Плевен, 2015;
Sootak, J. Theories of Punishment and Reform of Criminal Law, *Juridica International*, V/2000;
Zippelius, R. *Einführung in das Recht*, Н., 2000, S.131.

За контакти:

Гл. ас. д-р Светлин Антонов, Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра „Наказателноправни науки и сигурност“, ел. поща: spantonov@uni-ruse.bg

²⁷ Вж. Sootak, J. Theories of Punishment and Reform of Criminal Law, *Juridica International*, V/2000, p.73.

Формиране на наказателната политика и политиката по превенция на престъпността

Ивайло Иванов

Резюме: *Формирането на наказателната политика е основна задача на всяка държава и общество, извършвана главно чрез реализиране на репресивната форма на борбата с престъпността. От друга страна, политиката по превенция на престъпността е общосоциалният аспект и съвременното направление в борбата с престъпните посегателства. Еднопосочното действие на тези две направления от криминологическата политика на държавата ще доведе до по-голяма ефективност в борбата с престъпността.*

Ключови думи: *наказателна политика, престъпност, превенция на престъпността, криминологическа политика, държава.*

Abstract: *Forming up a criminal policy is a major task for every state and society, achieved mainly by the application of the repressive form of the struggle against crime. On the other hand, crime prevention policy is the unified social aspect and the modern direction in the struggle against criminal offenses. Synchronising the direction of the activity of these two trends of the state's criminological policy will lead to a greater efficiency in the fight against crime.*

Keywords: *criminal policy, crime, crime prevention, criminological policy, state.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В историята на човечеството, държавите и обществата престъпността е постоянен проблем, който променя характеристиките си, влиянието върху политическия и обществен живот, степента на зависимост на хората от проявите и последиците му. Престъпността в съвременното общество е специфичен вид разрушителна тенденция, резултат на нравствена деградация, изострени социални противоречия и деструктивно управление²⁸. След 1989 г. в страните от Централна и Източна Европа протича процес на нарастване на престъпността, който е резултат от трансформацията на икономическите и политическите отношения в тези страни след премахване на разделителната линия между Изтока и Запада²⁹. България не е изключение от този процес, при което се наблюдава „взрив на престъпността“. За преодоляването на тези криминогенни процеси, страната ни спешно се нуждае от сериозни криминологически изследвания, резултатите от които да бъдат внедрени в практиката с цел изграждане на криминологическата политика на държавата и предприемане мерки за ограничаване на престъпността. На този етап от развитието на криминологията в България такива изследвания провеждат основно два института, а именно: Съветът за криминологически изследвания към Главна прокуратура (трансформиран по-късно в Съвет за криминологични изследвания към министъра на правосъдието) и Научно-изследователския институт по криминалистика и криминология към МВР. Какво обаче се случва с тези две

²⁸. Айдаров Й., Криминология, С., Сиела, 2010, с. 166.

²⁹. Вж. Шопова П., Основи на приложната криминология, П., Медиатех, 2015, с. 116.

изследователски звена осъществяващи криминологически изследвания, анализи и прогнози и съдействащи на правителството за формиране на криминологичната политика на държавата.

През 2009 г. Съвета за криминологични изследвания е закрит без всякаква дискусия с аргумента, че изследователите, работещи в него нямат необходимата подготовка. Този акт нанася тежък удар на системата за национални криминологични изследвания и лишава органите на изпълнителната власт от онази база, която е в основата на формулирането на правилни управленски решения при противодействието на престъпността³⁰. Страната ни се нуждае от възстановяване на Съвета за криминологични изследвания към министъра на правосъдието, тъй като извършването на криминологични изследвания от неправителствени организации, както и от екипи в университетите в страната не може да замени необходимостта от изследователско звено към правителството, което осъществявайки криминологични изследвания ще съдейства на правителството за създаване и реализиране на националната криминологична политика³¹. За да има адекватна политика по превенция на престъпността са необходими действащи стратегии и програми, които от своя страна могат да бъдат такива, само тогава, когато се основават на криминологични изследвания, които следва да бъдат осъществявани от такова изследователско звено. Остра е нуждата от криминологично-изследователски център в страната ни и за криминологическата общност – за да се развива криминологическата наука и мисъл в динамиката на обществените отношения, която винаги води до промяна на криминологическата обстановка, както и за това правителство, имащо за цел намаляване на престъпността в отговор на нуждата на обществото, предвид на застрашителните ѝ размери у нас, предизвикващи тревога сред голяма част от населението.

Второто изследователско звено в областта на криминологията е Научно-изследователския институт по криминалистика и криминология към МВР. През 2015 г. направлението, свързано с криминологичните изследвания беше закрито от ръководството на МВР. По този начин се оставя впечатление за игнориране на възможностите на криминологично - изследователската дейност, което от своя страна е опасна тенденция, изискваща ответна реакция от криминологическата общност и обществото.

Важна роля за криминологията в годините на прехода изиграват неправителствените организации, които извършват криминологически изследвания и отразяват тревожните резултати за състоянието на престъпността, което е показател за криминалната заразеност на обществото ни. Резултатите от техните изследвания обаче, често пъти са неоправдано игнорирани и неизползвани за

³⁰. Пак там, с. 31.

³¹. Пак там, с. 32 и сл.

изграждане на политиката на държавата по превенция на престъпността. Тук могат да бъдат посочени: Институт „Отворено общество“, Център за изследване на демокрацията, Институт за наказателна политика и превенция и т.н.

Положително развитие от гледна точка на криминологията претърпяват юридическите факултети към университетите, които доизграждат и развиват научно - изследователски екипи готови да подкрепят правителството и изпълняват задачи възложени им от него, с цел да съдействат на държавата и обществото за разработване на модели за ефективно противодействие на престъпността.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Престъпността е определяна като изключително остра форма на социална патология³² и като такава се нуждае от адекватна реакция на държавата и обществото за пресичане на разрушителните ѝ тенденции. Постигането на тази нелека задача може да бъде осъществено само чрез единството на криминологичната политика – наказателната политика и политиката по превенция на престъпността. Докато репресивният аспект на борбата с престъпността, известен в теорията и практиката още като наказателноправен подход в борбата с престъпността, се заключава в обявяване от законодателя на определени общественоопасни деяния за престъпления и какви наказания следва да се налагат за тях³³, то общосоциалният аспект е новото („модерно“) направление в борбата с престъпността, при което чрез прилагане на комплекс от социални мерки се постига търсения резултат, а именно ограничаване на престъпността като масово социално явление, преди да бъдат извършени престъпленията, т.е. засягат се „корените“ на явлението. По този начин не се достига изобщо до извършване на престъпни посегателства, като се разкрият и отстранят причините и условията, които ги пораждат. При изграждане на наказателната политика на държавата, следва стриктно да се придържаме към казаното от Чезаре Бекария, че не жестокостта, а неизбежността на наказанието ще направи борбата с престъпността успешна. Увереността, че едно наказание ще настъпи, дори и то да бъде леко, винаги ще остави по - дълбока следа в съзнанието, отколкото страхът от едно строго наказание, при което обаче не се изключва възможността за избягването му³⁴. Нормалното развитие на обществените отношения и правомерното поведение на гражданите в обществото, биха били постижими с примат на комплексната профилактична над репресивната дейност на държавните органи и с нарастващата роля на обществените организации в борбата с престъпността.

³². Вж. Айдаров Й., Криминология, С., Сиела, 2010, с. 243.

³³. Пак там, с. 246.

³⁴. В този смисъл вж. Бекария Ч., За престъпленията и наказанията, В., 1993, Глава двадесет – Неизбежност на наказанията. Помилване.

При формиране на криминологичната политика на държавата трябва да се изхожда от позицията, че става дума за социалната, икономическата, културно – образователната и правната политика на съвременната държава, тъй като именно чрез такава всеобхватна политика може да се реагира адекватно на престъпността като социално явление³⁵, засягащо в еднаква степен интересите на отделната личност, на обществото и на държавата. В този смисъл ерудирани учени – криминолози основателно считат, че от 1989 г. до настоящия момент в страната няма формирана единна криминологична политика – наказателната политика и политиката по превенция на престъпността се формират *ad hoc* – наказателната политика чрез наказателното законодателство, а политиката по превенция – чрез националните стратегии и програми за противодействие на престъпността³⁶. В този смисъл както съществен недостатък при формиране на криминологичната политика в нашето съвремие се акцентира върху разнопосочното действие на двете направления – реализирането на наказателната репресия и превенцията на престъпността³⁷, което не би довело до ефективност в борбата с престъпните посегателства .

Формирането на качествена криминологична политика, водеща до ограничаване и контрол на престъпността, всякога трябва да се основава на национални стратегии и програми, които освен очертавайки състоянието на престъпността за съответния период да набелязват цели, задачи и мерки в различните сфери за противодействие на престъпността, които следва да бъдат гарантирани чрез законодателни актове, както и финансово осигурени. На този етап криминологичната политика не се осъществява в цялост, което предопределя до голяма степен тревожната криминогенна обстановка в страната. Най – големия проблем на управлението на процесите, свързани с превенцията и контрола на престъпността е липсата на перспектива и приемственост, защото всяко правителство в рамките на мандата си приема програма, която е ограничена във времето, а в други случаи изобщо не се приема програма³⁸. Този начин на формиране на криминологичната политика на страната ни говори за неадекватност в действията и усилията, както на управляващите, така и на опозиционните партии за разрешаването на този така наболял проблем след настъпването на обществено – политическите и икономически промени след 1989 г. Остра е необходимостта от обединяване на усилията на парламентарно представените политически партии, извънпарламентарните партии, неправителствените организации и експертите за създаване на дългосрочни действащи стратегии и програми за превенция и контрол

35. Вж. Шопова П., Основи на приложната криминология, П., Медиатех, 2015, с. 68.

36. Пак там.

37. В този смисъл вж. Айдаров Й., Криминология, С., Сиела, 2010, с. 254.

38. Вж. Шопова П., Основи на приложната криминология, П., Медиатех, 2015, с. 70.

на престъпността³⁹, които да се базират на криминологични изследвания, които от своя страна да се основават на данни не само за регистрираната престъпност, но да се вземат предвид и данните за разследваната и наказана престъпност.

От важно значение за контрола и борбата с престъпността е пълното изграждане и въвеждане в действие на Единната информационна система за противодействие на престъпността (ЕИСПП), за да може информацията от нея да се използва, както за стратегии и програми, така и за конкретни задачи по превенцията и контрола на престъпността, да се проследи действието на институциите още от заявяването за извършено престъпление до изпълнение на наказанието. На публично обсъждане на проблемите на ЕИСПП са направени две много важни предложения, които следва да бъдат взети предвид при доизграждането на системата:

1. Да се изгради отделен модул, в който да се събира информация за противообществените прояви на малолетните и престъпленията на непълнолетните, за които те са освободени от наказателна отговорност с наложени мерки за обществено въздействие. Разбира се критиците на тази идея неоснователно ще кажат, че тази информация не се отнася до престъпността, защото точно проследяването на противообществените прояви на малолетните и непълнолетни лица, може да бъде база за превантивна дейност;

2. Направено е предложение да се изгради още един модул, чрез който ще бъде възможно проследяването на рецидива – проследяване живота на лицето за три годишен период след изтърпяване на наказанието. По този начин ще има налична информация за ресоциализацията на осъденото лице през критичния за рецидивизиране тригодишен период след изтърпяване на наказанието⁴⁰.

Наличието на система за контрол над престъпността е отличителна черта за съвременната правова държава и гражданското общество⁴¹. Системата на субектите по превенция на престъпността в България понастоящем функционира формално, без единна организационна структура, както и без ясно определени компетенции. Това е основната причина за неефективната политика по превенция на престъпността от началото на прехода до настоящия момент. Липсват всякаква координация и взаимодействие между отделните субекти по превенция на престъпните посегателства⁴². Друг открояващ се проблем е, че въпреки съществуването на Националния съвет за превенция на престъпността, превенцията на престъпността се разбира като дейност главно на министерството на вътрешните

³⁹. В този смисъл вж. Шопова П., Основи на приложната криминология, П., Медиатех, 2015, с. 70-71.

⁴⁰. Пак там, с. 54 и сл.

⁴¹. Айдаров Й., Криминология, С., Сиела, 2010, с. 265.

⁴². Пак там, с. 264.

работи⁴³. Подобен подход избират и други европейски страни, които имат малък опит в превенцията на престъпността, оставяйки тази дейност изцяло в компетенцията на полицията (напр. Белгия). Страните с ясна и дългосрочна политика създават специализирани звена, които работят отделно от полицията, подпомагани от многобройни инициативи на местната власт и неправителствения сектор (Великобритания). На следващо място заслужава внимание факта, че в България се създават органи на национално равнище, които са много близки по своя състав. Така например Закона за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни предвижда да се създаде Централна комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, която е с почти идентичен състав с Националната комисия за борба с трафика на хора, с изключение на включването на заместник – министъра на външните работи в състава на Националната комисия за борба с трафика на хора. Натрупването на централни или национални комисии от представители на едни и същи институции е екстензивно и непродуктивно⁴⁴, което не води до контрол и ограничаване на престъпността, а оставя впечатление за привидност в работата по превенция на престъпността. Необходимо е обединяване на дейността на съществуващите национални комисии от общ орган, който да работи в съответните направления с отделни секции или комисии, които се нуждаят от регулиране на национално равнище⁴⁵.

Въпреки че в Европа все още няма практика за анализи на разходите и ползите свързани с програмите за превенция на престъпността, съществуват проучвания в държави, които имат по-дълга традиция в тази област като САЩ, Обединеното кралство, Нова Зеландия, Австралия, които показват, че превенцията на престъпността дава резултати и че във всеки случай разходите, свързани с престъпленията са по – високи от разходите за предотвратяването им. Освен това специализирани органи на ООН като Информационната мрежа на ООН в областта на престъпността и правосъдието, Център за превенция на международната престъпност, Служба за контрол на наркотиците и превенция на престъпността, подкрепят и активно насърчават преминаване към иновативни методи за превенция на престъпността вместо налагане на наказателни мерки⁴⁶. Именно това е правилният път, по който и България трябва да върви, за да постигне положителни резултати в борбата с престъпността, чрез формирането на национална криминологична политика. Какво обаче се случва в действителност?

⁴³. В този смисъл вж. Шопова П., Основи на приложната криминология, П., Медиатех, 2015, с. 106 и сл.

⁴⁴. Пак там.

⁴⁵. Пак там, с. 109.

⁴⁶. В този смисъл вж. Доклад на Европейската комисия за оценка на Европейската мрежа за превенция на престъпността от 30.11.2012 г.

През второто тримесечие на 2016 г. в сайта на МВР е публикувана информация, в която се съобщава, че Националният съвет по превенция на престъпността е одобрил план за изпълнение на приоритетите и постигане на целите за периода 2016 – 2018 година⁴⁷. Председателят на Националният съвет по превенция на престъпността оповестява, че той включва пет приоритета и над 110 мерки за борба с конвенционалната престъпност. При анализ на този план се забелязват проблеми, които не трябва да бъдат подминавани. Така например при приоритет: Изграждане на среда на толерантност сред децата и младежите и възпитаване на дух на отговорност и развиване на гражданска култура е поставена цел - намаляване на насилието сред децата и младежите. Това се е очаквало да се постигне чрез актуализиране на план за съвместни действия на Министерството на образованието и науката и Министерството на вътрешните работи, със срок на изпълнение - юни 2016 г. Към настоящия момент данните за насилието сред децата и младежите не показват намаляване а увеличаване, което означава, че плана в тази му част не е проработил (не е постигната поставената цел). Агресията сред малолетните и непълнолетните е огромен проблем, за който все още не е намерено разрешение. Увеличава се броя на децата жертва на насилие в училище, на улицата, в семейството и т.н., като най-голям си остава дялът на физически и психически насилени деца за разлика от сексуално насилени. Разработването на планове, програми и стратегии „само на хартия“, не води до никакъв резултат. Необходимо е финансово осигуряване на заложените мерки, реални действия и постоянен мониторинг, който би показал постигнати ли са целите. На следващо място внимание от този план заслужава приоритета: Създаване на условия за намаляване на риска от престъпления сред уязвимите групи с цел - ограничаване на измамите и посегателствата над възрастни и самотно живеещи хора в малките и отдалечените населени места. Това ще бъде постигнато чрез провеждане на активни разяснителни мероприятия с възрастни и самотно живеещи граждани в малки и отдалечени населени места със срок на изпълнение 2016 – 2018 година. Очакваните резултати са намаляване на измамите и посегателствата над възрастни и самотно живеещи хора в малките и отдалечени населени места. И в тази си част плана не работи, ако само вземем предвид постоянните репортажи в средствата за масова информация, които са партньор по тази мярка, за измами над възрастни хора. Откриват се редица други проблеми в плана на Националният съвет по превенция на престъпността, на които няма да се спира, тъй като настоящата работа няма за цел критика, а усъвършенстване на политиката по превенция на престъпността. Разбира се има и интересни идеи, които по мое мнение биха довели до положителни резултати в превенцията на престъпността, ако бъдат приложени. Необходима е сериозна работа и финансово осигуряване, приемственост, целенасоченост и адекватност в действията на всички институции ангажирани с проблемите на престъпността.

⁴⁷. http://nspp.mvr.bg/Kalendar/Novini/plan_izpalnenie_2016_2018.htm.

В работната програма за 2017 г. на European Crime Prevention Network (Европейска мрежа за превенция на престъпността) се съдържа важна информация относно разпространението на знания за превенция на престъпността. Така например в Словакия се предвижда създаването на Координиращ методологичен център срещу половите престъпления и домашното насилие, който ще се фокусира върху разработването, внедряването и координацията на цялостната национална политика в областта на превенцията и отстраняването на насилието срещу жени. Този проект е финансиран от Норвегия и съфинансиран от държавния бюджет на Република Словакия и е на стойност 2 000 000 евро. В Полша е стартирала програмата „Safer together“, с която се цели да се ограничи мащаба на поведението и явленията, които засилват чувството за опасност. Всяко лято в Португалия протича програмата „Az съм тук“, целяща да увеличи ситуациите свързани с безопасността на децата на обществени места. Предвидено е увеличаване на наблюдението, което дава допълнително решение, за безопасност за родители и възпитатели на деца.

Интересен е примера на West Yorkshire Police във Великобритания. На официалния сайт на Западна йоркширска полиция са публикувани десет принципа за превенция на престъпността⁴⁸. Ценното тук не са толкова десетте принципа, защото те са съобразени с конкретните причини и условия за престъпност, а начина по който е подходено за ограничаване на този вид престъпни посегателства. Наред с описание на конкретни ситуации към всеки принцип, се дават съвети как да се намали възможността, гражданите да станат жертва на престъпление в дома, на работното място или в бизнеса. Интересно в случая е, че полицията приканва гражданите да се свържат с нейни служители, работещи по предотвратяване на престъпността, преди да предприемат действия за подобряване сигурността на дома, офиса и т.н., за да работят с тях и за да са сигурни, че ще предприемат най-правилния подход за защита на собствеността си при конкретните обстоятелства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Към настоящия момент България е изправена пред важен проблем за разрешаване – превенция и контрол на престъпността. Необходимо е да се намери баланс между репресивния подход и превенцията на престъпността, за да може да се реализира криминологична политика, водеща до намаляване на социалните противоречия детерминиращи престъпност, намаляване на страха у гражданите да станат жертва на престъпление и изобщо до намаляване на престъпните посегателства. Следва да се има предвид и опита на развитите демокрации показващ, че даването на приоритет на репресивните мерки води до значително повишаване на цената на престъпността и недостатъчна ефективност поради вторичното

⁴⁸. <https://www.westyorkshire.police.uk/help-advice/what-crime-prevention/10-principles-crime-prevention>.

въздействие върху явлението престъпност – прилага се по повод на вече извършени престъпления.

Превенцията на престъпността изисква от държавните и обществени органи, ангажирани с превенцията на престъпността на всички нива на управление, парламентарно представените политически партии, извънпарламентарните партии, неправителствените организации и експертите да работят заедно. Престъпността е сложно социално – правно явление и като такова често изисква координиран отговор. Защитата срещу престъпността и насилието е съществен проблем на демократичното гражданско общество и трябва да бъде основен приоритет на всяка социална и правова държава. „Криминалните дейности“ подкопават държавната власт като подхранват корупцията и накърняват икономиката на страната. Това оказва влияние върху качеството на живот на гражданите.

Настоящата работа дава основание да се направят следните изводи:

1. Необходимо е възстановяване дейността на Съвета за криминологични изследвания към министъра на правосъдието, тъй като извършването на криминологични изследвания от неправителствени организации, както и от университетите в страната, не може да замени необходимостта от изследователско звено към правителството, което осъществявайки криминологични изследвания ще му съдейства за създаване и реализиране на националната криминологична политика.

2. Необходимо е преосмисляне на дейността на Научно - изследователския институт по криминалистика и криминология към МВР в направление „криминология“.

3. Необходимо е да се прекрати ефекта на „неизползваната криминология“ и органите на управление да възлагат проекти за анализиране и прогнозиране на престъпността.

4. Необходимо е подкрепа на научноизследователските екипи за криминологични изследвания към университетите, готови да съдействат на държавата и обществото за разработване на модели за ефективно противодействие на престъпността.

5. Необходимо е провеждането на национални и регионални криминологични изследвания и прогнози за тенденциите на престъпността, на базата, на които да се разработват програми и стратегии за противодействие на престъпността.

6. Необходимо е въвеждането в действие на Единната информационна система за противодействие на престъпността, за да може информацията от нея да се използва, както за стратегии и програми, така и за конкретни задачи по превенцията и контрола на престъпността, да се проследи действието на институциите още от заявяването за извършено престъпление до изпълнение на наказанието.

7. Необходима е единна организационна структура на субектите по превенция на престъпността в България и национален координационен орган към правителството.

8. При формирането на криминологичната политика на държавата по примера на други държави с по – голям опит в превенцията на престъпността е необходимо да наблегнем именно на превенцията на престъпните посегателства.

9. Разбирането, че превенцията на престъпността е дейност главно на МВР трябва да се преосмисли, защото страните с ясна и дългосрочна политика, създават специализирани звена, които работят отделно от полицията, подпомагани от инициативи на местната власт и неправителствения сектор.

10. На последно място, но не и по значение, за формирането на криминологичната политика и в частност на политиката по превенция на престъпността е необходимо финансово осигуряване. Това финансиране ще бъде оправдано, защото резултатите, които ще бъдат постигнати ще покажат, че във всеки случай разходите, свързани с престъпленията, ще са по – високи от разходите за предотвратяването им.

Проблемите на криминологическата политика в борбата с престъпността, пряко опират до управлението на държавата и обществото. Ефективната система на наказателно правосъдие и зачитането на върховенството на закона са от решаващо значение за постигането на устойчиво развитие. Разрешаването на проблемите свързани с престъпността трябва да бъде систематичен и непрекъснат процес. Ето защо за България е нужно съвременно изграждане на система за превенция и контрол на престъпността. Реализирането на тази идея е задача с общонационално значение.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Айдаров Й., Криминология, С., Сиела, 2010.
- [2] Бекария Ч., За престъпленията и наказанията, В., 1993.
- [3] Шопова П., Основи на приложната криминология, П., Медиатех, 2015.
- [4] Доклад на Европейската комисия за оценка на Европейската мрежа за превенция на престъпността от 30.11.2012 г.
- [5] http://nspp.mvr.bg/Kalendar/Novini/plan_izpalnenie_2016_2018.htm.
- [6] <https://www.westyorkshire.police.uk/help-advice/what-crime-prevention/10-principles-crime-prevention>.

За контакти:

Ивайло Минчев Иванов, Катедра „Наказателноправни науки и сигурност”, Русенски университет „Ангел Кънчев”, тел.: 0876668805, e-mail: imivanov@uni-ruse.bg.

Ролята на министерския съвет в превенцията и контрола на престъпността

Айхан Тонал

Abstract: *An outbreak of crime has occurred in Bulgaria as well as in the rest of the Eastern European countries after 1989. This outbreak is associated with the determinant influence of multiple factors which are typical of social transitions, such as the change in political and economic system, new legislation and updated ways of state structures functioning, transformation of ownership, socio-psychological outbursts in the different social communities, redefined values and destroyed stereotypes, weakening or blocking of crime control systems. All of these factors necessitate the need to take a set of measures for counteracting crime. According to Article 105 of the Constitution of the Republic of Bulgaria, the Council of Ministers shall direct and conduct State's domestic and foreign policy in accordance with the Constitution and its laws. This is the legal basis of the obligation of the Council of Ministers to organize and to also plan the prevention of crime. No other authority has such a general scope of competences as the government in the area of crime prevention and control. The executive power is the only one that has the organizational structure to conduct general social and special prevention. The ministries of Interior and Justice are most closely related to the implementation of crime control. Governments after 1989 use two different approaches for solving counter-crime issues. The first one involves the adoption of special programs and strategies for counteracting crime. The second approach is to include the issues of crime prevention and crime control into the election program of the government.*

Keywords: *youth, politics, age, delinquency, society, prevention, criminology, socialization, social phenomenon, youth crime.*

Появата на престъпността като отрицателно социално явление е свързана с появата на собствеността и формирането на социалните общности в древността. Тя представлява сериозен проблем през всички епохи. Със създаването на държавата и правото престъпността се очертава като явление, насочено срещу съществуващия тип общество като цяло.

Дълго време широко разпространената убеденост в силата на наказанията като най-добро средство за борба с престъпността произтича не от историческия опит на човечеството, а от обстоятелството, че тази убеденост е лесно достъпна до масовото съзнание. Тя не се нуждае от точна информация, сложни проучвания и анализи. Отговаря на първичните представи за неизбежността на наказанието като възмездие и нуждата от него, присъщи на човешката природа още от древността и поддържани от много религии, философски школи и държавни системи. Хората свикват дотолкова с елементарното решение на дилемата престъпление-наказание, че възприемат като безперспективна и вредна дейност търсенето на други средства за контрол върху престъпността.

Въпреки господството на посочения възглед, отделни изтъкнати представители на хуманитарната мисъл отдавна достигат до идеята за превенция. Още Платон

призовава да се приемат такива закони, които отвращават от престъплението и предпазват хората от престъпни прояви. Според Аристотел предотвратяването на престъпленията е преди всичко борба с извратените, противоречащи на разума привички и вкусове.⁴⁹ От Късното Средновековие до средата на XIX век, цяла плеяда представители на хуманизма отдават приоритет на превенцията пред репресията – Т. Мор, Т. Капанела, Ш. Монтескьо, Фр. Волтер, Ч. Бекария, К. Маркс. Създаването на криминологията като самостоятелна наука поставя проблемите на превенцията на централно място. Теорията за превенцията на престъпността е част от предмета на криминологията. Тя отразява нарасналите духовни и материални възможности на съвременното общество. В настоящия момент превенцията е най-прогресивната и ефективна алтернатива на новите разрушителни тенденции на престъпността.

Превенцията е сложно понятие. Тя обхваща широка социално-политическа проблематика и проблеми на наказателната политика, наказателното, гражданското и административното правосъдие.

В криминологичната теория и практика превенцията на престъпността се разглежда в контекста на понятието “борба с престъпността“.

След 1990 г., не толкова в доктрината, колкото в практиката се налага понятието “противодействие на престъпността“, и то главно при създаването на национални програми и стратегии за борба с престъпността. Понятията са тъждествени.

В съвременната криминология ясно се разграничават два аспекта на борбата с престъпността:

- репресивен, известен в теорията и практиката като наказателно правен подход в борбата с престъпността;
- общосоциален или превантивен подход – това е съвременното, модерно направление в борбата с престъпността. В научните разработки често се среща като криминологично направление в борбата с престъпността.

Репресивният подход е свързан с контрола на престъпността, а общосоциалният – с превенцията на престъпността. От своя страна превенцията на престъпността може да бъде общосоциална и специална.

Съгласно чл. 105 от Конституцията на Република България, Министерският съвет ръководи и осъществява вътрешната и външната политика на страната, в съответствие с Конституцията и законите ѝ. Оттук произтича задължението на Министерския съвет да организира, включително и планира превенцията на престъпността. Никой друг орган няма такива общи правомощия, както правителството в сферата на превенцията и контрола на престъпността.

⁴⁹ Курс советской криминологии. Предупреждения преступности., М.1986, с.3

Изпълнителната власт е единствената, която разполага с организационната структура за провеждане на общосоциалната и специалната превенция. МВР и Министерството на правосъдието са най-тясно свързани с осъществяването на контрола на престъпността.

След 1989 г. правителствата използват два различни подхода за решаване на въпросите по противодействие на престъпността. Първият е приемането на заседания на правителството на специални програми и стратегии за противодействие на престъпността. Вторият подход е включването на въпросите за превенцията и контрола на престъпността в програмата на самото правителство при неговото избиране.

След 1989 г. в източноевропейските страни и в България се наблюдава взрив на престъпността. Той е свързан с детерминиращото влияние на множество фактори, типични за социалните преходи, като смяната на политическата и икономическата система, ново законодателство и нов начин на функциониране на държавните структури, трансформация на собствеността, възникването на социално-психологически взривове в социалните общности, преценка на ценности и разрушаване на стереотипи, отслабване или блокиране на системата за контрол на престъпността.

Всичко това налага нуждата от предприемането на комплекс от мерки за противодействие на престъпността.

През 1994 г. правителството на Любен Беров приема и предлага за одобрение в Народното събрание Национална програма за противодействие на престъпността. Нейната основна цел е ефективното противодействие на престъпността. Приоритетните насоки за осъществяването на тази цел са: подобряване на социално-икономическата база като предпоставка за ефективно противодействие на престъпността; усъвършенстване на нормативните актове, регулиращи обществените отношения в борбата с престъпността и охраната на обществения ред; оптимизиране дейността на правозащитните органи и разширяване на социалната база за противодействие на престъпността. В програмата се очертават проблемите и се поставят конкретни задачи за изпълнение. Една от най-важните задачи във връзка с опазване на живота, здравето и имуществото на гражданите е задачата да се увеличи от 01.01.1995 г. щатната численост на Националната полиция с 1500 офицерски и 3500 сержантски бройки, които да работят на територията на страната. Тъй като правителството подава оставка, а Парламентът се разпуска, идеите и задачите на Националната стратегия остават нереализирани.

Правителството на Жан Виденов приема през 1995 г. Постановление за неотложни мерки за противодействие на престъпността, през 1996 г. - Постановление за ограничаване и недопускане на терористични действия, както и проект на Програма за реформа на съдебната власт.

През 1998 г. правителството на Иван Костов приема Единна национална стратегия за противодействие на престъпността като развитие на Концепцията за национална сигурност на Република България в областта на вътрешната сигурност. Единната национална стратегия за противодействие на престъпността се основава на програмата на правителството „България 2001“. Концепцията за национална сигурност и Единната национална стратегия за противодействие на престъпността са приети и одобрени от Парламента.

В Единната национална стратегия за противодействие на престъпността от 1998 г. се очертават проблемите на престъпността, тревожните тенденции на нарастването ѝ и необходимостта от адекватни мерки от страна на институциите. Очертани са ясно целите и задачите като най-важните от тях са: разбиране за превенцията като основен инструмент за противодействие на престъпността с комплексен характер и представляваща прилагане на общосоциални и специални мерки, насочени към ограничаване влиянието на общите и специфични криминогенни фактори, обуславящи престъпността; разработване на конкретни методики и програми за установяване, ограничаване и неутрализиране на криминогенните фактори от икономически, социален, етнически, религиозен или от друг характер; прогнозиране на структурата и динамиката на криминогенните фактори с цел предотвратяване появата на "територии извън закона"; разработване и прилагане на мерки за мобилизиране на контролните звена; засилено полицейско присъствие в рисковите райони; създаване на финансова полиция за осъществяване на цялостен контрол на финансовите дейности, извършвани от държавните ведомства, юридическите и физическите лица и за превенция на финансови нарушения и престъпления; създаване на специализирано звено за финансово разузнаване, осъществяващо наблюдение, проследяване на активи, анализ и прогнозиране развитието на способите за легализиране на незаконно придобити финансови средства; криминализиране на незаконен трафик на наркотици, хора и оръжие, тероризъм, изпиране на пари, измамлив фалит, компютърни престъпления и др.; ускоряване на наказателния процес като предварително производство / следствие/ да се провежда само за по-тежки престъпления, подсъдни на Окръжния съд като първа инстанция; изграждане на Единната информационна система, която осигурява пълна информация и цялостно наблюдение на движението на всеки конкретен случай, от момента на неговата регистрация от МВР, през следствието, прокуратурата и съда до изтърпяване на наказанието от престъпника и неговата ресоциализация и т.н.

Доминиращо в стратегията е разбирането, че противодействието на престъпността е ключов елемент в правителствената политика и е тясно свързан както с осигуряването на нормални условия за провеждане на икономическите реформи и за укрепването на държавността, така и със стремежа на страната за

ефективно участие в междудържавните отношения и за пълноправно членство в Европейския съюз.

Противодействието на престъпността е национална задача и изисква мобилизиране на нацията и на държавните институции за ефективното му осъществяване и за създаване на обществена непримиримост към тези явления.

Част от идеите на стратегията се реализират в мандата на правителството, за други е необходима приемственост. Най-ярък пример в това отношение е изграждането на Единната система за противодействие на престъпността, изграждането на която започва през 2000г. и продължава до сега.

През 2002 г. правителството на Симеон Сакскобургготски, съответно парламентът, приемат Стратегия за противодействие на престъпността, актуализирана през 2004 г. Стратегията се основава на програмата за работа на правителството „Хората са богатството на България“.

Най-важните цели и задачи, които си поставя правителството са: утвърждаване на превенцията като основен инструмент за ограничаване на криминогенните фактори; оптимизиране координацията и взаимодействието на правозащитните органи за стриктно спазване на закона; разработване на методики и програми за ограничаване и неутрализиране на криминогенните фактори в икономическата и социалната сфера създаване на условия за ресоциализация на лицата, изтърпели наказание “лишаване от свобода”, на криминалния контингент, на малолетните и непълнолетните правонарушители; хармонизиране на националното законодателство в сферата на вътрешните работи и правосъдието с това на Европейския съюз; продължаване на процеса на административна реформа в МВР; разработване на концепция за нов НК и НПК; съхраняване на културната идентичност и стимулиране на културното многообразие; подобряване на криминогенната обстановка в столицата и големите градове; обезпечаване на надежден контрол на държавната граница и др.

За първи път при изработването на стратегия се предвижда нормативно осигуряване на поставените задачи чрез нов наказателен кодекс и наказателно-процесуален кодекс, отразяващи промените в обществените отношения, приемане на закон за отнемане в полза на държавата на имущество, придобито от престъпна дейност, приемане на нов закон за специалните разузнавателни средства, изменения в други закони. Предвиждат се и мерки за подобряване на координацията и взаимодействието между институциите по изпълнение на целите и задачите, като се очертава ролята на Съвета по сигурността към министерския съвет.

Тук може да се отбележи приемственост в подходите на правителството на Иван Костов, създадо Съвета по сигурността чрез Концепцията за национална сигурност и правителството на Симеон Сакскобургготски, възлагащо координационни функции на този съвет. Предвижда се и целево управление на

противодействието на организираната престъпност с конкретни мерки в няколко областни дирекции на МВР.

Правителството на Симеон Сакскобургготски приема и Национална стратегия за превенция и противодействие на асоциалното поведение и престъпленията на малолетни и непълнолетни и План за действие. Една от важните задачи на програмата и плана за действие е свързана с възможността за създаване на система за работа с малолетните и непълнолетните в свободното от учебни занимания време. Предвижда се създаване на специални центрове за работа с децата както и на спортни бази. Предвижда се в центровете и в спортните бази заниманията да бъдат безплатни. Тези изключително важни и амбициозни идеи на стратегията и плана за действие не се реализират.

В Програмата на правителството на Бойко Борисов за периода 2009 - 2013г. са включени въпроси, решаването на които би имало превантивен ефект от гледна точка на превенцията на престъпността. Такива са въпросите от приоритет I на програмата – „Повишаване доходите на българските граждани, растеж и модернизиране на българската икономика”, приоритет II – „Гарантиране на правовия ред в страната, борбата с престъпността и ограничаване на корупцията”; приоритет III – „Реформиране и подобряване на работата на съдебната система за възстановяване на справедливостта в обществото”; приоритет IV – „Подобряване на социалната сигурност на българските граждани”. Анализът на приоритет (раздел) II показва, че се очертават няколко акцента - утвърждаване на превенцията като основен инструмент за противодействие на престъпността; увеличаване броят на разкритите престъпления; активизиране на държавно-обществената консултативна комисия по въпросите на превенцията на престъпността и подобряване механизмите за сътрудничество с гражданското общество.

Приета и е Стратегията за превенция на престъпността 2012 - 2020, в която се посочва, че тя е част от системата на стратегическото управление на държавните политики и основен елемент от планирането на държавните дейности в сектора за сигурност и обществен ред. Стратегията е насочена към ограничаване на конвенционалната престъпност, като се отчита нейната връзка и взаимодействие с организираната престъпност, корупцията, икономическата престъпност, пътнотранспортните произшествия, националната сигурност като цяло и други сфери на обществената и държавната сигурност на Република България. Основната цел на стратегията е създаване на политическа рамка за изграждане на комплексна и устойчива нормативна и институционална основа за успешното провеждане на правителствената политика в областта на превенцията на престъпността. Предвижда се изпълнението на основната цел да доведе до намаляване на престъпността и на разходите за нейното противодействие; намаляване дела на престъпленията с висока обществена опасност и честота на извършване; повишаване доверието на гражданите към институциите и насърчаване участието

им при реализирането на превантивните политики; стимулиране на социално-икономическото развитие чрез създаване на сигурна и предвидима бизнес среда. Отбелязва се водещата роля на правителството в превенцията на престъпността. Посочва се, че Министерският съвет заема централно място при провеждането на националната политика за превенция на престъпността и че Националният съвет по превенция на престъпността при Министерски съвет е основен координатор по реализиране на политиките на правителството в тази област. Чрез него се осъществява връзката между държавните институции и неправителствените организации. Националният съвет по превенция на престъпността е новият орган, в който се трансформира съществуващата до този момент държавно-обществена консултативна комисия по въпросите на превенцията на престъпността. Стратегията посочва като органи на превенцията министерския съвет, отрасловите министерства и ведомства, Централната комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, Националната комисия за борба с трафик на хора, частните охранителни структури, неправителствените организации. Стратегията предвижда финансирането на дейностите да бъде от средствата на съответните ведомства, което създава опасения, че посочените задачи имат само декларативен характер. Стратегията не предвижда задачи за всяка от годините на периода, нормативното и финансовото осигуряване по години и за целия период.

Правителството на Пламен Орешарски приема правителствена програма „Държавност, развитие, справедливост“, която има три основни направления: икономическо възстановяване и насърчаване на предприемачеството; заетост, солидарност и социална справедливост; укрепване на държавността. И в трите сфери на правителствената програма има идеи и задачи с превантивен ефект като особено трябва да се очертаят задачите в социалната сфера: държавата срещу монополите, ефективна защита на потребителите, подобряване на социалната мрежа за защита, намаляване на безработицата, социално осигуряване, намаляване различието между регионите, създаване на електронно правителство.

В раздела „Стабилност, сигурност, законност“ се предвижда ефективно противодействие на организираната престъпност и корупцията по високите етажи на властта, международния тероризъм и екстремизъм; акцент върху противодействието на престъпността срещу личността и собствеността на гражданите /наричана още битова престъпност/ и върху престъпленията, ощетяващи държавния бюджет /контрабанда, измами, свързани с ДДС/; изграждане на нова система за планиране на дейността в МВР, основана на анализ на средата за сигурност и гъвкаво използване на ресурсите според концентрацията на престъпна дейност; гарантиране на законността в дейността на МВР, приемане на система от мерки за контрол на откриването, воденето, движението и приключването на дела на оперативен отчет и исканията за прилагане на СРС; повишаване на общественото доверие към системата на МВР; публикуване на програмата за работата на МВР,

публичност на плана и периодичен публичен отчет на МВР; подобряване на организацията, свързана с достъпа до обществена информация. Управленската програма на правителството на Пламен Орешарски има ясно очертани приоритети, цели и задачи, представлява добър управленски продукт и основа за превантивна дейност.

Третото правителство на Бойко Борисов разработва управленска програма „Приоритети за управление(2017-2021)” заедно с Обединените патриоти. В раздела „Социална политика” е предвидено увеличаването на доходите чрез заетост и по-голяма производителност на труда. При изпълнение на мерките от тази програма, гарантиране в рамките на мандата минимална работна заплата от 650 лв. и средна работна заплата от 1500 лв. Социалните помощи се обвързват със заетост – всички в трудоспособна възраст, които получават помощи трябва да се включат в трудова заетост. Грижата за децата трябва да обхваща всички деца, а не само тези в риск. Изработването на Закон за детето и семейството да гарантира правата на всички деца. Посещението не само на училище, но и на детска градина, трябва да бъде обвързано с изплащането на социални помощи. Стабилната пенсионна система, която гарантира предвидимост и спокойствие на хората в дългосрочен план, да съчетава балансирано повишаване на пенсиите от една страна, с намаляване на дефицита в системата - от друга. Минималната пенсия за осигурителен стаж и възраст да се увеличи до 180 лв. от 1 юли 2017г., до 200 лв. от 1 октомври 2017г.; Приемане на система от мерки за преодоляване на негативните демографски тенденции.

В раздел „Обществен ред и сигурност” приоритетите са: миграционна политика – осъществяване на политика за недопускане и връщане на незаконно пребиваващи чужденци; повишаване капацитета на охрана на границата; ефективно противодействие на тероризъм, организирана престъпност и корупция; изработване на ефикасни програми за превенция на радикализацията и екстремизма; полицейско присъствие във всяко населено място; териториално преразпределяне на кадровия ресурс с цел увеличаване на униформения полицейски състав в малките и средно големите населени места; приемане на нов закон за частната охранителна дейност, който да подобри взаимодействието между полицейските и частни структури за противодействие на конвенционалната престъпност; приемане на закон за доброволчеството, който следва да регламентира отношенията между доброволците и органите на централната и местната власт при преодоляването на последствията от бедствия, аварии и опазване на обществения ред.

В раздел „Правосъдие” се предвижда: продължаване на съдебната реформа за гарантиране на ефективна, бърза и справедлива съдебна власт; продължаване на борбата с корупцията на всички нива; приемане на нов Антикоруptionен закон, който да обедини фрагментираното законодателство и да създаде единен антикорупционен орган на основата на Комисия за отнемане на незаконно

придобито имущество; приемане на измененията в Наказателно-процесуалния кодекс, премахване на формализма в наказателния процес, както и на безкрайното връщане на делата в досъдебна фаза, с цел избягване на наказателната отговорност; създаване на нов ред за преследване на корупцията по високите етажи на властта, преминаване на тези дела в специализирания съд и прокуратура; приемане на нова наказателна политика и приемане на нов Наказателен кодекс; промяна на определението за маловажен случай, с оглед на противодействие на конвенционалната престъпност; въвеждане на електронно правосъдие до края на 2018 г., като една от най-силните антикорупционни мерки, свързани със съдебната система; въвеждане на тримесечни доклади на главния прокурор и председателите на ВКС и ВАС пред Народното събрание, в това число и за политиката за борба с корупцията, за организираната и „битовата“ престъпност⁵⁰ и по други въпроси от висок обществен интерес, промени в Гражданско-процесуалния кодекс и в Административно-процесуалния кодекс; продължаване работата по изменения на процесуалните закони за постигане на адекватно и ефективно съдопроизводство, за по-добро управление на натовареността на съдилищата, включително за подобряване и опростяване на процедури и преодоляване на несъответствията в тях.

Сред ангажиментите на кабинета е до края на 2018 г. да бъдат изпълнени 17-те препоръки от 10-годишния доклад по Механизма за сътрудничество и оценка. Целта е да бъдат постигнати необратими резултати в борбата с корупцията и организираната престъпност; за независимост на съдебната власт.

Когато се поставя въпросът за управление на процесите на превенция на престъпността, водеща е ролята на министъра на вътрешните работи – не само в обществените представи, но и на практика, когато се изработват правителствени програми и стратегии.

Независимо от това, че всички министерства имат общо задължение за участие в превенцията на престъпността, някои от тях имат нормативно определени функции, които изпълняват и са непосредствено насочени към борбата с престъпността. Органите на МВР са пряко обвързани със задължението на Министерския съвет за опазване на реда и сигурността в страната.

Основните задачи на МВР са нормативно определени: защита на правата и свободите на гражданите, противодействие на престъпността, защита на националната сигурност, опазване на обществения ред и пожарната безопасност и защита на населението (чл. 2 от ЗМВР). Превенцията е сред водещите функции и една от най-важните, посредством която се изпълняват основните задачи на министерството.

⁵⁰ В правният мир не съществува понятие „битова престъпност“ - нито в криминологията, която е наука за престъпността като социален феномен, нито в наказателното право, още по-малко в наказателния процес. В литературата се говори за конвенционална престъпност, като противовес на организираната престъпност.

В чл.30 а, ал. 1 е дадено определение за превантивна дейност: „Превантивната дейност е дейност по предотвратяване и пресичане на престъпление и други правонарушения, която се осъществява чрез индивидуална и обща превенция“.

Дейността по ал. 1 се осъществява чрез: разработване и осъществяване на комплекс от мероприятия за установяване и отстраняване на причините и условията за извършване на престъпления и други правонарушения; извършване на действия спрямо лица, за които има достатъчно основание да се предположи, че ще извършат престъпни или други противоправни действия, които застрашават обществения ред или правата и свободите на гражданите; разработване и осъществяване на мероприятия за установяване на лица, замислили или подготвящи престъпления или други правонарушения, и вземане на мерки за разубеждаването им; осъществяване на мероприятия за преустановяване на изпълнителното деяние, предотвратяване настъпването на престъпните му последици и ограничаване на техните размери.

Повечето от основните задачи и дейности, свързани с превенцията и контрола се осъществяват от Главна дирекция „Полиция“ - тя действа самостоятелно и съвместно с други държавни органи, организации и граждани.

Главна дирекция „Борба с организираната престъпност“ е специализирана полицейска оперативноиздирвателна служба на МВР за противодействие и неутрализиране на престъпна дейност на местни и транснационални престъпни структури /чл. 89 от закона за МВР/.

Дейността на ГДБОП е свързана с икономическата, финансова, кредитна система; терористични действия, контрабанда, незаконен трафик, фалшификация и т.н.

Главна дирекция „Гранична полиция“ е специализирана охранителна и оперативно издирвателна полицейска служба на МВР, която осъществява контрол по държавната граница, при нейното преминаване и при полети на гражданската авиация.

Има различни възгледи за организацията на полицията - централизирана или децентрализирана. Нарастването на тежестта на престъпността и особено на организирана престъпност са аргумент в полза на централизацията на полицейските служби, както показва опитът в Канада. Моделът на общинската полиция е все още теоретичен, но акцентът е върху активното и постоянно участие на гражданите в дейности, които преди са извършвани единствено от полицията. Идеята е полицията да не е единствения орган за поддържане на реда и борба с престъпността.

Важна е и ролята на министъра на правосъдието във формиране политиката на Министерския съвет в превенцията на престъпността. За да разберем неговата роля трябва да проследим европейския опит и българската практика.

В страните-членки на Европейския съюз се предвижда провеждане на единна политика по превенция на престъпността. Въпросът за взаимодействието в борбата с престъпността в рамките на Европейския съюз се обсъжда на различни форуми и равнища от 1993 г. насам. Натрупаният опит кристализира през май 2001 г., когато Съветът на ЕС взема решение за създаване на Европейска мрежа за превенция на престъпността. С Решение 902/2009 г. на Съвета на ЕС, прието на 30.11.2009 г. се създава Европейска мрежа за превенция на престъпността. Решението отменя Решение 427/2001 г. на Съвета на ЕС, с което е била създадена Европейска мрежа за предотвратяване на престъпността.

Приемането на това решение е свързано с необходимостта за по-голямо ангажиране на държавите-членки в разработване на мерки за превенция на престъпността, обмен на добри практики, укрепване на националните органи за превенция на престъпността и развиване на сътрудничеството.

Интересен е опитът на Франция, която предвижда мерки на национално и местно равнище. На национално равнище през 2006 г. е създадена и действа междуинституционална комисия с водеща роля на министрите на вътрешните работи, правосъдието и образованието като комисията се председателства от министър-председателя. Основна задача на тази комисия е да очертае националните приоритети и да координира дейността на различните министерства.

Във Федералната република Германия през 2001 г. е създаден фонд “Германски форум за превенция на престъпността”. Учредители са федералното правителство, регионалните власти, частни компании и асоциации.

В Кралство Дания през 1971 г. е създаден Съвет за превенция на престъпността, който е първи по своя вид в Европейския съюз. Основната му роля се състои в планиране на нови инициативи за превенция на престъпността, координация на дейността на отделните институции и разпространение на информация сред държавни институции, частния сектор и обществото. Съветът провежда научни изследвания и подпомага финансово изследователски организации, които работят върху проблемите на престъпността. В основата на програмата на Съвета стои убеждението от необходимостта от координиран, научен, междуинституционален подход към превенцията на престъпността прилаган на местно ниво, в което гражданите участват активно и носят своята отговорност.

Опитът на европейските страни очертава водещата роля на правителството в превенцията на престъпността. Сред министрите, които формират правителствената политика се очертава фигурата на министъра на правосъдието.

Натрупаният български опит определено очертава възможностите на министъра на правосъдието като водеща фигура във формиране на правителствената политика по превенция на престъпността.

На първо място трябва да се постави въпросът за информационната база за формиране на криминологичната политика на държавата.

С приемането на Решение на Народното събрание за борба с престъпността и корупцията от 05.12.1997 г. и Национална стратегия за противодействие на престъпността от Министерския съвет през 1998 г. е предвидено информационното осигуряване на правораздавателната и правозащитна система.

В пункт 28 на Единната национална стратегия за противодействие на престъпността е предвидено изграждане на Единната информационна система, която да осигури пълна информация и цялостно наблюдение на движението на всеки конкретен случай от момента на неговата регистрация в МВР, през следствието, прокуратурата и съда, до изтърпяване на наказанието от извършителя на престъплението и неговата ресоциализация. Предвижда се и да се определи обща методологическа рамка за стандартизиране на информацията, така че системата да обслужва изпълнителната и съдебната власт.

Създаването, поддържането, експлоатацията и развитието на системата се възлага на Министерство на правосъдието. Системата се ръководи от ядро, базирано в министерство на правосъдието. Отделните части са в следните ведомства и институции: МВР, следствие, министерство на отбраната, министерство на финансите, прокуратура, съд, Главна дирекция „Изпълнение на наказанията“ към министерство на правосъдието, Национален статистически институт.

От гледна точка на осъществяване на наказателния процес, тези органи са свързани с отделните му стадии – досъдебно и съдебно производство, както и с изпълнение на наказанията.

През 2009 г., съответно 2011 г. с поредното изменение на Закона за съдебната власт отново са направени промени. Предвидено е, че ЕИСПП е система, състояща се от ядро и компоненти, които свързват органите на съдебната и изпълнителната власт. Конкретно бяха визирани органите на съдебната власт, МВР, ДАНС, министерство на отбраната, министерство на правосъдието, министерство на финансите. От органите, свързани с работата на системата е игнорирано Народното събрание като орган-потребител на системата и осъществяващ контрола ѝ. Това показва неразбирането на ролята на законодателния орган в процесите по превенция и контрол на престъпността. Игнориран е като потребител и Президентът на Републиката, без това решение да се аргументира.

За пореден път е променено мястото за изграждане и поддържане на ядрото. Предвидено е то да премине към прокуратурата. Трябва да се отбележи, че изграждането на системата върви много добре. Основната част от изграждането е извършено именно в този период. Остават за довършване подсистемите на Министерството на вътрешните работи, по конкретно модулът ”Раследвана престъпност” и „Регистрирана престъпност“.

Вторият изключително важен механизъм за участие на министъра на правосъдието в създаване на националната политика по превенция на престъпността е Съветът за криминологични изследвания. Междуведомственият съвет за криминологически изследвания към Главна прокуратура, преименуван по-късно в Съвет за криминологични изследвания, е създаден през 1967 г.. Първоначално е към прокуратурата и се председателства от Главния прокурор поради разбирането, че прокуратурата е един от основните органи, осъществяващи борбата с престъпността и следователно научно- изследователската дейност трябва да се осъществява в рамките на тази институция. След обществено-политическите промени през 1989 г. и приемането на новата конституция от 1991 г., прокламираща принципа на разделение на властите, разбирането, че прокуратурата е част от системата за борба с престъпността се отхвърля. При осъществяване на принципа на разделение на властите, органите, осъществяващи конкретната дейност по превенция и контрол на престъпността, са органите на изпълнителната власт и неправителствените организации. Законодателната власт създава законовите и финансови предпоставки за дейността на органите на изпълнителната власт и осъществява парламентарен контрол на тази дейност. Съдебната власт - съд, прокуратура, следствени органи - осъществяват косвена превенция на престъпността и не могат да бъдат включени в системата за борба с престъпността. По тези съображения през 1994 г. Съветът за криминологически изследвания към Главна прокуратура се трансформира в Съвет за криминологични изследвания към министъра на правосъдието. По този начин е създадена възможност министърът на правосъдието да има водеща роля в създаването на националната наказателна политика и политиката по превенция на престъпността, като предлага на правителството програми и решения, базирани на криминологични изследвания, осъществяващи се от Съвета за криминологични изследвания. Дейността на съвета е уредена в Закона за съдебната власт и със специален Правилник за дейността му.

От гледна точка на принципите на новото обществено устройство, именно министърът на правосъдието се явява основна фигура в правителството за формиране на национална наказателна политика и политика по превенция на престъпността, взаимодействайки с останалите министри. Тази дейност може да бъде осъществена само на основата на сериозни национални изследвания за тенденциите на престъпността, за причините за престъпността, личността на правонарушителите и жертвите на престъпления, както и на прогнозиране тенденциите на престъпността. Съветът за криминологически изследвания е закрит през 2009 г.

Не на последно място трябва да се отбележи, че Министерството на правосъдието е свързващото звено между изпълнителната и съдебната власт. По силата на ЗСВ на министъра на правосъдието, който председателства Висшия

съдебен съвет и на отделни структури в министерството са възложени функции, обединяващи усилията в превенцията и контрола на престъпността.

В системата на Министерство на правосъдието е Главна дирекция „Изпълнение на наказанията”, чиято дейност е насочена към поправка на осъдените и подготвянето им за включване в обществения живот.

След демократичните промени у нас се наблюдава ефектът на „неизползваната криминология”.⁵¹ Въпреки наличието на сериозен експертен потенциал, при изработването на програмите за управление на правителствата, а така също и при изработването на Национални програми за противодействие на престъпността, не се използва този потенциал. Не се възлагат проекти за анализ на тенденциите на престъпността и изготвянето на криминологични прогнози.

След 1968 г. В България са създадени два института за осъществяване на криминологични изследвания. Целта им е подпомагане на държавните институции чрез анализ на процесите, прогнозиране на тенденциите и предлагане на мерки за противодействие на престъпността.

Институтът за Криминалистика и криминология към МВР продължава работа и до днес, но само в направлението „криминалистика“. През 2015г. е закрито направлението „криминология“. Забелязва се игнориране на криминологичната изследователска дейност от страна на ръководствата на МВР и НИКК.

Съветът за криминологични изследвания към Министерството на правосъдието, е закрит през 2009 г., без публична и професионална дискусия с аргумента, че работещите в него изследователи нямат необходимата подготовка. По този начин органите на изпълнителната власт са лишени от информационна и аналитична база, която е в основата на формулирането на правилни управленски решения.

Приети са национални програми за противодействие на престъпността от съответните правителства, но няма достатъчно действен механизъм за приложението им, няма приемственост. Националните програми за противодействие на престъпността не се базират на криминологически изследвания, с едно изключение – Стратегията за превенция на престъпността 2012-2020 г. Но и тя се основава на изключително кратко позоваване на данни за регистрираната престъпност - тенденции, структура, характеристика на извършители за периода 2007- 2011г. Би трябвало, след като се създава стратегия с хоризонт осем години от 2012 до 2020г., то криминологичното изследване, на което се базира стратегията, да бъде поне за осемгодишен период, да се основава на сериозен анализ на регистрираната, разследваната и наказаната престъпност, както и на средносрочни и дългосрочни криминологични прогнози.

⁵¹ Шопова, П. Основи на приложната криминология, Медиатех, Плевен, 2015, с.101

Налага се мнението, че няма формирана политика на държавата за превенция и контрол на престъпността. Въпреки наличието на национални програми и стратегии, превенцията на престъпността се разбира като отговорност не на цялото правителство, а главно на Министерство на вътрешните работи. Доказателство в подкрепа на този извод е разнородният състав на Националния съвет по превенция на престъпността и обслужващите го звена. Създаването на централни или национални органи, много близки по своя състав (ЦКБППМН и Национална комисия за борба с трафика на хора) е другият много сериозен проблем. Логично е, дейността на съществуващите национални комисии да се обедини от общ орган, който да работи в съответните направления в сфери, нуждаещи се от регулиране на национално ниво. Този обединяващ орган би могъл да бъде Националният съвет по превенция на престъпността.

Напълно правдоподобно е становището на проф. Йордан Айдаров, който твърди че „доколко превенцията на престъпността като важна социална дейност липсва в нашето съвремие показва и фактът, че самият израз е станал чужд на политици, държавници, законодатели, и е на изчезване, ако не се отчита опитът на отделни изследователи да го съхранят поне като термин. Разбира се, той продължава да се употребява в някои наши национални „стратегии” и „концепции” за борба срещу престъпността или отделни нейни видове. Но в същите „документи” липсват каквито и да било механизми и гаранции за реализация на подобна държавна политика”.⁵²

За съжаление в България не се извършва редовно и цялостно изследване на престъпността. Има само едно голямо национално изследване, извършено в периода 1990-2003 г., което е финансирано от Институт "Отворено общество". А това, което се прави в момента, са само инцидентни проучвания по конкретен повод, най-често по повод на конкретни събития.

С оглед превръщането на превенцията в действена практична държавна политика и главно направление в борбата с престъпността, е необходимо:

- изграждане на национална система за социална превенция на престъпността към МС, т.е. формиране на координационни и функционални звена с ясно определени превантивни функции;
- разработване и приемане от Народното събрание на дългосрочна програма (не стратегии и концепции!) за противодействие на престъпността;
- законодателната дейност на Народното събрание да бъде обвързана с дългосрочната програма, въпросите за превенцията и контрола да бъдат неразривна част от общия законодателен процес;

⁵² Айдаров, Й., Колектив.Актуални проблеми на превенцията на престъпността. УИ „Паисий Хилендарски”, Пловдив., 2006, с. 286

- при формиране на криминологичната политика да се изхожда от факта, че става дума за социалната, икономическата, културно-образователната и правната политика на съвременната държава;
- необходимо е да се провеждат национални криминологични изследвания, както и краткосрочни, средносрочни и дългосрочни прогнози за тенденциите на престъпността на национално и регионално равнище;
- след като започне да работи пълноценно Единната информационна система за противодействие на престъпността - към нея да се изгради анализаторско звено, което да се справя с огромния обем информация, да прави анализи и прогнози и да съдейства за формирането на реална криминологична политика;
- разширяване превантивните функции на органите на полицията и досъдебното производство;
- създаване на Национален фонд за финансиране на проектите по превенция на престъпността;

Литература

- Айдаров, Й., колектив. Актуални проблеми на превенцията на престъпността. УИ „Паисий Хилендарски”, Пловдив., 2006.
- Айдаров, Й. Криминология. Сиела, С., 2010.
- Айдаров, Й. Престъпността в прехода към демокрация. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”, С., 1995.
- Каракашев, В. и др. Криминология. Албатрос, В., 1995.
- Курс советской криминологии. Предупреждение преступности. М, 1986.
- Панев, Б. Криминология. Второ актуализирано издание. УИ БСУ, Б., 1995.
- Станков, Б. Криминология . ВСУ „Черноризец Храбър”, В., 2005.
- Шопова, П. Ролята на министъра на правосъдието в превенцията на престъпността. НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ - 2015, том 54, серия 7.
- Шопова, П. Основи на приложната криминология, Медиатех, Плевен, 2015.
- Единната национална стратегия за противодействие на престъпността, София юли 1998 г.
- Стратегия за противодействие на престъпността, 2002 г., изм. 2004 г.
- Стратегия за превенция на престъпността 2012- 2020 г.
- Правителствена стратегия „Държавност, развитие, справедливост”, 2013 г.
- Приоритети за управление (2017- 2021).

За контакти:

Айхан Топал

РУ „Ангел Кънчев”

катедра „Наказателноправни науки и сигурност“, Юридически факултет

e-mail: atopal@uni-ruse.bg

Наказателната политика на държавата за защита на политическите права на гражданите

Мария Михайлова

Резюме: Провежданата от българската държава в периода след 1990 г. наказателна политика за защита на политическите права на гражданите се изразява в две насоки: разширяване на защитата чрез криминализиране на нови престъпни състави и увеличаване на предвидените за тях наказания. Засилването на наказателната репресия срещу тези отрицателни социални явления, обаче, не води до желаните резултати. Това налага държавата да преосмисли общата си криминологична политика за противодействие на престъпленията против политическите права на гражданите, като се обърне първостепенно внимание на политиката за превенция – социално-икономическа и социално-политическа.

Keywords: *the criminal policy of the state, crimes against the political rights of citizens, need to change the political rules, deficit of ideology.*

При формирането на всяко гражданско общество държавната власт е призвана да създаде необходимите законодателни механизми за защита на основните права и свободи на гражданите, включително съответна санкционна система, която да предвижда наказване на отклоняващото се поведение на определени членове на обществото, изразяващо се в накърняване на защитените правнозначими обществени ценности. Не всички обществени ценности обаче са обект на защита от нормите на наказателното право. Два са факторите, които обуславят необходимостта от наказателноправна закрила: значимостта на защитаваната обществена ценност и степента на накърняването ѝ с конкретното обществено неприемливо поведение. Провежданата от държавата наказателна политика чрез наказателното законодателство⁵³ следва да определи кое девиантно поведение е престъпно и какво е съответното по тежест на него наказание, което ще подейства поправително на дееца и превантивно на останалите членове на обществото.

Изграждането на всяко демократично гражданско общество се крепи върху основния принцип за равен достъп на всички лица до властта и равно право на всички лица да делегират власт, като нарушаването му би засегнало съществено фундамента на обществения строй. Това разкрива висока степен на обществена опасност на увреждащите политическите права на гражданите деяния. Поради това българският законодател е предоставил наказателноправна защита на тези права в Раздел III “Престъпления против политическите права на гражданите” от Глава III “Престъпления против правата на гражданите” от Особената част на Наказателния кодекс. Обект на престъпленията против политическите права на гражданите са обществените отношения, свързани с упражняването на основните конституционно признати и гарантирани политически права и свободи на гражданите.

⁵³ Шопова, П., Формиране на национална политика за превенция на престъпността, в: Превантивна политика и съвременна престъпност, материали от научна сесия, посветена на 25-годишнината от създаването на Българската асоциация по криминология (София, 14 юни 2011 г.), С., 2012 г., ISBN 978-954-348-070-8, с. 33.

В първоначалната си редакция Раздел трети криминализира само престъпленията против изборителните права на гражданите, като се уредени 3 престъпни състава – по чл. 167, чл. 168 и чл. 169 от НК. През 1982 г. е направено първото изменение, като е увеличен размера на наказанието глоба от „до 100 лева” на „до 300 лева” за престъплението по чл. 168 от НК. Обхватът на предоставяната в периода до 1990 г. наказателноправна защита следва системата на прогласените политически права в двете конституции от 1947 г. и от 1971 г., в които изрична регламентация намира само активното изборително право, т.е. правото да избираш. В Конституцията на Народна Република България от 1971 г. правото на свободно сдружаване на гражданите в политически партии е прогласено едва с изменението ѝ през 1990 г., когато се създава нова ал. 2 на чл. 65, съгласно която политическите партии са основна форма за свободно сдружаване на гражданите за участие в политическия живот, а правото на свободно изразяване на мнение на въпроси от политически характер е прогласено при същите изменения с допълването на чл. 54, ал. 2 от КНРБ.

Понастоящем Конституцията на Република България (КРБ) от 1991 г. в чл. 42, ал. 1 прогласява основното активно изборително право на гражданите – правото да избираш, чл. 65, ал. 1 и чл. 95, ал. 1 пък прогласява правото да бъдеш изборан за народен представител и за президент, в чл. 11 е прогласен политическият плурализъм, а чл. 6, ал. 1 установява равенството на гражданите и недискриминацията по признак политическа принадлежност.

Предвид на посочените изменения в установения конституционен модел на политическата система в страната, се налага и извършването на преценка на съществуващата наказателноправна защита. Така с изменението на НК, обнародвано в ДВ, бр. 1 от 1991 г., заглавието на раздел III е променено от „Престъпления против изборителното право” на „Престъпления против политическите права на гражданите”. През периода от 1991 г. до 2015 г. са извършени общо 38 изменения и допълнения на този раздел с 10 законодателни акта, като са уредени нови 13 престъпни състава. След тези изменения престъпленията против политическите права на гражданите могат да бъдат класифицирани в две групи: „тези против изборителните права, като те засягат както активното, така и пасивното изборително право (чл. 167-169 от НК) и престъпленията против свободата на политическото самоопределяне (чл. 169а-169в).”⁵⁴

Първият състав от престъпленията против изборителното право е този по чл. 167, ал. 1 от НК, а именно противозаконното препятстване на упражняването на изборително право (активно и пасивно), на гласуването на референдум или на

⁵⁴ Стойнов, А., Наказателно право. Особена част. Престъпления против правата на човека, Сиела, С., 2012, ISBN 978-954-28-1406-1, с. 260.

участието в подписка за произвеждане на референдум, т.е. във всички възможни аспекти на упражняване на вот по българското избирателно право.

Криминализиран е т.нар. „контролиран вот”, при който не става въпрос за препятстване на упражняването на избирателното право, а за контролиране на резултатите от упражнено право на вот, както следва:

1) Чл. 167, ал. 2 от НК предвижда наказание за лице, което предложи или даде на друго имотна облага с цел да го склони да упражни избирателното си право в полза на определен кандидат, политическа партия или коалиция или да гласува на референдум по определен начин;

2) Ал. 3 на чл. 167 от НК криминализира организирането на предлагането или даването на друго на имотна облага с цел да бъде склонен да упражни избирателното си право в полза на определен кандидат, политическа партия или коалиция или да гласува на референдум по определен начин;

3) Криминализирано е и предоставянето на имотната облага на лицата по ал. 2 и ал. 3 на чл. 167 от НК, за да бъде предложена или дадена на друго с цел да бъде склонен да упражни избирателното си право в полза на определен кандидат, политическа партия или коалиция или да гласува на референдум по определен начин (чл. 167, ал. 4 от НК);

4) Предвидени са и квалифицирани състави, когато горните деяния са извършени от длъжностно лице при или по повод изпълнение на служебните му задължения.

При криминализирането на тези деяния законодателят е взел предвид съществуващите схеми за контролиране на вота, като е обхванал всички форми на отклоняващо се поведение на участващите в тези недемократични и общественоопасни процеси. С оглед особеностите на тези деяния, тяхното разкриване е особено затруднено. Затова в чл. 167, ал. 7 от НК е създава стимулираща норма, предвиждаща отпадане на наказуемостта на деянието по ал. 2, ако деецът доброволно съобщи на надлежен орган на властта за извършено престъпление по ал. 3 и 4.

5) Съгласно чл. 167а, ал. 1 от НК се наказва и лице, което с цел да упражни избирателното си право в полза на определен кандидат или да гласува на референдум по определен начин поиска или получи имотна облага, а ал. 2 предвижда отпадане на наказуемостта, ако деецът доброволно съобщи на надлежен орган на властта за извършено престъпление по чл. 167, ал. 2, 3 или 4 от НК.

До изкривяване на изборния резултат може да доведат и други форми на девиантно поведение, които независимо от това дали са подтикнати и организирани като част от дейностите по контролиране на вота, сами по себе си са достатъчно значими, за да бъдат определени от законодателя като наказуеми:

1) Така чл. 168, ал. 1 от НК предвижда наказание за лице, което упражни изборително право или гласува на референдум, без да има такова право;

2) Наказание се предвижда и за лице, което упражни изборителното си право два или повече пъти при един избор или гласува два или повече пъти при един референдум (ал. 2 на чл. 168 от НК);

3) Съгласно чл. 168а, ал. 1 от НК се предвижда наказание и за лице, което в нарушение на установените правила отпечатва бюлетини за гласуване;

4) Със същото наказание се наказва и който противозаконно държи или разпространява бюлетини за гласуване (ал. 2 на чл. 168а от НК);

5) Чл. 169 от НК предвижда наказание и за длъжностно лице, както и лице от състава на изборителна комисия, което наруши тайната на гласуването или по какъвто и да е начин преправи резултат от избори или референдум.

Политическите права на гражданите не се ограничават само до правото им да избират и да бъдат избирани, но и до правото им свободно да определят и прогласяват политическите си убеждения. Тези права също са получили наказателноправна закрила:

1) Чл. 169а от НК предвижда наказание за лице, което чрез насилие, заплашване или по друг незаконен начин принуди някого противно на убежденията или волята му да участвува или да напусне политическа партия, организация, движение или коалиция с политическа цел;

2) Същото наказание е предвидено и за лице, което чрез насилие, заплашване или по друг незаконен начин попречи на някого да осъществи своите конституционни политически права (чл. 169б от НК);

3) Предвиден е и по-тежко наказуем състав, когато тези две деяния са извършени от длъжностно лице при или по повод изпълнение на служебните му задължения (чл. 169в от НК).

Значително по-висока степен на обществена опасност разкрива организираното извършване на престъпленията против политическите права на гражданите, поради което в чл. 169г от НК е предвидено наказание за лицата, които образуват, ръководят и членуват в група, която се поставя за цел да извършва престъпленията по раздел трети. Предвидени са и стимулиращи норми за последната група лица: ако член на такава група доброволно се предаде на органите на властта, разкрие всичко, което му е известно за групата, и по този начин съществено улесни разкриването и доказването на извършени от нея престъпления, се наказва при условията на чл. 55 от НК, а наказуемостта на участник в групата отпада, ако той доброволно се предаде на властта и разкрие групата, преди да е извършено от нея или от него друго престъпление по този раздел. Разграничението в двете стимулиращи норми разкрива ясно основната цел на законодателя – да се

противодействия на престъпната дейност на такава група още преди реално да са осъществени каквито и да било престъпни деяния.

При анализа на престъпните състави на посегателствата срещу политическите права на гражданите прави впечатление широкото използване от законодателя на стимулиращи норми за лицата, които стоят най-ниско в йерархията на организираните престъпни групи или пък в самия механизъм на извършване на престъплението. Използването на стимулиращи норми е съвсем нормален законодателен механизъм за разкриването и преграждането на по-нататъшното осъществяване на подобен род престъпления, при които правозащитните органи биха били значително затруднени в работата си, ако конкретни лица, участващи под една или друга форма в подготовката и извършването на престъплението, не проявят положително предкриминално или посткриминално поведение. Необходимо е, обаче, всеки законодателен стимул за такова поведение да бъде претеглен през призмата на обществената значимост на засегнатото от престъплението обществено отношение и с оглед на степента на участие на лицето в извършването на престъплението. Поради това българският законодател е регламентирал посочените нормативни стимули само по отношение на лицата, които поради това, че участват на най-ниско ниво в криминалната схема за извършването на престъпленията, засягат с деянията си в най-малка степен защитената обществена ценност.

Въпреки предприетите законодателни мерки, разкриването на престъпленията против изборните права на гражданите продължава да бъде затруднено, а контролираният вот да бъде един от основните проблеми в политическия живот на страната. Поради това българският законодател непосредствено преди провеждане на референдума и местния вот на 25.10.2015 г. извършва преоценка на тежестта на престъпленията, свързани с контролирания вот, като увеличава тежестта на наказателната репресия спрямо тези престъпни посегателства.⁵⁵ Създадени са специални минимума на наказанието ЛОС от 1 година за престъпленията по чл. 167, ал. 1 и ал. 2, чл. 168а, ал. 1, чл. 169 от НК. Увеличен е специалният минимум на наказанието ЛОС за престъплението по чл. 167, ал. 5 от НК, който от 1 година става 2 години. Увеличени са максимумите на наказанието ЛОС за престъпленията по чл. 167, ал. 2, ал. 3 и ал. 5, чл. 168а и чл. 169 от НК, а по отношение на последното престъпление отпада и алтернативното по-леко наказание пробация.

⁵⁵ Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс, обн. ДВ, бр. 74 от 26 септември 2015 г. – може да бъде намерен на следния интернет адрес: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2136627354>.

Анализът, извършен по математическия модел за определяне на относителната тежест на наказателната репресия в българския Наказателен кодекс⁵⁶, показва, че предвидената наказателна репресия за престъпленията против правата на гражданите от 1991 г. до 2015 г. е увеличена от 1,02 ОТНК на 6,28 ОТНК, т.е. с малко над 6 пъти. Същевременно полицейските и прокурорските статистики в периода 2010-2014 г. не показват особена динамика в регистрираната и разкритата престъпност по раздел III на глава III на ОсЧ на НК, макар че са проведени няколко вота: през 2011 г. – седмите президентски избори и местни избори, през 2013 г. – парламентарни избори за 42 НС и през 2014 г. – парламентарни избори за 43 НС.

При извършването на преценката на наказателната тежест, която българският законодател е отредил за престъпленията против политическите права на гражданите, направихме сравнение с друга държава на сходен етап на социално-икономическото си и политическото си развитие, каквато е Румъния.

По основния състав по чл. 385, ал. 1 от румънския НК, криминализиращ *предотвратяването на упражняването на правото на глас*, наказанието е ЛОС от 6 месеца до 3 години, а по съпоставимия престъпен състав на чл. 167, ал. 1 от българския НК след изменението от 2015 г. наказанието е ЛОС от 1 до 3 години и глоба от хиляда до 10 хиляди лева.

Купуването на гласове (корупция на избирателите) съгласно чл. 386 от румънския НК се наказва с ЛОС от 6 месеца до 3 години и забрана на права, а по съпоставимия чл. 167, ал. 2 от българския НК наказанието е ЛОС от 1 до 6 години и глоба от 10 до 20 хиляди лева.

Измамата в гласуването (гласуване без право и гласуване два пъти) съгласно чл. 387 от румънския НК се наказва с ЛОС от 6 месеца до 3 години, а в българския НК престъплението по чл. 168, ал. 1 се наказва с пробация до 6 месеца или с глоба от 100 до 300 лева, а престъплението по чл. 168, ал. 2 се наказва с пробация и с глоба от 500 до 2 хиляди лева. В Румъния измамата при електронното гласуване се наказва с ЛОС от 1 до 5 години.

Нарушаването на конфиденциалността на гласуването в Румъния, ако е извършена с всякакви средства, се наказва с глоба (чл. 389, ал. 1 от румънския НК), а ако е извършена от член на избирателна комисия се наказва с ЛОС от 6 месеца до 3 години или с глоба, както и със забрана на права (чл. 389, ал. 2 от Румънския НК). За сравнение в българския НК престъплението по чл. 169 до промяната от 2015 г. се наказваше с ЛОС до 3 години или с пробация, а след извършената преценка на

⁵⁶ Михайлова, М., Математически модел за определяне на йерархията на обществените ценности, защитени от българския Наказателен кодекс. Анализ на резултатите., в Сборник материали от Юбилейна научна конференция, проведена на 17.10.2013 г., на тема: “Бобчеви четения: Правната наука в чест на професор Стефан Бобчев”, под патронажа на Ректора на УНСС проф. д.ик.н. Стати Статев, Издателски комплекс УНСС, С., 2014 г., ISBN 978-954-644-558-2.

тежестта на деянието през 2015 г. алтернативното наказание пробация отпада, а по отношение на наказанието ЛОС се създава специален минимум от 1 година и се увеличава максимумът му на 5 години.

В румънския НК са уредени и два състава на престъпления във връзка със *съхраняването и пренасянето на избирателна урна*: преждевременното отваряне на урна се наказва с ЛОС от 1 до 3 години или глоба и забра на права, а възлагането на урна на друго лице извън състава на избирателната комисия или транспортирането ѝ от други лица, извън посочените в закона, се наказва с ЛОС от 3 месеца до 2 години или с глоба и забрана на права.

Фалшифицирането на изборния резултат от избирателна комисия съгласно чл. 391, ал. 1 от румънския НК се наказва с ЛОС от 1 до 5 години и забрана на права, а съгласно чл. 169, пр. 2 от българския НК наказанието след изменението от 2015 г. е ЛОС от 1 до 5 години.

В румънския и в българския наказателни кодекси престъпленията против избирателните права на гражданите са оценени с относително еднаква тежест. По отношение на съпоставимите състави вариациите относно строгостта на наказанията са малки и се забелязват в посока на по-тежко наказание в българския НК след измененията от 2015 г. Забелязват се вариации относно видовете престъпни деяния в двете наказателни системи: в румънския НК има уредени престъпни състави във връзка с електронното гласуване, както и престъпни състави във връзка със съхраняването и пренасянето на избирателните урни, а в българския НК пък са уредени повече престъпни състави във връзка с контролирания вот. Разликите произтичат от особеностите на структурата и характера на престъпността в двете държави.

Купуването и продаването на гласове, както и контролираният вот, въпреки широката наказателноправна закрила, която им предоставя Наказателния кодекс, продължават да бъдат основен проблем в българското общество. При сегашната социално-икономическа и политическа обстановка в страната правото да избираш и да бъдеш избран, прогласено като едно от основните конституционни права и фундаментално човешко право, в България е сериозно компрометирано. *Това е проблем, който следва да се решава не само на плоскостта на наказателноправната закрила на увредените обществени ценности, а преди всичко чрез социално-икономическа и социално-политическа превенция. Борбата с това социално явление следва да се провежда в няколко насоки – на първо място, създаване на подходящи норми в изборното право, които да гарантират протичането на демократичен и законосъобразен вот; на второ място, формиране на нагласи в обществото за спазване на правилата; и едва на трето - наказателно преследване на девиантното поведение на определени членове на общество.* Наличието на масовост на явлениято “контролиран вот”, въпреки наличието на наказателноправни санкции, ясно показва, че основната посока в

дейността на държавата трябва да бъде към промяна на нагласите на обществото и към създаване на ясни и прозрачни правила в изборното право. Показателно в тази посока е проведеното от експертите в Народното събрание сравнително-правно изследване относно регламентацията на изборното право в страните от ЕС, САЩ и Швейцария.⁵⁷

*Безспорно необходима е промяна на политическите правила. Социалните анализатори в България все по-често виждат корените на контролирания вот в начина на финансиране на политическите партии и на изборните кампании.*⁵⁸ Липсват социално припознати механизми за контролиране на процесите по финансиране на политическите партии, на самите кандидати за участие в публичната власт и на начина, по който тези средства се разходват. Невъзможността на широката общественост да следи тези процеси и да си ги обяснява по достъпен за нея начин, предпоставя възникването на една социална енигма. Поради това за голяма част от политическите кандидати е по-лесно да инвестират средствата за изборните си кампании в директно купуване на гласове, отколкото в изграждането и провеждането на същинска избирателна кампания чрез изграждане на политическа платформа и отправяне на послания до избирателите.

От една страна, основната причина за този дефицит на идеологии е липсата на идеологически припознати политически кандидати. В българската политическа система липсва ясно разграничение на идеологиите. Политическият плурализъм в страната ни деформира чрез роенето на тясно идентифицирани политически групи без ясни и постоянни идеологии, действащи на принципа на популизма и “лесната печалба” на симпатизанти. Това доведе до загубата на идентичност на политическата система и на отделните нейни играчи. Самите граждани разпознават все по-често политическите играчи посредством личните им интереси и колебания, но не и чрез прогласяваните от тях идеологии. Изобщо политическите идеологии все по-рядко достигат до самите избиратели, последните не ги разбират и поради това не се интересуват от тях и не ги изискват от политическите кандидати.

Проявява се и незаинтересованост от страна на самото гражданско общество. Гражданите са разочаровани от социалното си битие и отдават това на политическата действителност, поради което те губят интерес от формиране на своя собствена политическа воля. От друга страна, самите граждани не се припознават в нито една политическа идеология и нямат ясна визия за това кои политически решения как ще повлияят на социално-икономическата ситуация в страната. Липсата на достатъчно познания за това как функционира икономиката,

⁵⁷ Относно посоченото сравнително-правно изследване може да се види повече на следния интернет адрес: <http://www.parliament.bg/students/index.php?action=displays&id=257>.

⁵⁸ В този смисъл вж: Изборният процес в България: основни дефицити и рискове, Фондация РискМонитор, 2011 г. Изследването може да бъде намерено на следния интернет адрес: <http://iped.bg/bg/project16>

води до дезинтересиране от общите политически решения и затваряне на вижданията и целите на гражданите до личното им социално битие.

*Поради това държавата следва да провежда активна социално-икономическа превенция на отрицателното социално явление, наречено «контролиран вот», чрез въздействие върху правното съзнание и изграждане на правната култура на гражданите.*⁵⁹ Нагласите на обществото към корупцията на избирателя са изключително важни за успешната превенция на това недемократично явление. През 2009 г. Институт Отворено общество прави изследване по поставения проблем, като обобщава, че “една трета от българските избиратели не изключват възможността да продадат гласа си, а 5-6 % демонстрират единен профил по този въпрос, като казват, че ще вземат парите, които им се предлагат, и ще гласуват за човека, когото им посочат. Ниският процент не бива да заблуждава, че става дума за маргинално поведение. Два пъти повече хора определят купуването на гласове като „нормален начин да се привлекат гласоподаватели“ и дори като „европейска практика“. Просто част от тях уточняват, че ще вземат парите, а после ще гласуват за когото си искат. Изследването показва, че 15 % от анкетираните тогава дори са знаели колко точно пари струва гласът им, 33 % от тях са смятали, че им се полагат между 10 и 50 лева, а 28 % са смятали, че гласът им струва над 200 лева. Останалите проценти се разпределят между хората, които са били съгласни и на междинни суми.”⁶⁰ Описаните тенденции се потвърждават и в поведеното през 2011 г. изследване “Изборният процес в България, основни дефицити и рискове”, проведено от фондация “РискМотинор”.⁶¹ През 2014 г. в навечерието на провежданите тогава парламентарни избори проучване на Трансперънси интернешънъл показва, че “6 % от избирателите заявяват, че са продали гласа си, а други 6 % казват, че ще го направят също при определени условия”.⁶²

Първият фактор, обуславящ преодоляването на тези дефицити в обществените нагласи, е познавателният. Необходимо е отделните граждани да

⁵⁹ Относно правно социологическото понятие за правна култура вж. Наумова, Ст., Социология на правото. Исторически традиции и перспективи за развитие, второ преработено и допълнено издание, Българска академия на науките, Институт за държавата и правото, София, 2012 г., с. 119, където: “Правната култура в тесен смисъл включва само институционализираните норми и тяхното специфично отразяване в правното съзнание. В широк смисъл правната култура включва както официалното, така и интуитивното право, т.е. онова, което в концепцията на Л. Петражицки се определя като императивно-атрибутивен елемент. Правно-социологическото разбиране за правната култура означава да се разкрият емпиричните характеристики на основните елементи в правото съзнание и чрез тях да се установи сложния механизъм на “инсталиране” на правото в ценностната система на личността, социалните групи и обществото като цяло”.

⁶⁰ <http://www.dw.com/bg/>

⁶¹ Докладът от изследването може да бъде намерен на следния интернет адрес: <http://iped.bg/bg/project/project16>.

⁶² http://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/frans_pres_kupuvane_na_glasove_i_zaplahi_na_izborite_v_balgariya_-255825.html

бъдат информирани относно техните права и възможности да участват в правеното на политики и вземането на управленски решения. Информираността само в това конкретно направление обаче не е достатъчна. Ако отделните членове на обществото не притежават висока правна култура, познанията им относно възможностите им за участие в управлението, които са изолирани спрямо цялата правна и икономическа действителност, не могат да доведат до реално осмисляне на пряката демокрация, нейното съдържане, смисъл и правни последици. За социолозите на правото основен въпрос на емпиричните им изследвания е откъде едно общество получава информация за позитивното си право. Добре развитото, информирано общество черпи информация от автентични източници – от образователните програми в училищата, коледжите и университетите; от самите правни източници – конституции, кодекси, закони и подзаконови актове; от професионалистите – чрез консултации по конкретни правнозначими в индивидуалната сфера на отделния член на обществото казуси. Правната информация може да бъде получавана и от неавтентични източници – от средствата за масово осведомяване; от познати, които споделят опит и т.н. Когато последната група източници на информация се превърне в основен източник на правна информираност, ако у отделните индивиди липсват базови, основни познания в областта на правото, това може да бъде много опасно социално явление, тъй като посредством тези неавтентични източници може да се манипулира общественото познание и до него да достига позиционирана информация с цел постигането на определено правнозначимо поведение, което се отклонява от целта на правото. Поради това получаването на базови автентични познания у обществото относно правото е най-важната предпоставка за постигането на висока правна култура. *Вторият фактор, който оказва влияние върху преодоляването на политическите дефицити в общественото правосъзнание, е психологическият.* Сами по себе си правните норми не могат да осъществят своето регулативно действие, без да са “пречупени” от правосъзнанието. Отделните индивиди, които формират съзнателната част от гражданското общество, имат определени представи и оценки за правото и за правните норми. “Осмислянето на правната норма от субекта има различно въздействие – в едни случаи тя мотивира правомерното поведение, в други – нейното влияние върху съзнанието не е достатъчно, за да създаде такава психологическа нагласа, която да изключва противоправно поведение. Върху мотивите, определящи поведението в правната сфера, оказват влияние най-различни фактори. В психологически план обаче тези различия в мотивацията са израз на различна степен на интернализация на правните норми в индивидуалното съзнание и на различна степен на правна социализация на личността.”⁶³ *Третият фактор за преодоляване на това отрицателно социално*

⁶³ Ильин, И.А., О сущности правосознания, достъпна на интернет адрес: <http://philosophy.ru/library/il/02/01.html>.

явление е поведенският или още наричан “волеви фактор”. В резултат от съвместното действие на предходните два фактора – познавателния и психологическия (интелектуалния), обществото взема решение да осъществи конкретно правно значимо поведение. “Необходими са практически усилия, за да достигне правното съзнание до формулирането на такива принципи и конкретни норми, чието съществуване да бъде гаранция, че общественото благо е съхранено, че социалната девиация може да бъде преодоляна.”⁶⁴

Литература:

- Гиргинов, А., Наказателно право на Република България. Особена част, Издателска къща Софи – Р, 2002, ISBN 954-638-112-8.
- Долапчиев, Н., Наказателно право, С., Издателство на българска академия на науките, 1994, ISBN: 954-430-238-7.
- Ильин, И.А., О сущности правосознания, достъпна на интернет адрес: <http://philosophy.ru/library/il/02/01.html>.
- Колев, Т., Теория на правотворческата дейност. Ролята на нетипичния законодател, УИ „Св. Климент Охридски”, С., 2006, ISBN 10: 954-07-2286-1 и ISBN 13: 978-954-07-2286-3.
- Лютов, К., Престъпления против правата на гражданите. Против брака, семейството и младежта. Документни престъпления, С., изд. на СУ, 1979.
- Михайлов, Д., Проблеми на наказателното право. Особена част, Сиела, С., 2008, ISBN 978-954-28-0227-3.
- Михайлова, М., Математически модел за определяне на йерархията на обществените ценности, защитени от българския Наказателен кодекс. Анализ на резултатите., в Сборник материали от Юбилейна научна конференция, проведена на 17.10.2013 г., на тема: “Бобчеви четения: Правната наука в чест на професор Стефан Бобчев”, под патронажа на Ректора на УНСС проф. д-ик.н. Стати Статев, Издателски комплекс УНСС, С., 2014 г., ISBN 978-954-644-558-2.
- Наумова, Ст., Правно-социологически параметри на превенцията на дискриминацията, в: Превантивната политика и съвременната престъпност, Българска асоциация по криминология, С., 2012 г., ISBN 978-954-348-070-8.
- Наумова, Ст., Социология на правото. Исторически традиции и перспективи за развитие, второ преработено и допълнено издание, Българска академия на науките, Институт за държавата и правото, София, 2012.
- Наумова, Ст., Социология на правото: исторически традиции и перспективи за развитие, в: Научни трудове на Русенския университет- 2012, том 51, серия 7, Русенски университет, Русе, 2012.
- Ненов, Ив., Наказателно право на Република България. Особена част, С., Наука и изкуство.
- Стойнов, Ал., Престъпления против правата на човека, издателство Сиела, 2013 г., второ издание, ISBN 9789542814061.
- Филчев, Н., Теоретични основи на наказателното законотворчество, Сиела, С., 2004, ISBN: 954-694-725-8.
- Шопова, П., Формиране на национална политика за превенция на престъпността, в: Превантивна политика и съвременна престъпност, материали от научна сесия, посветена на 25-годишнината от създаването на Българската асоциация по криминология (София, 14 юни 2011 г.), С., 2012 г., ISBN 978-954-348-070-8.

⁶⁴ Наумова, Стефка, Социология на правото: исторически традиции и перспективи за развитие, в: Научни трудове на Русенския университет- 2012, том 51, серия 7, Русенски университет, Русе, 2012, с. 35.

Бобчеви четения: Правната наука в чест на професор Стефан Бобчев, Сборник материали от Юбилейна научна конференция, проведена на 17.10.2013 г. под патронажа на Ректора на УНСС проф. д.ик.н. Стати Статев, Издателски комплекс УНСС, С., 2014 г., ISBN 978-954-644-558-2.

Европейски перспективи за развитие на наказателното законодателство, сборник доклади, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, С., 2014.

Наказателно законодателство – традиции и перспективи, сборник доклади, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, С., 2016.

Превантивна политика и съвременната престъпност. Материали от научна сесия, посветена на 25-годишнината от създаването на Българската асоциация по криминология, Българска асоциация по криминология, С., 2012.

Други източници:

Доклад от изследване на тема „Изборният процес в България, основни дефицити и рискове”, проведено от фондация “РискМотинор”. Докладът е достъпен на следния интернет адрес: <http://iped.bg/bg/project/project16>.

Сравнително-правно изследване относно регламентацията на изборното право в страните от ЕС, САЩ и Швейцария, проведено от експрети към Народното събрание. Изследването е достъпно на следния интернет адрес: <http://www.parliament.bg/students/index.php?action=displays&id=257>

Изследване от 2009 г., проведено от Институт „Отворено общество” относно купуването и продаването на гласове. Обобщените резултати от изследването са достъпни на следния интернет адрес: <http://www.dw.com/bg/>.

Проучване на Трансперънси интернешънъл от 2014 г., проведено в навечерието на провежданите тогава парламентарни избори. Обобщените резултати от проучването са достъпни на следния интернет адрес: <http://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/>.

За контакти:

Мария Михайлова Петрова

Асистент по наказателно право

Институт за държавата и правото при Българска академия на науките

Телефон: 0888 84 65 20

E-mail: petrova_mihailova_marya@abv.bg и m.petrova_law@abv.bg

Тестовете за интегритет в противодействие на корупцията сред служителите на МВР

Павлин Коджахристов

Резюме: В доклада се прави преглед на определенията за полицейска корупция в българската и чуждата юридическа литература и уредба, тълкувания и връзка с произтичащи от корупционни нагласи деяния.

Съобщава се опита на Великобритания, Чехия, САЩ, Румъния и Сърбия чрез тестове за интегритет за справяне с корупцията сред служителите на право-охранителните органи. Дискутират се системите за професионални стандарти и институции за контрол на различни нива, анализ и оценка на риска и проактивен контрол като предприети мерки.

Споделя се опитът на МВР и автора на доклада в деветгодишният му опит като заместник – директор на Дирекция “ Вътрешна сигурност“ по предложения за законодателна инициатива, планиране и използване на тестовете за интегритет като мярка на противодействие на корупционното поведение на служителите от МВР.

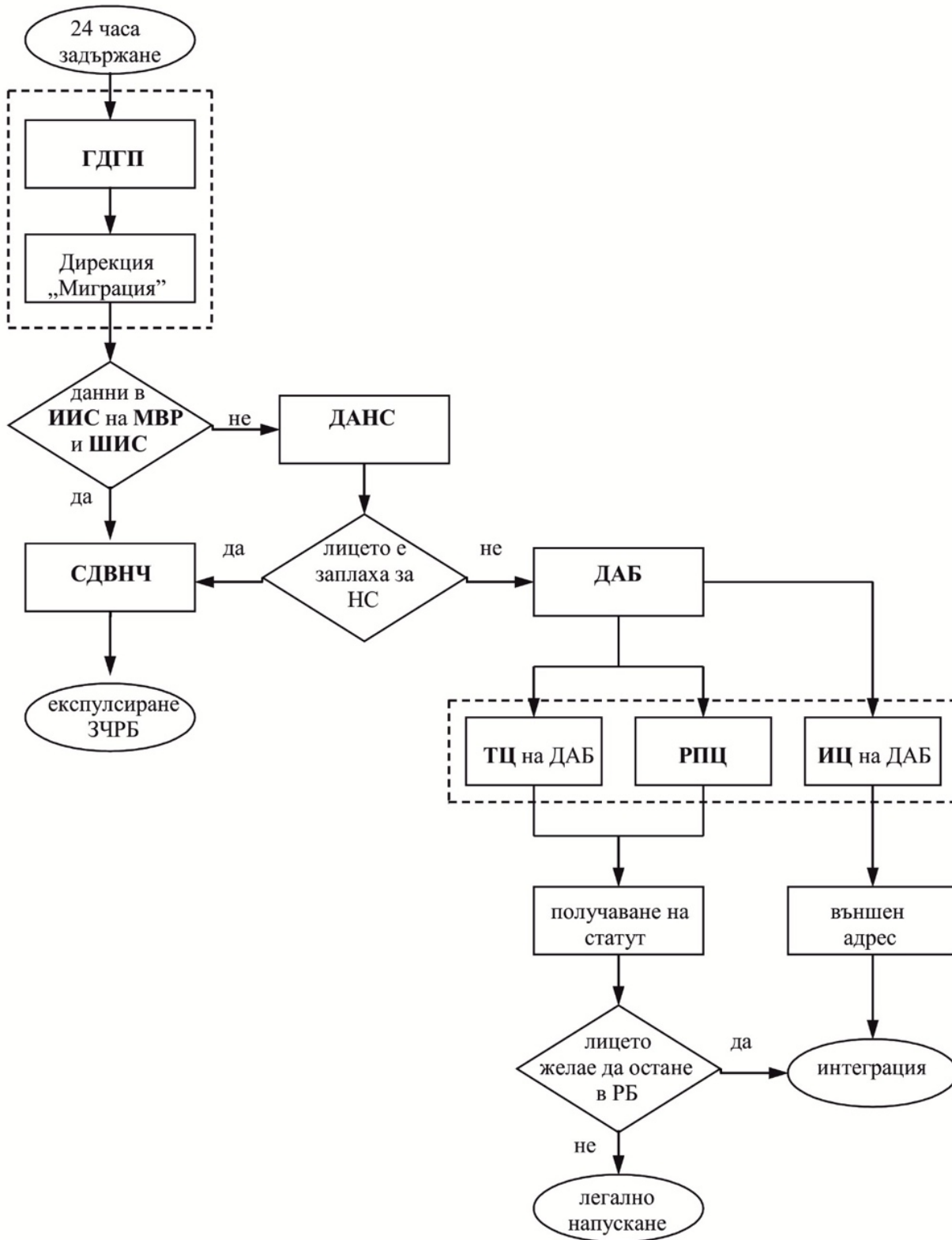
Идеята е чрез доклада да се дадът отговори на въпросите: „Кои полицейски служители са най-податливи на корупционно поведение?“, „Каква е законодателната и поднормативна рамка на тестовете за интегритет?“, „Какъв е механизмът за провеждане на тестовете за интегритет?“ , „Как ще бъде изследван ефектът от прилагането на криминологичната мярка?“

Ключови думи: *targeted integrity test, Integrity Test Unit, random integrity test*

Корупцията не само разрушава вземането на икономически решения, но и възпира инвестирането, подценява конкурентоспособността и в резултат на това намалява и икономическия растеж. Съществуват доказателства, че социалните, легалните, политическите и икономическите аспекти на развитието са свързани, и че корупцията във всеки един сектор пречи на развитието на всички тях. Вече е достатъчно ясно, че когато проникне сред държавния и частния сектор, корупцията е сериозна пречка за ефективно управление, икономически растеж и стабилност.

„Стремгливият ръст на престъпността освобождава още повече редица нравствено-психологически задръжки у хората и по принципа/всички крадат/те посягат върху чужди ценности-т.наречения ефект на социално психологическо и на криминално заразяване. При подобна хипотеза на всеобща криминализация в обществото или на всеобща фрустрация сред хората се наблюдава и психологически стрес сред длъжностните лица от правозащитната система, които не реагират на масовите прояви на престъпност. В такива случаи е нужен социално психологически механизъм за де блокаж на системата за социален контакт над престъпността. Не силната ръка а стриктното прилагане на закона може да пресече подобна стресова ситуация и да спре масовата противоправна дейност.⁶⁵ В страните, където корупцията е систематична и масова, сериозни промени са възможни само

⁶⁵ „Криминология“ Йордан Айдаров стр.140

ако институциите, които се борят срещу това престъпление, успеят най-напред да овладеят собствената си вътрешно-институционална корупция.

„През последните години изследванията на Европейската комисия, направени от Евробарометър, показват, че корупцията в полицията в България продължава да бъде сериозен проблем. Рязкото ограничаване на корупционните практики в органите за вътрешна сигурност ще даде на обществото средството за осезаема промяна. Опитът на развитите демокрации показва, че успехът в тази насока зависи

от развитието на цялостни системи на противодействие, които обхващат структури не само в МВР, но и извън тях.“⁶⁶

Една от най-изчерпателните дефиниции, която се дава за понятието „полицейска корупция“, е: „Корупция има там, където служебно лице получава или разчита на съществена облага или привилегия (лична, групова или институционална) за осъществяване на законните му правомощия или обратното – за отклоняване от служебните му задължения, както и в случаите, когато лицето е водено от нечестни подбуди при изпълнението им, като използва незаконни средства за постигане на поставените пред него цели.“⁶⁷

Анализът на случаите на корупция в полицията в много страни е установил, че съществува взаимовръзка между професионалното поведение на полицаите и склонността им към корупция. Тази връзка е особено ясно изразена в случаите на по-дребна корупция. Според теорията за „наклонената плоскост“, когато се анализира поведението на корумпирани служители, почти винаги в миналото им има и регистрирани инциденти, свързани с нарушаване на служебната дисциплина и с неизпълнение на професионалните им задължения. Въпреки обвързването на противодействието на корупцията с професионални стандарти и спазване на гражданските права същността на полицейската работа поставя полицейския служител в постоянен досег с криминално проявени лица и за разлика от служителите в други администрации той е поставен под много по-висок и постоянен риск от понижаване на етичните стандарти, от „заразяване“ с девиантно поведение и корупционни прояви.

Би ми се искало да мога да кажа че полицейската корупция е изключение – аномалия, свързана с отделни полицаи („гнили ябълки“), но анализът на постоянните скандали, свързани с полицейска корупция в България, показва, че поради централизираността на институциите за сигурност, наследена от съветския модел, корупцията лесно достига високите нива на Министерството на вътрешните работи.⁶⁸

Основния антикорупционен орган в МВР в България е Дирекция „Вътрешна сигурност“. Създадена е през 2008 година като специализирана структура за противодействие на корупционни прояви и изпълнява възложените в чл.43а, ал.2 от Закона за Министерството на вътрешните работи „задачи по предотвратяване, пресичане и разкриване на престъпления извършени от служители на министерството ,извършване проучване за надеждност на служителите и кандидатите за служители и в изпълнение на дейностите по Закона за защита на

⁶⁶ Европейски опит в противодействието на корупцията в Европа-Росица Джекова, Тихомир Безлов, Филип Гунев, 2013

⁶⁷ Punch (1985: 14).

⁶⁸ Gounev and Bezlov (CSD 2009).

класифицираната информация.“⁶⁹ Дирекцията е изцяло фокусирана върху разследването и превенцията на корупция в полицейските служби. Предимствата на подобни органи е тяхната тясна насоченост и специализация, което предполага известен опит и отделяне на адекватни ресурси и време.

Дългогодишния ни и не винаги успешен опит в провеждането на реактивните подходи в противодействието на корупцията в МВР доведе до необходимостта от преосмисляне на политиките и въвеждане на нови проактивни мерки.

Изучаването на опита на европейски държави и САЩ и многократните опити с предложения за промяна в действащото законодателство доведоха до успех и през 2016 година с поредния ЗИД на Закона за МВР бе одобрена възможността от провеждането на тестове за лоялност/проверка на интегритет/като нов способ за противодействие на корупцията в България.

Инструментариумът се основава и на Конвенцията на ООН против корупцията, която описва мерките за оценяване на произхода и степента на корупцията и тези използвани за възпиране, предотвратяване и борба с корупцията, за интегриране на информацията и опит, придобит в успешни национални антикорупционни стратегии.

2. Тестове за интегритет

Проактивна мярка за превенция на корупцията могат да бъдат тестовете за интегритет, оценяващ честността на служителя, неговата добронамереност за спазване на закона и сигурността. Липсата на интегритет се свързва с такива отрицателни форми на поведение като кражба, прояви на насилие, саботиране на мероприятия, недисциплинираност, потенциално участие в криминална дейност, включително корупция и самоотлъчка от работното място.

Дефиницията на тест за интегритет може да бъде описана по следния начин: „Тестът за интегритет пресъздава реалистично условие или ситуация, която цели предизвикването на реакция от индивида или индивидите, което да позволи оценката на тяхното поведение и професионални стандарти.”

В контекста на антикорупционните мерки тестът за интегритет може да бъде описан и по следния начин: „В рамките на теста за интегритет фалшив престъпник или агент-провокактор подлага служителя на изкушението да бъде подкупен. При спазване на определени условия се прави ясно разграничение между провокация и тестване на интегритета, което позволява използването на последното в практиката. Целта е в бъдеще служителите да бъдат отклонени от корупционни дейности чрез предварително разгласяване за въвеждането на подобни тестове.”

Докато в САЩ проактивните мерки генерират значителна част от разследванията, в Европа проактивният подход е по-скоро изключение или се прилага с известни ограничения .

⁶⁹ Закон за МВР 2016 година

Съществуват два типа практически тестове за интегритет:

2.1. Тестове за интегритет на случаен принцип-използват се в САЩ и Великобритания. Такива тестове целят да бъде наблюдавано и оценявано поведението на служителя в ситуации, при които са били пресъздадени определени условия, налагащи полицейска намеса.

Прилагат се широк обхват от тестове, включващи и постановки, при които се използват и белязани банкноти, както и опити полицаи да бъдат подкупени при спиране на автомобил, заради пътно нарушение.

Основно се използват там, където корупцията е широко разпространена на ниските нива в службата. Провеждането на тестове за лоялност на случаен принцип може да обхваща цели категории: (полицейския състав на службата или само новите ѝ попълнения).

Имат висок превантивен ефект но при тях ефективността намалява с времето, тъй като полицаите вече са наясно с тях, а освен това този тип тестове ограничава възможността за прилагане на насочени тестове за интегритет.

2.2 Тестове за интегритет в резултат на разузнавателна информация - използват се в службите за „Вътрешна сигурност“ на Сърбия, Генерална дирекция „Антикорупция“ Румъния и „Вътрешна контрола“ в Република Македония.

Това са целеви тестове, основаващи се на разузнавателна информация които се използват при предварителни разследвания и могат да бъдат насочени към установяване законосъобразността в поведението на конкретен полицай или група полицаи.

При тях се пресъздава ситуация, предназначена да предизвика определена реакция, на основата на която да бъде извършена оценка на поведението на служителя или манипулиране на лицето в рамките на среда, която се контролира с цел предизвикване на определена реакция.

Тези тестове създават най-добри условия за потвърждаване на разузнавателни данни но трябва да бъдат съставени внимателно, за да не предизвикат подозрения, че става дума за провокация от агент-провокастор.

В Министерството на вътрешните работи на Република Сърбия тестове за лоялност се прилагат по реда за извършване на проверки за професионален интегритет (тест за интегритет) от Закона за полицията като се планират и изпълняват от структури от сектор „Вътрешна сигурност“ (IAS). Според законодателството на Сърбия „проверката за интегритет означава симулация на реална съществуващи ситуации свързани с изпълнението на служебната дейност на служителя, обект на проучване, която той е задължен да реши, така че реакцията и поведението на служителя, обект на проучване, в конкретна ситуация може да бъде

наблюдаван без задължение да изпрати предизвестие на организационната единица, в която служителят, обект на проверка е назначен на работа.“⁷⁰

По време на проверката за интегритет се спазват принципите за законност, спазване на основните човешки права и свободи, човешкото и професионално достойнство на служителя, обект на проверката. Проверката трябва да бъде безпристрастна, честна и недискриминационна и се записва с видео и аудио записи

В Румъния през последните години са направени стъпки към въвеждането на тестове за интегритет, но и с редица ограничения. Основната трудност там е, че трябва да се излезе извън тясното разбиране, че такива тестове са непременно „провокация към подкуп“. Един по-задълбочен правен анализ може да очертае границите на тези тестове, така че те да не се интерпретират от съда като провокация. Когато тестът за лоялност поставя служителя в обичайна ежедневна ситуация, а сумата, за която става въпрос, не е прекомерно голяма, трудно може да се говори за „провокация“. Тестовите за лоялност не е необходимо да се използват в разследвания, а за налагане на по-меки дисциплинарни мерки⁷¹.

В началото на 90-те години на XX век във Великобритания полицейските служби (MPS) идентифицират сериозен корупционен проблеми и осъзнават, че трябва да предприемат драстични стъпки, за да ги пресекат и са предприети множество инициативи. На тяхна основа се ражда идеята за Звено за тестове за интегритет (Integrity Test Unit).

През февруари 1999 г. ITU започна да предприема отделни тестове за интегритет а през април 1999 г. започва провеждането на разузнавателни интегрални тестове. От самото начало, с цел да гарантира, че ITU ще бъде прието от полицейските служители и от широката общественост, то действа под строг контрол и връзка със съдебните власти, за да гарантира, че предложените методи са честни, законни и подходящи за подобен контрол. ITU установява, че трябва да бъдат приети ясни дефиниции за целенасочен тест за интегритет (targeted integrity test), който сега се нарича intelligence led integrity test (разузнаване/получаване на информация чрез тестове за интегритет) и за случайния тест за интегритет (random integrity test), който е преименуван на „проверка за осигуряване на качеството“.

Проверката за осигуряване на качеството е проверка (или програма за проверка), насочена към определена зона или зони с основателни опасения. Създава условие или ситуация, проектирани/предназначени да породят реакция от лице или лица с цел да бъде фиксирано тяхното поведение в съответствие с политиките, процесите и процедурите на полицейските служба.

⁷⁰ Закон за полицията на Република Сърбия

⁷¹ Anti-corruption General Directorate, Ministry of Administration and Interior (2011), Analysis of the Main Activities and Results Obtained in 2011. Bucharest: MOAI.

Когато MPS, идентифицират сериозно корпоративно безпокойство, те поръчват на ITU да предприемат серия от „Проверки за осигуряване на качеството“ да „тестват здравината“ на организацията. Сценарият, приготвен от ITU отразява реалистична ситуация, с която проверяваните служители ще трябва да се справят като част от техните ежедневни задължения.

Защитата правата на лицето, подложено на проверка, или група от лица, подложени на проверка е гарантирана от контролен панел, които представлява всички различни групи служители в рамките на полицията.

ITU установява, че служителите, подкрепят концепцията за intelligence led integrity test, но не и случайните тестове за интегритет. Това се установява на редица семинари, в които присъстват служители от всички нива в рамките на MPS. Това води до преименуването им и термина „случайни тестове за интегритет“ е заменен с „проверка.

Настоящата законодателство в Република Чехия позволява тестването на интегритета на полицейски служители а тестът за интегритет е известен като тест на гъвкавост към незаконно поведение.

Същината на теста се намира в симулация на ситуацията, която трябва задължително да се реши от лицето, подложено на проверка. Целта му е да провери дали лицето изпълнява своите задължения следвайки закона и/или вътрешни наредби. Тестът може да се изпълни с цел превенция, пресичане и преследване на незаконно поведение в изпълнение на задачите на полицията.

В редица страни членки на ЕС например Германия и Франция такъв инструмент за противодействие на корупцията липсва и се счита, че той накърнява правата на служителите и за сега не се възнамерява неговото въвеждане.

В България през периода 2011-2016 година беше изследван опита на държавни структури прилагащи тестовете за интегритет в Сърбия, Румъния и САЩ с оглед намирането на подходящи варианти за практическото приложение на тестовете в България.

В Концепцията за превенция и противодействие на корупцията в МВР 2016 г. – 2020 г. приета от МВР бе отредено планирането, организирането и провеждането на контролирани тестове за интегритет в местата с повишен корупционен риск или при получени конкретни сигнали. Те да се провеждат само при наличие на сериозни основания за корупционно поведение, като може да се използват служители под прикритие, доброволни сътрудници и изкуствено създаване на рутинни ситуации при точно спазване на действащото законодателство.

В българското законодателство в Закона за Министерството на вътрешните работи – чл. 152а е предвидено, че „за установяване изпълнението на служебните задължения от държавните служители могат да се провеждат тестове в рамките на

осъществявания административен контрол.“ Законът не предвижда наличието на изрична декларация за съгласие, която да бъде подписано от служителя, понеже се приема, че всеки служител на публичната администрация трябва да познава законодателството. Това се основава и на факта, че на всички новопостъпили служители се провежда съответното обучение. По мое мнение, за да бъде процеса максимално прозрачен и съобразен с конституцията на Република България а и за да се засили превенционния ефект трябва да се предвиди подписването на изрична декларация за съгласие, която да бъде подписана от всички кандидати, които ще постъпят на държавна служба.

Симулираните ситуации могат да бъдат различни. Както следва от особеностите на институцията и основният принцип за пропорционалност и адекватност, тези ситуации трябва да съответстват на ситуации, към които лицето, подложено на проверка може да бъде изложен, в зависимост от неговата позиция или лицето, подложено на проверка демонстрира поведение, противоречащо на разпоредбите за тях. Затова не е позволено, лицето подложено на проверка да се поставя в трудни за решаване ситуации като се симулират едновременно доклади на два различни и в момента случващи се заплахи за живота и здравето, на които служителят трябва да реагира или ситуации, с които лицето подложено на проверка не се сблъсква в практиката (това не би отговорило на целта за проверка на поведението в конкретна ситуация и ще опорочи теста). Изпълнението на законовите му задължения от лицето подложено на проверка не могат да бъдат осуетени от изпълнението на теста за интегритет.

В практиката тестването може да бъде фокусирано върху поведението на полицейския служител, когато той получи доклад за някакъв вид престъпни нарушения. Може да се отнася за процедури, които ще се прилагат от полицията след симулация на ситуация с открито от граждани портмоне, или на важни или тайни документи. Може да се отнася до симулация за извършване на пътно нарушение, когато проверката може доведе до ситуация да се контролира дали служителят се държи учтиво, следва вътрешни и легални процедури или дали активно пита за подкуп и т.н.

По принцип извършващия теста не трябва да се обвързва с незаконни действия в процеса на симулацията. Той може само да предизвика впечатление на незаконно поведение. В противен случай ще се наруши закона и съответно ще бъде санкциониран. Законът еднозначно посочва, че по време на изпълнението проверката на интегритета, не може да се създава ситуация, която да представлява предстояща опасност или вреда за здравето на лицата или собствеността. И накрая, но не на последно място, тестващия не трябва да провокира незаконно поведение, тъй като това е в разрез с основните правни принципи и общото правораздаване. Той не трябва улеснява лицето, подложено на проверка да извърши незаконно действие, което лицето подложено на проверка, не е възнамерявало да изпълни и не

трябва да влияе на утежняващи условия или наказателна квалификация на недостатъците на поведението на лицето, подложено на проверка. Обаче, когато поведението на инспектора е само реакция на поведението на лицето, подложено на проверка, тогава не е провокация. Напр. не е позволено да се предлага подкуп – директно и индиректно. Независимо от това, ако се получи такава ситуация, в която служителят (тестваното лице) поиска подкуп или друга облага без да бъде изрично подбудено това не се смята за провокация.

Законните последици от теста винаги ще зависят от конкретното поведение на проверяваното лице в рамките на тестването на интегритета. Ако поведението покаже признаци на престъпление, това може да е причина да се започнат действия за образуване на наказателно производство. Резултатът от такъв тест може да бъде предаден и на съответния контролен орган като основание за започване на дисциплинарна процедура. Ако едно лице премине успешно теста, то ще бъде информирано за успеха. Независимо какви са резултатите от теста, обаче, лицето, подложено на проверка трябва да бъде информирана за това с изключение на случаите, в които предоставената информация може да заплаши изпълнението на задачите в конкретно наказателно производство или полицейско разследване. Лицето подложено на тест само се информира в тези случаи. То има правото да види докладваната документация. Тестът може да бъде повторен ако е необходимо по-убедително заключение.

Винаги се обръща специално внимание на въпроса за възможността да се използва резултатът от теста като доказателство в наказателните производства, касаещи поведението на лицето извършило престъпление като резултат от изпълнението на теста. Законът не изключва тази възможност. Наказателно процесуалния кодекс ясно гласи, че всичко, което може да доведе до яснота по отношение на изследвания въпрос може да служи като доказателство. Ако има влязло в сила наказателно производство, прокурорът и съдията ще оценят значението на такова доказателство и възможността да се използва то като доказателство в рамките на досъдебното производство отнасящо се до конкретни условия, каквато е практика с всяка друга част от доказателствата получени в резултат от оперативната дейност на полицейските органи. Ключовото условие за приемане на доказателството за приемливо в наказателното производство е дали е било изискано съгласно закона (всеки закон, не само НПК). Ако тестващия се придържа към разпоредбата и не предизвиква провокация, тогава няма причина да се изключи използването на резултатите от теста за интегритет като доказателство в наказателни производства. Благодарение на факта, че законът предвижда задължително документиране на теста от средства за видео и аудио записи, тестът за интегритет е много по-добре целево оценено, за разлика, например от свидетел има значително по-силна доказателствена стойност.

Официалният доклад за изпълнението и резултата от теста се прилагат към личното дело на лицето, подложено на проверка и може да служи за бележка за съответно дисциплинарно решение или за професионална оценка на лицето. Анализът на по-голям брой тестове може да помогне да се направи карта на критичните области в рамките на полицията и така служи като полезен инструмент за управленския механизъм. Получените резултати могат също така да служат да подобрят и вътрешните механизми за полицейски контрол

По отношение на този въпрос, трябва да се подчертае обаче, че лицето, подложено на тест трябва да има на разположение всички правни инструменти и средства за правна защита и за проверка на законността на тестовете.

Когато са засегнати правата на дадено лице, трябва винаги да се гарантира, че спрямо него ще се прилагат само законосъобразни и практически мерки, която ще предизвикат малозначително нарушение. Тези инструменти могат да се използват само, ако са абсолютно необходими за постигането на желаната цел, според конституционните принципи за най-добри средства и по необходимост. Следователно, очакваните щети при прилагането на дадена мярка следва да не бъде в очевидна несъразмерност с преследваната цел. Този принцип е необходим, за да се сведат до минимум вероятни смущения сред обществото и риска от увреждане на трети страни, доколкото е възможно. За по-голяма яснота този общ принцип на пропорционалност следва да бъде част от плана за професионалния интегритет. Това на практика значи следното: Звеното, което отговаря за планирането и провеждането на операциите по интегритет, трябва стриктно да проверява при всеки отделен случай, дали тестването на професионалния интегритет е абсолютно необходимо за повишаване на интегритета и борбата с корупцията в МВР. Отговорната структура трябва да извърши специална проверка дали има по-леки мерки за постигане на същата цел например прилагане на случайни смени или ротация на персонала. Идеята е тестовете за интегритет да не се фокусирани върху определени лица, за които вече има индикации или съмнение за извършващо се или извършено престъпление или дисциплинарно нарушение. В такива случаи прокуратурата е необходимо прокуратурата да започне конкретни разследвания или административните органи да инициират необходимите вътрешни дисциплинарни производства. Процедурата за проверка на професионалния интегритет е независима административна процедура и не е част от Наказателно-процесуалния кодекс. Именно заради това на действащия под прикритие служител, който провежда тестовете за интегритет, не може да бъде разрешено да извършва престъпления в съответствие с общоприетите насоки.

Служителите, извършващи тест за интегритет, не са упълномощени да извършват престъпление, но чл. 152а, ал. 3 от ЗМВР предвижда, че „Служител, провеждащ тест по ал. 1, не носи административно-наказателна отговорност във връзка с тази си дейност“.

Обективна оценка за тестовете за интегритет като антикорупционна мярка би могло да се направи поне след няколко годишен опит по тяхното прилагане и въпреки че те не са панацея международния опит сочи възможността им да имат проактивен превенционен ефект.

Българското средновековно наказателно право – първи опити за превенция на престъпността

Нели Георгиева Радева

Резюме: Превенцията е вид социална дейност, насочена към предпазване на обществото от различни престъпни посегателства, които нарушават неговото нормално функциониране и развитие. Първите опити за превенция на престъпността у нас се правят още в Средновековна България. През разглеждания период провежданата от държавата политика на превенция е насочена към ограничаване на престъпността чрез налагане на разнообразни наказания.

Ключови думи: наказание, превенция, Еклога, Земеделски закон, Закон за съдене на людетe.

Summary: Prevention is a type of social activity aimed at protecting society from various criminal offenses that violate its normal functioning and development. The first attempts to prevent crime in our country were made in Medieval Bulgaria. During that period, the State's prevention policy is aimed at limiting crime by imposing various penalties.

Keywords: punishment, prevention, Ecloga, Farmer's Law, Law for Judging People.

Превенцията е вид социална дейност, насочена към предпазване на обществото от различни престъпни посегателства, които нарушават неговото нормално функциониране и развитие. Първите опити за превенция на престъпността у нас се правят още в Средновековна България. През разглеждания период провежданата от държавата политика на превенция е насочена към ограничаване на престъпността чрез налагане на разнообразни наказания, уредени както в обичайното право, така и в разнообразните закони. Наказанието е превенция посредством държавна репресия. Разнообразието от наказания като мярка на държавна принуда, налагани в средновековната ни държава са обусловени от преценката за обществена опасност на деянието и степента на вината на дееца. Различните наказателни санкции имат за цел да удовлетворят пострадалия от престъплението или неговите близки и по този начин да се избегне кръвната мъст. Средновековното наказание има за задача да поправи и превъзпита извършителя на престъпното деяние, но и да въздейства върху останалите членове на обществото да не извършват престъпления.

Може да се приеме, че провежданата в Средновековната българска държава политика на превенция също е имала за задача да предотврати извършването на престъпления в страната, както и да предпази обществото от техните последици. Най-различни са били причините и условията, които са пораждали престъпността като явление и които са влияли на личността на извършителя. Държавата е трябвало да взема мерки за ограничаване на престъпните деяния. С налаганите от нея наказания е целяла запазване на правния ред чрез защита на обществото от посегателства върху неговите интереси и блага, като и да въздейства върху самия престъпник.

Наказателната репресия в древността се осъществява от системата на кръвната мъст, талионът и откупът. Това са архаични способности за разрешаване на наказателните конфликти. Използването им се запазва и след създаването на славянобългарската държава, но вече е било сравнително ограничено. За това допринасят действията на органите на държавната власт, които вземат в свои ръце наказателната репресия, за да укрепят властта на аристокрацията и да запазят реда в страната⁷².

След създаването на държавата най-тежките престъпления започват да се преследват и наказват от самата държавна власт. Последната води политика на превенция, включваща система от мерки и действия за отстраняване и ограничаване на престъпността. Наказателните санкции, които са използвани в средновековната ни държава се съдържат в различни законодателни актове. Характерното за този период е, че няма един закон, който да обхваща различните престъпления и техните наказания. Разпоредбите, регламентиращи наказателноправната материя се съдържат в Крумовите закони, Византийската и Славянската Еклога, Земеделския Закон, Законът за съдене на людете, Синтагмата на Матей Властър, Душановия закон, Законът на Константин Юстиниан и др.

До приемането на християнската религия сведения за наказателната политика провеждана у нас през Средновековието получаваме от обичайното право и Крумовото законодателство. Сведения за законите на хан Крум черпим от Лексикона на Свида, създаден през втората половина на X век.

Най-тежко са били наказвани деянията против държавата. От Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите разбираме, че смъртното наказание в Средновековна България до приемането на християнството е широко разпространено. То се налага при нарушаване на военния ред и военната дисциплина. Предвижда се в случай на отказ да се влезе в сражение (отг. 23); бягство пред неприятеля (отг. 22); лошо пазене на границата (отг. 25), неполагане на подходяща грижа за въоръжението и изобщо влизане в сражение с недобре приготвено оръжие (отг. 40). В описаните случаи, наказанието се е налагало без да се е извършва съдебно разследване. Тук става въпрос за еднократна проверка, която се извършва бързо и която има за предмет факти, различни от поведението на подлежащите на наказание. Така извършената проверка не би могла да се окачестви като съдебен процес. Налаганите през този период мерки от държавата са изключително сурови, затова папата съветва да се смекчат⁷³.

Смъртното наказание е регламентирано в Крумовите закони. Налага се в случаите на клевета и лъжа. В средновековната българска държава, то се е

⁷² Токушев, Д., История на Българската средновековна държава и право, С., Сиби, 2009, с. 170-171.

⁷³ Андреев, М., Към въпроса за българското наказателно и процесуално право преди и след покръстването. – В: Год. СУ, Юрид. фак., т. 57, 1966, №2, с.65-67.

изпълнявало, чрез посичане с меч, изгаряне на клада, хвърляне на осъдения на диви зверове, хвърляне в дълбока пропаст и др.

У нас през разглеждания период се прилагат и членовредителни наказания. Уредено е отново в Крумовите закони, където е казано: „А на крадеца, да се пречупят пищялите“. За използване на такъв вид наказателна мярка говори и Отговор 14 на папа Николай. От текста става ясно, че след като един грък излъгал, че е презвитер, бил наказан с отрязване на носа и ушите.

След създаването на държавата обичайната съдебна процедура се трансформира в инквизиционно следствен процес. Отново от сведенията, които ни дава Свида за законите на хан Крум научаваме, че в Средновековна България има държавни служители, натоварени със съдебни правомощия. Едно и също лице е осъществявало разследването и правораздаването. За основно, а често и за единствено доказателствено средство се е използвало самопризнанието, изтръгнато чрез изтезания. За разпита през разглеждания период говори Свида: „то той да не се слуша, докато вързан не се разпита...“ Наличието на инквизиционно-следствен процес у нас се потвърждава и от Отговор 86 на папата, съгласно който: „Ако бъде хванат крадец или разбойник и откаже онова, що му се приписва, ... съдията го бие по главата с бич, и друг боде ребрата му с железни шипове, докато изтръгне от него истината.“⁷⁴

Сериозни промени в провежданата от държавата наказателна политика, както и върху процеса, оказва влияние извършеното през 865 г. покръстване. Това е акт с важно значение за социалната, икономическата, политическата, религиозната, държавноправната и правната история на България. Причините на този акт са икономически и политически. В резултат на покръстването настъпват редица промени в държавноправната и административната организация на българката държава. След покръстването настъпват промени в областта на българското средновековно наказателно право. На мястото на обичайно езическо право се въвежда рецепираното византийско право⁷⁵.

Новата религия налага промяна на водената от държавата политика на превенция, както и на използваните мерки и действия за отстраняване и ограничаване на престъпността. Но и сега смъртно наказание се предвижда за престъпления срещу държавната власт и религията. Примери за такива престъпни деяния са заговор срещу живота на владетеля (титул XVII на Византийската Еклога), срещу еретиците (титул XVII на Византийската Еклога). В Еклогата се предвижда смъртно наказание и за кръвосмешение. Провинение, за което Закона за съдене на людете предвижда да се наказва със смърт е умишленият палеж.

⁷⁴ Българската държавност в актове и документи, съставител В. Гюзелев, С., 1981., с. 20-21.

⁷⁵ Андреев, М., Към въпроса за българското наказателно и процесуално право..., с.59-61.

Земеделският закон също постановява то да се налага при умишлен палеж, при умишлено убийство, както и за кражба, извършена от роб нощем.

Законодателни мерки срещу езичниците са предвидени в Законът за съдене на хората. Статия 1 регламентира сурови санкции срещу тях, с цел да сломи упорита им съпротива.

Продължават да се прилагат и членовредителните наказания. Закона за съдене на хората регламентира налагането на такива при провинения срещу християнския морал и срещу половата неприкосновеност. Такива наказателни мерки са уредени и в Славянска Еклога. Целта на членовредителното наказание е да се накаже онази част от човешкото тяло, с помощта на която е било извършено престъплението или пък чрез посягането, върху която би могло да се попречи на извършването на отново такова престъпление. Така напр. повторната кражба според ст. 34 от титул XVI на Славянската Еклога се наказва с отсичане на ръката. Престъплението блудство се наказва с отрязване на носа. Според титул XVII, ст. 2 на Византийската Еклога и чл. 28 от Земеделския закон за клетвопрестъпничеството се предвижда отрязване на езика. Душановият закон наказва бягство на крепостния селянин с жигосване (чл. 205).

Други мерки, които се налагат от средновековната ни държава за намаляване на престъпните деяния са т. нар. опозорителните наказания. Такива са: бой, остригване, жигосване, изгонване от населеното място и др. Законът за съдене на хората предвижда с бой да се наказва безимотният, който е прелъстил девствена мома (гл. 8), а също така и нарушителят на азилното право (гл. 16), и провиненият в самоуправство (гл. 17). Наред с това наказание, прелъстителят е подлежал и на изгнание. Наказанието бой е регламентирано за по-маловажните кражби (чл. 30, 33, 34, 41) и в Земеделския закон⁷⁶.

Друг вид наказателна санкция прилагана у нас през разглеждания период е глобата. Тази наказателна мярка се е налагала самостоятелно или заедно с друго някакво наказание. Например чл. 41 от Земеделския закон е предвиждал за деецът наред с наказанието бой и задължение за заплащане на двойната цена на откраднатото. Глобата се е предвиждала като наказание за някои не особено тежки престъпления срещу собствеността тогава, когато обектът на посегателството не е бил много ценен.

Наказателната санкция глоба се е използвала и за престъпления против половата нравственост, когато деянието е било извършено от състоятелно лице. Чрез заплащане на глобата деецът е избягвал тежкото членовредително наказание, което е налагано на малоимотните и безимотните.

⁷⁶ Андреев, М.,Ф. Милкова, История на Българската феодална държава и право, Софи-Р, С., 1993, с. 232-233.

В Средновековна България освен светски наказания са се налагали и духовни, епитимийни (църковни) наказания. Състоят се в дългогодишен пост и покаяние, недопускане на провинения да слуша православната литургия — първоначално изцяло, а впоследствие само някои части на литургията.

Епитимийните наказания като пост и покаяние са уредени в най-стария ни правен паметник — Закона за съдене на людетe. Налагат се за някои провинения спрямо християнската етика и морал, като блудство, изнасилване, прелъстяване. Те можело да бъдат наложени като самостоятелна санкция или във връзка с други светски наказания, например във връзка със смъртното наказание — при умишлен палеж (ст. 15 Закона за съдене на людетe); с членовредителни наказания — при блудство на калугер и женитба с кръстница (ст. 6, 7 Закона за съдене на людетe) и т.н.

Епитимийните наказания показват, че законът е създаден в обстановка на остър конфликт между езичество и християнство. Било необходимо противниците на християнската религия да бъдат сурово наказани, като в същото време разкаялите се е трябвало да бъдат спечелени чрез помилване и опрощение⁷⁷. Във връзка с това в случаите на гл. 6, 7, 15 на Закона за съдене на людетe, законодателят предоставя възможност на съда да смекчи смъртното или членовредителното наказание, при разкаяние от страна на дееца, поради неразбиране на извършеното от него деяние и т.н. В тези случаи съдът е можел да наложи епитимийно наказание вместо предвиденото в наказателната разпоредба членовредително наказание. По този начин държавната власт се е опитвала да привлече народа към новата религия.

След покръстването държавата налага промени и в процеса. Затова говори и статия 2 на Закона за съдене на людетe. Сега той отговаря на изискванията на християнската религия. Със Закона за съдене на людетe се въвеждат нови посъвършени доказателства за установяване на обвинението и за разрешаване на споровете. Такива именно са свидетелските показания.

Законът способства за превръщането съдебния процес в единствена редовна форма за осъществяване на наказателната репресия и за защита на нарушените права. Било необходимо да се изкоренят кръвната мъст и талионът, които имали широко приложение. Затова българският законодател възприема онези институти от византийското писано право, които помагат за преодоляването на саморазправата. Съгласно предвиденото в най-стария български законодателен акт, органи на съдебния процес, които имат правомощие да организират провеждането му са князът и съдията.

⁷⁷ Пак там, с. 235.

Превенцията като дейност на държавата е насочена към отстраняване и ограничаване на причините за престъпността. Първи опити за превенция на престъпността у нас се правят още в средновековната ни държава. Това е дейност, насочена към неутрализиране на причините и условията, които пораждат престъпността. Този период се характеризира с налагането на изключително строги наказания. Те са били своеобразни мерки за ограничаване на престъпните деяния с цел постигането на правовия ред. Държавата със своята цялостна политика се опитвала да научи своите поданици да спазват правните норми. Също така тя е трябвало да защитава техните права и интереси. И не на последно място, следва да формира убеждение у тях за спазване на правните норми.

За контакти:

ас. Нели Георгиева Радева, докторант, УНСС, гр. София, Р. България, тел. 0896172882, e-mail: radeva.neli@abv.bg

Престъпления против личността, извършени при професионална непредпазливост. Причини и условия, обуславящи извършването им.

Невена Русева

РЕЗЮМЕ: В изложението се съдържа анализ на причините и условията, обуславящи извършването на престъпления против живота и здравето на гражданите при професионална непредпазливост. Обсъдени са и са разглеждани детерминантните фактори за извършването на разглеждания вид непредпазливи посегателства срещу личността и са изведени основните насоки за тяхното ограничаване.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: непредпазливи престъпления, професионална непредпазливост, убийство, телесни повреди, причини, фактори.

Понятието „професионална непредпазливост“ се среща в българската и руската правна доктрина при разглеждане на въпросите, свързани с непредпазливо причиняване на смърт и телесни повреди във връзка с упражняването на определени професии и дейности, които по естеството си представляват повишена опасност за живота и здравето на гражданите.

Значителен дял от осъществяваните и реализирани дейности, професии и занятия поради обективната си природа и естеството си носят опасност от увреждане както на лицата, които ги упражняват, така и на други лица и по тази причина могат да бъдат определени като кинетично, трайно рискови за изпълнение. Именно тези дейности и занятия законът определя като такива, които представляват източник на повишена опасност.

Като дейности и занятия от разглежданата категория могат да бъдат примерно изброени медицинската дейност, ловуването, строителството и строително-монтажните работи, товаро-разтоварната дейност, изграждането и поддръжката на електрически инсталации, боравенето с взривни материали и боеприпаси, работата на височини, дейностите, свързани с работа, съхранение и транспорт с нефтопродукти и химически вещества и други.

За да се защитят живота и здравето на гражданите от инциденти и злополуки, настъпващи при изпълнение на дейности и занятия, които поради естеството си крият риск от увреждане, законодателно са регулирани и предприети редица предохранителни мерки посредством установени правила, които следва строго да се спазват в хода на тези осъществявани дейности, занятия и професии. Освен това са утвърдени нормативни изисквания за специалната квалификация и подготовка на лицата, които придобиват право да ги извършват. Нормите, регулиращи извършване на даден вид дейност, са създадени както с цел да укажат начините, правилата и методите, по които следва да се изпълнява работата, така и да определят границите, в които може да се допусне свобода на нейното изпълнение,

до степен, в която то не носи в себе си рискове от увреждане, свързано с извършваната работа.

Във връзка с изготвяне на дисертационен труд на тема „Разследване на смъртни случаи и телесни повреди, настъпили при упражняване на правнорегламентирана дейност“, от страна на автора са проведени емпирични изследвания, едното от които, при използване на метода – контент-анализ обхваща изучаване и изследване на образуванията и приключили за периода 2010 г. – 2015 г. наказателни производства по чл. 123 НК и чл. 134 НК на територията на Русенски съдебен район.

Встрани от обхвата на дисертационния труд останаха причините и условията, обуславящи разглежданите престъпни посегателства срещу личността. И именно тази е темата – предмет на настоящото изложение.

При обсъждането на детерминиращите фактори за извършване на посегателствата срещу личността не може и не следва да не бъде обсъден криминалистически значимия за тези посегателства признак „начин на извършване на престъплението“ и едва след това да се разгледа темата „причини и условия“.

Под начин на извършване на престъплението като елемент от криминалистическата характеристика следва да се разбира съвкупността от обективни и субективни фактори, обуславящи поведението на извършителя на престъплението преди, по време и след осъществяване на престъпното посегателство, както и възникналите външни (извън волята на участниците в престъпното събитие) проявления (последници), настъпили в резултат на извършването на това престъпление. Именно въз основа на анализа и изследването на тази сложна съвкупност и с помощта на криминалистическите средства и способности за разкриване на престъпленията, разследващите органи получават представа за същността на причиненото престъпно посегателство; за своеобразието на престъпното поведение на правонарушителя, неговите отделни личностни данни, като по този начин се подпомага определянето на най-оптималните методи за решаване задачите по разкриване на престъплението. Начинът на извършване на престъплението представлява интерес като част от обстоятелствата, подлежащи на доказване по смисъла на чл. 102, ал. 1 НПК, както и като елемент от обективната страна на престъплението от гледна точка на наказателното право.

Именно поради спецификата на този елемент на обективната страна на разглежданите престъпни състави от гледна точка на тяхната наказателноправна характеристика - изпълнителното деяние, не позволява извеждането и разглеждането на начина на извършване на престъплението в тесен криминалистически аспект, вън от материалноправния. Това условно ограничаване възможността за анализ на признака „начин на извършване“ се дължи основно на обстоятелството, че разглежданите престъпни посегателства се осъществяват при

формата на вина непредпазливост. Форма на вината, при която абсолютно се изключват наличието на мотиви, подбуди и цел на извършване на престъплението, както и действията на извършителя по подготовката и същинското му осъществяване. Непредпазливостта в двете си форми – небрежност и самонадеяност, включва психическото отношение на извършителя на престъпното посегателство към обществената опасност на деянието и настъпването на общественоопасните последици, с които той или се съгласява (при небрежността), или пък, разчитайки на други фактори, счита, че ще предотврати (при самонадеяността). През призмата на разглежданите състави на непредпазливо убийство и телесни повреди, извършителят на престъпление посредством осъществяването на действия (комплекс от действия) или въздържането от такива, чрез осъществяване на престъпния акт, внася промени в обективната, външна среда, които са от естество да доведат до оказване въздействие върху човешкият организъм до степен да предизвикат неговата биологична смърт или да увредят до различна степен функциите му. Съществена и значима особеност на изпълнителното деяние на разглежданите престъпления е, че то задължително трябва да е елемент от упражняването на правнорегламентирано занятие или дейност, представляващи източник на повишена опасност .

Неискането или недопускането от страна на извършителя на престъпния резултат са тези субективни, протичащи в съзнанието му процеси, които препятстват при извеждане признаците на криминалистическата характеристика на престъпленията срещу личността, извършени при професионална непредпазливост, да бъдат изследвани и анализирани характерни, типични, свойствени и аналогични, реализирали се във времето и пространството ситуации, които посредством внимателно изследване и обсъждане биха допринесли за извеждане на резултати, структуриращи и изграждащи признака начини на извършване на престъплението.

Специфично за разглежданите престъпления е техният стихийен, внезапен, изненадващ характер. В съзнанието на извършителя на тези посегателства над личността не е изграждан и обсъждан процес на планиране и обсъждане, няма волева насоченост към постигане на определени цели. В общият случай на причиняване на смърт и телесни повреди при професионална непредпазливост и извън хипотезите на „лекарска грешка“, вредоносният резултат настъпва в хода на иначе нормално протичащ рутинен производствен, ремонтен, експлоатационен или всякакъв друг вид процес. И само в резултат на проявена небрежност от страна на извършителя, която може да е била реализирана както към конкретния момент, така и назад във времето, настъпват такива външни и обективни промени, които водят до настъпване на смъртта или увреждането на пострадалия.

На следващо място при опитите към извеждането и изграждането на начина на извършване на престъплението като своеобразен признак от криминалистическата характеристика на разглежданите престъпления се наблюдава почти пълно

отсъствие на криминалистически значими резултати, получени от проведените изследвания и анализи на наказателни производства, които могат да бъдат отнесени към определена категория, група или съвкупност от фактори, под чието въздействие се повтарят или реализират начините на извършване на разглежданите престъпни посегателства. Невъзможността от такова обобщаване е обусловена най-вече от обстоятелството, че на практика разглежданите престъпления могат да бъдат извършени, реализирани като престъпно събитие в неограничен по брой и вид сфери на дейност и области на изпълнение. Вредоносен резултат, причинен от непредпазливо изпълнение на правнорегламентирана дейност или занятие, носещи риск от опасност при изпълнението им, може да настъпи в точно толкова сфери и области на дейност, колкото такива сфери и области съществуват в обективната среда. В този смисъл колкото правни норми, регулиращи реда и начина за осъществяване на изпълняваните деятельности съществуват, поне толкова нарушения (в различни вид и степен) на това изпълнение могат да бъдат реализирани. Особеностите, които се наблюдават във връзка с начина на извършване на престъпленията убийство и телесни повреди, извършени при професионална непредпазливост, се състоят в това, че престъпните посегателства от тази категория са обвързани със специфичната сфера, област на дейност, в условията на които са извършени. При всички случаи обединяващият признак е отрицателното отношение на извършителя към указаните правила за поведение, а начинът на извършване на престъпното деяние е обусловен от конкретно изпълняваната дейност.

Поради изведените по-горе причини и въз основа на анализа на проведените емпирични изследвания начинът на извършване на престъплението се обсъжда само дотолкова, доколкото е изследвана връзката между настъпилия вредоносен резултат и естеството на извършваната дейност. При 84 % от делата тази дейност крие рискове при ежедневно протичане на работата. При изследване вида на проявената форма на непредпазливост се установи, че в 74 % от анализирани дела деянието е извършено при немарливо изпълнение на конкретната дейност или занятие, а в проведеното анкетно проучване 80% от анкетираните разследващи полицаи са посочили именно тази форма на непредпазливо посегателство, срещана в разследваните от тях досъдебни производства. Изведените числа водят до заключението, че престъпната самонадеяност като разновидност на непредпазливостта е тази специфична проява на отношението на извършителя на разглежданите престъпления, посредством която необосновано и безпричинно се negliжират създадените правила, регулиращи определена дейност, като той си създава увереност, че макар и нарушавайки тези правила, ще избегне настъпването на общественоопасни последици.

От гледна точка на съдържанието на деянието като елемент от обективната страна на престъплението при разглежданите престъпни състави, то може да бъде осъществено и в двете си форми чрез действие или бездействие.

- През призмата на разглежданите състави на престъпления, чрез реализиране на конкретни действия, извършителят предпоставя образуването и определя насоката на развитие на определени закономерности, които в съвкупност с останалите елементи от състава на престъплението водят до настъпване на вредоносния резултат. Законът въздига в престъпление извършването на именно тези действия, които са реализирани в нарушение на правило, норма или друг акт при осъществяване на конкретното занятие или дейност. Всяко движение (комплекс от движения) на дееца, за което безспорно се установи, че е станало причина за настъпване на вредоносния резултат, последвано от причиняване на телесно увреждане или смърт на пострадалия, при наличие и на останалите обективни и субективни признаци, визирани в съставите на разглежданите престъпления и разглеждани в съвкупност, е именно това действие на дееца, с което той е осъществил изпълнителното деяние на престъплението.

- Престъпно бездействие ще е налице тогава, когато в изпълнение на определени правила и норми, регулиращи конкретната осъществявана дейност или занятие, субектът е длъжен да извърши определени действия или комплекс от такива, но се въздържа от извършването им и с това свое въздържание допуска причиняване на вредоносния резултат. В тази връзка най-правилен извод за същността на престъпното бездействие прави проф. И. Ненов, като посочва: „... Бездействието се характеризира от външна страна с неизвършване на определено действия, с непредприемане на определени телодвижения“⁷⁸, а от друга страна: „... с конкретните условия на времето и мястото, при чиято наличност именно непредприемането на определени телодвижения от субекта на дадена обществена връзка поставя в действие определени сили, подчинени на съответни закономерности...“⁷⁹, довели до причиняване на престъпния резултат.

За да се осъществи деянието при противоправно и престъпно бездействие, наказателноправната забрана “да не се причинява общественоопасния резултат”, предвиден в съответната норма, бива нарушена чрез непредприемане на определено действие, чието съдържание наказателноправната норма не уточнява. В случая за неговата противоправност се изисква да се установи именно такава непредприемане на определено правомерно действие с определено съдържание, което може да произтича от юридически факт, визиран пряко в нормативен акт - в закон, постановление, правилник, наредба или инструкция, както и по силата на правоотношение, основано на договор, по който задълженият да действа е страна,

⁷⁸ Ненов, И. Наказателно право на Република България. Обща част. Книга втора. Софи-Р, 1992. С.9

⁷⁹ Пак там. С. 11

по силата на негова служебна или професионална функция - например да опазва живота и здравето на гражданите.

Задължението за изпълнение на определено предписание, което да се състои в извършването на определено действие, може да произтича и от опитно правило, утвърдено в практиката съобразно сферата на извършваната дейност, т.е. получило постоянно потвърждение в практиката, което да е добило трайно социално изражение в едно правоотношение, по което задълженият да действа е страна. Значителен дял от тези утвърдени в практиката и така наложени се и впоследствие закрепени правила се съдържат в общите задължения на работника и служителя, съдържащи се в съответната длъжностна характеристика, с която той е запознат и е отразил това обстоятелство, полагайки подписа си в нея. Правила от разглежданата категория са например „добро познаване на правилата за охрана на труда; съблюдаване на изискванията за безопасност при работа; задължение за носене на работно облекло и оборудване“ и др.

Бездействието като поведенчески акт не позволява чрез криминалистически анализ да бъдат установени обективните и субективни детерминанти, въздействали върху извършителя във връзка с извършеното от него престъпно посегателство. Не съществуват похвати и възможности да бъде изведена обобщена информация за престъплението, извършено при тази форма на деянието, тъй като въздържането от действия не притежава своя структура и елементи, посредством изучаването на които да се достигне до обобщени познания. Именно по тази причина в криминалистическата теория бездействието, като своеобразен подвид на начина на извършване на престъплението, не е включено в структурата на този признак на престъплението⁸⁰.

- Престъпления от разглежданата категория могат да бъдат осъществени както чрез действие, така и чрез бездействие, в съвкупност от двете форми на изпълнителното деяние. В практиката не са редки случаите, когато е налице такава смесена форма. Съчетание на двете форми на изпълнителното деяние ще е налице, когато длъжното поведение на субекта е изисквало при извършване на определена дейност, професия или занятие както осъществяване на редица от действия, така и въздържане от други – фиксирани в конкретната норма. При нарушаване на тези изисквания в тяхната съвкупност, деецът ще е извършил престъплението по чл. 123 НК или чл. 134 НК осъществявайки и двете форми на изпълнителното деяние.

При разглеждане на същинските фактори, обуславящи извършването на престъпления по чл. 123 НК и чл. 134 НК, следва да се посочи невъзможността същите да бъдат обсъдени и изведени в съвкупност. Поради многообразието на

⁸⁰ За бездействието при разглеждане на начина на извършване на престъпление виж. Видолов, И. Разследване на престъпления, свързани с избягване на данъчни задължения. С. Фенея., 2008, С.77 и Кунчев, Й. Криминалистика: Престъпление. Отражение. Познание, София, С. 2000, с 104-105

сферите и областите на дейност, които са правно регулирани, в настоящото изложение тези сфери на дейност (деятелиности) са условно разделени на две основни групи, всяка от които подлежи на самостоятелен анализ, както следва:

1. Причини, обуславящи престъпленията убийство и телесни повреди при условията на т.нар. производствен травматизъм;

2. Причини, обуславящи извършване на разглежданите посегателства при т.нар. лекарски или медицински грешки.

1. ПРОИЗВОДСТВЕН ТРАВМАТИЗЪМ.

В тази категория посегателства над личността се включват извършените престъпления по чл. 123 НК и чл. 134 НК в условията на производствена или ремонтна среда, от областта на строителството и строително-монтажните работи, товаро-разтоварната дейност, изграждането и поддръжката на електрически инсталации, боравенето с взривни материали и боеприпаси, работата на височини, дейностите, свързани с работа, съхранение и транспорт с нефтопродукти и химически вещества и други.

Въз основа на проведените изследвания, познаването на съдебната практика, както и на базата на личния опит на автора, може да бъде изведено заключение, че причините за извършване на тези престъпления могат да бъдат както от субективен, така и от обективен характер.

А. Субективните фактори, които обуславят извършването на престъпления при професионална непредпазливост, могат да се коренят в ниското професионално ниво на лицата, реализиращи определена дейност, недисциплинираност, егоистични нагласи, икономически интереси и др. Тези фактори могат да бъдат обобщени в няколко категории, а именно:

1. Институционални слабости в предприятието/офиса, както и пропуски на отделни длъжностни лица:

- ниско ниво на обучение(или липса на такова) на работниците, извършващи определени дейности или производствени операции;
- нарушение на трудовата и производствената дисциплина;
- нарушение на общите правила за безопасност;
- липса на контрол от страна на длъжностни лица за употреба на техническо оборудване, качествено и специално защитно оборудване и устройства;
- липса на измервателна апаратура, необходима за нормалното протичане на цялостния процес по извършване на дейността;
- липса на лиценз/разрешение да се извършва конкретната дейност, в случаите, когато се изискват такива или изтекъл срок на разрешително.

2. Липса на предпазни средства и/или индивидуални защитни средства и защитно оборудване⁸¹ – среща се в 46% от изследваните дела:

- допускане използването на работно облекло, обувки и др., които не отговарят на изискванията за изпълнение на дейността в конкретната работна среда;
- липса на средства за защита при работа – използване на каски, гумени ботуши, специални връхни дрехи и др.

3. Липса на своевременно предприети или на изобщо невзети мерки за обезопасяване на работните места:

- премахнати или изначално липсващи предпазни решетки, мрежи, огради и защитни стени пред и/или върху използваните машини;
- липса на някакъв вид блокировка „стоп бутон“, даващ възможност при необходимост да се спре действието на задвижващите машината/уредата механизми;
- неосигуряване на достатъчно пространство (коридор) при режещи механизми и детайли или други технически въртящи се съоръжения, между тях и преминаващи във връзка с изпълняваната дейност работници.

4 Технически недостатъци и работа с неизправни машини, съоръжения, инструменти и друго техническо оборудване:

- липса на механизация и автоматизация на някои вредни производствени операции;
- недостатъци в проектирането на машини и механизми;
- неправилно инсталирано оборудване;
- липса на превантивна поддръжка на машини и механизми;
- използването на машини и инструменти, които не отговарят на формалните изисквания за употреба ;
- използването на неизправни машини, съоръжения или инструменти или изправни такива, но без защитни механизми;
- повреда на използваните машини и инструменти и/или отделни техни компоненти и механизми и др.

в) неправилни действия на отделни лица – работници и служители:

- липса или неподходящо умения за извършване на определени дейности;

⁸¹ Лично предпазно средство по смисъла на чл. 10 ЗЗБУТ е всяко приспособление (екипировка), проектирано да се носи или използва от работещия, за да го предпази от една или повече възможни опасности, заплашващи неговото здраве и безопасност, както и всяко допълнение и принадлежност или специално работно облекло, проектирани за същата

- използването на подходящи инструменти;
- вътрешна дезорганизация или несериозно отношение към изпълняваната дейност;
- неумение за работа с машини, инструменти и транспортна техника;
- небрежност и незачитане на правилата за безопасност, използване на забранени методи на работа.

Б. Обективните фактори за извършване на престъпления от разглеждания вид могат да бъдат сведени до три отделни категории:

1. Организационно-технически – в тях се включват лошото състояние на професионалното оборудване и техника и механизъм на производство, неизправности и конструктивни недостатъци в производството и оборудването, некачествено оборудване и вложени материали и др. ;

2. Организационно-управленските фактори са недостатъци в организацията на труда и производствения или ремонтен процес, обучението на кадри, обезпечаването на мерки за охрана безопасността на труда и др.;

3. Нормативно-организационни – недостатъци и пропуски в нормите, регулиращи изпълняваните дейности или невъзможност, респ. затруднения за приложението им в практиката.

В хода на извършване на анализ и обработка на данните, получени от изследване и проучване на наказателни производства по чл. 123 НК и чл. 134 НК, които се отнасят за извършвани дейности извън тези от областта на медицината и социалните такива, се наблюдава тенденция към известна повторемост и системност на извършване на престъпления от разглежданите в определени структурни единици (предприятия, строителни обекти, търговски дружества и др.) В близо 45 на сто от изследваните дела разследващите са установили, че на територията на предприятието (като условно посочен термин) е имало и предходни случаи на смърт или телесни повреди, причинени във връзка с изпълнение на дейността. Важно е да се отбележи фактът, че такава информация, отнасяща се за предишни случаи на инциденти с последица телесни увреждания, е изисквана и събрана само в 65% от делата. При останалите наказателни производства разследващите органи не са проучили това обстоятелство, което по наше мнение е особено значимо, както от гледна точка на изграждане и построяване на версии, така и при изследване на причините и условията, допринесли за извършване на този вид посегателства.

II. ЛЕКАРСКИ ГРЕШКИ

Другата, условно обособена категория дейности, във връзка с извършването на които са извършвани престъпления по чл. 123 НК и чл. 134 НК, са от областта на медицинската професия.

Понятията лекарска или медицинска грешка не са юридически. Наложили са се като условно наименование за хипотезите, при които в процес на упражняване на иначе толкова хуманна и благородна професия, е допуснато увреждане на пациент, довело до неблагоприятни, дори вредоносни, резултати.

Според Технически доклад от 2009 г. за Международната класификация за безопасността на пациента, подготвен от Световния Алианс по безопасност на пациента към Световната здравна организация, медицинска грешка е „неизпълнение на планирано действие или приложение на погрешен план“. Изпълнителната агенция „Медицински одит“ извежда своя дефиниция, според която "лекарска грешка е *„професионално неправилно действие или бездействие или съвкупност от такива на лекар, извършено при оптимално създадени условия на работа, в резултат на незнание или недооценка на обстоятелствата и/или състоянието на пациента, при което са настъпили неблагоприятни последици за здравето и живота му, но са могли да бъдат предотвратени“*⁸².

В Закон за здравето, Закон за лечебните заведения, както и в приетия от съсловиеето Кодекс на професионалната етика, ПМС, правилници, наредби, утвърдените медицински стандарти за отделните специалности и правилата за добра медицинска практика, се съдържат общи и специални правила, които медицинските специалисти са длъжни да познават с оглед притежаване на необходимата за квалификацията им правоспособност. Неправилната, неточна или необосновано късно поставена диагноза от лекар на пациент, както и непроведено или грешно проведено лечение, в резултат на което са настъпили смърт или увреждане на пациента, са типичен и особено характерен пример за т. нар. случаи на лекарска/медицинска грешка.

Преди същинското обсъждане на причините, обуславящи извършването на непредпазливи престъпления, свързани с упражняването на правно-регламентирана дейност от областта на хуманното здравеопазване, следва да бъдат посочени най-общите, познати в практиката „видове“ лекарски грешки.

Основната, съобразена с изведените в медицинската теория⁸³, класификация на лекарските грешки, включва няколко групи лекарски или още медицински грешки, а именно: първични и вторични; правнорелевантни и ирелевантни; профилактични и общи и специални.

В настоящото изложение се разглежда само последната класификация, която обхваща общите и специалните грешки.

а) Съобразно методологичните и предметните критерии общите лекарски грешки са сведени до:

⁸² Вж по темата още на: http://www.puls.bg/health/news/news_6772.html

⁸³ Славов.Сл. Лекарски грешки и лекарски деликти, Сиби, С.1996

- Диагностични. Включват анамнеза, преглед, наблюдение, параклиника и диагностично решение;
- Терапевтични;
- Погрешни епикризи;
- Параклинични грешки;
- Грешки на медицинската профилактика и др.

б) Специалните лекарски грешки се отнасят към дейността на определени медицински профили и специалности и носят техните характерни белези и особености. В тази връзка те могат да бъдат хирургически (относно поставената диагноза, използваната оперативна методика, както и приложената предоперативна подготовка и оперативна техника), акушеро-гинекологични, ортопедични, неврохирургични, патоанатомични и съдебномедицински, стоматологични, фармацевтични и др.

1. Субективните фактори.

В съставите на престъпленията по чл. 123, ал. 1 НК и чл. 134, ал. 1 НК се съдържа субективен елемент деецът да е извършил деянието „поради незнание или поради немарливо изпълнение“. Този елемент, като условие за осъществяване на престъпното деяние разкрива двете основни форми на непредпазливостта като форма на вината.

- Незнанието представлява липса на всякакви или на достатъчно специфични познания и/или опит, необходими за извършване на конкретната дейност. Характеризира се с непознаване на системата от конкретни, от специално естество, правила за безопасно упражняване на правно регламентираната медицинска дейност. Резултатите от проведените изследвания сочат към заключение, че в практиката изключително рядко се среща осъществяването на престъпни посегателства в областта на медицинската професия при реализиране на незнанието като форма на непредпазливостта

- Другата, по-често срещана форма на непредпазливостта – немарливостта или наричана още престъпна самонадеяност се отнася до случаите, когато деецът има необходимите познания относно правилата и нормите, регулиращи конкретно извършваната дейност, съзнава възможността да настъпи вредоносен резултат, но тъй като е уверен, че ще го избегне или предотврати, извършва нарушение на предписанията на тези правила. Той не се съобразява и действа в разрез с тях и при все, че познава съответните правила за безопасност при упражняване на дейността, проявява грубо пренебрежение към тези норми и, демонстрирайки безразличие и игнорирайки правилата, които ги регулират, извършва действията си (или пропуска такива) в разрез с постановените забрани и предписания. Като пример от практиката може да бъде посочен такъв, при който . медицинска сестра в болнично

заведение е поставила мускулно на пациент – недоносено бебе, по-ниска доза от предписания медикамент. В конкретен случай и при определени обстоятелства, макар и незначителната на пръв поглед разлика между предписаното и приложено количество медикамент, това „занижаване“ на количеството е довело до дихателни затруднения на новороденото, респ. до белодробни усложнения и малко по-късно, макар да е извършена навременна реанимация, е настъпила смъртта на детето. И след като на медицинската сестра е възложено и вписано като задължение в длъжностната характеристика (с която тя изрично е запозната), да изпълнява точно и безотказно назначеното от лекар – педиатър и/или неонатолог лечение в количествено и качествено измерение, то, неспазвайки и нарушавайки това вменено и задължение, медицинската сестра с действията си е осъществила признаците на състава на престъплението по чл. 123, ал.1 от НК.

2. Обективните фактори, обуславящи извършването на престъпления при професионална непредпазливост в областта на медицината произтичат от няколко основни източници⁸⁴.

На първо място такъв източник е естеството на самата медицинска професия в процеса на нейното практическо приложение.

На следващо място източниците, носещи риск от увреждане, могат да бъдат повлияни от различни фактори съобразно естеството на извършената медицинска интервенция, проведено лечение, манипулация и т.н., а именно:

- Принадлежност на пациента към определена рискова група. В тази категория се включват лица с хронични заболявания, лица с алергии към медикаменти, бременни жени и др.;
- Факторът възраст, който обхваща деца и възрастни пациенти;
- Фактори, свързани с атмосферните условия – крайни температури, степен на запрашеност, влага и др.;
- Фактори, обусловени от конкретните условия в медицинското/болничното заведение и възможността в него да бъдат осъществени конкретните и необходими според конкретиката: оказване на неотложна медицинска помощ, извършване на манипулации, провеждане на изследвания, лечение, интервенции и др.

Анализът на проучените дела, образувани и водени в Русенски съдебен район в периода 2010 г. – 2015 год. вкл., позволява да бъдат изведени сферите и областите на дейност, в които най-често биват причинени увреждания – смърт и телесни повреди. Резултатите от проведеното изследване по метода контент-анализ са представени по-долу в процентно изражение:

⁸⁴ Пак там, с. 167

1. Медицинска дейност	26,87%
2. Строителство, строителни и изкопни работи	25,37%
3. Тежка промишленост	2,99%
4. Транспорт, товаро-разтоварване, складиране, дърводобив	17,91%
5. Работа с машини, електрически системи и съоръжения	16,42%
6. Използване на електроуреди и асансьори	1,49%
7. Ловуване и риболов	0,00%
8. Работа с нефтопродукти и химическа промишленост	1,49%
9. Боравене с боеприпаси и пиротехника	2,99%
10. Друго	4,48%

В заключение следва да се подчертае, че познаването на факторите, обуславящи извършването на разглежданите посегателства върху личността, наличието на тенденция към запознаване и разбиране същността и естеството на осъществяваните в съвременното дейности и професии, както и внимание и грижа от страна на заетите с изпълнението им, ще сведат до минимум броя на разглежданите престъпления, респ. броя на лицата, намерили смъртта си или получили телесни увреждания, като пряка последица от това изпълнение.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Видолов, И. Разследване на престъпления, свързани с избягване на данъчни задължения. С. Феня., 2008
- [2]. Кунчев, Й. Криминалистика: Престъпление. Отражение. Познание, София, С. 2000.
- [3] Ненов, И. Наказателно право на Република България. Обща част. Книга втора. Софи-Р, 1992.
- [4] Славов.Сл. Лекарски грешки и лекарски деликти, Сиби, С.1996

За контакти:

Невена Иванова Русева, докторант в Академия на МВР – гр. София, специалност Криминалистика, ст. разследващ полицай в ОД МВР – Русе, тел. 0889623456, E-mail: nevena_ruseva@abv.bg

Ролята на съдебните актове в превенцията на престъпността

Аделина Константинова Хаджийска

Докладът разглежда съдебните актове в наказателния процес и тяхното значение при осъществяване на наказателната политика и борбата с престъпността. Разгледана е ролята на съдебната практика при формиране на правосъзнанието на обществото и влиянието ѝ върху поведението на гражданите. Съдебните актове са представени като инструмент в ръцете на държавата за постигане на генерална и индивидуална превенция на престъпни посегателства.

Key words: *criminal trial, acts of court, prevention*

Предмет на настоящия доклад са резултатите от емпиричното изследване и дълбочинни интервюта с практикуващи юристи – двама действащи съдии, един прокурор и трима адвокати, както и резултати, получени от изследване на различни съдебни актове, постановявани в периода януари 2015г. – март 2017г.

Превенцията на престъпността е нормативно уредена дейност, част от държавната политика, при която водеща и постоянна цел на правителството и на неговите органи е обезпечаване на обществената сигурност и безопасност. Превантивните мерки и политики се прилагат непрекъснато, последователно и целенасочено, което способства за постигане на дългосрочен и траен ефект. Нейната ефективност се намира в пряка зависимост от институциите, правната култура на обществото и от правосъзнанието на отделната личност. В този процес огромна роля изиграва правосъдието по наказателни дела и съдебните актове в наказателния процес. От тази гледна точка съдебните актове в наказателния процес могат да бъдат представени като едно от средствата за осъществяване на превантивна политика на държавата. Те са своеобразен държавен инструмент, с помощта на който се постига както индивидуалната, така и генералната превенция на престъпни посегателства, при спазване на всички гаранции за закрила на гражданските права и законни интереси.

На първо място съдебните актове в наказателния процес са средство за осъществяване на превантивната политика на страната, защото чрез тях се чува държавната воля по конкретно наказателно дело. Наказателният процес, който приключва с постановен съдебен акт, е форма на реализация на нормите на НК и НПК. При постановяване на съдебните решения проличава връзката между двата отрасъла. По този начин превенцията на престъпността от една страна се осъществява посредством възстановяване на справедливостта, нарушена от извършеното престъпление. От друга страна тя се осъществява в наказателен процес, при който е недопустимо накърняване на правото на защита на отделните страни по чл. 253 НПК. Чрез разглеждане и решаване на наказателни дела нормите на НК и НПК се претворяват в конкретния наказателен случай и участват в превантивната политика на страната. Именно чрез съдебния акт превантивните

норми на НК оживяват във всяко отделно наказателно дело. Същевременно чрез правораздаването съдебните актове способстват превантивната политика да се съобрази с динамиката на социално-икономическата реалност и на конкретната криминогенната обстановка.

Основна функция на Наказателния кодекс е да защитава от престъпни посягателства личността и правата на гражданите и цялостния установен в страната правов ред, като определя кои деяния са престъпления и какви наказания се налагат за тях. Предвиденото наказание, което се налага на обвиняемия за извършеното от него престъпление, има за цел то да поправи и превъзпита осъдения към спазване на законите и да въздейства предупредително върху него, като му отнеме възможността да извършва други престъпления. Тази цел се постига в наказателния процес при постановяване на осъдителна присъда. Но с налагане на конкретно наказание се постига и генералната превенция на наказателното право. Индивидуално наложеното наказание не може да има за цел причиняване на физическо страдание или унижаване на човешкото достойнство, а да се въздейства възпитателно и предупредително върху извършителя и другите членове на обществото.

Следователно Наказателният кодекс охранява отношенията от общественоопасно неправомерно поведение и от страна на държавата. Неговата санкционираща функция осъществява обща и специална превенция сред населението. От своя страна Наказателно-процесуален кодекс определя реда, по който се провеждат производствата на наказателния процес с цел разкриване на престъпленията, разобличаване на виновните и справедливо правоприлагане. В този смисъл НПК обезпечават държавната принуда за наказателно преследване на извършителите на престъпления, както и защитата на гражданите от наказателен произвол. Причините и условията за извършването на криминални деяния се установяват в процеса на разследването и се използват за целите на превенцията при спазване принципа на обективната истина по наказателни дела.

Осъждането и санкционирането на извършителя с влязъл в сила съдебен акт е важна предпоставка за ефективна превенция. Своевременността при налагането на наказанията и влизането в сила на осъдителна присъда за осъденото лице, способства за максимално пълното постигане на неговите цели. Налагането на адекватни по размер наказания, съобразени с обществената опасност на деянието и дееца има важен превантивен ефект. Той се постига обаче единствено при наличие на първичните предпоставки – неизбежността и своевременността на наказанията. Изминалата продължителност остава чувство за безнаказаност и неразбиране на наказанието в по-късен момент у подсъдимия, а у пострадалото лице чувството за справедливост не се удовлетворява. Правната сила на съдебния акт следва да намери проявление възможно най-рано след осъществяване на престъпната дейност. Затова е необходимо да има сътрудничество и оптимално съчетаване на мерки,

съгласуване на политики в областта на криминологията. Към лицата в риск от виктимизиране или криминализиране следва съдът да отчита всички обстоятелства относно личността на дееца, респ. жертвата и тогава да пристъпи към индивидуализиране на наказателната отговорност и наказанието. Следователно постигането на индивидуалната превенция е предпоставка за постигане на генералната превенция върху останалите членове от обществото.

В този процес значителна роля има изискването за публикуване на съдебните актове. Съдебната практика по наказателни дела като една онагледена система от постановени съдебни актове обхваща различни житейски и правни казуси. Тя изиграва особено важна роля при формиране на правосъзнанието на обществото и оказва влияние върху поведението на гражданите. За регулираните обществени отношения е характерно, че материалното наказателно право и наказателнопроцесуалните правила са приложени еднакво спрямо всички граждани, което от своя страна гарантира и предвидимостта и прозрачността на наказателното правораздаване.

Същевременно съдебните актове, като вид правни актове, притежават оценъчна характеристика на правната действителност към най – малко два момента – един минал момент, какъвто е този на извършване на престъпното деяние и на един последващ – към момента на индивидуализацията на наложеното наказание с отчитане на всички обстоятелства, релевантни за постановяване на един справедлив съдебен акт. В тази връзка засиленият интерес на медиите и отрязването на ключови дела в обществения живот запознава отделните граждани със съдебните актове и тяхното съдържание. Тази тяхна публичност се явява своеобразен контрол върху законодателната власт. Естествен резултат от разгласяването на една осъдителна или оправдателна присъда е формирането на конкретна обществена нагласа за една или друга законодателна норма. В същото време се формира и оценка относно дейността на съдебните органи. Ето защо със своята насоченост съдебните актове в наказателния процес допринасят за трайни положителни промени, свързани с гражданската активност и повишаване на правната култура за недопускане на нарушаване на законите. Съдебната практика има пряко въздействие върху формиране правосъзнанието на обществото и на отделната личност. Ролята на съдебната практика като регулатор на обществените отношения изисква качествено правораздаване по наказателни дела и постановяване на съдебни актове, които да отговарят на високи критерии за качество. Превенцията на престъпността е пряко свързана с необходимостта съдебните актове да бъдат правилни, тоест да отговарят на изискването за законосъобразност, обосноваемост и справедливост. Качественото правораздаване по наказателни дела има за свой ефект реализация на целите на наказателното и наказателнопроцесуалното право, тоест на наказателната политика на държавата. Това е необходимо, тъй като при постановяване на една осъдителна присъда се въздейства

с най – тежката мярка на държавна принуда – наказанието върху личността на дееца, а това може да доведе до неоснователно засягане на основни права и законни интереси на личността на дееца или пострадалия. Реализацията на наказателната отговорност посредством съдебните актове е неизбежен резултат от установено престъпление. Когато съдът установи извършеното деяние, че същото съставлява престъпление, както виновното участие на подсъдимия в него, той следва да осъди подсъдимото лице. Правораздавателният съдебен акт трябва да бъде постановен като своевременна и адекватна мярка за извършеното престъпление с цел осъществяване на генералната превенция. Когато се говори за качествен съдебен акт, следва да се имат предвид следните няколко изисквания. Съдебният акт следва да бъде постановен в предписаната от закона класическа писмена форма, от законен състав, при спазване правилата за подсъдност, като той следва да бъде постановен в рамките на наказателно производство, което се е развило в разумен срок, при спазване на всички принципи и гаранции за обезпечаване правото на защита и законни интереси на участниците в процеса. НПК регламентира реда за постановяване на съдебните актове, който представлява своеобразна гаранция за правото на защита на заинтересованите страни. Неспазването му е винаги процесуално нарушение, което е основание за отмяна на постановения съдебен акт.

За да се разбере огромното значение на съдебните актове в наказателния процес като една по – елегантна и съвършена форма за осъществяване на наказателна политика, следва най-напред да се разгледа процесът на тяхното постановяване от гледна точка на правоприлагане по наказателни дела. Правоприлагането е широко понятие, което в най – пълна степен разкрива характера на съдебните актове в наказателния процес като индивидуални правни предписания, с които се решава най – сложната държавна дейност у нас. За правоприлагането, постановяването на съдебния акт представлява един познавателен и логически процес. Наказателно–процесуалния кодекс посочва изрично редът за постановяване на отделните съдебни актове. Процесуалните норми изискват развитието на едно изрично съдопроизводство, в което субектът на постановяване на съдебния акт следва да пристъпи към разрешаване на конкретното наказателно дело, ориентирайки се в сложна правна и фактическа обстановка въз основа на вътрешно убеждение и закона.

В процеса на постановяване на съдебния акт може да се разграничат два основни етапа – първият е по установяване на фактически обстоятелства, а вторият – по определяне на приложимата правна норма. Във фазата на установяване на фактите по делото, съдът следва да съпостави правната норма с фактическите обстоятелства по делото и тогава да направи извод, с който да определи какво е процесуалното положение на лицата или да определи какви действия трябва да бъдат осъществени. Съдът облича своето решение в съответен акт. В механизма (алгоритъма) на постановяване на съдебния акт държавата осъществява

заложената в нормативните актове наказателно – превантивна политика. Като всеки официален държавен акт, законодателят е предвидил определени правила, реквизити, които изпълват съдържанието и формата му, но най – вече акцент следва да се постави върху решаваните с него въпроси в наказателното производство. След като законодателят е определил нормата като е посочил в нейната хипотеза обстоятелства, които по едно конкретно наказателно дело ще придобиват индивидуален характер, той пристъпва към тяхното установяване. Първият етап от процеса на постановяване на акта е ориентиране във фактическата обстановка. Като съвкупност от доказателства и доказателствени средства, в процеса на доказване е важна и достатъчно проявената активност от страна на органите на досъдебното производство, на съда и страните в съдебното – следствие. По този начин се стига до правилни фактически изводи. Вторият етап – самото постановяване на решението се предопределя от първия етап. Съдът постановява правораздавателното си решение, когато са установени обстоятелствата–основания. Те следва да бъдат логическа предпоставка за вземане на едно или друго решение. Следователно в лицето на членовете на съдебния състав или еднолично в лицето на отделния съдия, съдът извървява пътя на познавателен процес, преди да постанови своя акт. В този процес всяко съдебно правораздавателно решение, резултат от съдебната дейност, се явява израз на вътрешното убеждение на съдията и същевременно реализация на превантивната политика на законодателя. Ето защо с основание може да се твърди, че посредством съдебните актове в наказателния процес се провежда успешна наказателна политика и успешна борба с престъпността. Правоприлагането и правораздаването по наказателни дела завършва с постановяване на конкретен съдебен акт.

Огромното значение на правораздаването като самостоятелна и независима дейност въобще се определя от това, че правораздавателните съдебни актове водят до реализация на правни предписания относно важни изисквания и принципи на наказателния процес. Такива са осигуряване и разкриване на обективната истина, гарантиране на правото на защита на гражданите в производството по наказателни дела, репарирание на нанесени от престъплението вреди и др. Когато постановените съдебни актове са обосновани и законосъобразни, те допринасят изключително много за затвърждаване на важни и принципни положения на процеса. Чрез тях се постига обезпечаване на независимостта на правораздавателните органи, състезателността и равнопоставеността на страните и избягване на обвинителен уклон.

В заключение, може да се направи извода, че съдебните актове за свой пряк резултат намаляване на престъпността и разходите за нейното противодействие. На следващо място те водят до намаляване дела на престъпленията с висока обществена опасност и честота на извършване. Това се постига вследствие от санкционирането на престъпления с висока степен на обществена опасност.

Тяхното медийно отразяване в публичното пространство има за своя непосредствен ефект повишаване доверието на гражданите към съда и останалите държавни институции. По този начин се насърчава участието на отделните граждани при реализирането на превантивните политики, заложи в НК и НПК. Ето защо само правилното осъществяване на наказателната политика и превенция, по – конкретно ранната превенция, могат да доведат до стимулиране на развитие на правовото общество и създаване на сигурност и предвидимост в сферата на правосъдието по наказателни дела.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Манев, Н.Наказателно–процесуално право. Ръководство за студенти . С.: Ромина, 2007.

Манев, Н. Теория на правораздаването.С.: Ромина. 2015.

За контакти:

Аделина Хаджийска

Редовен докторант в Института за държавата и правото при Българската академия на науките

Тел.: 0898 / 368638; e-mail: adelina.hadjiiska@gmail.com

Ролята на местната власт за справяне с ширещата се конвенционална престъпност

Диян Димитров

Статутът и състоянието на полицията в състава на МВР при съвременната ситуация на усложнена криминогенна обстановка и дефицити в опазването на обществения ред в общините, пораждаат редица въпроси. Може би най-важният от тях е дали извеждането на части от състава на полицията от МВР и преобразуването им в общинска полиция, но с много по-големи отговорности пред кмета на общината, би спомогнало за решаването на проблема с конвенционалната престъпност. Това е темата на тази разработка.

Conventiona lcrime; Organized crime; Municipality police; State-owned land; Municipality-owned land; Gendarmerie, Decentralization, Consolidation, Teritorial Fragmentation

Мисията на полицията е да направи гражданите по-сигурни, като предотврати причините за настъпване на нежелани от тях ситуации. Съгласно модела за формиране на политиките по превенция на престъпността и опазване на обществения ред, целта на полицията е да направи живота на хората по-сигурен, като не допусне или ограничи максимално явленията, които водят до чувство за несигурност сред местните общности. Така политиката ще се преориентира от въпроса “как да реформираме полицията”, което в голяма степен е вътрешноведомствен въпрос, към въпроса “как да решим проблемите, свързани с битовата престъпност”, което е междуведомствен и общонационален въпрос.

„Понятието „битова престъпност“ е съвкупност от престъпни посегателства, насочени срещу личността и имуществото на гражданите. В нея се включват кражбите, посегателствата срещу МПС, грабежите, престъпленията, свързани с наркотици, и умишлените убийства. Към понятието „битова престъпност“ могат да се включат и други престъпления, които поради своята масовост са проблем за конкретни населени места.

Битовата престъпност или още „ конвенционална престъпност” (conventionalcrime) е понятие което практиката въвежда, за разграничаване от „организираната престъпност” (organizedcrime).

Сред основните фактори за значимост на битовите престъпления е тяхната масовост. По-голямата част от престъпленията, извършвани по света са именно такива. В национален мащаб от около 120 000 **регистрирани** престъпления годишно в нашата страна, делът на битовата престъпност е над 85%.

Стотици хиляди български граждани са претърпели финансови и материални загуби, изпитали са страдания и унижения, гражданските и човешките им права са били нарушени.

Вредните въздействия за обществото в резултат на този вид престъпления са изключително тежки и проблемът с ефективното противодействие на битовата престъпност следва да се разглежда и в контекста на **националната сигурност**.

Според редица изследвания у нас и по света, при организирането на работата срещу битовата престъпност следва да се отчитат и високите нива на латентност. Латентността е отчетлив показател, че е налице по-сериозен проблем. Полицията често разполага с ограничена информация за реално случващите се посегателства срещу личността и имуществото на гражданите. Много от хората не съобщават за извършени престъпления спрямо тях или техни близки, защото не смятат, че полицията може да им помогне или считат, че не иска да помогне, особено когато предметът на престъплението е с ниска или незначителна стойност.

В резултат на анализа на състоянието на средата за сигурност, на състоянието и способностите на МВР, както и на основата на изследваните добри практики в партньорски държави, се отчита необходимостта от въвеждане на система от мерки за устойчиво намаляване нивата на битовата престъпност у нас⁸⁵

Освен огромната битова престъпност, ерозираща държавата, външните наблюдатели констатират и множество други съпътстващи проблеми като: високо ниво на ПТП, голяма криминална организирана престъпност, много висок дял на нерегистрирана престъпност, относително повече убийства в сравнение със страните от ЕС, високи възприятия за корупция, много осъдителни решения на Европейския съд и т.н.

България, погледната отвън, пак е сред страните от ЕС с най-ниско доверие в полицията (Доверието в полицията в България е най-ниското сред страните – членки на Европейския съюз – 25%. Това сочи изследване на „Отворено общество”. За сравнение – доверието в полицията в Дания е 88%, в Германия – 79%. Средното ниво на доверието в полицията за Европейския съюз е 63%.).

Поради системното недофинансиране на системата на МВР става ясно, че това ведомство е изправено пред неизпълнима задача по отношение на битовата престъпност.

Всичко това, идва да докаже, че истинските дълбоки реформи в МВР предстоят и те са неизбежни.

Сравнително адекватно е мнението на един доскорошен министър на МВР. От обясненията на Румяна Бъчварова звучи безпомощност:

⁸⁵ Доклад: „Система от мерки за ограничаване на битовата престъпност в страната”; м. септември 2013 г.

„Битовата, или професионално наречена – конвенционална престъпност е много сложен проблем, защото е съвкупност от поредица проблеми – социални, образователни, регионални.

Това е много голямо предизвикателство и аз не мога да се ангажирам с обещание, че този въпрос ще бъде решен кардинално.

Само МВР не може да реши този проблем. Би трябвало да се обмисли, какви са мерките на **общинско ниво**, на **местните власти** и все пак видеонаблюдението е добра превенция.

Държавата е до там до където има възможност да присъства!⁸⁶

Преведено в прав текст, с изявлението си ексминистър Бъчварова признава, че МВР няма сили да се пребори с конвенционалната престъпност и прехвърля отговорността за справянето с този най-голям проблем към местната власт и общинското самоуправление.

Тук по въпроса се намесват и специалистите по национална сигурност и криминална престъпност:

„И накрая, като цяло полицията, националната полиция трябва частично, много разумно и внимателно, подчертавам частично, да се децентрализира и обвърже с общинските власти, с кметовете.”⁸⁷ счита С. Попов.

„Тук се стига до разбирането, че проблемите на сигурността не са само отговорност на полицията – те са отговорност на цялата местна общност, а полицията е само част от нея. Поради това в решаването на проблема трябва да участват всички партньори ”⁸⁸счита Мартин Граматиков.

В съвременните общества е немислимо всички процеси да бъдат управлявани демократично и достатъчно ефективно чрез политически процес на национално ниво. В своето ежедневие гражданите се нуждаят от задоволяването на многобройни и непрекъснато възпроизвеждащи се потребности. Организацията на дейности за предоставяне на разнообразни услуги за гражданите може да бъде възложена както на държавата, така и на общините или частния сектор. Политиците на всяка страна избират отговорността - кои дейности на кой обществен сектор да бъдат възложени. Тъй като става дума за разпределяне на обществени ресурси и блага, които представляват ценност за всички граждани или за отделни групи, отговорността за справедливостта в този процес е изцяло политическа. Актуалните проблеми за решаване са засегнати в споразумението

⁸⁶ Бъчварова, Р. Интервю за „Тази сутрин” БТВ от 17.04.2015 г.

⁸⁷ Попов, С. Изпълнителен директор на фондация „Риск Монитор”, интервю за в. „Капитал” и сайта „Дневник”

⁸⁸ Граматиков, М. Методи за разрешаване на проблеми на местната сигурност, Институт “Отворено общество”, С, 2014

между МВР и Националното сдружение на общините, част от което е показано по-долу⁸⁹:

- местните власти са в основата на държавното устройство на страната;
- за ефективното осъществяване на държавните политики по опазване на обществения ред и сигурност, по защита при бедствия от ключово значение е активното взаимодействие на органите на централната и местните власти;
- НСОБР е законово определен представител и изразител на интересите на местните власти;
- ефективното партниране изисква постоянно подобряване на сътрудничеството между Министерството на вътрешните работи (МВР) и органите на местната власт;
- развитието на местната демокрация изисква решаването на местните проблеми на сигурността и обществения ред в тясно взаимодействие със структурите на гражданското общество и постоянна публичност и отчетност на действията.

Първоначално Законът за местното самоуправление и местната администрация предоставя големи правомощия и значителни функции на институциите на местната власт. Според него кметът е отговорен и непосредствено организира дейностите за опазване на вътрешния ред и сигурност на територията на общината. През 1995 г. този параграф е променен. Кметът, който олицетворява местната изпълнителна власт, извършва ангажиментите си към обществения ред и сигурност като издава писмени заповеди, задължителни за началниците на съответните полицейски служби.⁹⁰ Така тези началници стават двойно подчинени – на началника на регионалното подразделение на МВР и на кмета. В около 70% от своите правомощия кметът е зависим от Общинския съвет. Така в сектора на местния обществен ред и сигурност се стига до тройно отношение, което не е вертикално и в този смисъл трудно произвежда решения. Последиците са свързани с това, че на практика полицията поема дейностите, свързани с обществения ред и сигурност, но местната власт плаща за тях, включително и на полицията.

На практика органите на местната власт могат да организират местната политика на сигурност в рамките на собствените си политики и бюджети. Така държавната политика за вътрешен ред и сигурност е нормативно и финансово абсолютно отделена от местната политика за сигурност. Не съществува дори възможност за каквото и да било обвързване, което да не зависи от договор между държавните институции и тези на местната власт. В случая на България от

⁸⁹ Споразумение за сътрудничество между Министерство на вътрешните работи на Република България и Национално сдружение на общините в Република България (НСОБР), 13 октомври 2013 г.

⁹⁰ Закон за местното самоуправление и местната администрация, чл.44(1),§4.

началото на новия век демократичните институции се оказват слаби по отношение на сигурността и на чувството за сигурност. От една страна – липсата на усещане за сигурност в населеното място е висока и продължава да бъде един от основните проблеми, идентифицирани от общественото съзнание. От друга е налице функционална и бюджетна необвързаност между държавната и местната политика на сигурност. Местните власти и бизнес-организациите са подценени като възможни носители на политики и на добри практики в областта на местната сигурност.

„Политиките, разбрани като активни дейности и мерки на легитимните институции на властта за въздействие върху обществото и процесите в него, се появяват в нишите, очертавани от слабостите на пазара и на демократичните институции”⁹¹

От направения преглед се налага изводът, че за да се стимулира процеса, политиките от вертикални (спускани отгоре надолу в системата на полицията) трябва да се превърнат в хоризонтални. Осъществяването на хоризонтални политики в досегашния процес е търсено на местно равнище. Това е добър подход, но очевидно неефективен. От една страна, местните власти са самоуправленски и те много трудно могат да бъдат “вкарани” в изработени над тях схеми на дейност, ако това не е нормативно и финансово обезпечено. От друга страна – общинското равнище в България не е в състояние ефективно да се впише в дейностите към този момент, поради поредица от нормативни и административни несъответствия.

Носител на промяната могат и трябва да бъдат местните власти чрез поемане на отговорността. За момента общинските власти са по-скоро пасивен участник в процеса на промяна на полицейската дейност. По ред причини, както нормативни, така и ресурсни, техните сдружения не действат като активен субект в публичните политики на България. Освен това, за да се превърнат местните власти в носители на промяната, идейният акцент трябва да се пренесе от реорганизацията в полицията към сигурността на гражданите. А това предполага друг подход. Сегашният подход е неосъществим – централното равнище създава правила за функционирането на местното равнище, като при това дори не ги обезпечава финансово.

Местното равнище трябва да си изработи местни модели чрез които осигуряването на продукта „сигурност“ да стане в много по-голяма степен негов ангажимент.

КОНКРЕТНИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ DE LEGE FERENDA ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И УСПЕШНА БОРБА С КОНВЕНЦИОНАЛНАТА ПРЕСТЪПНОСТ

Предлагат се три стъпки за решаване на посочения проблем:

- Финансова независимост и обезпеченост на общините;

⁹¹ Weimer, D.L., A.V. Vining, Policy Analysis, Prentice Hall, New Jersey, 1999

- Уедряване и намаляване броя на българските общини;
- Извеждане на части от състава на полицията от МВР и преобразуването им в Общинска полиция, но с много по-големи отговорности пред кмета на общината.

В тази връзка на първо място безусловно стои проблемът с децентрализацията във всичките ѝ аспекти – политическа (по отношение на правителството), административна, и най-вече финансова. Само финансовата независимост може да осигури на българските общини достатъчно средства за разрешаване на наболелите местни проблеми, сред които на едно от първите места е този с конвенционалната престъпност, застрашаваща не отделни социални групи, а целокупното население, без изключение.

Административно-териториалното устройство и единиците на местната власт са едни от най-съществените елементи на държавната структура. Държавата се идентифицира с територията, а чрез териториалното делене, държавата предоставя на гражданите възможност да изпълняват своите публични права и задължения – там, където те са заселени. Организацията на гражданите по местоживеене е обща за всички държави. Чрез административно-териториалното устройство се създава система за удовлетворяване на интересите и потребностите на населението.

Според д-р Радославов⁹² *„Централизацията е концентрация на правомощия и ресурси в ръцете на централната власт и пряко подчинение под нейно разпореждане на регионалните и местни органи, а децентрализацията е глобална тенденция по отношение на нейната необходимост за подобряване на управлението в развитите държави на Европа и света. Децентрализацията е прехвърляне на властнически правомощия, функции, отговорности и ресурси от националното към поднационалното ниво на управление – от централната държавна власт към регионалните и местни власти. По своята същност децентрализацията е процес на трансформация на държавата и гражданското общество с една основна цел – максимално доближаване на управлението до гражданите.“*

Европейската харта за местно самоуправление посочва, че финансовите средства на органите за местното самоуправление следва да им се предоставят от държавата съразмерно на представените им от Конституцията или законите правомощия. Необходимо е местните власти да разполагат с достатъчно финансови средства за реализиране на своите цели. Част от средствата следва да се осигуряват от местни данъци и такси, чиито размер те определят самостоятелно.

В заключение, увеличаването на правомощията на местните органи на самоуправление, увеличаване на общинските приходи (например чрез превръщане

⁹² Радославов, Р., „Административно-териториално устройство на Европа – локална и регионална демокрация”, С.2012, с. 28;

на Закона за данъците върху доходите на физическите лица (ЗДВДФЛ) в местен данък и фискалната децентрализация като цяло, ще осигурят така необходимия ресурс за финансиране на местната сигурност за населението и обществения ред на общинско равнище.

През последните петдесет години първата доминираща тенденция в Европа е насочена към намаляване на броя на малките общини по пътя на тяхното обединяване в по-големи териториални единици на местното самоуправление. Чрез създаване на по-големи общини националните правителства се стремят да повишат ефективността на обществените услуги и да оптимизират административните разходи. Средната численост на една община в ЕС през 2009 година е 5530 души.

Голяма част от общините в България, 1/4 от всички, са с население по-малко от установеното със закон. Това положение продължава с години, като част от случаите са много тежки. Съществуват общини с население около и под 1000 души. Емблематичен е примерът с община Трекляно – вече под 600 души или 10 пъти по-малко от минималният законоустановен минимум! За по-доброто административно управление на територията, се налага едно уеднаквяване на параметрите на общините. Това може да се постигне чрез окрупняване на част от тях, които към момента са с население под прага от 6000 души, определен в чл. 8, ал.1, т.1 от ЗАТУРБ. По принцип този праг е удачен и следва да се запази, като трябва да се направи необходимото, част от общините, които са под този праг, в разумен срок, след провеждане на референдуми, да се присъединят към други общини. Под прага са 66 общини – по данни от преброяване на НСИ към 31.12.2013 г. Към днешна дата в България се наброяват 70 общини, неотговарящи на законовите норми по ЗАТУРБ.

Може да се предложи, противозаконните общини, които са с недостатъчно население, без административен център и съответно без изискваното от закона име, да бъдат закрити и обединени с други след местен референдум.

Един от най-добрите изследователи на предимствата на териториалната консолидация пред териториалната фрагментация (Swianiewicz)⁹³ обобщава аргументите в полза на консолидацията по следния начин:

„По-големите териториални единици имат по-голям капацитет, който позволява на местните власти да осигурят по-широк набор от функции. По този начин териториалната консолидация позволява разпределението на повече и по-качествени обществени услуги на местно ниво;

⁹³ Swianiewicz, P., “If Teritorial Fragmentation is a Problem, Is amalgamation a Solution? An Iast European Perspective”;

Налице е икономия от мащаба, която дава възможност за по-евтино и по-ефективно предоставяне на услуги в по-големите единици на местно самоуправление“

След множество емпирични изследвания безспорно е установено, че „критичната маса“⁹⁴ за минимална численост на една административно-териториална единица е **5000 души**. Счита се, че общини с население под тази граница не могат да предоставят необходимите публични услуги на населението и да гарантират основните компетенции на местното самоуправление.

Менда Стоянова също предлага съкращаване на една трета от общините:

„Трябва да се погледне имат ли общините собствени приходи, те са функция на икономиката на една община. Много от малките общини нямат такива приходи и бюджетът им е изцяло делегиран от държавата, а 90% от него отива за заплатите на хората в сферата на общинските услуги и такива общини са около една трета. И веднага си задаваме въпроса - трябва ли да има 265 общини в България, трябва ли да са със самостоятелна политика и бюджет, а една трета не могат“ коментира Стоянова.⁹⁵

Известен факт е, че районните полицейски управления са 179, докато общините в България са 266. Дори елементарна сметка показва, че в значителен брой от общините, дори в общинските центрове (ако изобщо има такъв) няма дори полицейски участъци т.е. няма условия за постоянно полицейско присъствие. В тази връзка, предложението е: - необходимо условие за съществуването на дадена община да бъде наличието на РУ на полицията на нейна територия. Това условие напълно отговаря на политиката на сегашното правителство: „Борисов: Ще има по полицаи във всяко село.“⁹⁶ Сегашните 179 РУ на полицията са разположени в 153 общини, като 10 от тях са в общини, неотговарящи на ЗАТУРБ (7 са в общини с малобройно население и 3 в общини без общински център). При ситуация, че бъдат спазени изискванията на финансовите и административните закони на страната и приложено правилото за наличие на РУ на полицията във всяка община, то броят на общините в България трябва да бъде редуциран до около 143 -145 единици.

Ако приемем за даденост новообразуваните след успешна териториална реформа, по-големи, с по-многобройно население и икономически силни териториални единици, то пред новите уедрени и финансово осигурени общини проблемът с превенцията и борбата с битовата престъпност би бил по-лесно разрешим.

⁹⁴ Радославов, Р., „Административно-териториалното устройство на Европа – локална и регионална демокрация”, С., 2012, с. 11;

⁹⁵ Стоянова, М. 26.05.2016 09:21; 24 часа онлайн

⁹⁶ VESTI.bg, 4 януари 2017, 11:26, обновена в 12:19

Третата и най-важна стъпка (в комплект с първите две) за справяне с, и предотвратяване на конвенционалната престъпност е още по-голямото приближаване на силите на реда до проблемите на гражданите. Тази цел може да се постигне чрез изграждането на общинска полиция във всяка една община.

Оказва се, че е дошло вече времето, българската полиция да се върне там откъдето е тръгнала – при народа си. „*В България след Освобождението във всяко село има стражар*”⁹⁷ казва проф. Н. Радулов.

Идеята е държавната полиция да се извади от структурата на МВР, като от нейните служители се формира структура „Общинска полиция”, която само методически да се направлява от МВР, но оперативно да е подчинена на съответния кмет на дадена община. Така ще се даде възможност на всяка община да разполага със свои общински полицейски сили, с които да провежда необходимите мероприятия и ще се изпълни със смисъл заложеното в ЗМСМА.

Радетели за осъществяването на тази идея са кметовете на много български общини. Като пример може да бъде посочен Живко Тодоров – кмет на Стара Загора (посочен за най-добър град за живеене на последната класация - 2017 г.).

В структурата на МВР трябва да остане т.нар. „тежка полиция” – жандармерията. Тя има своите специфични и конкретни задачи по ЗМВР. При необходимост, министърът винаги може да разпорежи участието ѝ в едно или друго събитие, било по охрана на обществения ред, било при масови събития.

Предложеното до тук би било радикална промяна на модела на българската полиция и на политиката на вътрешен ред и сигурност. Обосновките за това предложение са следните:

- Много скоро и последното правителство се отказа от добрите си намерения за постоянно полицейско присъствие във всяко едно населено място във всяка една община на България: „*Властта се отметна – няма да има полицай във всяко село. Вътрешният министър Валентин Радев обясни, че няма как да има полицай във всяко населено място*”⁹⁸.

- Жителите на по-малките градчета и селата без постоянно полицейско присъствие и сега са свикнали при засягащи ги криминални деяния и нарушения на обществения ред да се оплакват първо на кмета. При наличие на общинска полиция в населеното място, отговорна пред кмета, възникналите проблеми няма как да бъдат заобикаляни, защото той пръв е научил за тях и ще държи отговорни за тяхното разрешаване служителите на които осигурява заплата точно от парите, събрани от потърпевшето местно население.

⁹⁷ Радулов, Н. Интервю за „Денят започва” на БНТ от 30.03.2015 г.

⁹⁸ Darik news. 12 май 2017 16:01

Що се касае до битовата престъпност, няма по-добре информирана институция от местната полиция. Местният полицейски началник познава най-добре криминалният контингент, живеещ на обслужваната от неговия екип територия. Познава криминогенните места и обекти, уязвимите рискови групи и лица – потенциални извършители на престъпления, застрашените от набези махали, улици и отделни домове. По този начин той се явява служител, който може да предложи експертни планове за превенция и справяне с престъпността в конкретната обстановка на дадена община. Началникът на общинската полиция, може най-добре да организира съвместни действия с гражданите на общината, ефективно сътрудничество с частните охранителни фирми - действащи на местен терен, работата с извънщатните сътрудници на полицията. На него местната общественост би повярвала най-много при предприемане на съвместни мерки за борба с детската престъпност и превенция с цел недопускане деца да извършват престъпления.

Проблемът с конвенционалната престъпност може да бъде решен най-лесно чрез преминаването на държавната полиция от редиците на МВР към обслужваните общини. Така във всяка българска община вече ще има общинска полиция, която ще се финансира от местното самоуправление и ще се отчита пред него за дейността си. Всъщност дейността на държавната полиция и сега до голяма степен е общинска дейност и се финансира и от „дарения“ от българските общини. Порочната практика с „даренията за МВР“ отнема финансов и материален ресурс от българските общини, но без да е постигнат прогрес в справянето с престъпността на местно ниво „Труд“ вече писа, че от края на февруари до края на септември 2015 г. МВР е получило горива, техника и други консумативи на стойност 2 583 708 лева. Тези данни са публикувани и на страницата на ведомството.“⁹⁹

Общинският полицаи е човекът, когото трябва да виждат гражданите по улиците, човекът, който извършва така наречената патрулно-постова дейност. Тази дейност е свързана с опазването на обществения ред, с прилагането на общинските наредби – за сигурност, чистота, търговска дейност, съблюдаване на тишина и др. Тези служители ще са на оперативно подчинение на кмета на съответната община и ще реагират бързо по местните сигнали.

- Същото важи и за служителите на КАТ. Един кмет най-добре знае къде и кога му трябва регулировчик на кръстовищата или автопатрул на КАТ на пътя или улицата. Такава е и преимуществено европейската практика.

- Запазвайки се спецификата на работа и задачите по охраната на обществения ред, регулирането на уличното движение и движението по пътищата, охраната на публични прояви и спортни събития, поддръжка на дейността на общинските администрации и различните звена за контрол на търговска дейност, зелени площи,

⁹⁹ „Тъмни пари в МВР, Бъчварова разреши даренията“, в. Труд, 05.01.2016 22:40

незаконно строителство и пр. – надзорът ще бъде много по близък и ангажиран към проблемите на населението.

- МВР е доказано лош собственик и стопанин на поверени му ключови материални активи. Цитираният последен пример е един от хилядите, оповестени пред българската общественост: *„МВР загробило топкамера за джигити. МВР е отказало да плати на британска фирма за поддръжка на единствената у нас система за засичане на средна скорост. Затова вече седми месец не работят камерите при тунела на магистрала “Люлин”*.¹⁰⁰

- Още един проблем, пряко свързан с нивата на битовата престъпност – **латентността**, би намерил своето естествено разрешаване при наличието на общинска полиция в дадено населено място. *„Ако някой началник в МВР се страхува да регистрира престъпления, защото може да бъде отстранен или защото ако ги регистрира трябва да ги разкрива, тоест да работи, това е много сериозен проблем ”* заявява Тихомир Безлов¹⁰¹ – старши анализатор в Центъра за изследване на демокрацията, където работи по въпросите на престъпността в България. Повдигнатият от него проблем разкрива още от недъзите на централизирано ръководените структури – отчужденост, формализъм в работата и незаинтересованост към проблемите на населението, живеещо в селища без постоянно присъствие на полицията.

- Общинската полиция ще се справи много по-добре и с още един жизненоважен за населението по места проблем – това е опазването на селскостопанската продукция от крадци. На местна почва са много добре известни производителите на селскостопанска продукция, прекупвачите, както и продавачите на сергии в населеното място, а също така и рисковите групи лица, които практикуват такива криминални деяния.

- Патрулирайки в общинското землище, местните сили за сигурност и охрана, биха способствали за превенцията на още едно нежелано събитие, каквото са пожарите в полските и горските масиви. При възникване на такива, патрулите своевременно ще известяват служителите на ГД „ПБЗН”, като освен това ще са първите на място, включили се в потушаването на пожара.

- И накрая, най-важната задача с която МВР не би се справило никога – осигуряването от Общинската полиция на постоянно 24 часово **присъствие** във всички населени места на общината и монтиране на камери за **активно** видеонаблюдение на общинската полиция на всички рискови точки на територията на общината. В страните, където пътните полицаи са заменени с видеокамери, ПТП са намалели с 50%. Същото се отнася и за престъпленията, защото там където има активно видеонаблюдение, престъпността рязко намалява.

¹⁰⁰ Гемишев, Ц. „МВР загробило топкамера за джигити“, в. Труд, 01.06.2017

¹⁰¹ Безлов, Т. интервю за в. „Преса” от 12 март 2015 г.

Както вече стана въпрос, битовата престъпност съставлява над 85% от регистрираната престъпност. За справянето с такъв грамаден проблем трябва сериозен финансов ресурс. Това са средства, които МВР няма и никога няма да има. Това частично се дължи и на факта, че МВР е доказано прахосник на държавни средства. Напр. – парите отпуснати за реална борба с конвенционалната престъпност се пропиляват в показни, имиджови акции като изпращането на жандармерията по селата за една седмица. Парите бяха усвоени, а ефектът за справяне с престъпността по селата - нулев.

С основание може да се твърди, че децентрализацията е една от най-важните предпоставки за ефективна местна секторна политика, включително и в сектор „Сигурност”. Наличието на достатъчен финансов ресурс в общините и липсата на такъв в МВР, ще спомогне да се трансформира държавната полиция (без жандармерията и без отдел „Икономическа полиция“) в общинска полиция, която ще бъде по-многобройна, по-добре платена и осигуряваща ред и сигурност във всяко едно населено място на дадена община.

Отговаряйки пред кмета и получавайки заплата от общината, общинският полицай ще бъде много по-заинтересован от резултатите от своя труд за опазване на обществения ред и борбата с престъпността.

Прилагането на правото на ЕС в държавите – членки се осъществява преди всичко на местно равнище. Съблюдаването на Европейската Харта за местно самоуправление, както и на актовете, приети в процеса на хармонизация на българското законодателство с правото на ЕС, ще гарантират перспективите на местното самоуправление и местната администрация в страната като предначертани да предоставят и услугата „сигурност” на много по-качествено равнище в сравнение с днес на своето население.

Използвана литература

- Безлов, Т. интервю за в. „Преса” от 12 март 2015 г.
Бъчварова, Р. Интервю за „Тази сутрин” БТВ от 17.04.2015 г.
Граматинов, М. „Методи за разрешаване на проблеми на местната сигурност“, Институт “Отворено общество”, С. 2014
Гемишев, Ц. , „МВР загубило топкамера за джигити в. Труд, 31.05.2017 • 20:15
Попов, С. Изпълнителен директор на фондация „Риск Монитор”, интервю за в. „Капитал” и сайта „Дневник”
Радославов, Р. „Административно-териториално устройство на Европа – локална и регионална демокрация”, С., 2012 г.
Стоянова, М. 26.05.2016 09:21; 24 часа онлайн
Радулов, Н. Интервю за „Денят започва” на БНТ от 30.03.2015 г.
Weimer, D.L., A.V. Vining, Policy Analysis, Prentice Hall, New Jersey, 1999
Swianiewicz, P., “If Territorial Fragmentation is a Problem, Is amalgamation a Solution? An East European Perspective”;
Доклад: „Система от мерки за ограничаване на битовата престъпност в страната”; м. септември 2013 г.

Споразумение за сътрудничество между Министерство на вътрешните работи на Република България и Национално сдружение на общините в Република България (НСОБР), 13 окт. 2013 г.
в. Труд, „Тъмни пари в МВР, Бъчварова разреши даренията“, 05.01.2016 22:40
Darik news.
VESTI.bg

За контакти:

докторант Диян Стайков Димитров / Академия на МВР, катедра „ООР“; месторабота: ДНС 112 - МВР, РЦ София, тел. 0895610934; e-mail: dean_dimitrov_bg@abv.bg

Ролята на научните изследвания в противодействието на нелегалната имиграция

Александър Русев

Нелегалната имиграция е актуално и значимо явление, което оказва влияние на средата за сигурност в България и в цяла Европа. То е дефинирано от НАТО като една от съвременните асиметрични заплахи за националната и международната сигурност. Ефективното противодействие на проблема и преодоляването на нежеланите последици от него изисква задължително използването на интегриран подход, включващ изследвания и разработки от областта на природните, хуманитарните и социалните науки.

Illegal immigration, scientific research, national security, global treats, SWOT, PEST, algorithm, asylum seeker, natural science, humanitarian science, social science, FRONTEX

Миграционните процеси винаги са съпътствали човешката история. Те имат своите основания и своите морални измерения. Ставали са причина както за възхода, така и за краха на цели държави.

В контекста на анализа на средата за сигурност днес, актуална сила придобиват старите предизвикателства и заплахи, които обаче ескалират, придобивайки асиметрични траектории: демографска криза, пролиферация на военни технологии и оръжия, недостиг и лавинообразно нарастващо търсене на енергийни и други суровинни източници, бавноразвиващи се международни институции¹⁰². В същото време се появяват и някои нови, нетрадиционни заплахи, следствие от замърсяване на околната среда, намаляване на озоновия слой, глобално затопляне и **нежелани имиграционни потоци**¹⁰³.

Новите предизвикателства пред човечеството са дефинирани срещата на върха на НАТО¹⁰⁴ в португалската столица Лисабон през ноември 2010 г, а именно – международния тероризъм, киберпрестъпността и екологичните катастрофи. В частност се посочват явления като **нелегалната миграция**, локалните военни конфликти, сепаратистизъм, морското пиратство, хуманитарните кризи, трансграничната организирана престъпност, бързото разпространение на инфекциозни болести, изчерпване на енергийните ресурси и др.¹⁰⁵

В последното десетилетие, геополитически промени в Близкия Изток и Северна Африка генерираха невиджана до момента миграционна вълна към Европейския континент. Засегната е и нашата страна, която се намира на т.нар. „Източносредиземноморски маршрут” на миграцията¹⁰⁶.

¹⁰² Гюров, Румен. Към анализа на сигурността в контекста на контраразузнаването. Фондация „Национална и международна сигурност”, София, 2011

¹⁰³ Sachs, Stephen. The Changing Definition of Security. Oxford, 2003

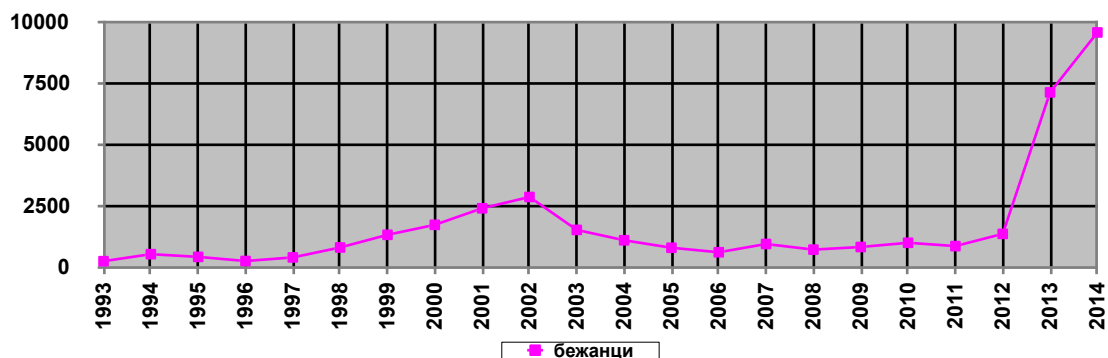
¹⁰⁴ North Atlantic Treaty Organization, Северноатлантически пакт

¹⁰⁵ „Активно ангажиране, съвременна отбрана”, Стратегическа концепция за отбраната и сигурността на държавите-членки на НАТО, Лисабон, 2012

¹⁰⁶ The FRONTEX Annual Risk Analysis 2014, Warsaw, 2014

Критична за България се явява 2013 година, когато миграционният натиск (неправилно наричан в средствата за масова информация „бежанска вълна“) нараства лавинообразно спрямо предходните периоди.

Фиг.1 Брой лица, потърсили убежище в Република България

Нашата държава, официалните институции и неправителствените организации (НПО) нямат опит с миграционен поток с подобни измерения, а същите процеси продължават дори с по-голяма интензивност през следващите години. Капацитетът на местата за настаняване се оказва крайно недостатъчен за побирането на големия брой чужди граждани, поради което са предприети мерки „ad hoc“ за приспособяване на бивши обекти на Българската армия (БА) или за строеж на нови сгради. Регламентиращите документи се оказват неадекватни на реалната ситуация, което налага промяна на нормативната база. Щатният състав на Държавната агенция за бежанците (ДАБ) се оказва недостатъчен и неподготвен за бързата и своевременна обработка на документите и заявленията на чужденците¹⁰⁷. Голяма част от ресурса на службите за сигурност е блокиран от работата по оценка и проучване на лицата, проникващи незаконно на българска територия. Значителна част от ресурса на службите за обществен ред е ангажиран за опазване на държавната граница от незаконно пресичане. Българското общество се оказва неподготвено за имиграционния натиск и на практика отказва да приеме чуждите граждани; това се изразява в множество протести и граждански неподчинения в населените места, където се планира изграждането на бежански лагери или настаняване на чужденци. Като ответна реакция се наблюдава сформирание и предприемане на действия от страна на крайни радикално настроени националистически и ксенофобски групи, което се явява нарушаване на обществения ред и заплаха за етническия мир в страната. Ескалира и социалното напрежение вследствие недоволството на българските граждани от изразходването на средства на фона на тежкото икономическо положение в страната. Влошава се криминогенната обстановка в регионите, където са настанени или пребивават незаконно чужденци, включително проникване и дейност на транснационална организирана престъпност, а като допълнение на това се наблюдава и разширяване

¹⁰⁷ Доклад на Националния превантивен механизъм относно проверки и оценка на бежанските и миграционните проблеми на Република България, София, 2013

на т.нар. „сив” сектор на икономиката. Възниква страх у населението на страната от разпространение на тежки заразни и нелечими болести като СПИН¹⁰⁸ и ебола (чрез навлизане на имигранти от африканския континент) на фона на влошената демографска картина и високата смъртност в България. И не на последно място – страната ни става потенциална мишена за извършване на терористичен акт.

Всичко това обуславя необходимостта от едно **цялостно и задълбочено научно изследване на взаимовръзката между нелегалните имиграционни процеси и отражението им върху националната сигурност**. Става жизнено необходимо да се противодейства на явление на далечните подстъпи извън границите на България, но и изключително внимателно да бъде оценяван и „пресяван” бежанския поток, особено от държави, възприемани като „рискови”.

Актуалността и значимостта на проблема с нелегалната имиграция следва да се търси и на ниво Европейски съюз (ЕС). В ежегодния анализ на МВР на Република България относно средата за сигурност¹⁰⁹ е направен извода, че сред ключовите фактори, оказващи влияние върху нея е обстоятелството, че ЕС не успява да управлява ефективно бежанските процеси и среща затруднения в солидарното разпределение на тежестите. Съюзът няма напълно изградени единни системи за имигрантите (в т.ч. и бежанците) и за тяхната интеграция, което не позволява цялостен подход при разрешаване на проблемите. Налага се Европейската комисия да разработи цялостна европейска програма за миграцията¹¹⁰.

От 1990 г досега сред европейците се утвърждава мнението, че трябва да се страхуват „не от нашествието на армии и танкове, а на мигранти, които говорят други езици, почитат други богове и принадлежат към друга култура, които ще им отнемат работата, ще се настанят в земите им, ще се издържат от социалните им помощи и ще бъдат заплаха за техния начин на живот¹¹¹”.

Имиграционните процеси от Близкия Изток и Северна Африка оказват влияние върху обществено-политическия и икономическия живот в Република България и безспорно променят средата за сигурност у нас. Ето защо, основните изследователски задачи, които трябва да бъдат решени от научни разработки в тази област, са следните:

- Задълбочен анализ на наличното до момента знание по отношение на нелегалните имиграционни процеси и дефиниране на основните им индикатори и параметри;

¹⁰⁸ Синдром на придобита имунна недостатъчност

¹⁰⁹ Анализ на средата за сигурност и състоянието на Министерството на вътрешните работи, 2013 г

¹¹⁰ European Commission Database, Brussels, 2015

¹¹¹ Weiner, M. The global migration crisis: challenge to states and to human rights, New York, 1995

- Онтологията на имиграционните процеси, протичащи в нашата страна чрез въвеждане на универсални понятия, унифициране на терминология и нормативна база;
- Създаване на дескриптивен модел на нелегалната имиграция в Република България с цел по-пълното и правилно разбиране на случващото се;
- Дефиниране на заплахите и рисковете за националната сигурност на Република България, резултат от имиграционните процеси;
- Изграждане на механизъм за превенция и недопускане на територията на страната на лица, които имат потенциала да реализират някои от изведените рискове и заплахи;
- Разработване на комплекс от мерки, гарантиращи ефективен контрол на нелегалните имигранти, които да послужат за взимането на управленски решения.

Научните изследвания в тази област следва да дадат като краен продукт една систематизирана, подробна и широкоспектърна картина на нелегалната имиграция в Република България, засягаща всички нейни аспекти, както и да преодолеят липсата на задълбочен анализ по темата. По принцип, научните разработки минимизират априорната неопределеността по отношение на даден процес. В случая, резултатите от тях, направените изводи и заключения могат да станат отправна точка в дебатите за решаването на проблема с нелегалната имиграция, както за нашата страна, така и в рамките на европейската общност. Те могат да станат причина за различни законодателни инициативи в тази област и да залегнат в национални и регионални стратегии и планове за действие.

Потребители на информацията, произтичаща от научните разработки, могат да бъдат както следва:

- държавни институции като министерства, агенции, комисии и съвети, които изготвят стратегии, доклади и анализи по темата или предлагат промени в нормативната база чрез законодателна инициатива; в тази връзка научният труд може да се ползва и от отделни лица – например народни представители или парламентарни комисии, които трябва да изготвят становище по въпроса или да оформят стратегии за даден период от време;

- научните трудове могат да бъдат ползвани от държавното ръководство при защита на позицията относно присъединяването на Република България към Шенгенското пространство; по същия начин може да послужи като обосновка на отправено искане към Европейската комисия (ЕК) или Организацията на обединените нации (ООН) за отпускане на средства за засилване на граничния контрол; на следващо място резултатите от изследването могат да послужат като

довод за преразглеждането на европейския регламент¹¹², известна като „Дъблин III”, която на практика прехвърля тежестта от нелегалната миграция върху държавите по външната граница на ЕС с Азия и Средиземно море, наричана в медиите „фронтална линия” – България, Гърция, Малта, Кипър и Италия;

- НПО, граждански сдружения, фондации и други юридически лица с нестопанска цел, в това число – браншови организации и профсъюзи; същите могат да използват данните от научните трудове за следене на нелегалната миграция в контекста на икономическата, социалната, демографската, политическата и хуманитарната ситуация в страната, както и за отправна точка при изготвянето на различни документи, както за водене на статистика;

- висши учебни заведения (ВУЗ) и други обучаващи организации, които ще използват издадени монографии като материали и учебни помагала по теми, касаещи нелегалната имиграция или миграционните процеси като цяло;

- научно – изследователски звена, които създават разработки в същата област или на които е възложено да формират различни видове аналитични модели;

- граждани, желаещи да повишат информираността си по въпроса, широката общественост, средствата за масова информация.

В нашата страна съществува съвкупност от регламентиращи документи, посредством които е изградена система, която да неутрализира рисковете и заплахите, породени от нелегалната имиграция.

Системата за защита на националната сигурност е поредица от взаимосвързани действия, прилагани от оторизираните институции на определено място и в определено време, разписани в съответните закони. Всяка държава е разработила такава система, както и методика за прилагането ѝ, за да противодейства на актуалните за нея заплахи, които сама е дефинирала на основата на исторически опит и анализ.

Прегледът на нормативната база в Република България по отношение на нелегалната имиграция показва опит за заимстване на добри практики от законодателството на държави с дългогодишен опит и традиции в тази област, както и следване на задължителните европейски директиви. Тя, обаче, не е логически свързана, много от мерките имат твърде теоретично „звучене”, а някои от тях са формално заложили и практически са неизпълними.

Законовото уреждане на въпросите, свързани с нелегалната имиграция, следва да „стъпи” на много по-широка основа от емпирични изследвания и произтичащите

¹¹² Регламент (ЕС) № 604 / 2013 на Европейския парламент и на Съвета на Европа за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавите членки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство

от тях заключения, за да бъде истински действаща и приложима, и за да постигне реални резултати – или по овладяване на имиграционния натиск, или за интеграцията на бежанците.

Системата за защита на националната сигурност в контекста на нелегалната имиграция изгражда един алгоритъм, който отговорните институции следват, като отговор на възникването на това явление в нашата страна. Този алгоритъм или последователност от действия на логически взаимосвързани субекти, представлява идеален математически модел, илюстриращ процесите, който обаче в реалността има доста несъответствия и отклонения.

Идентифицирането на проблемите, възникнали като последица от нелегалната имиграция в Република България и установяването на т.нар. „критични точки” в целия процес, обуславят необходимостта от промени в структурата и начина на действие на отговорните субекти.

От гледна точка на използването на науката в целия процес, тук възниква един феномен, за който не винаги си даваме сметка. От една страна алгоритъмът за действие е плод на научни разработки и в него са залегнали изводите, направени в тях, а от друга – пак научни изследвания, проведени след изпробването в практиката, преодоляват констатираните слабости и отклонения от поставените цели.

Алгоритъмът, заложен във визията за справяне с имиграционния натиск и произтичащ от нормативната база, е следният:

Фиг. 2 Алгоритъм за противодействие на нелегалната имиграция

Както става ясно от фигурата, ключови за идентифициране на потенциално опасните лица и реакция спрямо тях, са първите 24 часа на задържането им, когато с тях на практика работят всички служби:

- след като бъдат задържани от служители на Гранична полиция и бъдат транспортирани от мястото на задържането до населеното място, където е базирано полицейското управление, нелегалните имигранти преминават задължителен медицински преглед;

- следва разделянето на пълнолетни, малолетни и непълнолетни и придружаващите ги и майки с деца;

- извършва се обиск на чуждите граждани и настаняването им в помещение за временно настаняване на задържани лица (ПВНЗЛ);

- извършва се първоначален скрийнинг чрез попълване на идентификационен формуляр, целящ придобиване на данни за лицата;

- на база посоченото от тях, нелегалните имигранти биват въвеждани в системите AFIS¹¹³ и EVRODAC¹¹⁴, като регистрацията им включва снимка и пръстови отпечатъци като биометрични данни;

- служители на Дирекция „Миграция” на МВР извършват справки в Интегрираните информационни системи (ИИС) и в Шенгенската информационна система (ШИС) за съвпадение на лицата с такива, извършили престъпление в други държави или с криминалистическа регистрация в нашата страна и др.;

- служители на Държавната агенция „Национална сигурност” (ДАНС) провеждат беседи с нелегалните имигранти за установяване на факти и данни по линиите на работа на службата за сигурност.

Най-често констатираните слабости тук са следните:

1. Поради липса на свободни места, след 24 часовото първоначално задържане нелегалните имигранти биват изпращани не в Специализирани домове за настаняване на чужденци (СДВНЧ), които са на подчинение на Дирекция „Миграция” на МВР, а в някои от центрове на ДАБ. Въпреки че въпросните действия се явяват нарушение на нормативната база, по този начин се процедира, тъй като в определени моменти капацитетът на СДВНЧ е запълнен на 145%. От гледна точка на националната сигурност това означава, че вместо да бъде обезпечен престой на нелегалните имигранти в центрове от „затворен” тип, те биват изпращани в такива от „отворен” тип – т.е. априорно се залага невъзможност за контрол на поведението им.

2. След като веднъж е задействана процедурата по предоставяне на статут, на определен етап на чуждите граждани бива издавана Регистрационна карта на чужденец (РКЧ) в право за определяне на държава, компетентна за разглеждане на молбата за статут, която е разпечатана на обикновен син картон, без защитни елементи, със залепена на нея снимка. По време на престоя си в някои от центрoвете на ДАБ чуждите граждани решават да направят нов опит за напускане на страната и оставят своята карта на други лица – новопристигнали нелегални имигранти, незадържани от полицията и нерегистрирани до момента в нашата страна. По този начин се получава подмяна, като в бежанските центрове се водят че пребивават лица, които на практика не са там, а с техните документи се представят други лица.

3. Много голяма част от чуждите граждани, които биват задържани за първи път на територията на страната, предоставят неверни данни за себе си от различни съображения, предварително изхвърлят всички свои документи или се представят

¹¹³ Automatic Finger Identification System – система за идентификация по пръстов отпечатък

¹¹⁴ ЕВРОДАК – автоматизирана система на Европейския съюз за идентификация по пръстови (дактилоскопски) отпечатъци на бежанци, кандидати за убежище и незаконни имигранти в ЕС, създадена с Решение № 2725 / 2000 на Съвета на Европа

под чужда самоличност с фалшиви документи. Във всички тези случаи, съгласно чл.13, ал.1 от Закон за убежището и бежанците (ЗУБ) е предвидено отхвърляне на молбата за предоставяне статут на бежанец или хуманитарен статут като явно неоснователна¹¹⁵.

Въпреки това, нелегалните имигранти, обявили се за бежанци след като са били задържани от ГП, но на които молбата им за статут е била отхвърлена като неоснователна в хода на производството, имат право неограничен брой пъти за подновяват молбата си отново и отново, осигурявайки си по този начин дълъг престой в нашата страна. В ЗУБ не е предвидено ограничение в тази посока и това се използва от чуждите граждани, които наемат адвокати (които в много случаи сами ги издирват, свързват се с тях и им предлагат услугите си), които срещу определен хонорар следят сроковете в ДАБ и постоянно подават нови молби за статут.

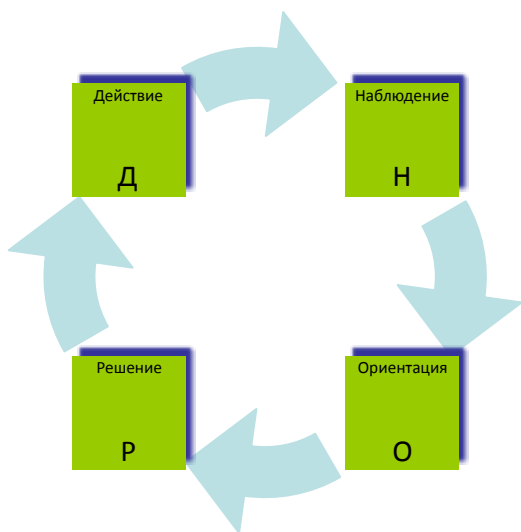
4. По отношение приоритизирането на направленията на работа на българските компетентни институции също са установени несъответствия с реалната картина на имиграционния поток. Съществува значителна диспропорция между силите и средствата за противодействие на имиграционния натиск, съсредоточени на южната граница и тези, разположени на западната ни граница. В същото време се наблюдава изместване на фокуса, като задържаните нелегални имигранти, влизащи от Турция в много случаи са по-малко отколкото задържаните при опит да напуснат страната ни към Сърбия. Докато цялото внимание и ресурс са насочени към Гранично полицейско управление (ГПУ) – Елхово и ГПУ – Болярово в състава на Регионална дирекция „Гранична полиция” (РДГП) – Елхово, то ГПУ – Брегово от състава на РДГП – Драгоман и ГПУ – Видин от състава на РДГП – Русе разполагат с крайно ограничени възможности. Същото важи и за териториалните звена на службите за сигурност, обезпечаващи процесите, както и за логистичното и материално-техническото осигуряване.

5. Поддържайки връзка помежду си – или в рамките на временните общности в пределите на нашата страна, или чрез съвременните средства за комуникация, нелегалните имигранти информират останалите за несъвършенствата на системата и за безнаказаността на определени техни действия. Тези данни се акумулират и обработват и от каналджиите, които ги използват за усъвършенстване на методите и техниките за нелегално прехвърляне през границата. Те не разполагат с аналитически отдели и звена, но инстинктивно или по метода „проба – грешка” успяват да преодолеят мерките, предприемани от държаните органи. Илюстрирането на този факт може да бъде направено чрез т.нар. НОРД – цикъл¹¹⁶.

¹¹⁵ Закон за убежището и бежанците, Обн., ДВ, бр. 54 от 31.05.2002 г.

¹¹⁶ Иванов, М. М. Съвременни аспекти на когнитивния цикъл НОРД, Академия на МВР, София, 2012

който се „затваря“ много по-бързо при нелегалните имигранти, отколкото при бюрократичната държавна машина.

Фиг.3 НОРД цикъл

Държавата се явява „догонваща“ и докато нейните механизми се задействат, каналите за нелегална имиграция реализират своите цели. Т.е. налице е класическата релация:

$$T1 \ll T2, \quad Q1 \gg Q2$$

където T – време, а Q – информация; T1 и Q1 са параметрите на каналджийската мрежа, а T2 и Q2 – на държавната администрация.

Този феномен има своето обяснение, тъй като в практиката е доказано, че йерархичните структури като правило „губят битката“ с мрежовите¹¹⁷.

Нивото, сложността, интегритета, естеството и динамиката на процесите в света днес предполагат недвусмислено ползването на научните достижения и авангардните технологии, за осигуряване на информационно превъзходство, за правилен и точен анализ на риска в най-кратки срокове и за взимането на адекватни и навременни управленски решения. Това е валидно и за явление като нелегалната имиграция. Именно науката компенсира диспропорцията, цитирана по-горе.

На първо място, от приложните науки, като най-широко навлезли във всички сфери на нашия живот, са **информационно комуникационните технологии (ИКТ)** и съответната инфраструктура, свързана с тях. Едва ли е сериозно да се говори за успешно противодействие на разглежданото явление без изключително добра техническа обезпеченост. Въпреки че човешкият фактор е първостепенен, в работата си съответните органи трябва да разполагат в максимална степен с мощни компютри, които да обработват различни по вид и големина масиви и бази данни, сървъри, които да съхраняват информацията, всички видове периферни устройства, програмни продукти, общ и специализиран софтуер и т.н. От съществено значение е бързата и безотказна свързка – както в традиционните ѝ варианти (телефон, факс, радио), така и в модерните ѝ разновидности: сателитен телефон, електронна поща, криптирана кореспонденция, защитени автоматизирани информационни системи (АИС) и мрежи, уеб базирани платформи и други.

Ето защо към силовите ведомства се създават институти и научно развойни звена, които имат за задача да осигуряват авангардни технологии най-вече за

¹¹⁷ Слатински, Н., Конфликти и Сигурност: Йерархични vs. Мрежови структури, <http://nslatinski.org>

отбраната и националната сигурност. Като пример от практиката може да се посочи снемането на биометрични данни от нелегалните имигранти на специализирани станции, проверка за съвпадение в полицейските регистри¹¹⁸ и АИС, обмяна на данни в реално време с партньорски специални служби и т.н. Тук до голяма степен се използват **природните и приложните науки**.

След обиск при първоначалното задържане, може да се наложи извършване на различни видове експертизи на открити вещи, които представляват оперативен интерес или се явяват предмет на престъпление. Тук приложението на научните достижения в областта на химията, физиката (механика, оптика), графологията и други е очевидно. В отделни случаи, които са по-специфични и по-рядко срещани, се прибегва до нумизматика и бонистика, антропология, теология, медицина, археология, икономика, география. Т.е. налице е не по-малка роля и на **социалните и хуманитарните науки**.

Ще обърна по-специално внимание на две от тях – филология психология. Те са от ключово значение още при първата среща на нелегалните имигранти със служителите на институциите в държавата, в която се намират. За постигане на ефективни резултати е необходимо подобряване на логистичното осигуряване на екипите, които провеждат първоначалния скрийнинг на чуждите граждани, като в тях задължително да присъства преводач от съответния рядък език (*арабски, кюрдски, фарси, пащу, дари, урду и др.*) и психолог.

На държавната граница липсват преводачи от редките езици или липсват средства за наемането на такива и заплащането на хонорарите им. Тук следва да бъде отчетен и факта, че ако в хода на едно досъдебно производство или на регистрация на чуждите граждани е допустимо ползването на външен преводач, то в рамките на оперативно-издирвателната и контраразузнавателната дейност на специалните служби не може да бъде използвано произволно лице (особено ако не е български гражданин), без достъп до класифицирана информация.

На практика данни за един нелегален имигрант се придобиват на „трети“ език, който не е роден нито за чуждия гражданин, нито за българския интервюиращ: например нелегалният имигрант е афганистанец и говори пащу, провеждащият интервюто е българин и говори български език, но и двамата владеят в различна степен английски език и се опитват да изяснят важни неща по този начин. Нерядко, поради различни причини (ниска степен на владеене на езика, недобра артикулация, лошо произношение, неразбиране смисъла на въпросите, разминаване в тълкуването и др.), резултатът е нулев. За това допринася и нежеланието на

¹¹⁸ Бояджиева, Ю. Източници на информация за престъпността. Трудове на Научноизследователския институт по криминалистика и криминология, том XXVIII, рег. № 3865 / 28.03.2007. МВР. София, 2007

чуждите граждани да предоставят истинни данни за себе си, за начина си на придвижване и за обстановката в родината си, от която бягат.

На следващо място, идентификационният формуляр, чрез който граничните служители провеждат първоначалния скрийнинг на задържаните за първи път нелегални имигранти, съдържа 3 графи и се попълва на български език, на английски език и на родния език на съответното лице. В голяма част от случаите, обаче, това лице не е грамотно и не може да го попълни, нито владее чужд език, за да каже устно данните си и на тази база да бъдат попълнени (и то с голяма вероятност за грешки). Отделно от това чуждият гражданин има нагласата да предостави неверни данни за себе си. Поради изложените причини, както и заради липсата на достатъчно време и кадрови ресурс, граничните служители често регистрират нелегалните имигранти с имена, рождени дати, националност и т.н., които не само се различават от действителните, а нямат абсолютно нищо общо с тях.

Съответно по този начин дадено лице бива регистрирано и в системите AFIS и EVRODAC и така си остава до края на процедурата в ДАБ, по време на цялото му пребиваване у нас. На практика това означава, че в Република България има голям брой неустановени чужденци, идващи от „рискови” региони на света, инфилтрирани в бежанския поток.

Наличието на преводач от съответния рядък език може да намали неопределеността по отношение на народност, държава по произход, етнос и т.н. Присъствието му има и психологически ефект, тъй като нелегалният имигрант, поставен в нетипични за него условия, би проявил повече склонност да сподели истината с някой, който говори неговия език, който в конкретната ситуация се явява по-близък. По този начин може да се преодолее и раздражението като мотиватор на агресивно поведение е изследвано в американския психолог Леонард Берковиц¹¹⁹, в неговата теория „Фрустрация – агресия – изместване”.

Подобна роля би имал и психолог, присъстващ на беседите – ако не с всички задържани, то само с тези, за които за възникнали определени съмнения, за да следи за поведението им (реакции, език на тялото, невербална комуникация) и да даде своето становище относно истинността на дадени факти и обстоятелства.

При изясняването на сложни случаи се налага и прилагането на методи на лингвистика като представител на **формалните науки**.

Обикновено нелегалната имиграция се свързва с работа на миграционните служби и службите за сигурност, и, разбира се, с хуманитарните организации. Но при наличие на престъпно поведение и при реализирано действие, представляващо

¹¹⁹ Kenrick D., S. Neuberg, R. Cialdini, “Social Psychology”

състав на престъпление съгласно Наказателния кодекс¹²⁰, влиза в действие криминологията в чистия ѝ вид. Изследват се разпространението и формите на престъплението, причините за пораждаването му и следствията от него, и на тази база се формира институционална реакция чрез нормативната база.

Боравенето с разнородна и обемна информация изисква наличието на възможности за обработката ѝ: систематизиране, обобщаване, сравнение и анализ. Той може да бъде различен тип, като широко приложение намира компютърния анализ, базиран на типови алгоритми, заложен в математически модел. Тук ще посоча само 2 примера, които са по-разпространени и широко известни.

За да изясним фактор ли е нелегалната имиграция за националната сигурност на Република България, трябва в началото да разгледаме текущата ситуация в нашата страна, което всъщност е средата за сигурност. Това може да бъде извършено също с помощта на матрицата на **PEST**¹²¹ **анализа** на политическата, икономическата, социокултурната и технологичната среда, който е неотменна част от модерния стратегически мениджмънт.

Независимо от измеренията му, взаимодействие между нелегалните имигранти и обществото на приемащата държава е реален факт и за неговото изучаване, прогнозиране на резултатите и оттам – управление, е необходимо използването също на матричен модел. В случая подходящ е **SWOT**¹²² **анализа** на силните и слабите му страни, възможностите, които то създава и заплахите, които поражда, обединени в положителни, отрицателни, вътрешни и външни по своето естество и генезис фактори.

Използването на научни и приложни изследвания в управлението на явления с мащабите и значимостта на нелегалната имиграция е неизбежно, отчитайки и нивото на развитие на съвременния свят. Пак в контекста на анализа, ако приемем концептуалната рамка, че една държава не е нищо друго, освен една сложна и перманентно променяща се система, то тя следва да има своите устойчиви механизми (извън природните) за самосъхранение и регулация. Защото, както знаем от клоната на науката, наречен Синергетика, на всяка динамична система са присъщи флуктуации¹²³, водещи до бифуркации¹²⁴ и ако те не се овладеят навреме, крайният резултат е катастрофа.

Внедряването в практиката на резултатите от научните изследвания може да стане посредством методика за работа с нелегалните имигранти. При наличие на съответната държавна политика, това може да бъде осъществено веднага, предвид

¹²⁰ НК, Обн. ДВ. бр.26 от 2 Април 1968г.

¹²¹ Political, Economic, Social, Technological

¹²² Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

¹²³ колебание, характерно за нелинейните отворени системи, създаващо условия за еволюция

¹²⁴ интервал, в течение на който става качествена промяна в свойствата на системата, след което тя преминава в ново устойчиво състояние

интензивността на миграционния натиск и факта, че броят на чужденците, влизащи всеки ден нелегално в Република България, е значителен и надхвърля броя на лицата получаващи хуманитарен или бежански статут, което само по себе си е предпоставка за възникването на криза¹²⁵.

В тази методика могат да бъдат заложени конкретни количествени и качествени индикатори, които да измерват успешното ѝ прилагане. С реалните резултати по отношение наличието на ефективен контрол над поведението на нелегалните имигранти в нашата страна, намаляване на броя на чуждите граждани, пресичащи незаконно държавната граница, и намаляване броя на неустановените от тях, увеличаване броя на експулсираните лица и т.н., всъщност ще бъде постигната верификацията и валидацията на резултати от научните изследвания в тази област.

Библиография:

- Бояджијева, Ю. Източници на информация за престъпността. Трудове на Научноизследователския институт по криминалистика и криминология, том XXVIII, рег. № 3865 / 28.03.2007. Полиграфическа база на МВР. София, 2007
- Гюров, Р. Към анализа на сигурността в контекста на контраразузнаването. Фондация „Национална и международна сигурност”, София, 2011
- Иванов, М. Съвременни аспекти на когнитивния цикъл НОРД, Академия на МВР, София, 2012
- Малинецки, Г. Курдюмов, С. Синергетика, прогноза и управление на риска. Списание „Педагогика”. ISSN 0861-3982. МОН, София, 2006
- Слатински, Н. Конфликти и Сигурност: Йерархични vs. Мрежови структури, <http://nslatinski.org>
- Маринов, В. Управление на миграционни кризи, УниБИТ, София, 2014
- „Активно ангажиране, съвременна отбрана”, Стратегическа концепция за отбраната и сигурността на държавите-членки на НАТО, Лисабон, 2012
- Анализ на средата за сигурност и състоянието на Министерството на вътрешните работи, 2013 г
- Доклад на Националния превантивен механизъм относно проверки и оценка на бежанските и миграционните проблеми на Република България, София, 2013
- Закон за чужденците в Република България, Обн. ДВ. бр.153 от 23.12.1998 г
- Закон за убежището и бежанците, Обн. ДВ, бр.54 от 31.05.2002 г
- Наказателен кодекс, Обн. ДВ. бр.26 от 2 Април 1968 г
- Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2011 – 2020 г, София, 2011
- Регламент (ЕС) № 604 / 2013 на Европейския парламент и на Съвета на Европа за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила от лице без гражданство
- David T. Graham & Nana K. Poku, Migration, globalization, and human security, ISBN 0-415-18436-3, London, 2000
- Elsbeth Guild & Joanne van Selm, International Migration and Security: Opportunities and challenges, ISBN 0-203-23658-0, Routledge, London, 2005
- Kenrick D., S. Neuberg, R. Cialdini, „Social Psychology”, New Zealand, 2005
- Sachs, Stephen. The Changing Definition of Security. Oxford, 2003
- The FRONTEX Annual Risk Analysis (ARA) 2014, Warsaw, 2014
- Weiner, M. The global migration crisis: challenge to states and to human rights, New York, 1995

За контакти:

Александър Александров Русев, доктор, тел.: 0885452690, e-mail: alexrusev@hotmail.co.uk

¹²⁵ Маринов, В. Й. Управление на миграционни кризи, София, 2014

Обществената сигурност - нови субекти и необходимост от съвременна нормативна уредба

Ангел Тянков Тянков

Резултата от синергията на дейността на държавните правоохранителни органи, активността на гражданското общество и професионализма на частния охранителен бизнес е в състояние оптимално да гарантира обществената сигурност, част от националната сигурност на страната. Създаването на съвременна нормативна уредба е от ключово значение за постигане на обществена сигурност. Крайно наложително е ресорните държавните органи, бизнеса и научната общност да произведат законодателство, което ясно да регулира обществените отношения в частно охранителната дейност – отговорности, правомощия, комуникация и взаимодействие, задачи и перспективи на развитие.

Private security business, national and public security, contemporary legal regulations.

Най - важният инструмент за осигуряване на надеждна сигурност в съвременното общество е държавата. Тя е средството, чрез което обществото социализира отделните човешки индивиди, като налага на всички свои членове едни и същи правила и норми на съжителство. В този контекст защитата на личната и обществена сигурност, независимо от различните модификации на съдържанието, което се влага в тази дума през вековете, е една от основните функции на държавата, още от нейното възникване преди повече от 5500 години. (Христов, Петър, Метатеория на риска. С. 2010, стр. 101) В началото, преди още сигурността да бъде осъзнавана като понятие, тя се разкрива пред държавната власт във вид на проблеми, свързани с някои от най-съществените си характеристики – обществените норми, тяхното спазване и персоналната отговорност за нарушаването им. Така сигурността се разкрива пред държавната власт като системно явление, което се нуждае от регулиране. Успешното регулиране са постига, чрез последователни действия на институциите, обществото и гражданите, насочени към създаване на готовност за реакция в условия на динамика на средата за сигурност, както и за създаване на условия за реализиране интересите на държавата. Планирането и провеждането на тези действия се нарича политика за сигурност.

Политиката за сигурност на всяко модерно общество е система от знания за принципите и способите за рационално използване на ресурсите на държавата за гарантиране защитата на жизнено важните интереси на личността, обществото и държавата, както и за създаване на благоприятни условия за тяхното развитие и просперитет. Целта на тази политика е да се подобри защитеността на обществените, икономическите и политическите институции на страната, личността и обществото от всякакви заплахи. По своята същност тя е държавна дейност, произтичаща от възприетия общополитически курс, осигуряващ най-благоприятните условия за гарантиране на националните интереси, чрез установяване на оптимално съотношение между структурните елементи на

сигурността. (Стойчев,Стойчо. Политика за сигурност и отбрана - някои теоретични положения. Военен журнал, бр.2,1999,стр.65)

Системата от органи, осъществяващи националната политика в областта на сигурността е построена и функционира в съответствие с изискванията на основните нормативни актове на страната и отразява политическата воля на обществото. Цветан Семерджиев посочва, че основно предназначение на тази система е: да определи и оцени рисковете и заплахите за националните интереси, да взема решения за пътищата и средствата за тяхното предотвратяване, да поддържа постоянни материали и човешки ресурси за осигуряване целостта на страната и да разработва необходимите практически действия за защита на основните интереси на обществото, държавата и личността, чрез средства и способности, адекватни на вътрешната и международната обстановка. (Семерджиев,Цв. Стратегическо ръководство и лидерство.Среда.С.2007.стр.178)

Изследователите на проблемите на сигурността разглеждат задачите и функциите на субектите на националната сигурност през призмата, че сигурността е основен и неотменим ангажимент на всяка държава и нейните органи – „Въоръжените сили и органите за сигурност се считат за основни гаранتي за националната сигурност” (Концепция за национална сигурност на Република България, чл.44, обн. ДВ бр. 46 от 22.04.1998, отм).

Без да оспорвам това твърдение, с оглед на актуалното развитие на обществените отношения, в сферата на сигурността, ще се опитам да приобща и частния охранителна дейност(фирмите осъществяващи тази дейност) към субектите, имащи ангажимент по опазване на обществената сигурност, част от националната сигурност.

„Обществената сигурност е състояние, при което са защитени основните права и свободи на гражданите, гарантирана е личната им безопасност свобода и достойнство, както и имуществената им неприкосновеност, в резултат на което обществото и личността запазват и увеличават своето благосъстояние и се развиват”. Определението е взаймствано от „Концепцията за национална сигурност на Република България” (приета с Решение на 38-то НС от 16.04.1998, обн ДВ, бр. 46 от 1998), като от него са изключени интересите защитавани от държавата по охрана на държавните граници, териториалната цялост и независимост. Тази теза се потвърждава и от Законодателя, отразил развиващите се нови обществени отношения в Стратегия за национална сигурност на Република България (приета с Решение на НС от 25.02.2011, обн. ДВ, бр.19 от 08.03.2011), където се очертава по-широко разбиране на национална сигурност, като се извежда на предно място сигурността на гражданите. „Повече от всякога става очевидно, че крайният продукт и същинския смисъл на понятието „национална сигурност” е защитеността на отделния гражданин, неприкосновеността на неговата свобода и достойнство”. (чл. 3) Гражданите са не само потребители на системата за национална сигурност,

но и същевременно участват активно в нейното функциониране. Държавата осигурява възможната прозрачност на системата към гражданите и съдейства за развитието на капацитета на гражданското общество за осъществяване на дейности в интерес на националната сигурност.

Съобразено с обективните реалности Стратегията адаптира степенуването на приоритетите в политиката за сигурност и разширява социалният обхват на отговорностите, като прави опит да включи цялостния институционален потенциал на обществото в защита на сигурността, чрез прилагане на нови форми на взаимодействие между държавата, бизнеса и неправителствения сектор. В тази връзка чл. 111 от Стратегията изрично посочва, че службите за сигурност и обществен ред развиват сътрудничество с частните стопански субекти, гражданите и техните организации.

За да потърсим реалното място на частния охранителен бизнес в системата за сигурност е необходимо да разгледаме съвременните теории за сигурност, като започнем от историческото развитие на теориите за сигурността на света и продължим към теориите за индивидуална сигурност.

Един от най-модерните анализи на сигурността и рискът в контекста на общественото развитие е направен от проф. Петър Христов в книгата му „Метатеория на риска”.(С.2010,Албатрос) Амбициозната научна цел е насочена към обосноваване на модел за преорганизиране на съществуващото знание в обща картина на риска и сигурността, която да се използва за конструиране на универсален подход за анализ и контрол на риска, приложим в различни сфери на живота.

С оглед на социално - икономическото развитие на обществото Христов разглежда три теории за сигурност – Теологична, Прагматична и Рискова, като използва Парадигмата, като ефективен инструмент за изследване. Парадигмата е въведена като понятие през 20-те години на ХХ век от американския изследовател Т.Кун. Така той нарича съвкупността от основополагащи критерии и нагласи за разбиране, подбор и интерпретации на факти, за обобщаване и систематизация на съдържащата се в тях информация. В исторически план най – стара е *Теологичната парадигма на сигурността*. Античните хора са осъзнавали своята зависимост от природните и обществените сили, от степента на очовечаване на околната природна среда. Представите на древните хора за личната и обществената сигурност са се основавали на религиозната им вяра. На тази база теологичаната парадигма за сигурността извежда на първо място осъзнаването на факта за изключителната зависимост на отделния човек от природните и обществените сили. На второ място, парадигмата поставя разкриването на божествената същност на тази зависимост и на пътищата за постигане на съответствие с природните и обществените сили, които по презумпция са недостъпни за обикновените хора. Само елитът на обществото е призван да осъзнае и приеме независещите от хората, но реално

съществуващи изисквания. И на трето място, държавата е тази, която чрез правото и силата е предназначена да приложи съответствие между поведението на хората и изискванията на природните и обществените сили.

Теологичната парадигма господства хилядолетия, докато в края на XVI, началото на XVII век, се заражда съвременната наука. Тогава наблюдението и дедукцията, характерни за ранната епоха на научното познание, започват да отстъпват място на експериментирането и измерването, резултатите, от които не подлежат на съмнение. Започва процесът на обединяване на човешкото познание в една наука, чиито клонове са конкретните дисциплини. Развитието на производството и търговията, издигат на преден план в обществения живот ролята на частната собственост. Настъпва времето на *Прагматичната оценка на сигурността*.

Автономното съществуване на индивида, неговите лични права и свободи, включително свободата на предприемаческа дейност, в която печалбата е основният мотив на поведение са в основата на теориите за естественото право и идеологията на либерализма. Съвкупността от независими индивиди, конституира обществото в неговото естествено състояние, което чрез сключване на „Обществения договор“ се организира в държава. (Бенедикт Спиноза 1632 – 1677, (Grossman,Н,The beginnings of Capitalism and the new mass morality,2006, p.201-213)) Целта на държавата е да осигури обществения ред и сигурност.(Томас Хобс,1588-1679, (Гобс,Т.,Левиафан,Материя, форма и власт государства церковново и гражданско,Москва,1991)) Джон Лок (1632 -1704, (Локк,Дж,Два трактата о правлении,Москва,1988)) е още по – директен: държавата е нощна стража, функциите, на която са, когато индивидите спят да охранява техните лични свободи и имущество, а когато гражданите се събудат – те сами управляват своето имущество и свободи. (по Христов, Метатеория на риска, С.2010)

Във външно политически аспект прагматичната парадигма на сигурността се основава на възможността въръжените сили на държавата, да бъдат защитник и възпиращ фактор срещу заплахи и опасности.

Съвременната парадигма на сигурността е резултат от промишлената революция, от заплахите за ядрена и военна катастрофа, както и от всички деструктивни действия, които човекът в своята дейност оказва върху природата и обществото. *Рисковата парадигма на сигурността* е свързана с развитието на разбирането за сигурността като наука за взаимодействащи фактори на риска. Рискът заема толкова по-обширно място в едно общество и придобива толкова по-значим ефект върху публичното и личностното съзнание, колкото това общество е по-открито към бъдещето, колкото е по-стремителен темпът на исторически промени в него. Улрих Бек в своята книга „Световното рисково общество(С., 2002,с.11) определя риска като „модерния подход за предвиждане и контролиране на бъдещите последици от човешкото действие”.. Появява се новата наука –

управление на риска, овладяването на която е от съществено значение за управлението на новия световен ред.

Световен ред е понятие, с което се описва организацията (структурата, взаимовръзките и формата) на световната система от суверенни държави. Това понятие е една от най-общите характеристики на макромодела на човешкото общество, описващо установената в международната система организация и степента на наблюдаемост и управляемост на международните отношения. (Семерджиев, Цветан, Стратегическо ръководство и лидерство. Среда.С.2007, стр. 180)

В динамично променящия се свят и крайности от война до спокойствие и увереност в постоянния мир е изключително трудно да се открие връзката между световния ред и сигурността на една отделно взета нация или индивид. Семерджиев счита, че отсъствието на единен ефикасен механизъм за формиране и поддържане на общоприемлив световен ред не е позволило досега да се въведе единна система за колективна сигурност в международните отношения. Идеята за световен ред няма смисъл, ако съставните части на света не са сигурни. Националната сигурност и световния ред не могат да съществуват самостоятелно, а в глобалния свят сигурността на индивида се явява критерият за устойчивостта на националната сигурност.

Връзката национална сигурност – световен ред е с решаващо значение за всички държави, които се стремят да гарантират спокойствието и просперитета на своите граждани. Когато се говори за световен ред, трябва да се имат предвид интересите на цялата световна общност, като едновременно се държи сметка за безопасността на всяка една страна и на всеки един индивид.

Моделите на устойчив световен ред са исторически формирани организации на международната система за сигурност, които дават консенсусно решение на връзката между националната сигурност и световния ред. Цветан Семерджиев е използвал следната последователност в опита си да структурира световните метамодели: „Баланс на силите”, „Колективна сигурност”, „Световен федерализъм” и „Функционален подход”. Тази подредба не изчерпва съвременното многообразие от форми на организираност в международната система за сигурност, но дава достатъчно ясна представа за състоянието на научната мисъл и основата, върху която се изграждат знанията на експертните системи за вземане на решения в областта на националната сигурност.

Моделът „*Баланс на силите*” е схема на международната система за сигурност, която предлага едно възможно описание на динамиката на състоянието на света. Според нея множество независими държави, които понякога са в конфликт една с друга, се управляват в своите отношения от един централен оторизиран орган, който е в състояние да ръководи и контролира метасистемата. В

тази система държавите свободно определят своите собствени цели и политики, като разчитат на договор по между си за поддържане баланса на силите.

Моделът „*Колективна сигурност*” е проект за установяване на световен ред възникнал през XX век. При този модел сигурността на държавите се реализира според един специфичен план, или последователност от операции, за справяне с проблемите на световния ред. Теорията за колективната сигурност има предвид институционализирана организация за възпиране или осуетяване на агресия, възприемаща се като сила за гарантиране срещу атака от страна на която и да е от членуващите в системата държави срещу други. Тази организация трябва да бъде изградена с общите усилия на всички други, чието съдействие за създаването на всеобща, колективна защита е необходимо.

Моделът „*Световен федерализъм*” е сериозен конкурент на разглежданите по - горе системи за баланс на силите и колективната сигурност. За разлика от тях федералният подход към света се концентрира единствено върху проблема на световния ред. Той дава, не толкова надежди за защита на държавите, колкото чертае перспектива за тяхното редуцирани или попълване. Федерализмът разглежда световния ред и националната сигурност по - скоро нато конкуриращи се величини, отколкото като допълващи се и е модел, който предлага безкомпромисно поддържане на световния ред.

Моделът „*Функционален подход*” е плод на оригинална идея, чийто акцент е поставен върху развитието на мрежа от международни организации, разнообразни по големина и вид, като всяка от тях има свои изисквания за ефективно общо справяне с определен тип проблеми. Моделът предлага да се окаже помощ за преодоляване несъответствието на държавата, чрез създаване на международни организации, посредством които държавата може да изпълнява важни задачи. В това число се включват и организации призвани да опазват сигурността на обществата, естествен процес на разбиване на монопола на държавата в сферата на сигурността.

Разглежданите до тук модели на национална сигурност и световен ред не изчерпват темата, а я представят от гледна точка на научните теории за бъдещо развитие, базирано на анализи на настоящата политическа обстановка и предполагаемите тенденции, където сигурността вече не е ангажимент само на държавата, а отговорността се разпределя между организации и граждански субекти.

С навлизането на нови възгледи за изграждането на системите за сигурност, илюзорното удобство на „гравитационните” модели отстъпва пред новаторската, вероятностна концепция за „трислойната” система за сигурност.

В традиционните системи за сигурност винаги има ясен, централен източник на конфликт. Сега тези модели са неактуални, тъй като в днешния свят има няколко

равностойни източника на конфликт. Основният сред тях е фрагментирането и отслабването на потенциалите на държавната мощ в различните части на света. Използвайки тази мощ като класифициращ показател, експертите групират държавите в света в три слоя. (Семерджиев,Ц.,Стратегическо ръководство и лидерство.Среда,С.2007).

Първият слой ще се характеризира със стабилност, просперитет и многонационална интеграция. Рязкото спадане на склоността към насилие ще бъде основна съставна част на нравствената система на първия слой, поради рязкото повишаване на цената на човешкия живот. Употребата на сила ще се разглежда като инструмент за решаването на вътрешните проблеми само в краен случай. Ще има силен обществен натиск силовите дейности да се запазят високо ефективни, но ниски по себестойност. Стратегиите за сигурност ще акцентират върху предотвратяване на конфликтите и ще бъдат предимно отбранителни. Частната индустрия за сигурност ще има водеща роля в охраната на обществената сигурност.

Вторият слой ще се състои от държави, в които традиционното индустриално производство е основният двигател на общественото развитие. Вторият слой ще има цикли, през които представителната демокрация ще бъде заменена с някаква форма на фалшива демокрация или с пълен авторитаризъм. Промените към и от демокрация е вероятно да стават периодично и предимно по насилствен начин. Борбата за автономия и сепаратизъм ще са най - опасните предизвикателства към държавите от втория слой. На практика в този слой ще се формират някои от най - опасните предизвикателства към сигурността на бъдещия световен ред. Суверинитетът на държавите от този слой ще бъде приоритет в стратегиите им за националната сигурност. Това ще бъде и най - честият мотив за употребата на държавно контролирано насилие.

Третият слой ще бъде обхванат от икономическа стагнация, неуправляемост и насилие. „Сенчестите производства”, осигуряващи поминък и препитание на по - голямата част от населението ще бъдат съществена част от икономиката на този слой. Правителствата ще продължат да контролират официалните сектори на икономиката, но влиянието им ще е ограничено.

Третият слой ще преживява повтарящи се пристъпи на неуправляемост. Ефективността на държавата ще бъде минимална извън главните градове и пълната анархия ще бъде обща, а множество от сегашните държави ще се разпаднат. Ще се правят чести опити за демокрация, но почти винаги с неуспех. Ще има въоръжени сили, които ще действат под формата на въоръжени бригади, нередовни армии, лични армии на военни диктатори и терористични групи. Тези въоръжени сили ще имат ограничени възможности да водят поддържащи въоръжени операции.

Концепцията за трислойната глобална сигурност предвижда всеки слой да се съсредоточи върху специфични форми на конфликт и да изгражда въоръжените си

сили в съответствие с тях. Докато първият слой ще се характеризира с отрицание на насилието, а вторият слой – с неговото оправдание при известни условия и държавни интереси, то насилието в третия слой ще бъде иманентна част от ежедневието.

На основание правдоподобността на трислойните модели на международната сигурност, редица стратегии твърдят, че най-значимият източник на конфликт в бъдещата система за сигурност, няма да бъде традиционните войни между държави, а силовите борби между криминални картели, военизирани банди, частни армии, терористи, войски на етническа основа и бунтовници. Тероризмът, хаосът и безредиците, генерирани от разпадащата се държавност ще са основните заплахи за световния ред.

За противодействие на рушачия се вътрешен ред, системите за сигурност ще изпълняват ролята на държавна полиция, жандармерия или специални войски. Това ще предположи, че и системите за сигурност на световните суперсили биха изоставили общоприетите си мисии и ще се съсредоточат към опазване на вътрешния ред, борба с тероризма, поддържащи мира операции и хуманитарна помощ. В противовес на хаоса, системите за сигурност ще играят важна роля в транснационалните корпорации, осигуряващи въоръжени сили като стока и национална сигурност като услуга. Движението в тази насока вече има история и перспективи в бъдеще. В Африка, Азия и в други части на света редица корпорации предлагат услугите на бивши командоси или експерти, а много бивши разузнавачи работят в частни разузнавателни агенции. Частни охранителни фирми в Ирак и Афганистан провеждат военни операции или охраняват обществения ред в населени места или в стратегически обекти. Средствата, разходвани за наемане на частни компании се доближават, а в някои случаи и превишават бюджета на традиционните армии при участието им в конкретен конфликт. Тендецията за „приватизиране” на сигурността, появила се в третия слой, в недалечно бъдеще ще се превърне в обичайна практика за решаване на конфликти и в останалия свят.

Следващата теория разглежда понятието „сигурност” в аспекта на ситуирането ѝ в различни *равнища на осъществяване*. В своята книга “Равнища на сигурност” (Йончев, Д. Равнища на сигурност, С.2008) Димитър Йончев анализира категорията “сигурност”, базирайки се изцяло на пет нива на сигурност, като посочва, че това е „една от популярните систематизации на сигурността” и пояснява, че „това разделяне е, разбира се, условно, но то дава добра възможност да се обясни и да се възприеме сигурността в нейната сложност и всеобхватност”.

Схемата за нивата на сигурност е подробно разработена и от Николай Слатински в книгата му “Петте нива на сигурността”(София, Военно издателство, 2010). Тази схема съзнателно включва само най - съществените връзки и взаимоотношения, но преимуществото на нейната простота е, че е лесно разбираема и служи като добър помощен инструмент за онагледяване значението на

индивидуалната сигурност и от там и значението на субектите, които я осъществяват.

За нуждите на доклада ще разгледам петте нива на сигурност в ред, обратен на приетия от Слатински и Йончев, където индивидуалната сигурност ще бъде на върха на пирамидата, следвана в низходящ ред от сигурността на Групата от индивиди, сигурността на държавата, сигурността на Общността от държави и накрая от сигурност на Света.

Макар и подредени от първо до пето, тези нива не бива да се сравняват по значимост. Всяко от тях има свое специфично значение, в зависимост от характера на съответното общество и особено - за съвременните тенденции, цели и приоритети в обезпечаването на сигурността.

Първото ниво е сигурност на Света (на планетата) - т.е. обща, всеобща, глобална, универсална сигурност

През 1982 г. в своя доклад “Обща сигурност”, ръководената от Улоф Палме „Независима комисия по въпросите на разоръжаването и сигурността” към ООН първа разработва концепцията за обща сигурност (common security), съгласно която не може да има трайна сигурност, ако тя не бъде споделена от всички, и че обща сигурност може да бъде постигната само чрез сътрудничество, основано на принципите на равенството, справедливостта и реципрочността. (Commission on Global Governance, Our Global Neighbourhood, Report, 1994)

Второто ниво е сигурност на Общността от държави - т.е. колективна, коалиционна, общностна

За да бъде обект на изследване, Общността от държави трябва има някаква степен на вътрешно сцепление, консолидация и интегритет, породени от наличието на общи ценности, интереси, цели или на общи заплахи, опасности и страхове, на които трябва да се даде отговор.

Общността от държави може да се обособи по етнически признак, по религиозен признак по цивилизационен признак по териториален/регионален признак, по признак “материално състояние” (или БВП на глава от населението). Могат да се приведат и редица други форми на сдружаване на държави - двустранни и/или многостранни договори, алианси, пактове, коалиции, съюзи и др. Тези сдружения могат да бъдат и неформални, обединени около конкретни цели /напр Коалицията на желаещите в Ирак/.

В съвременната теория Бузан, Уевер и де Вилде въвеждат понятието “комплекс за сигурност” – регионално базиран, локално групиран “кълъстер” от държави. В техния класически смисъл, комплексите за сигурност служат за изследване на регионални подсистеми от държави и отчитат присъщите на региона особености, подчертаващи неговата известна автономност и уникалност.

Така че, “комплексът за сигурност” се дефинира като група от държави, чиито схващания и тревоги за сигурността са толкова тясно свързани, че проблемите на националната сигурност на всяка една от тях не могат да се анализират логично и разрешават отделно от проблемите на другите държави. (Buzan, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*, London, Boulder Co.: Lynne Rienner Publishers, 1998)

Друг референтен конструкт е въведеното от Карл Дойч понятие *security community*, т.е. общност за сигурност, предложено още през 1954 г. (Deutsch, Karl. *The Analysis of International Relations*, New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1968). Това е модел за интегрирана общност от държави, които са изключили силата от своите отношения и уреждат споровете си със средства различни от война

Третото ниво е сигурност на Държавата - традиционната, все по - често подценявана сигурност, оставаща свързана със защитата на изконни ценности: териториална цялост, суверенитет, независимост, свобода, конституционен и вътрешен ред. Една от водещите тенденции в международните отношения е „Сериозно отслабване на позициите на националната държава”. (Слатински, Н. *Националната сигурност – аспекти, анализи, алтернативи*, С., 2004, с.13–14). Националната държава вече не е главен и единствен притежател на информацията. Излизането на преден план на регионални интереси води до странни съчетания на интереси, когато региони в една държава са много по - близо и дори се кооперират с региони в други държави за действия или натиск срещу собствените си правителства. Засилва се влиянието на външни интереси върху вътрешните процеси. Обществото все по - рядко се самовъзприема като единен организъм с общи цели и приоритети.

Търсейки решение на проблемите съвременната държава разумно прехвърля правомощия и функции или нагоре по вертикала - към наднационални структури за интеграция и сигурност, или надолу - към регионални структури и органи за местно самоуправление, или по хоризонтала - към неправителствени организации и сдружения с идеална цел (Sheehan, Michael. *International Security: An Analytical Survey*, Boulder, London, Lynne Rienner Publishers, Inc., 2004, p. 179).

В съвременните международни конфликти държавите все по-тясно обвързват дейността си в публично - частно партньорство с частни компании. Ресурсите, които държавата заделя за цели и операции, свързани със сигурността или със съпътстващи я дейности и задачи и чрез “аутсорсинг” динамично увеличават ръста си. Обсегът от амбиции и възможности засяга всички сфери, от които държавата се изтегля и ги предоставя на частния бизнес - война с тероризма, вътрешна сигурност, ликвидация на щети при бедствия, аварии и катастрофи, мироподдържащи, спасителни и издирвателни операции, построяване на инфраструктура, болници, училища, мостове, охрана, патрулиране, разминироване, доставки за въоръжените сили, обучение на военни, полицаи и чиновници, почистване на реки и хранилища,

оказване на медицинска помощ, дори надзор и разпити на затворници, грижа за бежанци и хора, търсещи убежище, събиране и обработка на информация (Klein, Naomi. *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 2007, p.14-15). Това е търговска дейност, свързана със сигурността, която разширява своето влияние и участие както външнополитически, така и вътре в държавата, чрез придобиване на дейностите по обезпечаване на вътрешната сигурност.

“Ако глобалната индустрия за вътрешна сигурност беше икономически незначителна пред 2001 г., сега в нея се разпределят 200 млрд. долара” (Klein, Naomi. *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 2007, p. 14-15). Става дума за тенденция, при която държавата се освобождава от ключови функции, свързани със сигурността и ги прехвърля на частни корпорации. Държавната власт се превръща в разпределителен механизъм на финанси, привличащ частни и корпоративни интереси. През 2006 г. американските “частни войници” (частни наемници) в Ирак са повече отколкото военослужещите от всички останали държави от т.нар. “Коалиция на желязните” взети заедно. От 2015г. в Ирак остават само частни военни структури, а редовната армия се оттегля официално от конфликта. Целият бюджет на ООН за мироподдържащи операции за 2006–2007 г. възлиза на 5.25 млрд. долара и е около една четвърт от 20 млрд. долара, които частната компания „Halliburton” е сключила като контракти за изпълнение на задачи в Ирак(пак там,стр.14-15). Впоследствие войната в Афганистан още веднъж доказва, че частните производители на сигурност поемат все по – отговорни и мащабни задачи на полето на международните отношения.

Четвъртото ниво е сигурността на Групата от индивиди.

За да бъде обект на изследване, групата трябва има вътрешно сцепление, консолидация и интегритет, породени от наличието на общи ценности, интереси или цели; на общи потребности, нужди или желаниа, които да бъдат удовлетворени, на общи заплахи, опасности и страхове, на които трябва да се отговори - свойства и дефицити, които ù позволяват да се обособи и идентифицира като общност.

И както пише Харолд Айзакс: “Функционирането на основната групова идентичност е свързано най-решително с две ключови съставки от личността и жизнения опит на всеки индивид - чувството за принадлежност и степента на самоуважение” (Айзакс, Харолд Р. *Идоли на племето*, С.,1997,с.59) С други думи, Групата носи в себе си базисни материални и духовни ценности, култура, идентичност, памет, език, традиции и обичаи. Тяхното опазване и зачитането им е важен аспект на нейната сигурност.

В тази връзка и Сигурността на съвременните организации е базирана върху спазването на правила, гарантирани с дисциплинираща принуда. но и често

организациите имат осъзнато, целенасочено отношение към своята сигурност и тя е резултат от осъзнати усилия за постигне и поддържане на определено ниво на сигурност. (Йончев, Димитър. Равнища на сигурност, С., Издателство на НБУ, 2008, с. 116)

За целите на анализа можем да отграничим разбирането на Западното и Източното общество по отношението им към сигурността. В западното общество, като правило се смята, че една група от индивиди е в състояние на сигурност, когато всички индивиди са в състояние на сигурност. Тук водещата ценност е сигурността на индивида, докато сигурността на групата е следствие от индивидуалната сигурност на всичките нейни членове. Това на практика означава, че обществото е индивидуалистично – то поставя в центъра индивида. В източното разбиране е по-приемливо виждането, че един индивид е в състояние на сигурност, когато групата, на която той принадлежи е в състояние на сигурност. Водещата ценност тук е сигурността на групата, а сигурността на съставлящите я индивиди е само следствие от сигурността на групата. Видно е, че и при двете разбираня за обществена сигурност ключова роля играе сигурността на индивида.

Петото ниво е сигурност на индивида - сигурност на отделния човек, сигурност на личността, индивидуална, персонална, лична сигурност.

Сигурността на индивида все повече излиза на преден план, защото е пряко свързана с правото на живот, както и с другите основни човешки права и задължения, свободи и отговорности. Парадигмата за сигурността на човека, на отделния индивид се настани трайно в модерния политически и експертен дискурс. За първи път на най-високо ниво концепцията за човешката сигурност се появява през 1994 г. в Доклада за развитието на човека на ООН. В него са отбелязани два водещи аспекта на тази концепция: защитата от въздействието на трайно появяващи се заплахи като глад, болести и репресии; и защитата от внезапни и травмиращи сривове в ежедневието на живот на хората, в техните домове, на работните им места и в общностите.

Международната комисия за ненамеса и държавен суверенитет определя човешката сигурност като “сигурност за хората – тяхната физическа сигурност, икономическа сигурност и добро физическо състояние, защита на човешките им права и основни свободи” (Миалковски, Милан, Катарина Щърбац. Тероризмът срещу човешката сигурност//Военен журнал, 2008, №6, с.59–78).

Редица анализатори считат, че човешката сигурност се състои от: екологична, персонална и физическа сигурност; икономическа сигурност; социална сигурност, включваща "свобода от дискриминация на базата на възрастта, пола, етноса и социалния статус"; политическа сигурност; културна сигурност или "наборът от психологически ориентации на обществото, способстващи за запазване и засилване

на способността му да контролира несигурността и страха" (Paris, Roland. Human Security. London, England, 2004, p.253).

Според Димитър Йончев личната сигурност е резултат от съчетаването на трите компонента – “здравото тяло, подходящата среда и нужната степен на свобода”. Той смята, че: “Лична сигурност има онзи, който се радва на здравословни условия на живот, чиято среда на обитаване не поражда заплахи за физическото и психическото му здраве, има възможност да планира бъдещето си и притежава някаква общоприета степен на свобода, за да взема сам решенията за себе си” (Йончев, Димитър. Равнища на сигурност, С., Издателство на НБУ, 2008, с. 87-88)

Арнолд Уолфърс (Buzan, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde. Security: A New Framework for Analysis, London, Boulder Co.: Lynne Rienner Publishers, 1998, ъ.30) различава субективна и обективна сигурност, като обективната сигурност се свързва с отсъствието на заплаха, а субективната - с отсъствието на страх от заплаха.

При всички случаи сигурността на индивида притежава характера на вътрешна ценност и се реализира в индивидуалното съзнание. Характерно е, че тази ценност има универсален характер и се приема като фундаментална от всички хора, независимо от тяхната раса, националност, възраст, пол и социално положение (Христов, Петър. Метатеория на риска, С. 2010 г. стр. 175).

С изясняването на петте нива на сигурността, можем да поясним обхвата на Международната, Националната и обществената сигурност.

Първите три нива на сигурността - на света, на общността от държави и на държавата определят Международната сигурност. Нивата на сигурността на държавата, на групата от индивиди и индивида определят Националната сигурност. Нивата на сигурност на групата от индивиди и на индивида определят Обществената сигурност. Това е нивото, при което частната охранителна дейност играе съществена роля при защитата на правата и свободите.

Този подход за дефиниране на приложните полета на обществената, националната и международната сигурност има редица достойнства и предимства. Той съгласува важността за националната сигурност, с оглед сигурността на различните групи от индивиди, както и на самия индивид. Също така подходът е в съгласие със засилването на човешкото измерение на сигурността като елемент на националната сигурност. Подходът отразява възгледа, че държавите са основни, но вече не единствени актьори в пространството на сигурността както на националната, така и на международната сцена. Така построения обхват на сигурността, поставя на върха на пирамидата индивидуалната сигурност. Състоянието на сигурност на отделния човек е определящо при възприемането на обкръжаващия свят. Липсата на субективна увереност в личната сигурност,

обезмисля обективното състояние на сигурността в групов, национален или международен обхват.

От разгледаните дотук теории може да се изведе категорично заключение, че сигурността е ключова характеристика на съвременния свят. Без наличие на сигурност е невъзможен политически, икономически, социален или личен възход на обществата. Това налага и постоянно и адекватно осъвършенстване на системите за сигурност, както във външен, така и във вътрешен план. Като всяка система и системата за национална сигурност има своите субекти, обекти и предмет на регулация.

В системата за национална сигурност на Република България, на първо място, сред субектите регулиращи обществените отношения на сигурност на международно и национално ниво е Народното събрание (Стратегия за национална сигурност на Република България, чл.153, обн. ДВ. бр.19.2011). Това е органът, който приема закони, стратегии, доктрини и други ръководни документи, задаващи параметрите на националната сигурност. НС оценява състоянието на сигурността и изпълнението на задълженията на държавните институции по опазването ѝ. Дава препоръки към органите на държавна власт и управление, към органите за местно самоуправление и към гражданите и техните организации.

На следващо място определящи са правомощията на Президента на Републиката, като върховен главнокомандващ на въоръжените сили и ръководител на Консултативния съвет за национална сигурност. Този съвет формира политико-консултативното равнище в системата за национална сигурност, като постига широко обществено съгласие по проблемите на сигурността.

Изпълнението на политиката за национална сигурност се осъществява от органите на централната и териториалната изпълнителна власт. Органите на местното самоуправление и на местната власт и органите на съдебната власт допринасят съобразно своите компетенции за правилното функциониране на системата.

Министерският съвет внася всяка година до месец март тодишен отчет за състоянието на националната сигурност, а министрите, ръководителите на ведомства и областните управители носят отговорност за състоянието на системата за сигурност в сферата на своите компетенции.

Според Стратегията за национална сигурност, съществен субект в системата, се явава Съвета по сигурността при Министерския съвет. Той е консултативен и координиращ орган, който предлага решения за определяне на стратегическите задачи на изпълнителните органи, предлага решения за управление при кризи и съгласува планирането на ресурсите за постигане на синергичен ефект при тяхното използване.

Изпълнителните органи за реално действие по превенция и защита на системата за национална сигурност, функционално се делят на служби за сигурност и служби за обществен ред.

Понастоящем службите за сигурност в страната, съгласно закона за защита на класифицирана информация (ЗЗКИ, обн. ДВ. бр. 45, 2002, параграф 1, ал. 1) са Национална разузнавателна служба, Служба „Военна информация“ към Министерство на отбраната, Даржавна агенция „Национална сигурност“, Даржавна агенция „Технически операции“ и Национална служба за охрана. Задача на тези служби е да осъществяват разузнавателна и контраразузнавателна дейност.

Водещият субект сред службите за обществен ред е Министерство на вътрешните работи, съобразно дейността на съставлящите го дирекции. Съгласно чл. 2. ал. 1 от ЗМВР (Обн. ДВ. бр. 17 от 24 Февруари 2006) Министерството на вътрешните работи е администрация с йерархичен характер и централизъм в управлението, чиято дейност е насочена към защита на правата и свободите на гражданите, националната сигурност и обществения ред. Основните задачи на министерството са определени в чл. 6 от устройствения закон, както следва: защита на националната сигурност; противодействие на престъпността и опазване на обществения ред; защита на правата и свободите на гражданите и опазване на техните живот, здраве и имущество; осигуряване на разследване на престъпления; защита при бедствия; осигуряване на пожарна безопасност, извършване на пожарогасителна и спасителна дейност при пожари и извънредни ситуации; граничен контрол и охрана на държавната граница; защита от тероризъм;

Прави впечатление, че законодателят е посочил като първа задача защита на националната сигурност и впоследствие е детайлизирал понятието, като е посочил действията извършвани от МВР насочени предимно към осигуряването на така наречената „индивидуална сигурност“, разгледана по - горе в анализа на системите за сигурност.

Задачите изпълнявани от МВР покриват в пълна степен понятието „защита на обществената сигурност“ - състояние, при което са защитени основните права и свободи на гражданите, гарантирана е личната им безопасност, свобода и достойнство, както и имуществената им неприкосновеност, в резултат на което обществото и нацията запазват и увеличават своето благосъстояние и се развиват.

В частност, функции по защита на обществения ред изпълнява и служба „Военна полиция“ към Министерство на отбраната, но по отношения на лица и събития, свързани с функционирането на въоръжените сили на страната и контингенти и мисии зад граница.

Другият основен субект по защита на обществената сигурност, част от националната сигурност се явява частният охранителен бизнес. Частната индустрия за сигурност не е служба за обществен ред, защото не е държавен орган и не е

подчинен на бюджетна и административна дисциплина, но е субект на обществената сигурност, защото функционалната му насоченост е само и единствено защита на личността и имуществото.

Частната охранителна дейност е дейност по охрана на обекти, на мероприятия и на лица, и на техни права и законни интереси от противоправни посегателства.(чл. 2 от Закона за частната охранителна дейност, Обн. ДВ. бр.15 от 24 Февруари 2004). По реда на този закон, частните охранителни субекти извършват следните видове дейности: лична охрана на физически лица; охрана на имуществото на физически или юридически лица; охрана на мероприятия; охрана на ценни пратки и товари; самоохрана на имущество на търговци или юридически лица.

Анализът на тази дейност е категоричен, това е дейност по защита на основните права и свободи на гражданите, по гарантиране на личната им безопасност, свобода и достойнство, както и по защита на имуществената им неприкосновенност. Можем да стигнем и още по-далеч в наблюдението си, като посочим, че частният охранителен бизнес не защитава единствено собствеността на физически и юридически лица, а също и собственост и имуществени интереси на държавата и общините.

Тук е мястото да посоча няколко примера за мястото и значението на частната индустрия за сигурност:

11 септември 2001г. – отвлечени от терористи самолети на гражданската авиация, в самоубийствен атентат, удрят сгради в Ню Йорк и Вашингтон, в резултат, на което загиват 2974 души.

23 октомври 2002г. – Москва, терористи взимат заложници в театър „Дубровка”. След развързката са преброени 129 цивилни жертви и неизвестен брой терористи.

01 септември 2004г. – гр. Беслан, Северна Осетия - терористи завземат училище. Финалният шурм на спецчастите слага край на заложническата драма с трагичен резултат от 344 жертви, от тях 186 деца.

23 март 2011г. – банков обир в гр. Сливен, взети заложници, тежко прострелян охранител.

18 юни 2012г. – гр. Бургас, летище Сарафово, терористичен акт срещу еврейски туристи, 7 убити и 35 ранени.

21 септември 2013г. – Найроби, Сомалия, терористи атакуват местен търговски център, 39 убити, сред тях и охранителите на сградата и 150 ранени.

10 януари 2014г. – София, банков обир в центъра на града, двама пострадали охранители и открадната крупна сума пари.

Общото между изброените случаи е, че това са тежки престъпления, извършени от добре организирани терористични групи или от криминални престъпници, с висока обществена опасност, чиито действия имат трайни последици за обществото.

Съществува и още нещо характерно в посочените случаи, нещо, което е от особена важност при съвременното развитие на процесите по опазване на националната и обществената сигурност. Това е мястото и ролята на частните охранителни структури по време на осъществяването на престъпните деяния. При всеки един от посочените случаи терористите са преодоляли, в някаква степен, изтрадената системата от защитни мерки, част от които поверени на частни изпълнители на услуги за сигурност.

Било ли е възможно частната наземна сигурност на летищата в САЩ да предотврати качването на борда на пластмасови ножове, или пък охранителите в Беслан или Москва своевременно да са започнали евакуация на гражданите? Положили ли са необходимите усилия банковите охранители в София да предотвратят обира? Въпроси, на които анализът на конкретната обстановка, може би дава реален отговор, но не това е целта на настоящия анализ.

Важният извод от събитията е, че при съвременната система за обществена сигурност, частната индустрия е пряк и непосредствен защитник на живота, правата и интересите на гражданите. Няма сфера в икономическия или социален живот на обществото, в която сигурността на процесите да не е поверена, изцяло или частично, на частни структури за сигурност.

Днес охранителните фирми предлагат услугите си при опазване на обществени сгради, масови мероприятия, обекти на критичната инфраструктура, летища и въздухоплавателни средства, обекти на отбранителната индустрия и държавния резерв. Частни гардове охраняват персонално особено важни лица, всякакъв вид наземни и водни транспортни средства, извършват куриерска и инкасова дейност. Като пример, може да се посочи информация от сайта „ M24.ru”, според който всички спирки, подходи и прилежащи територии около станциите на московското метро от началото на 2014 година се охраняват от частни охранителни фирми, като за период от 1 година това ще струва около 700 милиона рубли на градския бюджет.

В държавите с напреднала регулация, фирми охраняват затвори, затворници под домашен арест и наблюдение по пробация, издирват избягали или укриващи се лица. В зоните с военни или граждански конфликти, частни армии провеждат военни или мироопазващи операции. През 2015г. САЩ са предали сигурността на Афганистан изцяло в отговорност на частни компании. Нещо повече, в глобален мащаб, съгласно данни на Центъра за стратегически и международни изследвания, през 2011 година министерството на отбраната на САЩ е отделило за контракти \$375 милиарда, в сравнение с \$163 милиарда през 2000 година.

Дори и всемогъщата Американска Агенция за национална сигурност се ползва от услугите на търговски структури. По данни на агенция „Ройтерс“ от декември 2013 г. АНС е сключила таен договор за 10 млн. долара с компютърната фирма за сигурност RSA, която да ѝ помага в шпионажа.

Жители на един от най-големите градове в САЩ са заменили полицията с частна охрана. С население от над 2 100 000 души, Хюстън е четвъртият по големина град в САЩ и най-големият в Тексас. Жителите на един от кварталите в града, с близо 5500 жилища, са наели частна охранителна фирма, която да патрулира по улиците и да опазва имуществото на населението /security.bg/.

Видеокадри от последните събития в Украйна, разкриха присъствието на бойци от „Блекуотър Ю Ес Ей“ в украинския град Донецк на границата с Русия, съобщава агенция „Крос“. Блекуотър е една от най-големите частни фирми за военни наемници и е финансирана от Държавния департамент на САЩ. Нейните контрактори станаха изключително популярни заради активното си участие в Ирак.

От март 2014 г. и българска фирма има принос към развитието на теорията за частните охранителни услуги. В с. Драгомир, Пловдивска област, охранителите, освен опазване на имущество и реакция на алармени сигнали, извършват и социални дейности в помощ на населението, като пазаруване и придружаване до доктор на възрастни хора и инвалиди, градинарски услуги и др. /security.bg/.

През 2016 г. частният охранителен бизнес в България е извършвал охрана, всъщност реална дейност по превенция на престъпността, на над 250 000 обекта на територията на страната, в това число 2500 училища, стотици детски градини, над 230 общини, 51 университета, 329 болнични заведения. Голяма част от обектите са елементи от критичната инфраструктура на страната и тяхната сигурност е от значение за националната сигурност. Предотвратени са над 23 000 инцидента и са задържани и предадени на МВР десетки извършители на криминални прояви.

От 2014 г. и първите официално организирани български охранители поеха задачи по охрана на обекти в Ирак и Афганистан.

По данни на Главна дирекция „Национална полиция“ – МВР, към 31.12.2016 г. броят на заетите лица в охранителната дейност е 77 704 /за сравнение в този период МВР наброява около 55 000 служители и е в процес на оптимизация/. В това число не влизат частните дружества за противопожарна охрана и защита на населението от бедствия и аварии.

В национален мащаб развиват дейност 2200 охранителни фирми, а над 700 юридически лица притежават лиценз за самоохрана, от които 400 публични институции /дори Министерство на отбраната използва фирма за самоохрана/.

Годишният оборот в охранителната дейност за 2016 г. е в порядъка на 600 200 000 лева (по данни на Националния статистически институт, www.nsi.bg/). За

сравнение, бюджетът на МВР за 2013 г. по програма „Противодействие на престъпността и опазване на обществения ред и превенция” е в размер на 705 544 000 лева.(www.mvr.bg)

Посочените данни убедително нареждат частната охранителна дейност до МВР в дейността по противодействие на престъпността и опазване на обществения ред, както и в защита на правата и свободите на гражданите и опазване на техните живот, здраве и имущество. Изхождайки от световните тенденции в правоохраната и политиката на икономии на бюджетни средства на страната, в кратки срокове можем да очакваме увеличаване на дела на частната охранителна дейност, за сметка на бюджетната ангажираност. Оттеглянето на МВР от дейността по охрана с технически средства на частни лица през 2013-2014 г. е потвърждение на очакваната тенденция. Нещо повече, развитието на техническия потенциал на държавните субекти за сигурност е неизбежно обвързан с бюджетни зависимости и обществен консенсус по разходването им, докато частната инициатива и острата конкуренция в охранителния бранш, стимулират внедряването на нови технологии и революционни методи за охрана и корпоративно разузнаване.

В резултат на посочените примери и от анализа на съвременната дейност на фирмите за сигурност, с основание може да се обоснове извода, че частният охранителен бизнес вече е основен субект в защитата на обществената сигурност, част от националната сигурност.

Осъзнавайки значимостта на частната индустрия, през месец юни 2014г. МВР официално призна частната охранителна индустрия за равноправен партньор в дейността по защита на обществената сигурност. Беше подписан Меморандум за сътрудничество между МВР и асоциации на частни охранителни фирми, който задава рамката и очертава обхвата на бъдещото сътрудничество между МВР и частния сектор. Меморандума посочи в няколко основни аспекта бъдещото сътрудничество – изграждане и развитие на ефективна комуникация между МВР и частните охранителни фирми; обмен на информация; съвместни действия за разкриване, предотвратяване и пресичане на престъпления, както и съвместна дейност по промяна на нормативните документи за регулиране на дейността в този сектор. Документът е една много важна първа стъпка, която регулира съвместното използване на „потенциалът и на МВР и на всички, които работят в областта на частната охранителна дейност в полза на обществото” (www.mbr.bg).

Изложените до тук глобални теории за сигурността и анализа на съществуващите понастоящем обществено - икономически отношения в сектор сигурност, дават основание да се твърди, че в недалечно бъдеще частният охранителен бизнес ще играе изключително важна роля при опазване на обществената сигурност и ще докаже себе си като равнопоставен субект на националната сигурност.

Нарастващата отговорност на частните услуги за сигурност налагат и адекватна нормативна регулация. ЗЧОД от 2004 г. се явява общо ръководство по организация на охранителната дейност с рамкирани задължения и отговорности на фирмите. В закона изцяло липсват изисквания или насоки за подготовката на служителите. Посочения минимален праг на знания и умения не отговаря на завишените очаквания към дейността. Основно образование и 40 часов дистанционен курс на обучение по програма за охранители е крайно недостатъчно изискване, особено при охрана на масови мероприятия, персонална охрана или транспорт на ценни пратки и товари.

Обучението на охранителите и ръководителите на охранителна дейност се осъществява в Центрове за професионално обучение. (съгл. чл.42,т.2 от Закона за професионалното образование и обучение, обн. ДВ. бр.68 от 30 Юли 1999,изм.)

По данни на Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО) , в момента в страната функционират повече от 2000 Центъра на професионално обучение (ЦПО). Предвидени са три форми на обучение – редовна, вечерна и дистанционна.

През 2011 – 2012 г. в страната са обучени малко повече от 20 хил. охранители, в предимно предпочитаната дистанционна форма на обучение. През 2013 – 2014 г. преминалите първоначалното обучение надвишават 15 хиляди, като предпочитана е дистанционната форма на обучение. (www.navet.government.bg)

Самите Центрове за професионална подготовка са частни структури, с ясна бизнес ориентация. Водещият интерес на ръководителите на тези центрове е набиране на голям брой обучаващи се и формиране на максимална печалба. Използваната дистанционна форма на обучение не дава възможност за реални проверки от НАПОО и контрол нивото на подготовка на обучаващите се.

От проведено интервю сред близо 100 охранители от три водещи фирми в страната е установено, че 48% от тях не знаят дали притежават удостоверение за първоначална подготовка, а от останалите 52% - две трети не знаеха от кой център за професионално образование и обучение е тяхното удостоверение, което е ярко доказателство за фиктивната подготовка на обучаващите се. Най-често Сертификатите за успешно преминало обучение по Програма „Минимум” се издават служебно от ЦПО към самите охранителни фирми и реално обучение не се провежда (изследването е проведено от автора през 2015 г.).

Дори и в редките случаи на ефективно проведено обучение, предвидените 40 часа се явяват крайно недостатъчно за качествена подготовка, особено при изпълнение на охранителни задачи в потенциално рискови обекти.

Посочените данни ясно очертават негативната тенденция в системата за подготовка на охранителите, резултат от несъвършената правна регулация на отношенията. При започване на работа охранителният състав е с почти нулева

компетентност. Натрупването на практически знания в хода на упражняване на професията, донякъде компенсират липсата на първоначална подготовка, но това, разбира се, не е достатъчно, за да се взимат адекватни решения в рискови ситуации и състояния на стрес. Дори добре обучените и тренирани служители на специалните подразделения на МВР допускат грешки в рискова обстановка, а какво може да се очаква от охранители, получили лиценза си за 40 учебни часа, дори и реално проведени.

Текущото на кадри в индустрията за сигурност е с голям интензитет и малка част от заетите упражняват дейността в срокове, даващи възможност за допълнително обучение и професионално усъвършенстване.

Изводът е категоричен - обучението на заетите служители в охранителната индустрия не отговаря на съвременните изисквания и завишени отговорности към професията. Нивото на компетентност на новонозначените служители е тревожно ниско и представлява реален риск за сигурността на обществото.

Създаването на съвременна нормативна уредба е от ключово значение за постигане на оптимална обществена сигурност. Крайно наложително е ресорните държавните органи, бизнеса и научната общност да произведат законодателство, което ясно да регулира обществените отношения в частно охранителната дейност – отговорности, правомощия, комуникация и взаимодействие, задачи и перспективи на развитие.

Единствено синергията от потенциала на държавните органи, активността на гражданското общество и професионализма на частния охранителен бизнес, могат да гарантират оптималната обществена сигурност, част от националната сигурност на страната.

Използвана литература:

- Айзакс, Харолд Р. Идоли на племето, С., 1997,
Гоббс, Т., Левиафан, Материя, форма и власт государства церковново и гражданско, Москва, 1991,
Димитров, Д., Карасимеонов, Г., Георгиев, Ж., Стоянов, А. Човешката сигурност в България – 1997, С. 1998,
Йончев, Д. Равнища на сигурност, С. 2008,
Кастелс, Мануел. Информационната епоха: икономика, общество и култура. Том 2: Силата на идентичността, С., 2006,
Локк, Дж., Два трактата о правлении, Москва, 1988,
Миалковски, Милан, Катарина Щърбац. Тероризмът срещу човешката сигурност // Военен журнал, 2008,
Низбет, Робърт. Стремезът към общност, С. 1992,
Семерджиев, Цв. Стратегическо ръководство и лидерство. Среда. С. 2007,
Слатински, Н. Националната сигурност – аспекти, анализи, алтернативи, С., 2004,
Слатински, Н. “Петте нива на сигурността” С. 2010,
Стойчев, Стойчо. Политика за сигурност и отбрана - някои теоретични положения. Военен журнал, бр. 2, 1999,
Улрих Бек „Световното рисково общество, С., 2002,

Херцог, Роман. Държавата през ранните времена, С.,1997,
Христов,Петър, Метатеория на риска.С.2010,
Buzan, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde. Security: A New Framework for Analysis, London, 1998,
Commission on Global Governance, Our Global Neighbourhood, Report, 1994,
Grossman,Н,The beginnings of Capitalism and the new mass morality,2006,
Deutsch, Karl. The Analysis of International Relations, New Jersey,1968,
Deutsch, Karl. The Analysis of International Relations, Foundation of Modern Political Science Series, Englewood Cliffs, New Jersey,1968,
Klein, Naomi. The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism, New York, 2007,
Michael E. Brown, Owen R. Coté Jr., Sean M. Lynn-Jones, Steven E. Miller (ed.), New Global Dangers. Changing Dimensions of International Security, London, 2004,
Paris, Roland. Human Security. Paradigm Shift or Hot Air,
Sheehan, Michael. International Security: An Analytical Survey, Boulder, London,2004,
Концепция за национална сигурност на Република България, обн. ДВ бр. 46 от 22.04.1998, отм,
Стратегията за национална сигурност на Република България, обн. ДВ, бр.19 от 08.03.2011,
Закон за защита на класифицираната информация,обн.ДВ.бр.45,2002,
Закон за Министерството на вътрешните работи, обн. ДВ. бр.17,2006,
Закона за частната охранителна дейност, обн. ДВ. бр.15,2004,
www.nsi.bg
www.mvr.bg
<http://security.bg>,
<http://www.unece.org/env/esd/strategytext/strategyinBulgarian.>,
http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/publications/briefing_papers/
[http:// M24.ru](http://M24.ru).

За контакти:

автор: Д-р Ангел Тянков Тянков,
Председател на Управителния съвет на „Съюз на фирмите за охрана и сигурност”,
Тел. 0888 755681, ел. поща: angel.t.tyankov@gmail.com

Оперативната самостоятелност в оперативно - издирвателната дейност на службите от сектора за сигурност при противодействие на престъпността

Велина Маринова-Йорданова

Анотация: В доклада се поставят въпроси, свързани с основните принципи, цели и задачи на оперативно-издирвателната дейност (ОИД) в борбата с престъпността и защита на националната сигурност, разгледани през фокуса на оперативната самостоятелност. Авторът не се ограничава в представяне на същността и понятийния апарат на ОИД, но посочва връзката ѝ с административно-процесуалната дейност и възможностите пред оперативния състав за вземане на оптимални и ефективни решения по конкретен казус. В доклада се акцентира върху начините за оптимизиране на ОИД, с което да се подобри качеството на работа в борбата с престъпността, опазване на обществения ред и защита на националната сигурност.

Ключови думи: оперативно-издирвателна дейност, оперативна самостоятелност, дискреция, оперативно-издирвателни мероприятия, противодействие на престъпността

Key words: criminal/police intelligence, discretionary decision, operational intelligence activities, countering crime

Една от основните задачи, които всяка държава решава, е борбата с престъпността, осигуряване на обществения ред и защитата на националната си сигурност. Тези функции се изпълняват от различните специализирани държавни органи, в рамките на обособените правови механизми за борба с престъпните прояви и заплахите за сигурността, позволяващи тяхното предотвратяване, пресичане и своевременно им разкриване. Това се осъществява посредством механизмите и формите на оперативно-издирвателната дейност (ОИД), която съпътства целия процес на разследване на престъпленията и предотвратяване на заплахите за сигурността, и се явява основна част от наказателно-правната политика на държавата.

Историята на обществото в борбата с престъпността, нарушенията на обществения ред и заплахите за сигурността показват, че ранното предотвратяване, пресичане и разкриване на престъпленията и противоправните деяния чрез използването на наказателно-процесуалните методи не винаги е било достатъчно, а в много случаи е било необходимо прилагането и на други методи и средства. За специализираните органи е важно да знаят не само как протича разследването на вече извършеното престъпление, но и да установят контрол над цялостното развитие на криминалните явления и процеси. Активното въздействие, което престъпността оказва на правоохранителните органи, прави все по-трудно нейното противодействие чрез традиционните методи и форми. Поради това ролята на ОИД в процеса на разследване и разкриване на престъпленията и издирването на виновните лица все повече нараства.

От друга страна, социалната потребност на обществото да осигури собствената си безопасност, предполага използването на специфични методи и средства от службите за сигурност и обществен ред, чрез които се събира и анализира информация, което води до вземането на решения, които биха повлияли на обстановката в дадена страна. Проучването на сложната система от функции на държавните органи открива, че ОИД има тази способност да защити обществото от незаконни атаки, да ги предотврати и разкрие, когато класическите методи за разследване са неефективни. Така всеки един от тези органи, действайки в рамките на своята компетентност, трябва да използва механизмите на ОИД в качеството ѝ на основен, ефективен държавно-правов механизъм за борба с криминалните явления и заплахи за сигурността, при строгото спазване на законността.

В този си смисъл ОИД трябва да се разбира като комплексна дейност, включваща процеса по прилагане на гласни и негласни способности и средства, допринасящ за установяване факта на извършеното противоправно деяние и разкриването на неговите извършители. По своята същност ОИД е извънпроцесуална дейност, тъй като не се регламентира чрез нормите на наказателното производство. Но това не означава, че това е незаконна или неправомерна дейност. На нея трябва да се гледа като на дейност, имаща благоприятно въздействие върху процеса на доказването в наказателния процес. Данните, които ОИД установява, на практика нямат доказателствена стойност, а трябва да се легализират с помощта на процесуалните способности и средства на наказателното производство. От друга страна, като всяка дейност, така и ОИД е вид занятие, труд и следователно може да се разглежда като вид социална дейност, извършвана от компетентни държавни органи, насочена към изпълнението на полезни задачи и функции. От професионална гледна точка това е вид *държавна издирвателна дейност*, чието съдържание включва система от гласно или негласно законово осъществени актове на нейните участници, за постигане на целите и решаване на задачите, предвидени в нея.

Друга характерна черта на ОИД като разновидност на правоохранителната функция на държавата е, че изпълнението на широкия спектър от нейните задачи е невъзможно да се осъществи без участието на държавата. Това може да стане само чрез изграждането на строга система от упълномощени органи (служби), действащи от името на държавата посредством специфични методи и средства и санкционирани от конкретни законови норми. Тук трябва да отчетем мястото, което структурите, на които е възложено по закон изпълнението на тази дейност, заемат в този процес. Това са държавни органи, които могат да осъществяват ОИД и да провеждат съответните оперативно-издирвателни мероприятия (ОИМ), съгласно действащото законодателство. За целта в тези структури има обособени специални звена или оперативно-издирвателни служби, чиято основна дейност е насочена срещу разкриването, предотвратяването и пресичането на престъпления и

нарушения, свързани с националната сигурност и обществен ред и заплахите над сигурността. Без тях ОИД не може да изпълни основната си роля – защита от престъпни посегателства на живота и здравето на гражданите, техните права и свободи, обществото и държавата от заплахи, и от друга страна да въздейства на лицата, извършващи престъпления, засягащи националната сигурност, общественият ред и собствеността на гражданите и държавата.

Така **главната цел на ОИД** трябва да се търси в достигането на ефективен резултат в борбата срещу престъпността и заплахите за сигурността и общественият ред. В тази насока трябва да бъдат и действията на длъжностните лица, на лицата, оказващи доброволно сътрудничество и на другите участници в ОИД.

Най-ефективно целта на ОИД може да се постигне чрез реализирането на **нейните задачи**, формулирани най-общо в действащото законодателство като: предотвратяване, пресичане и разкриване на престъпления, нарушения на обществения ред и заплахи за националната сигурност; идентифициране и издирване на лица, извършили или подготвящи извършването на престъпления или укриващи се от органите на наказателното производство; издирване на предмети и вещи от значение за наказателния процес и др. От своя страна, задачите и целите на ОИД намират своето материализиране чрез правните основания за извършване на дейността, които са в регламентите на действащото законодателство. Законодателят е формулирал, че **основанията** за извършването на ОИД са при: подготвени, извършващи се или довършени престъпления, заплахи за националната сигурност и нарушения на обществения ред, укриващи се лица от различни категории, по искане на други държавни органи или други държави и международни организации, по силата на международни договори и споразумения.

При разглеждане на същността на ОИД от съществено значение е нейната *социална роля*, тъй като основно правило е дейността да се осъществява в съответствие с Конституцията и законите, и е предназначена чрез функциите на правото, да защитава отделният човек, обществото, различните видове собственост (частна и държавна) и държавата като цяло от всякакъв вид престъпни посегателства. Ето защо ОИД, погледната през призмата на социално-правната система, зависи от състоянието на обществото като цяло. Оперативно-издирвателната политика е основен компонент от политиката на държавата в областта на ОИД и същевременно е неразделна част от наказателно-правната политика за въздействие върху престъпността.

Осъществяването на ОИД е немислимо без законодателното ѝ регламентиране. Законодателната уредба е тази, която регулира ОИД и позволява да се спазват нейните основни принципи, които могат да се групират най-общо в две основни групи:

- т.нар. *общоправни принципи*, към които се отнасят: законност; единоначалие (отчетност и контрол на висшестоящите органи на държавната власт); надпартийността и равенството на гражданите пред закона;

- т.нар. *отраслови принципи*, към които се отнасят: разпределението и фиксирането на правомощията във всяка една сфера на ОИД; координацията и взаимодействието; конспиративността при използването на гласните и негласни методи и средства; сътрудничеството с гражданите; персоналната отговорност на длъжностните лица; оперативната самостоятелност при изпълнение на служебните задължения и др.

Сред принципите на ОИД важно място заемат *персоналната отговорност*, която длъжностните лица носят при нейното осъществяване. За гарантиране на Конституцията, в ОИД е заложен *принципът на зачитане и гарантиране* на правата и свободите на гражданите и тяхното достойнство. Тези права и свободи могат да бъдат нарушаване само в предвидените от закона начини и ред, и в съответствие с Конституцията.

Принципът за *законност* произтича от Конституцията, което предполага, че цялата дейност на оперативно-издирвателните органи се извършва при строгото спазване на законите. Също така, ОИД няма да отговаря пълно на изискванията за законност, ако не е съобразена с теорията на наказателния процес. ОИД обикновено предшества образуването на наказателното производство или се извършва едновременно с разследването. Получената в резултат на нея информация съдържа данни за предмета на престъплението, за лицата, участвали в извършването му, за свидетелите-очевидци и пр. Въпреки, че тези данни веднага не могат да се квалифицират като доказателства, те дават първоначална информация и насоки за последващото събиране и приобщаване на годни доказателствени средства по реда, предвидени в наказателно-процесуалните норми. Това осигурява бързината, пълнотата и обективността на разследването. Не на последно място трябва да се отбележи, че спазването на действащите законови и подзаконови нормативни актове трябва да е съобразено с изискването за равенство на всички граждани пред закона.

Може да се приеме, че дейността на оперативно-издирвателните органи се развива въз основа и в изпълнение на закона. В някои случаи поведението на органите пряко се диктува от правните норми, а в други случаи само са очертани насоките на дейността чрез създадена правна рамка, в която органът разполага с избор на варианти, с възможности за преценка и съобразяване с особеностите на конкретен случай.

В дейността на оперативно-издирвателните органи особено значение трябва да се отдава на правилното разбиране за **законност, оперативна самостоятелност и целесъобразност**. При изпълнение на основните си задължения, оперативно-

издирвателните органи извършват значителна правоприлагаща дейност. Тя се осъществява чрез *оперативно изпълнителна* и *юрисдикционна* форми.

При двете форми оперативните органи могат да действат или в условията на *обвързана компетентност*, или имат т.нар. **оперативна самостоятелност**. Това понятие е въведено у нас от акад. П. Стайнов през 1960 г. и е равнозначно на употребяваните в западната литература понятия „дискреционна власт“ и „свободно усмотрение“. Също така *оперативната самостоятелност* е разбираана и като свобода на преценката и на избора на средства и начини за властническо действие в рамка, определена от закона, представена на един специализиран орган при изпълнение на задачите му.

Но има случаи когато правната норма не предоставя такива възможности на органа и го задължава да действа по един точно определен начин. Когато възможното законосъобразно решение е само едно и органът не разполага с избор между юридически равностойни варианти, компетентността му се нарича *обвързана*. При **обвързаната компетентност** правната норма насочва категорично само към едно определено решение, което органът трябва да вземе при наличието на предпоставките, предвидени от закона. В тези случаи органите нямат възможност за преценка и съобразяване на поведението си с конкретния случай. Съществува известен автоматизъм в съотношението закон – действие. Липсва творческото начало и отчитането на конкретната обстановка. При наличието на нормативно предвидените предпоставки поведението на органа е точно определено и той не може да не извърши предписаното му от закона действие. Неговото поведение е „обвързано“ от закона, който точно е определил условията и реакцията на дейността му. Обвързаната компетентност не се отнася до всички правомощия на съответния орган, а е само по отношение на определени негови актове и действия, поради което понятието *обвързана компетентност* се приема условно. Един и същ орган в зависимост от законовите разпоредби може да взема решение по едни въпроси от своята компетентност в условията на оперативна самостоятелност, а в други случаи да действа в условията на обвързана компетентност.

Така разглеждайки действията на органите в условията на обвързана компетентност следва да се отбележи, че те следва стриктно да изпълняват правната норма, прилагайки директно нейната диспозиция. Тук решението се основава само на закона и събраните доказателства и в тези случаи важно място играе вътрешното убеждение на органа, което следва да се взема в пълна независимост при решаването на конкретния казус. От друга страна *оперативната самостоятелност* предоставя възможността органа да избира измежду няколко (най-малко две) решения, всяко от които е в еднаква степен законосъобразно, но в различна степен целесъобразно.

Оперативната самостоятелност и обвързаната компетентност се определят още при установяване на правомощия на органа. Тези правомощия са възложени на

органа в рамките на съответната компетентност, като е включено и съдържанието на овластяването на органа, а именно каква точно власт има и при какви условия я прилага. И докато при оперативната самостоятелност условията на поведение на органа са дадени много по-общо в компетентността му, при обвързаната компетентност условията и моделът за осъществяване на правомощията на органа са стриктно установени и той се явява изпълнител на общото нормативно разпореждане спрямо отделни казуси.

Допускайки, че ОИД представлява съвкупност от целенасочени действия, които се извършват в съответствие с конкретно възникнал проблем и при конкретна ситуация, оперативно-издирвателните органи имат в по-голяма или по-малка степен свобода при избора на поведение или действие, която може да е ограничена или пълна. Но действайки в хипотезата на оперативна самостоятелност, която е правнорегулирана дейност, органите са длъжни да намират най-целесъобразното и най-полезно решение на дадения казус. И тъй като в правото не съществува бланкетна форма „въобще“, а винаги конкретно съществуващи състояния и факти, оперативните органи ще са длъжни да вземат най-правилното решение (най-целесъобразното, навременно, полезно и пр.) по конкретен случай.

Практиката е показала, че при решаване на възникнали проблеми, се открива връзка между ОИД и административната и административно-процесуалната дейности. Разликата се установява в това, че при ОИД се защитават законните права и свободи на гражданите и обществото от престъпни посегателства, а при административно-правните дейности се противодейства на правонарушения от административен характер, които са в по-малка степен обществено опасни. Оперативните органи могат сами да избират какви точно действия да предприемат за решаването на даден проблем при противодействие на престъпността, заплахите за националната сигурност и опазването на обществения ред. Тази им възможност да могат да преценяват и избират действията си може да се определи и като проява на дискреционна власт или дискреция (право, възможност да се действа по свое усмотрение; възможност за осъществяването на пълномощия, които макар и да не са конкретно указани в съответните правни норми, не са и забранени).

Този въпрос е разгледан също и в българската административно-правна теория, като се представя възможността административните органи да преценяват и избират своите действия при решаване на съществуващи проблеми, като определят това за проява на т.нар. *дискреционна административна власт* или *административна дискреция*. Дискреционната административна власт очертава свободата на преценката на административния орган, като в теорията това се нарича още *оперативна самостоятелност*. В нормативните актове това понятие не се използва, а вместо него се използват изрази като „правилност“, „целесъобразност“, „предоставяне на преценка“ и пр. В чуждата литература то се нарича с различни

термини като: „дискреционна власт“, „свободно усмотрение“, „преценка за целесъобразност“, „самостоятелна оценка“ и др

При упражняване на дискреционната си власт обаче органите могат да вземат решения, до известна степен повлияни от субективизъм, които решения в някои случаи могат да се окажат неправилни. В тези случаи действията на оперативно-издирвателните органи могат да се оприличат с тези на действаща *администрация* (от лат. *administrare* – служба, обслужвам; *administratio* – управлявам) и осъществяваната от тях ОИД да се отнесе към дейността на органите на държавно управление. Така действията се разглеждат като вид административна дейност, различна от административно-разпоредителната, но като част от управленския процес, осъществяван в органите на държавното управление. Следователно ОИД на оперативно-издирвателните органи, може да се приеме като властническа, подзаконова творческа дейност на органи на държавното управление.

Поставяйки въпроса за оперативната самостоятелност като инструмент за действие на оперативно-издирвателните органи при изпълнение на основните им функции, следва да се постави и въпроса за нейните граници (предели). От една страна може да се говори за *вътрешни граници* – изисквания, предназначени да обезпечат избирането на най-полезното и оптимално от възможните решения, като тяхното неспазване би довело до неправилност и нецелесъобразност в действията на органа. В тази посока се касае по-скоро за направления, в които трябва да бъде развита оперативната самостоятелност. Решението на органа по даден казус може да бъде повече или по-малко полезно, не винаги най-ефективно, но несъмнено избраното решение не трябва да е вредно.

От друга страна са *външните граници* на оперативната самостоятелност, които се очертават от изискванията за компетентност, форма и законосъобразност по същество. Тяхното прекрачване води до незаконосъобразност на решението на органа и въпреки, че взетото решение може да не е вредно, само по себе си може да има вредни последици (например, нарушаване на основни права и свободи на гражданите при провеждане на регламентирани по закон ОИМ от оперативно-издирвателните органи).

Разглеждайки протичащите в ОИД процеси може да се отбележи, че законите не са в състояние да предвидят и определят всички възможни ситуации, които ще настъпят в реалния живот. Това е предпоставка оперативните органи при действията си да използват различни комбинации в зависимост от характера на решаваните въпроси и постигане на желаните резултати. Когато няма релевантна правна норма, предписваща задължително поведение, преценката на компетентния орган е свободна и действията му са по целесъобразност. Когато има такава норма, преценката е правна (директно тълкуване и прилагане на нормата). От друга страна ако оперативният орган не изпълни задължението си да намери най-

целесъобразното решение, това не прави винаги неговото действие незаконосъобразно, но може да доведе до нецелесъобразност.

В правото обикновено се счита, че целесъобразността за извършването на дадени действия, е включена и произтича от закона, така също, че са включени и критериите за това, кое е правилно, справедливо или оптимално. Затова оперативните органи нямат право да определят нови критерии с цел заобикаляне на законовите ограничения и при вземане на решения, оперативната самостоятелност на органа трябва да се ограничава само в рамките на закона.

От всичко казано до тук понятието *оперативна самостоятелност* в контекста на ОИД може да се разглежда и като предоставена от закона възможност на оперативно-издирвателните органи да упражнят дискреционната си власт (да действат по свое усмотрение) при осъществяване на дейности от тяхната компетентност, при което се очаква да вземат най-целесъобразното решение съобразно конкретната ситуация и в рамките на действащото законодателство.

Оперативната самостоятелност като вид „упълномощена власт“ на оперативно-издирвателния орган, определена и ограничена в рамките на правната норма, не следва да се приема като проява на своеволие или беззаконност. Тя не е самоцелна възможност за действие на органа и поради това всички варианти на действие, които съответният орган предприема, трябва да влизат в кръга на неговите компетентности, да са съобразно конкретната ситуация и да са предвидени от закона. По този начин се гарантира основният принцип на оперативната самостоятелност – независимост при определянето и изпълнението на служебните задължения от оперативно-издирвателните органи. Този принцип гарантира спазването на забраната за произволно вмешателство в дейността на органа, щом тя е законосъобразна. Оперативната самостоятелност е една възможност абстракцията на закона да се превърне в конкретни действия в ОИД на органите, а нейната най-важната характеристика е да изпълни и приложи най-качествено закона в тези действия съобразно конкретната ситуация. Тя се развива в рамките на закона и дава възможност на длъжностните лица да изпълняват оптимално и творчески своята компетентност. Така погледнато съотношението закон – оперативна самостоятелност може да се разглежда като оптималния баланс между свободното усмотрение на оперативния орган и рамката, очертана от правните норми, в която това усмотрение се проявява.

Ключова роля в осъществяваната оперативна самостоятелност има и *контролът* на законосъобразността и целесъобразността в действията и решенията на оперативно-издирвателните органи. От тази гледна точка най-всеобхватен се явява вътрешноведомственият (йерархичен) контрол, при който служителите с ръководни функции в оперативно-издирвателните структури контролират спазването на вътрешните и външните граници или осъществяват контрол директно върху избора на вземане на решения по даден казус. Това предполага, че по-

висшестоящия орган е навлязъл в преценка, дали взетото решение е най-целесъобразно и законно или е възможно намирането на друго и пр. Друг вид контрол е съдебният, който е контрол за законосъобразност. Той е предназначен да осигури еднообразно и точно прилагане на закона (например, при извършването на ОИМ от оперативно-издирвателните органи в дейностите по предотвратяване, пресичани и разследване на престъпления при спазване на гражданските права и свободи на гражданите).

Сравняването и оценката на набелязаните варианти на решение зависят от техните последици. Когато оперативно-издирвателният орган определи последиците и резултатите, които биха произтекли от дадено решение, той ще знае кой път да избере, т.е. дали изброените варианти го задоволяват или трябва да търси други начини на решение. В тези случаи следва да се определят не само последиците, пряко свързани с постигането на целта, но и всички последици, които биха се появили от избирането на един или друг вариант на решение. В резултат на дефинирането на последиците от различните варианти на решение се дава възможност на органа да сравни всеки един от тях и да оцени преимуществата и недостатъците им.

В заключение може да се обобщи, че ОИД е специфичен вид разузнавателна дейност, използваща гласни и негласни методи и средства и заема важно място в управлението на всяка държава. Като вид държавна дейност в борбата с престъпността и защита на обществения ред, гарантиране правата и свободите на гражданите и защита на националната сигурност, тя е присъща на демократичните държави, независимо от различните ѝ трактовки и терминологични определения. Това е една система, социално полезна и правно регламентирана като държавна дейност, основаваща се на принципи, в която участниците изпълняват задачите ѝ в резултат на което се постига по-голям ефект в борбата с престъпността, заплахите за сигурността и защитата на обществото и държавата като цяло.

ОИД се осъществява от оперативно-издирвателните органи в рамките на **оперативната им самостоятелност** (или дадена им по закон възможност да упражнят дискреционната си власт), при която се очаква да вземат най-целесъобразното решение в осъществяването на дейностите според компетентността си, съобразно конкретната ситуация и в границите на правната норма. Така на оперативната самостоятелност може да се гледа и като на творческо начало в осъществяването на ОИД за постигане на нейните цели и задачи, при стриктното спазване на основните ѝ принципи.

Не на последно място в цялостния процес на оперативната самостоятелност трябва да се отдаде съществена роля на човешкия фактор – отделните оперативни служители, които са водещи при вземането на конкретни решения и прилагането на дискрецията в процесите на осъществяване на ОИД. Отчитайки съвременните тенденции в развитието на службите от сектора за сигурност и ефективността на

извършваната от тях ОИД в борбата с престъпността, опазване на обществения ред и защита на националната сигурност, е необходимо да се предприеме комплекс от мерки, насочени към две основни направления – първото включва изменение на съществуващата поднормативната уредба (например, като създаване на „Инструкция за реда и организацията на работа при осъществяване на ОИД в оперативно-издирвателните структури на МВР“, чрез която инструкция би се постигнала по-добра организация на планиране и провеждане на ОИМ; би се усъвършенствал понятийния апарат в ОИД и качеството на информационно-аналитичните й продукти; би се постигнал по-ефективен контрол и законност на дейностите на оперативните служители при дейностите по превенция, предотвратяване, пресичане и разкриване на престъпления, издирване на укриващи се лица, опазване на обществения ред, защита на сигурността и пр).

Другата посока е насочена към кадровия потенциал на оперативно-издирвателните структури и повишаване на професионалната му квалификация чрез подходящо обучение и подготовка посредством решаване на практически казуси, включващи вземането на най-оптимални решения в хода на провеждани ОИМ по конкретни случаи. Това ще повлияе благоприятно в практиката на процеса на вземане на решения при извършване на ОИД за предотвратяване, пресичане и разкриване на престъпления, опазване на обществения ред и защита на националната сигурност.

ИЗТОЧНИЦИ:

- Асенов, Б. Основи на оперативно-издирвателната дейност. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2009
- Дерменджиев, И., Костов, Д., Хрусанов, Д. Административно право на Република България. С.: Сиби, 2012
- Каймеджиев, Хр. Оперативно-издирвателно производство. С.: Албатрос, 2005
- Каймеджиев, Хр. Теория на оперативно-издирвателната дейност. С.: Албатрос, 1999
- Костов, Д., Хрусанов, Д. Административен процес на Република България. С.: Сиби, 2011
- Къндева-Спиридонова, Е. Оперативна самостоятелност в административната дейност. С.: БАН, 1988
- Лазаров, К. Административно право. С.: Феня, 2006
- Лазаров, К. Обвързана компетентност и оперативна самостоятелност. С.: Феня, 2000
- Павлов, Ст. Наказателен процес на Република България. С.: Сиби, 1996
- Пенков, К. Теория на оперативно-издирвателната дейност. С.: Либра Скорп, 2013
- Пенков, К. Теория и методология на оперативно-издирвателната дейност. С.: Либра Скорп, 2013
- Мальгин, С., Чечетин, А. Основы оперативно-розыскной деятельности. Авторский курс лекций. Екатеринбург: УрЮИ МВД России, 2001
- Ремизов, М., Ласточкина, Р. Оперативно-розыскная деятельность: правовое регулирование и использование результатов в уголовном судопроизводстве. Учебное пособие. Ярославль: ЯГУ им. П.Г.Демидова, 2007
- Шумилов, А. Курс основ оперативно-розыскной деятельности. Учебник для вузов. М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006
- Закон за Министерството на вътрешните работи, обн. ДВ бр.53 от 27.06.2014 г., изм. и доп. ДВ бр.81 от 14.10.2016 г.

Закон за Държавна агенция „Национална сигурност“, обн. ДВ бр.109 от 20.12.2007 г., в сила от 01.01.2008 г., доп. ДВ бр.105 от 30.12.2016 г.

Наказателен кодекс на Република България, в сила от 01.05.1968 г., изм. и доп. ДВ, бр.95 от 29.11.2016 г.

Наказателно-процесуален кодекс на Република България, в сила от 29.04.2009 г., изм. и доп. ДВ бр.39 от 26.05.2016 г.

Discretionary. Юридически речник. // <http://www.lawsbg.com/d.html> – посетено на 04.05.2017 г.

За контакти:

Велина Георгиева Маринова-Йорданова е задочен докторант към УниБИТ гр. София, по научно направление „Обществени комуникации и информационни науки“, научна специалност „Организация и управление на информационни процеси“. Месторабота: МВР, дирекция „Вътрешна сигурност“. Телефон за контакт: +359886 888 971, e-mail: velina_marinova69@abv.bg

Контраразузнавателният механизъм като модел за информационно осигуряване на сигурността на организациите

Свилен Стоянов

Резюме: В настоящия доклад се изследват компонентите и поетапно изпълняваните дейности на контраразузнаването, за да се изведе механизмът за провеждане на контрашпионаж, който се разглежда като част от информационното осигуряване на сигурността. Посредством прилагане на единен системен подход същият се трансформира през призмата на информационния мениджмънт в оптимизиран научно-приложен модел за интегриране на контраразузнавателните методи и способности в цялостната картина на информационното осигуряване на сигурността на организациите.

Ключови думи: *counterintelligence; information management; information superiority; strategic information systems*

Увод.

Актуалност: Актуалността на настоящия доклад обуславя необходимостта от промяна в организационния модел на структурите, изпълняващи дейности по осигуряване на сигурност както в рамките на организациите, така и в глобален аспект. Необходима е систематична и последователна политика, насочена към разширяване на обхвата от познания в това направление, която да обръща съществено внимание на информационния мениджмънт в цялостния процес по осигуряване на сигурност.

Променя се характерът на конспиративността – конспиративните отношения могат лесно да бъдат прикрити в масовите контакти или „размити“ в публичния информационен поток. Силно стеснен е периметърът на тайната. Възникват проблеми при определяне коя информация следва да се „пази“ и как да се защити в институционален и в технологичен смисъл.

Съвременният концептуален модел трябва да бъде насочен към създаване на предпоставки за информационно превъзходство на контролно-управленческите органи (от висше и средно ниво) в стратегическата среда, в която се анализират всички действащи фактори и се осигурява възможност за вземане на ефикасни и навременни решения. Разработката и използването на единен системен подход изисква ясна информационна стратегия и ресурсно осигурен модел на нейния жизнен цикъл, съгласувани с общата концепция за сигурност и развитие на организациите.

Ефективната превенция и противодействие на възникващите рискове и заплахи на всички нива на управление е единствено възможна в рамките на работещ единен механизъм, адресиращ всички аспекти на управлението и неговото информационно осигуряване.

Значение: Значимостта на предложеното научно изследване за същността, функционирането и планирането на контраразузнавателната дейност (КРД) се обуславя от необходимостта да се формира гъвкава управленска система, която в

значителна степен да оптимизира дейността на силовите структури по отношение на организацията и управлението на информационните процеси с цел усъвършенстване на цялостната система от гледна точка сигурността на организациите.

Обект, предмет и специфичен предмет на изследване: Основен обект на доклада е контраразузнавателната дейност като способ за идентифициране и неутрализиране на рисковете и заплахите, произтичащи от средата за сигурност. Предметът на изследване е концентриран върху контрашпионажа като част от информационното осигуряване на сигурността на организациите. Фокусът на доклада е насочен главно към механизма за провеждане на контрашпионаж, чиито основни функционално обособени компоненти и поетапно изпълнявани дейности могат да допринесат за оптимизацията на информационно-управленския подход по осигуряване на сигурността.

Цел: Целта на настоящия труд е извеждане на стратегически насоки за изграждане на оптимизиран системно обоснован модел за информационно осигуряване на организациите за идентифициране, оценяване и предупреждение за рисковете и слабите места, както и съпътстващите ги заплахи. Насоките се основават на съвкупността от оперативно значимите процеси, способстващи за понижаване на институционалната сигурност, качеството и ефективността на системата за сигурност в организациите.

Методи на изследване и краен резултат: Докладът представлява комплексно изследване на КРД през призмата на контрашпионажа. Прилагат се достъпните познания по отношение на информационния мениджмънт за трансформиране на механизма за провеждане на контрашпионаж с цел моделиране на иновативен контролно-управленчески подход за усъвършенстване на информационното осигуряване на сигурността на организациите.

Потребител на научния резултат и начин на използването му: Потребител на научния резултат могат да бъдат както субектите на държавната политика, така също и ръководно-управленските органи в отделните организации, които като съставна част от общата система за сигурност, представляват съвкупност от структурни елементи, осъществяващи дейност по осигуряване на сигурността.

Научният резултат може да бъде реализиран в оперативно-издирвателната, информационно-аналитичната и организационната дейност, чието изпълнение обхваща използването на специфични средства и инструментариум от методи и способности за съевременно създаване на условия за разрешаването на оперативно-значими задачи и предприемането на мерки с цел повишаване на сигурността в дадена организация.

**Контраразузнавателна дейност и информационно осигуряване.
Информационна функция.**

Понастоящем все повече започва да се говори за тайните организации и техните направления на дейност. В съвременни условия се наблюдават конспиративно протичащи процеси на подривна дейност както от страна на нелегални организации, така и на противникови разузнавателни служби, които създават предпоставки за възникване на широко-обхватни пробиви спрямо сигурността. Естествено, този проблем има своето отражение и върху националната сигурност на Република България и неминуемо ще доведе до неблагоприятни последици, в случай че не съумеем да идентифицираме вредителството и да му се противопоставим в последствие.

Моментните заплахи, а и предстоящите нови такива, трябва да бъдат своевременно идентифицирани, анализирани и контролирани в стратегически план, за да се осигури защитата на сигурността и интересите на организациите.

Един от механизмите за възпрепятстване на конспиративно протичащите нежелани процеси и подривна дейност в организациите от цял свят е противодействието чрез прилагане на **принципите за информационно превъзходство**. Тези принципи се основават на осъществяването на негласен контрол над информационното пространство, който позволява на организацията да провежда информационни атаки срещу конкурента или противника без сериозно противодействие от негова страна, като едновременно с това предотвратява аналогични атаки срещу себе си. Всичко това се обуславя от необходимостта процесите да бъдат овладени на време, без това да създаде паника сред обществеността и допълнително да дестабилизира сигурността на дадена организация. Обществеността гледа на тези механизми като на крайни средства за противодействие, но от друга страна те на практика онагледяват ежедневието на организациите в сферата на сигурността. По същество информационното превъзходство се отнася не толкова до сензори или компютри, а до идеи и познание, тоест до начина, по който хората мислят и вземат решение. Информация или знание, които не са навременни, са безполезни, а ненавременните решения дори могат да се окажат вредни.

За обезпечаване на този негласен подход още далеч в миналото се загатва за специалните методи на действие. Един от тях е именно контраразузнаването – обект на изследване в настоящия доклад.

Докладът реализира концепцията, че контраразузнавателният механизъм може да бъде трансформиран през призмата на контрашпионажа в оптимизиран научно-приложен модел за информационно осигуряване на сигурността на организациите.

В съвременния обществено-политически живот понятието контраразузнаване обикновено се свързва с дейността на специално създадените от държавата служби за защита на националната сигурност.

Сигурността е понятие, което се използва в международните отношения, и същевременно всяка организация влага конкретно съдържание в него според спецификата на своето общественно-политическо развитие.

По своя характер контраразузнаването е познавателен процес. „Този процес протича трудно, тъй като „противниковата“ страна се стреми да затруднява пътя на познанието, да „подава“ неверни следи, да „подхвърля“ лъжливи факти и обстоятелства и да отклонява силите и средствата на контраразузнаването в погрешна насока. Казано другояче, познавателният процес в случая протича при активната съпротива на обекта на изучаване. Това поставя контраразузнаването в по-неблагоприятна позиция. То трябва първо да си изясни дали даден процес или явление заплашва сигурността на организацията и след това да активизира своите сили и средства, за да разкрие напълно тази дейност и да предприеме мерки за нейното своевременно неутрализиране и пресичане.

Макар и не така класически, но по подобен начин протича и двубоят с организациите, групите и лицата, които нарушават вътрешната сигурност на страната.“¹²⁶

В крайна сметка обект на изучаване и изследване от страна на всяка контраразузнавателна служба са действия, процеси и явления, които са забулени в тайна.

В концептуален аспект, докладът подкрепя мнението на Бончо Асенов и Петко Кипров, които казват, че „Теорията на контраразузнаването има важна роля за научното осветляване и разработване на методологията, принципите, общите закономерности и особеностите на тази специфична държавна, а също и недържавна дейност. Нейният предмет на изследване се определя от основните обекти на изучаване: националната сигурност, националните интереси, посегателствата срещу тях и контраразузнавателната дейност на специализираните държавни и недържавни органи с техните специфични сили и средства, принципи, форми и методи на работа.“¹²⁷

За очертаването на по-обширна визия за обекта на настоящата разработка, в следващите няколко параграфа, се представят в синтезиран вид отделни извадки на текстове от публично достъпни източници по отношение на **дефинирането на контраразузнаването**.

¹²⁶ Асенов, Б., Кипров, П. Контраразузнаването. София, 2000.

¹²⁷ Пак Асенов, Б., Кипров, П. Контраразузнаването. София, 2000.

„Контраразузнаването е изследването на организацията и поведението на разузнавателните служби на чужди държави и организации, както и прилагането на резултатите от полученото знание.“¹²⁸

„Терминът „контраразузнаване“ е събрана информация, както и дейности, извършени за защита от шпионаж, други разузнавателни дейности, саботаж или убийства, провеждани за или от името на чужди сили, организации и лица, или международни терористични организации или дейности.“¹²⁹

Тази дейност представлява важен аспект на стратегическото разузнаване и въоръжената борба, и е от съществено значение за благоприятното прилагане на два от деветте принципи на политиката и войната – сигурност и изненада.¹³⁰

Според Рой Годсън „контраразузнаването може да бъде определено като идентифициране и неутрализиране на заплахата от чуждестранни разузнавателни служби, както и манипулация на тези служби в интерес на манипулатора.“

Мнението на Фредерик Хитс е, че „Контраразузнаването е детективска дейност, но с високо специализиран характер, с акцент върху оперативните детайли на тайния свят, в който се извършват срещи и се разменят съобщения и разузнавателни данни, по начин, който цели да прикрие факта, че те някога са се случили.“¹³¹

Контрашпионаж. Съществена област на приложните на контраразузнаването е контрашпионажът. Контрашпионажът се определя като съвкупност от разследвания или операции, предприети за да бъде разкрит даден шпионин. За разлика от романи или филми, в които динамичен герой намира шпионина в кратък екшън-период, реалният лов на шпиони често отнема години като следователите преглеждат задълбочено различни файлове с информация и събират фрагменти на доказателства (разследването и намирането на Робърт Хансен в крайна отнема около 20 години).¹³² И това не е работа за един контраразузнавач – контрашпионажът изисква опитни анализатори, полеви служители, технически специалисти, юристи, финансови следователи, служители на реда, както и

¹²⁸Toward a Theory of CI// Информация от CIA-USA, 24.08.2009 <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol53no2/toward-a-theory-of-ci.html> Определението и разясненията към него са взети от Samuelson, Paul. Nordhaus, William. Economics// 14th ed. (New York: McGraw-Hill, 1992), p. 53.

¹²⁹ Executive Order 12333, as amended, United States Intelligence Activities; National Security Act of 1947, as amended (50 USC 401a).

¹³⁰ Лекции по дисциплина ТТКР, изучавана в АМВР.

¹³¹Toward a Theory of CI// Информация от CIA-USA, 24.08.2009 <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol53no2/toward-a-theory-of-ci.html> Определенията са взети от Godson, Roy. Hitz, Frederick.

¹³² Показателни примери, разкриващи трудността и продължителността на контрашпионажа могат да бъдат открити в „David Wise, Spy (New York: Random House, 2002), and Wise, Nightmover (New York: Harper Collins, 1995), on the Hanssen and Amescases“.

психолози, всички работещи в екип. Изисква се също така отдаденост, насоченост на вниманието към малките детайли и висока търпимост в случаи на разочарование и неяснота.

В САЩ шпионажът се дефинира като „разузнавателна дейност, насочена към придобиване на разузнавателна информация чрез незаконни методи“.¹³³

Контрашпионажът се разглежда като: „Дейности, които имат за цел установяване и противодействие на заплахите за сигурността, осъществявани от противникови разузнавателни служби и организации, или от лица, въввлечени в шпионаж, саботаж, подривна дейност или тероризъм. Освен това контрашпионажът лишава противника от информация и подпомага защитата на собствените (съюзническите) сили и средства, установява уязвимостта им от действията на противника за събиране на информация и разузнавателни данни, и осигурява дейностите по осигуряване сигурността на операциите, контранаблюдението и планирането на дезинформацията“.¹³⁴

За целите на доклада контрашпионажът се разглежда като: дейности, които имат за цел установяване и противодействие на заплахите за сигурността, осъществявани от противникови разузнавателни служби и организации, или от лица, въввлечени в шпионаж. Контрашпионажът е част от КРД, свързана с „чистото“ противодействие на чужда разузнавателна дейност по придобиване на защитена информация.

Информационна функция. Органите за контрашпионаж изпълняват определена информационна функция. В техните структури се стичат огромни потоци от информация, предимно за негативни процеси и явления. За да бъде пълноценно и ефективно използвана тази информация, тя се нуждае от обработка.

„Научният подход, пълноценният анализ и всички други изисквания при обработката на големи масиви информация – пише Елит Николов – изпъкват сега като ново измерение на самото военно дело. Поради това те стават изисквания и за процесите около търсенето и пазенето на военната тайна.“¹³⁵ Този цитат изразява необходимостта от прилагане на научни похвати, надежден анализ и ефективна обработка и управление на информационните процеси.

За осигуряване на задоволително ниво на сигурност е целесъобразно към всички структури на организациите да се изграждат звена за информация и анализ.

¹³³ National Security Council Intelligence Directive No.5, U.S. Espionage and Counterintelligence Activities Abroad.

¹³⁴ FM 34-60 Counterintelligence, Headquarters Department of the Army Washington, DC, 3 October 1995// Федерация на американските учени <http://fas.org/irp/doddir/army/fm34-60/> .

¹³⁵ Добрев, Иван. Организация и дейност на органите на Държавна сигурност в борбата с шпионажа. ВСШ „Г. Димитров“ — МВР. София, 1997. с. 4 (Източник: КРДОПБГДСРСБНА, инв. № 3974).

Тяхно задължение е научната обработка и оползотворяването на събираната информация.

Именно в борбата с шпионажа определена роля играе специализираният отдел за информация и анализ, където се концентрира информацията за шпионска дейност от цялата страна. Задълбоченият анализ на тази информация има съществено значение за правилното разпределяне на силите и средствата в борбата с шпионажа, за разкриване интересите, формите и методите на работа на противника, за изготвяне на перспективните планове за противодействие.

Засилва се важността на по-нататъшното усъвършенстване на информационно-аналитичната работа и по-специално на прогнозирането. Пред вид извънредно бързото развитие на международните събития и възникващите кризи се повишават изискванията към прогнозирането. Прогнозирането е най-висшата степен на информационно-аналитичната дейност.

За да се отговори на постоянно растящите изисквания към информационно-аналитичната дейност в организацията се разработва автоматизирана система за „контраразузнавателна“ информация. Тя трябва да бъде изградена в съответствие със системата от признаци за шпионска дейност и обучаване на служители за тяхното долавяне. Характерен подход за качествено проектиране на подобни системи на ниво информационен мениджмънт са **стратегическите информационни системи за обработка на информация и управление**.¹³⁶

Правилното решаване на тази задача до голяма степен гарантира успех в разкриването на противника в стадия на неговото проникване, легализиране или събиране на оперативно значима информация.

Анализ на механизма за провеждане на контрашпионаж.

Още в първата част на доклада се отбелязва, че контрашпионажът е съществена област на приложение на контраразузнаването, която в същност представлява защитна мярка на контраразузнавателните структури, противодействаща на заплахите за сигурността, осъществявани от противникови разузнавателни служби и организации, или от лица, въввлечени в шпионаж, саботаж, подривна дейност или тероризъм.

В следващите текстове се решава задачата по изследване на КРД в направление „контрашпионаж“. За изследването му обаче е необходимо информацията да бъде надеждна и произхождаща от практиката. Поради тази причина и с оглед на предоставения достъп до архивните материали по отношение дейността на Държавна сигурност (ДС) в периода 1944-1989 г. цялостната дейност по анализиране на контрашпионажа се фокусира върху КРД на ДС.

¹³⁶Семерджиев, Ц. Стратегически информационни системи. Софтрейд. София, 2007.

Функционирането на КРД в ДС се осигурява главно от пряко ангажираните звена в това направление – разузнаването, контраразузнаването и военното контраразузнаване, които в редица случаи работят съвместно за разрешаването на конкретно възложените им задачи.

Функционално обособени компоненти на контрашпионажа:

Агентурният апарат представлява най-важното средство на ДС. През целия период на своето съществуване ДС винаги поставя агентурния си апарат на първо място сред механизмите за постигане на поставяните ѝ от ръководството задачи.

В системата на ДС съществуват два вида сътрудници – щатни и нещатни. Щатните сътрудници са кадровите служители в ДС – офицерския и сержантския състав. Втората категория, нещатните сътрудници, образува агентурен апарат.

В разговорния език най-често срещаното и употребявано название е агентът. Но според строго секретните инструкции за агентурния апарат на ДС той се състои от няколко основни категории секретни сътрудници, а именно: агент, резидент, съдържател на явочна квартира и съдържател на конспиративна квартира. Към тях в различни периоди се включват и категориите – информатор, доверено лице и камерен агент.

С термина „**оперативен отчет**“ в Държавна сигурност се определя специфичният и пазен в дълбока тайна вътрешен механизъм в ДС, по който се организира работата с документите в системата и начина на използването им. През годините оперативният отчет е обект на редица инструкции на министрите на вътрешните работи, върху които стои най-високият гриф на секретност.

В последната такава инструкция от 1978 г., по която ДС функционира до трансформацията и в нови служби през 1990 г., се дефинира следното определение за оперативния отчет:

„Съсредоточаване, регистриране, систематизиране и класифициране в определени териториални предели и по строго установени единни правила, осигуряващи секретност и най-пълно и бързо използване в оперативната работа на сведения и материали за разузнавателните и контраразузнавателните органи на противника, за неговите кадрови разузнавачи и агенти, за задграничните антинародни организации и техните членове, за враждебните елементи вътре в страната, за лицата, които са извършили, извършват или са заподозрени в извършване на вражеска дейност, а също така и за агентурата на органите на Държавна сигурност.“

На основата на анализиранияте вътрешни ръководни документи се установява, че в ДС се откриват следните видове дела:

- Дело за оперативна проверка (ДОП, лично и групово) – образува се при откриването на оперативна проверка за изясняване на фактически данни, които

дават основание за подозиране на лице или лица в замисъл, подготовка или провеждане на противодържавна дейност.

- Дело за оперативна разработка (ДОР, лично и групово) – образува се при започване на оперативна разработка за разкриване, предотвратяване и пресичане на подривна дейност на конкретно лице (или лица), за което има достоверни данни, че се подготвя, извършва или е извършило престъпление против НРБ.

- Дело за оперативно издирване (ДОИ) – образува се за откриване и залавяне на укриващо се лице, представляващо оперативен интерес за органите на ДС, или на неизвестен извършител на противодържавно престъпление.

- Дело за оперативно наблюдение (ДОН) – образува се за контролиране поведението на лица, за които няма данни, че провеждат противодържавна дейност, но могат в даден момент по собствена инициатива или под влияние на противника да започнат подривна дейност.

Неоспорим е фактът, че основните движещи сили, които изграждат общия механизъм на функциониране на КРД в ДС са агентурният апарат като основен механизъм за постигане на целите и оперативният отчет в качеството му на специфичен вътрешен механизъм за организиране на работата с документите. Не случайно тези основни компоненти съществуват още от самото начало в системата за ДС като многократно се анализират, преосмислят и оптимизират за да се отговори на променящата се среда за сигурност през годините.

Етапи за провеждане на контрашпионаж.

Прегледът на редица литературни източници, в комбинация с разкритите архивни документи, показва, че липсват строго специализирани материали по отношение на контрашпионажа в ДС, освен общо-регулаторните вътрешни ръководни документи, касаещи отделните организационни звена в ДС, агентурния апарат и оперативния отчет. Изключение, може би прави Инструкцията за вътрешно наблюдение, според която вътрешното наблюдение се възлага на секретни сътрудници (активни, пасивни и спомагателни) и информатори.

С оглед на гореизложеното, специфичният предмет на изследване – контрашпионажът се представя посредством отделните етапи на провеждането му като за теоретична основа се използва основно нормативната база на агентурния апарат и оперативния отчет – основни механизми за провеждане на КРД.

Дейността по провеждане на контрашпионаж в ДС се разглежда посредством следните етапи:

Получаване на сигнал: На първо място се получава сигнал за предполагаемо извършено, извършващо се или предстоящо да се извърши посегателство срещу националната сигурност. За всеки елемент, който се проверява в рамките на сигнала е важно да се отчете надеждността на източника. Получената информация се

овеществява. При разрешение от съответния началник започва работа по конкретния случай, за който има информация. Регистрира се форма на оперативен отчет „преписка на предварителен отчет-сигнал“. Така се узаконяват действията и събирането на информация.

Проверка на сигнала: Следващите действия се уповават на проверката на сигнала и образуването на ДОП. Ако в резултат на проверката на сигнала постъпят фактически данни, които могат да служат като основание за подозиране на конкретно лице (група лица), че е съпричастно към подготовката или извършването на подривни действия, процесът на разкриване на подривната дейност придобива по-предметен характер и прераста в оперативна проверка. Нейната цел е да се установи дали проверяваното лице (група лица) се занимава с подривна дейност. Възможно е да се премине към ДОР още с приключването на сигнала, т.е. когато има достатъчно данни, че е извършено престъпление или нарушение на националната сигурност.

Образуване на оперативно дело: Могат да бъдат образувани ДОП, ДОР, ДОИ и ДОН в строга последователност от действия по оперативни проверка, разработка, издирване и наблюдение, както и последващата я реализация. Във всеки конкретен случай обаче последователността от оперативни действия може да варира, а дори и някои от тях да отпаднат в зависимост от създалата се оперативна обстановка или при поява на условия или данни, които не са известни на първоначалния етап. Може също така оперативното интересно лице да предприеме действия, които да провалят първоначално заложения замисъл.

Реализация на оперативните дела: На първо място оперативната проверка възниква в резултат на работата по проверка на сигнали или при получаване на първична информация, която съдържа фактически данни, даващи основание за подозрения в подготовка, провеждане или за проведена шпионска дейност.

Оперативна проверка се открива само на конкретно лице (лица), когато данните са достатъчни за издигане на обосновани версии за подготовка или за шпионаж, достоверни са и информират за събития и явления, които носят признаците на елементи от състава на престъплението шпионство.

Основната цел на оперативната проверка е да установи дали обектът действително се занимава с такава дейност или не.

Тактиката при оперативната проверка не се различава съществено от тактиката при оперативната разработка. При изграждането на оперативните версии задължително се издига и оправдателна версия независимо от сериозността на изходните фактически данни. Това означава както изходните данни, така и придобиваните в процеса на проверката да се анализират и като доказателства за невинността на проверявания.

ДОП приключва със справка, в която обосновано се отхвърлят или потвърждават версиите. Оперативната проверка може да завърши и с вербовка на проверявания или започване на оперативна игра с противника. В такива случаи материалите, които се снемат в архива, се очистват от подробности, разкриващи тези оперативни мероприятия.

Не винаги в края на ДОП има достатъчно данни, че даденото лице извършва или е извършило престъпление с окраска „шпионаж“. Версията може да бъде потвърдена, но за да се разкрие целия механизъм на извършеното престъпление трябва да се пристъпи образуването на ДОР. В този случай вече даденото лице се третира като шпионин и в делото се отбелязва, че „най-вероятно“ лицето извършва шпионаж по съответен механизъм. В ДОР се поставят целите, които трябва да се постигнат посредством провеждането на КРД в направление „контрашпионаж“ (извън обхвата на досъдебното производство - ДСП). По време на разработката се изучава механизма на извършване на престъпление, съучастници, помагачи, обекта на престъплението, укрити вещи и т.н.

Крайната цел на всяка една разработка е да се съберат достатъчно данни, че дадено лице извършва престъпление (в случай, че се вземе решение разработката да премине в ДСП).

Ако има достатъчно данни (във всеки един момент) може да се вземе решение разработката да премине в ДСП, т.е. преминава се на етапа на наказателното производство. Започват процесуално-следствени действия и провеждане на оперативно-издирвателна дейност (ОИД), като успоредно с тях може да се открие ДОР. ОИД не прекратява КРД и обратно – КРД не прекратява ОИД. Те вървят успоредно още от самото начало. Двете дейности не се различават по формите, методите, средствата. Различават се единствено по целите. В много случаи разработката продължава и подпомага с информация процесуално-следствените действия и съдебния процес.

Прокуратурата може да разпорежда на оперативните служители да събират допълнителна информация и да и я предоставят в рамките на ДСП. Разработката може да приключва с повдигането на обвинението, с осъждането на лицето, но може да продължава и до престояването на лицето в затвора, а дори и след това, защото може да има изгода.

На това основно се основава оперативното майсторство (инструментариума) на КРД: вербовка на агенти, използване на разузнавателни способности, в т.ч. и на специални разузнавателни средства (СРС).

ДОИ се образува за откриване и залавяне на укриващо се лице, представляващо оперативен интерес за органите на ДС, или на неизвестен извършител на противодържавно престъпление. Издирвани лица, чиято престъпна дейност и престъпни връзки не са разкрити в достатъчна степен, могат след

установяването на тяхното местопребиваване и в зависимост от получените данни, да се вземат на разработка, оперативна проверка или на оперативно наблюдение.

Накрая идва ДОН. То се отнася за лица, които са разработвани или лица, за които е имало съмнения, но не са получени данни и са налични признаци, че те извършват някаква дейност против националната сигурност. Поради това такива лица се поставят под оперативно наблюдение. Това са лица, които са документираны, и които периодично се проверяват.

Приключване и прекратяване на оперативните дела: Делата за оперативна проверка, оперативна разработка, оперативно издирване и оперативно наблюдение се приключват или прекратяват въз основа на утвърдено от съответния началник мотивирано предложение, в което освен установените данни за лицето (лицата) и пълното отразяване на резултата от воденето на делото, задължително се посочва причината за приключването или прекратяването.

Крайнният резултат от анализа на контрашпионажа показва, че механизмът на провеждането му стартира с получаването на сигнал за шпионаж и съставлява съвкупност от оперативни действия по проверка, разработка, издирване и наблюдение, както и последващата им реализация по отношение на оперативно интересните лица, чиято последователност на провеждане може да варира, а дори и някои от тях да отпаднат в зависимост от създалата се обстановка или при поява на условия или данни, които не са известни на първоначалния етап.

Характерно е успоредно протичане на процесите на реализация и прекратяване на оперативните дела с тези на Наказателното производство, т.е. на ДСП и СП.

Научно-приложен вариант за интегриране на контраразузнавателните методи и способности в цялостната картина на информационното осигуряване на сигурността са стратегическите системи за обработка на информация и управление. Те са основните инструменти за стратегическо ръководство, командване и управление.

Успехът на всяка организация зависи от оперативните способности и тактико-техническите им параметри. Предложените системи са утвърдени като основният фактор на успеха във всяка инициатива. Умелото им използване усилва и мултиплицира качествата на ръководителите, създавайки предпоставки за ефикасна целенасочена намеса в явленията и процесите в стратегическата среда.

Извод.

Информационното осигуряване на сигурността на организациите може да бъде обезпечено посредством внедряване на основните компоненти на контрашпионажа (агентурен апарат и оперативен отчет) в единна система за стратегическо ръководство и управление на информационните процеси, чийто общ концептуално

пораждащ модел се основава на последователността от изпълнението и причинно-следствената обвързаност на изведените етапи за провеждане на контрашпионаж.

Стратегическото ръководство, командването и управлението на сигурността в организациите са сложни динамични социални процеси, които се интерпретират като обекти на автоматизация в подобен тип системи, и които протичат при хроничен недостиг на ресурси от всякакъв вид.

Ръководителят на организацията не само е изправен пред необходимостта да взема трудни решения в комплексна обстановка, но прави това в условия на съществена априорна неопределеност. За това стратегическото ръководство е не само въпрос на вземане на стратегически решения, а и въпрос на информационен мениджмънт. Инструментът, който всички ръководители използват, за да си осигурят нужната информация, е **стратегическата информационна система**. Тя доставя необходимите знания, когато и където са необходими, в подходяща за потреблението им форма, в съответствие с концепциите за **информационно превъзходство, сигурност и изненада**.

Литература:

Асенов, Б., Кипров, П. Контраразузнаването. София, 2000.

Добрев, И. Организация и дейност на органите на Държавна сигурност в борбата с шпионажа. ВСШ „Г. Димитров“ — МВР. София, 1997 (Източник: КРДОПБГДСРСБНА, инв. № 3974).

Семерджиев, Ц. Стратегически информационни системи. Софтрейд. София, 2007.

Executive Order 12333, as amended, United States Intelligence Activities; National Security Act of 1947, as amended (50 USC 401a).

FM 34-60 Counterintelligence, Headquarters Department of the Army Washington, DC, 3 October 1995// Федерация на американските учени <http://fas.org/irp/doddir/army/fm34-60/>.

National Security Council Intelligence Directive No.5, U.S. Espionage and Counterintelligence Activities Abroad.

Toward a Theory of CI// Информация от CIA-USA, 24.08.2009 <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol53no2/toward-a-theory-of-ci.html>

Определенията са взети от Godson, Roy. Hitz, Frederick. Samuelson, Paul. Nordhaus, William. Economics// 14th ed. (New York: McGraw-Hill, 1992).

За контакти:

Свилен Василев Стоянов

Магистър в професионално направление: 9.1 „Национална сигурност“ по специалност „Защита на националната сигурност“

(Диплома серия А 2016, № 264339; рег. № 11097/ 2016 г.)

Докторант в професионално направление: 4.6 „Информатика и компютърни науки“, докторантска програма: „Автоматизирани системи за обработка на информация и управление“

(Заповед рег. № 360/ 29.09.2016 г. на основание решение на научен съвет на ФИН и Протокол № 10/ 29.09.2016 г.)

Инспектор в Главна дирекция „Пожарна безопасност и защита на населението“ – Министерство на вътрешните работи

Телефон за връзка: 0876 50 77 17

E-mail: sv_stoyanov112@abv.bg

Етнодемографският облик на съвременното българско население и отражението му върху сигурността

Иван Йорданов

Анотация: В доклада се поставят въпроси, свързани със съвременната етнодемографска картина на българското население и факторите, определящи нейната динамика. Представят се моменти от историческото формиране на етническия състав на населението по нашите земи и съвременната етническа картина на страната. В доклада се акцентира върху същността на основните етнодемографски процеси и отражението, което намира днешният етнодемографски облик на населението върху националната сигурност на страната.

Ключови думи: етническа структура, етнодемографски процеси, общество, сигурност

Key words: ethnic structure, ethno-demographic processes, society, national security

Още от зората на човешката цивилизация хората, принадлежащи към различни етноси, са били изправени пред дилемата, как по-лесно да се адаптират към съвместното си продължително съжителство и как по-дълго време да опазят непокътнати обитаваните територии. Историческото развитие на съвременния свят е доказателство за различните начини, чрез които пъстрата гама от безброй етноси, обитавачи планетата Земя, са успели да постигнат своеобразен консенсус за водене на дълъг съвместен живот на определена територия и да намерят най-добрите начини и форми, чрез които да реагират адекватно на непрекъснатите промени в заобикалящата ги среда.

Въпросът за развитието и значимостта на етнодемографските процеси и тяхната роля за сигурността на Република България днес намира все по-голям интерес сред научните и политически среди, неправителствения сектор и българските граждани. Съвременното състояние на Република България днес може да се определи като продължителен вековен процес на развитие, неизменно съпътстван от различни дълбочинни явления, оказващи през годините в различна степен въздействие върху социално-икономическия, културния и политически живот на страната. През последния четвърт век налагащите се в страната тенденции в развитието на демографските процеси и изменението в броя и структурата на населението й оказват съществено влияние върху развитието и функционирането на основните обществени системи: финансово-икономическа, социална, образователна, здравна, културна, отбранителна и др. И обратно, от своя страна вътрешните характеристики на държавата, изразяващи се в икономическото й развитие, състоянието на образованието, културата, здравеопазването, вътрешният ред и сигурността на гражданите, оставят дълбок отпечатък върху динамиката на протичащите в страната демографски събития.

Исторически аспекти на формирането на етнодемографската картина на страната

Исторически е доказано, че основен двигател в развитието на човешките цивилизации от създаването на света до наши дни са протичащите сред отделните групи население различни *демографски процеси*. Дори и нашата съвременна динамично развиваща се епоха е засегната от непрекъснато изменение на етническата структура на страните по света, което основно се дължи най-вече на факта, че в основата на взаимоотношенията между отделните етнически общности стоят процесите, протичали под влиянието на различни демографски, социално-икономически, миграционни и др. фактори, неизменно съпътствали човечеството през всеки един етап на неговото развитие. От своя страна процесите на формиране на съвременното българско общество са били неизменна част от общите световни процеси, съпътстващи измененията на етносите и етническата структура на страните по света. Най-старите данни за извършени заселвания в българските земи според изследователите по темата датират отпреди 400 хил. години, като едни от първите доказателства за това са открити в района на Родопите. Етническите общности в българските земи започват формирането си през III век пр. Хр. с появата на първата такава общност – тракийската. На по-късен етап тракийското население е било повлияно от нашествието на келтите по нашите земи и от взаимодействието им с илирите, като тези и други фактори са принудили много местни племена да мигрират или да се обединят. Участие във формирането на българския етнос имат и славяните, населявали нашите земи от края на VI век. Тяхното културно наследство се открива и днес във всички елементи на традиционната българска култура. Друг съществен елемент от формирането на българския етнос са били протобългарите с родина Северен Китай, които под натиска на хуните са мигрирали и заселили в земите северно от Кавказ, откъдето за първи път е споменат техният етноним от римски летописци. През 631 г. се създава племенният съюз Велика България, начело с племето уногондури, като част от които начело с Аспарух през VII век се заселват в североизточните части на Балканския полуостров. Своите древни обичаи, митове, културни традиции и материални достижения древните българи са разнесли навсякъде по Земята. Така формирането на българската народност на Балканите е завършило до края на X век, като за бързата консолидация на отделните ѝ етнически компоненти допринасят общата държавност, налагането на християнската религия като официална, общите селища, смесените бракове и пр. Развитието на българския етнос през последните десет века е сложно и повлияно от вътрешни, но най-вече външни фактори, като византийското робство през периода 1018 г. – 1185 г. и нашествието на османските турци на Балканите от средата на XIV век. Тези фактори са дали своето трайно отражение през вековете върху процесите на развитие на българския етнос, като неговото съществуване е белязано с периоди на подем и упадък, до съвременното му оцеляване. От друга страна през различните епохи от историческото си развитие и съществуване българските земи винаги са се намирали в регион, граничен за две световни религии – християнството и исляма. Миграционната динамика,

предизвикана от перманентните преселения на народите, не е стихвала в нашите земи през различните исторически епохи. Някои от тези народи се заселват временно или трайно на територията на България, което от своя страна днес обяснява наличието на множество традиционни етнически и езикови малцинства, както и на различни религиозни общности.

Според изследователите по темата днешна България е еднонационална държава, продукт на една нация – българската национална общност, а съвременната българска нация е сегашната форма на организиране и изява на българския етнос. Началото на този процес се свързва с трансформацията на българския етнос през епохата на Българското възраждане, преминал през модернизацията на българското общество в социалистическата епоха и преживяващ настоящото си съществуване и развитие в съвременното демократично общество. Върху цялостното съвременно развитие на страната и днешните тенденции в демографските ѝ процеси силно влияние оказват етническата и религиозна структура на българското население. Основната етническа общност на Република България, която определя облика и името на страната, са *етническите българи*. По данни на НСИ от последното преброяване, към 01.02.2011 г. в страната живеят около 5,66 млн. души етнически българи (или 84.8% от населението). Според различни източници броят на българите с произход от Балканския полуостров извън границите му е над 11 млн. души, като по-големи български диаспори са се оформили в САЩ, Канада, Македония, Русия, Украйна и др., като за национални малцинства българите са признати в Унгария, Румъния, Сърбия, Украйна и Молдова. Около 97% от българите са християни (източно православни, католици и протестанти), като има и такива с мюсюлманско вероизповедание. Разпределението на етническите българи по региони е в зависимост от социално-икономическите им различия и историческа съдба. Българската етническа общност преобладава във всички области на страната. Висок дял етнически българи има населението на София-град и областите Кюстендил, Враца, Перник, Ямбол и Смолян, а най-нисък е в областите Кърджали, Разград, Шумен, Търговище и Силистра. Българският език е майчин за около 99.4% от етническите българи, като по този показател групата е най-еднородната в страната. В българския етнос могат да се отделят няколко *етнографски* и *конфесионални общности*, обособили се в процеса на сложното му историческо развитие и влиянието на природната среда. Върху тези групи влияние е оказал географският фактор, повлиял на териториалната им обособеност и различни регионални културни особености (диалектен говор, фолклор, облекло, кухня, архитектура и др.). Такива общности са шопите, добруджанците, македонците, тракийците, капанците, българите мюсюлмани (помаци) и др. Развитието на българския етнос е бил продължителен вековен процес, повлиян от вътрешни и външни фактори, свързани с периоди на подем и упадък, до съвременното му съществуване, като миграционната динамика и перманентни преселения на народите

са поставили началото на съществуването на множество етнически и езикови малцинства и различни религиозни общности по нашите земи.

Днес населението на България, под влиянието на множество фактори през вековете, е станало нееднородно в етническо отношение, като в страната ни живеят представители на различни етноси. В съвременна България в исторически план са се формирали няколко етнически общности, които заедно с етническите българи, образуват етническата структура на българското население:

- *Турци*, които са втората по численост етническа общност в страната, като към 01.02.2011 г. към нея са се самоопределили около 588 хил. души или 8.8% от населението. Турската етническа общност спада към тюркско-алтайското семейство народи, като формирането на турския етнос започва още през XII век, когато част от тюркските племена се заселват в Мала Азия, използвайки войните между Византия и арабите. Османците стъпват трайно на Балканския полуостров и до края на XV век завладяват изцяло Балканите. Турците не са били хомогенна етническа маса, като при формирането на тяхната общност участие вземат множество народи. Основен фактор за тяхната консолидация играе ислямската религия, а за консолидацията им на Балканите силно влияние оказват преселилите се от Азия номадски племена като тюркмени, юруци, черкези и пр. Формирането на турската етническа общност в България става след Освобождението, като след възстановяването на българската държава голяма част от намиращите се турци се изселват от днешната територия на България поради страх от репресии. Според експертни оценки днес сред самоопределилите се като етнически турци има и значителен брой роми, говорещи на турски език, и българи-мюсюлмани, които не използват в домашна среда турския език. Турците населяват компактно основно четири географски области – Източните Родопи, Източна Стара планина с Предбалкана, Лудогорието и Добруджа, в големите градски центрове София, Русе, Варна, Шумен, Хасково, Кърджали и др. Вероизповеданието на 87.6% от самоопределилите се към тази етническа група е мюсюлманско, а за около 97% от тях майчиният език е турски.

- *Ромската етническа общност* е третата по големина в етническата структура на страната и към 01.02.2011 г. наброява около 325 хил. души или 4.9% от населението на страната. Първите сведения за появата им на Балканите са от XIII – XV век, като на няколко етапа ромски групи се заселват и в българските земи. До средата на XX век те са водили предимно неуседнал начин на живот. Ромите се подразделят на множество общности и групи според страната, която са населявали преди идването си, според религията и езика им, занаятите, с които се занимават и пр. Днес ромските общности са разпръснати и обитават райони из цялата страна (само в Родопите тяхното присъствие е по-ограничено), като най-голям е техният дял в областите Монтана, Сливен, Добрич, Ямбол и др. За майчин език ползват ромски (около 85%), български (около 8%) и турски (около 7%).

Части от ромския етнос изповядват източноправославно вероизповедание (около 37%), мюсюлманско вероизповедание (около 18%), а напоследък сред тях се увеличават и последователите на протестантските деноминации.

- *Руснаците* са четвъртата по численост у нас етническа група (около 9,98 хил. души към 01.02.2011 г.). Първите руски поселения са от т.нар. „староверци“, избягали от Русия по време на църковните реформи през XVII – XVIII век. Техните наследници се назовават „липовани“ и повечето от тях обитават две села във Варненско и Силистренско. Втора голяма вълна от руснаци (белоемигранти) идва по време на гражданската война в Съветска Русия през 1918 – 1921 г. Третата вълна се състои от руснаци, които след 1945 г. сключват смесени бракове с български граждани. Руснаците са добре интегрирани в българското общество, високообразовани са, говорят български език с руски акцент и живеят сред етническо българско население предимно в градовете. Те са източноправославни, майчиният им език е руски и татарски.

- *Каракачани*, познати на Балканския полуостров под различни наименования (в България – каракачани, в Гърция – саракацини и пр.). В миналото са били известни като номади – пастири, като според сезоните се придвижвали със стадата си от едно място на друго. Според хипотеза произхода на тяхното название идва от областта Сирако в планината Пинд, Гърция. Днес те са уседнала етническа група и обитават предимно Северна Гърция и България. Възприели са новогръцкия език (говорят каракачански език, който е северен диалект на новогръцкия език). В нашата страна са уседнали след преобразуванията в селскостопанския сектор през 50-те години на миналия век в районите на Сливен, Котел, Казанлък, Самоков, Дупница, Берковица, Враца и др.

- *Власи и аромъни (армъни)*. *Власите* са романизирано местно население, което говори на румънски език (влашкият говор е архаичен диалект в румънския език), спадащ към романските езици. За център на влашкото население в България се приема региона на Видин. Те обитават районите по долното течение на пограничната р. Тимок, до Свищов, в северозападната част на страната в района на Русе, Плевен, Търново и Силистра. Аромъните са стар народ, населяващ Балканския полуостров, с диаспори в Гърция, Албания, Македония, България и Румъния и може би най-малката етническа група на полуострова. Често се наричат власи (влахос, валак и др.) или както ги нарича българското население – куцовласи, цинцари, уруци и пр. Те идват в българските земи в началото на XIX век, когато се изселват от Албания и Епир. Днес те се срещат в градовете Благоевград, Пещера, Велинград, Дупница, Ракитово, Пирдоп, Брацигово, Пазарджик и др. *Власите и аромъните* са източноправославни и говорят влашки и румънски. Освен тях в България живеят и около 900 души, самоопределили се като румънци.

- *Арменците* са индоевропейски народ, формиран в Арменското плато (между Месопотамия, Мала Азия, Грузия и Азербайджан). Първите масови заселвания на

арменци в България датират от средата на V век, когато тук се заселва население от Източна Армения като войници на Византия. Друга миграционна вълна е имало през VII-XI век при разпространението на павликянството, създадено от арменци и сирийци. При третата масова вълна в средата на XVI век арменци се заселват в България след войната между Турция и Персия, когато в Западна Армения настъпва глад. Преобладаващата част от арменците идват в България в края на XIX век и началото на XX век след откъсването ѝ от Османската империя, поради преследването им от османските власти. През 1946 г. те наброяват около 20 хил. души, като по-късно много от тях се изселват в Западна Европа, Северна Америка и Съветска Армения. Днес у нас арменците живеят основно в големите градски центрове София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе. Повечето изповядват източноправославното християнство на Арменската апостолическа църква или са източноправославни, като говорят на арменски език. Към 01.02.2011 г. арменската етническа общност в страната наброява около 6,55 хил. души.

- *Гърците* са население, заселило се през античността по Черноморското крайбрежие на страната, а също и потомци на елинизирано местно население. В началото на XX век гърците са били над 30 хил., като след Балканските войни числеността им е нараснала още. След Първата световна война в резултат на размяната на население с Гърция, мнозинството от тях се изселват. Днес гърци се срещат в Пловдив, Асеновград, някои селища по брега на Черно море (Поморие, Несебър, Созопол и др.) Те са източноправославни и мюсюлмани и говорят гръцки език.

- *Еврейският етнос* е един от най-древните етноси в света. Първите сведения за евреите в земите ни датират от времето на Калигула, по намерен латински надпис от II век (с. Гиген, обл. Плевен), който удостоверява наличието на евреи в българските земи. Основният масив от този етнос пристига след прогонването на сефарадските евреи от Испания през 1492 г. *Евреите* успешно са се интегрирали в нашето общество. Българската държава е една от малкото страни в света, които са отказали да предадат своите евреи на германските власти по време на Втората световна война. След войната повечето евреи се изселват в новосъздадената държава Израел. Тяхната численост в страната от около 44 хил. души през 1946 г., е спаднала до около 1000 души днес. Евреите изповядват предимно юдаизъм, майчините им езици са български и иврит.

В исторически план в нашата страна са се обособили и други общности като например тази на *татарите*, появили се в българските земи през XIII век, когато Североизточна България е била под тяхна власт, като съвременното формиране на татарската етническа група е следствие на консолидацията между кримски татари, ногайци, карачайци и тати. Днес много от тях имат смесени бракове с турци и се определят като такива, поради което за един век тяхната численост намалява около десет пъти. Представителите на друга общност, населяваща нашите земи, са

помаците, наричани българомохамедани, българи-мюсюлмани и др. Те имат български произход, доказателства за който съществуват в езика и народната им култура и чрез информация от османските анали. Помаците са потомци на българи християни, които в различни периоди от историческото си съществуване, са приели религията на османските завоеватели – говорели са български език, но са изповядвали исляма. В България преобладаващата част от това население обитава Родопския регион – източната част на област Благоевград и южната част на Пазарджишка област, областите Смолян, Кърджали, Ловеч, Пловдив, Разград, Хасково, Ст. Загора, Бургас и др. В исторически план също така се е обособило и езиковото малцинство на *гагаузите* – българи, говорещи на турски или тюркски език, но запазили чрез фолклора връзката си с българския език. Преобладаващата част от гагаузите се преселва през XVIII и XIX век в южната част на Бесарабия, като в съвременната епоха те населяват предимно Молдова, където имат своя автономна република. Появата на гагаузите датира отдавна в българските земи, по-конкретно в Североизточна България, като след Освобождението те се изселват от страната поради страх от отмъщение. Близостта на българите и гагаузите се дължи на общата им историческа съдба. В рамките на България повечето гагаузи се идентифицират като българи и днес те обитават селища в най-крайните североизточни райони – Добруджанското крайбрежие, Варненско, Балчишко, Шуменско, Провадия, Нови пазар и др. В началото на XX век гагаузите са наброявали около 5500 души, докато днес в страната като такива се самоопределят едва около 40 души.

Освен гореизброените общности, в нашата страна живеят и други по-малобройни (под 1000 души) традиционни етнически малцинства, като: *сърби*, предимно емигранти; *черкези*, заселени в българските земи през 60-те години на XIX век, но по време на Руско-турската война 1878 г., са принудени да се изселят; албанци и др. В страната също живеят и представители на други имигрантски общности, чието начало се е формирало след Руско-Турската освободителна война от 1878 г., като: *украинци, араби, поляци, вьетнамци, немци, чехи* и др. В съвременното национално българско общество по-малките етнически групи (като арменци, евреи, гърци, руси, представители на други славянски народи, аромъни, власи и др.), са дълбоко интегрирани в българската нация, чрез което постигат своята етнокултурна и социална реализация.

Историческото формиране на българската народност на Балканите е завършило до около X век, като за бързата консолидация на отделните етноси са допринесли общата държавност, налагането на християнската религия като официална, смесените бракове и др. В Република България ситуацията на вековно съжителство между отделните етнически общности предполага тяхната адаптивност и хомогенност, поддържани в съвременното българско общество. Ролята на обществено-икономическите и културни фактори в процеса на развитие

на българското общество са структуроопределящи в исторически план за спецификата на етническите процеси, свързани с развитието на отделните етнически общности, довели до формирането на съвременната българска нация и народ.

Характеристика и състояние на съвременния етнодемографски облик на населението и факторите, определящи неговата динамика

Изследванията на населението на страните по света датират още от древността, като тогавашният интерес е бил насочен изцяло най-вече към неговата численост. Този процес е свързан с възникването на държавността, като в интерес на държавата е било събирането на демографски знания за нейното население. Получената информация се е ползвала при събирането на данъци и определянето броя на мъжете и числеността на армиите, с които владетелите са можели да разполагат по време на война. На по-късен етап от човешката история, с нарастване на населението в световен мащаб, се увеличава и потребността от неговото изучаване, като към края на ХХ век в обхвата на науката демография се утвърждават и използват различни теории за населението, демографските методи на изследване и демографската статистика.

Световната практика е показала, че най-точно изучаването на етническия състав на населението на дадена страна може да се извърши посредством *преброяванията на населението*. Те са утвърдени като основни източници на данни за разпределение на населението по етнически признаци. Други основни източници на такива данни също могат да бъдат административните източници, регистрите, сведения на отделни специализирани научноизследователски институти, други демографски и етнографски проучвания и пр. От основните източници най-важни остават *общите преброявания на населението в съответната страна*. Този вид дейност фигурира постоянно в програмите на преброяванията на повечето европейски страни, като в това отношение България не прави изключение. В съвременните методики за извършването на преброяванията на населението повечето от държавите имат въведени механизми и въпроси, които в една или друга степен дават представа за състоянието на етническата картина в съответната страна. Такива въпроси могат да бъдат преки или косвени, като например въпросите за етническата принадлежност (или национална принадлежност), често формулирани като народност или националност; въпроси, свързани с употребата на родния или разговорен език и пр. Косвените въпроси могат да засягат елементи от съществуването на хората като място на раждане, поданство, гражданство, религиозна принадлежност и пр. Етнодемографските признаци традиционно са включвани в почти всички програми на проведените досега преброявания на населението в страната. В 120-годишната история на преброяванията в България само веднъж (през 1985 г.) тези признаци не са били включени в програмата на наблюдението. При отделните преброявания основно са използвани два или три

етнодемографски признака. Така при първите преброявания, проведени в края на XIX век (1887 г. и 1892 г.), са наблюдавани признаците „вероизповедание” и „матерен език”. В края на 1900 г. за характеризиране на етнодемографския състав на населението е включен и признакът „народност”, като тези три признака се използват до 1934 г. При преброяването в края на 1946 г. вероизповеданието отпада, а другите два признака фигурират до 1975 г., като вместо „матерен език” се използва наименованието „майчин език”. При преброяването в края на 1992 г. и това от 2001 г., в програмата на наблюдение са включени признаците „етническа група, майчин език и вероизповедание”, като в програмата на преброяването през 2001 г. новият момент е доброволният характер на отговорите на тези три въпроса за разлика от предишните преброявания, когато отговорите са били задължителни. През проведено през 2011 г. преброяване за втори път се прилага принципът на доброволен отговор на тези въпроси, а за първи път тогава се дава възможност за отговор „нямам вероизповедание“.

Разнообразната етнодемографска картина в Република България е реален факт и посредством въведени обективни критерии се установява, дали в страната съществуват или не общности с еднакво етническо, религиозно или езиково естество, които ги отличават от останалите такива. За целта през десет години в страната се провеждат преброявания на населението, чрез които се установяват етническият, езиковият и религиозният му състав. Преброяванията са нарочно организирани статистически наблюдения, чиято цел е да съберат информация за броя, структурата и състава на населението; броя и вида на домакинствата и семействата; сградния и жилищен фонд и др. Според изследователите по темата, определящо за съвременните насоки в демографското развитие на България имат показателите за възпроизводство и миграция и тези, свързани със структурните характеристики на населението – *демографски структури* (полово, възрастова и семейно-брачна); *социално-икономически структури* (образователна, социална, етническа, религиозна, лингвистична и пр.) и *селищни структури* (териториалното разпределение на населението в селищата), като за процеса на възпроизводство на населението на България най-голямо значение имат демографските структури.

За съществуващата етнодемографска картина в страната представа дават данните, изведени с последните две *основни преброявания на населението на Република България*, проведени през 2001 г. и 2011 г. (виж табл.1). Регулярни статистически данни относно броя и структурата на населението, естественият прираст (раждаемост, смъртност), брачност, разводимост, възраст, външна и вътрешна миграция и пр., се представят ежегодно, като те дават информация за съществуващата актуална демографска картина на населението и протичащите през съответната година демографски процеси в страната.

Таблица 1

Етнически групи в Р България*	Към 01.03.2001 г. (млн. души)	Към 01.02.2011 г. (млн. души)
Българска	6 655 210	5 664 624
Турска	746 664	588 318
Ромска	370 908	325 343
Руска	15 595	9978
Арменска	10 832	6552
Влашка	10 566	3684
Македонска	5071	1654
Гръцка	3408	1379
Украинска	2489	1789
Еврейска	1363	1162
Румънска	1088	891
Друга	18 792	19 659
Не се самоопределят	62 108	53 391

* *Източници:* Кръстева, К., Н. Кърлежова, К. Благоева и др. с.30-31 и НСИ [официален сайт] // Окончателни резултати от преброяване 2001. // Раздел: Население към 01.03.2001 г. по области и етническа група.

От направеното сравнение на данните от двете преброявания е видно, че за посочения 10-годишен период се отчита намаление в числеността на хората при всички етнически групи (с изключение на графа „друга“). При изучаването на състоянието на етническата картина на населението на страната основно внимание трябва да се отдели на факторите, обуславящи общата демографска ситуация в България. Тук следва да се отбележи, че основно влияние върху измененията в броя и структурите на населението оказват териториалните промени, вътрешната и външна миграция и естественото движение на хората. Днес териториалните промени не са от съществено значение, тъй като са приключили през първите десетилетия на ХХ век след поредицата войни и след окончателното формиране на българската територия и държавни граници. По-съществено влияние върху броя на населението оказват неговото естествено движение (раждания и умираания) и *външномиграционните процеси*.

Факторът, за който със сигурност през последните години може да се твърди, че е от най-съществено значение за състоянието и формирането на демографската картина на страната, е *депопулацията (общото намаляване) числеността на населението* на Република България, което през последните двадесет години запазва *устойчива отрицателна тенденция*, като само за периода 1986 г. – 2011 г.

населението на страната е намаляло с около 1,584 млн. души и преобладаващ дял в неговото намаление има отрицателният му естествен прираст. Според данните от последните две официални преброявания, през 2001 г. общото население на страната от 7 928 901 души, е стигнало до 7 364 570 души през 2011 г., което е намаление с 564 331 души (или 7.1%), при средногодишен темп на намаление от 0.7%. Това е трети случай в демографската история на България, при който е регистрирано намаление на населението в периода между две последователни преброявания. Две трети от намалението на населението или 389 087 души (68.9%), се дължи на отрицателен естествен прираст, а една трета – 175 244 души или 31.1%, се дължи на външната миграция.

Намаляването на населението на страната през последния четвърт век започва все по-осезаемо да се диктува от двата си основни аспекта – от една страна *външната миграция* (емиграция на населението) и от друга страна *отрицателният естествен прираст* (повече починали от родени лица, като намалява абсолютният брой на живородените и коефициента на обща раждаемост, а се увеличава броят на умрелите и коефициента на обща смъртност). След 1990 г. положителната величина на абсолютния естествен прираст се трансформира в отрицателна, като тенденцията за намаляване числеността на населението вследствие на отрицателния естествен прираст се запазва и през последните няколко години. Така например през 2014 г. намалението е минус 5.7 на хиляда (население 7 202 198 души), през 2015 г. достига до минус 6.2 на хиляда (население 7 153 784 души) и до минус 6.0 на хиляда през 2016 г. (население 7 101 859 души).

Процесите на демократизация в България от началото на прехода до днес доведоха и до големи мащабни емиграционни вълни особено сред трудоспособното население на страната. По отношение на външните миграции (според данни на Комисията на ООН по населението и развитието) към 2015 г. броят на българските емигранти, трайно установили се да живеят извън пределите на родината е около 1,176 млн. души. От тях в границите на Европа живеят около 570 хил. души, а в Азия около 510 хил. души (само в Република Турция живеещите български емигранти са около 480 хил. души). В страните от ЕС най-много българи са емигрирали във ФР Германия – 105 хил. души, Италия – 58 хил. души и Обединеното Кралство – 52 хил. души. В страните от Северна Америка – САЩ и Канада живеят около 85 хил. български емигранти. Български граждани са емигрирали също в страни от Африка – около 4300 души, Австралия и Нова Зеландия – около 4000 души, Латинска Америка и Карибите – около 1800 души и др.

Изследователите по темата днес отделят особено внимание на взаимодействието между демографските процеси и социално-икономическото развитие на страната. Тази съществуваща система от връзки има своето особено въздействие при определяне на перспективите в икономическото и социално развитие на отделните региони, а също и при реализиране на управленските

решения и политики. Съвременните тенденции в развитието на бизнеса поставят демографския фактор във фокуса не само на търсенето, но и на предлагането (като фактор за формиране на заетостта), като наличието на високообразовани, квалифицирани и незаети трудови ресурси, става основният елемент за стимулиране на имиграцията на работна ръка в даден регион. От друга страна *емиграцията* на трудоспособното българско население става въпрос, който все повече започва да вълнува обществото, представителите на браншовите организации, бизнеса и политическия елит. Емиграцията допринася за намаляване на населението на страната и трайно изтощава трудовите ресурси, като основният мотив за емигрирането се свързва най-вече с намирането на работа и по-високи доходи зад граница. Според изследователите по темата и анализа на сегашните социално-икономически данни, в обзримо бъдеще няма реални шансове този основен фактор, мотивиращ емиграцията, да отпадне.

В контекста на представените данни и установилите се през последните години тенденции може да се обобщи, че демографските процеси в България са комплекс от демографското състояние и динамиката в развитието на основните етнически общности, изграждащи етнодемографската картина на съвременното българско общество. При всяка етническа общност демографските процеси протичат различно и по специфичен начин, но тези самостоятелни процеси, разгледани и обединени като едно цяло, изграждат съвременната картина на общото демографско развитие на българското общество и държава. Съвременният облик на населението в страната днес показват, че демографското наследство и развитие на нашия народ не поставят под съмнение факта, че Република България е страна, чийто облик се определя от българската етническа общност и няколко основни исторически обособили се етнически групи. А установилите се трайно през последните години отрицателни тенденции в процесите на развитие на населението (отрицателен естествен прираст, емиграция на хора в трудоспособна възраст, застаряване на населението и др.), оказват най-голямо влияние върху формирането на съвременната демографска картина, като тези процеси засягат всички етнически групи, формиращи етническата структура на страната.

Някои демографски характеристики и етнодемографски аспекти на рисковете за сигурността на страната

Демографските процеси имат съществена роля в динамиката на развитие на човешката цивилизация, като неминуемо оказват влияние върху функционирането и съществуването на всяка страна и нейната сигурност. От своя страна проблемите със сигурността съпътстват човечеството и отделните общества от началото на тяхното историческо съществуване. Сигурността привлича общественото внимание и поради факта, че идеята за опазване на обществото и държавата, нейната територия и законовите ѝ интереси, са били винаги в основата на държавните политики. А опазването на сигурността винаги е свързано с политическото мислене

и намира най-ярко проявление особено при възникнали вътрешни конфликти и международни кризи. От друга страна сигурността, чрез различни способи и средства, трябва да гарантира защитата на основните права, свободи и интереси на отделната личност и обществото от всякакви вътрешни и външни заплахи и престъпни посегателства, с което се осигурява развитието и прогресът на държавата като цяло.

Представянето на етническите общности като самостоятелни демографски профили позволява оценките за етнодемографската картина да се прецизират в съответствие с реалното развитие на социално-икономическата и политическата среда и с поведението на хората като обекти и субекти на демографските процеси. При влошени общодемографски показатели като намаляване и застаряване на населението, висока смъртност, ниска раждаемост, емиграция и пр., етнорелигиозното съотношение на населението се превръща в един сериозен аспект на националната политика на държавата. Развитието на демографските процеси и установилите се през последните години отрицателни тенденции в демографските показатели на населението поставят етнодемографските проблеми в центъра на вниманието както на държавно-политическия и научен елит и гражданските сдружения от неправителствения сектор, като голяма част от тях виждат в демографските проблеми все по-сериозна заплаха за националната сигурност на страната и бъдещето на нацията. От друга страна протичащите в страната демографски процеси традиционно се приемат като вътрешна заплаха за конституционния ред през призмата на етническия състав и междуетнически отношения в съчетание с външни заплахи. Според изследователите по темата в средносрочен план тези процеси сами по себе си не могат да доведат до демографски и социален срив и не могат да породят пряко значим риск за националната сигурност на страната. Рискове за сигурността могат да се появят евентуално при наслагването на демографските и миграционни процеси с други рискови сфери – икономически, социални, регионални, етнически дисбаланси или от промени в международната обстановка и срив в даден отрасъл.

Основно място при изследване на рисковете и заплахите, свързани със сигурността на страната има *демографската сигурност*, която може би е най-важният елемент на националната сигурност на държавата, тъй като е свързана със „субекта“ на нацията – хората, които я населяват. Каквото е състоянието на демографската сигурност, в решаваща степен такава ще бъде и състоянието на националната ѝ сигурност. Демографската сигурност може да се разглежда като състояние на обществото, при което може да се акумулира необходимата за запазването на нацията възпроизводствена сила на населението, осигуряваща запазването и развитието на националния интегритет и националната идентичност на населяващите държавата граждани и общности. Според изследователите по темата задълбочаващата се днес демографска криза застрашава най-пряко

демографската сигурност, защото атакува основите на съществуването на българската нация.

Според изследователите по темата, състоянието на съвременната демографска характеристика на населението в България и при задълбочаване на отрицателните тенденции в неговото развитие, ще има трайни негативни последици върху всички аспекти на националната ѝ сигурност. Това на първо място ще даде отражение върху *военната сигурност*, тъй като демографското състояние на всяка държава е пряко обвързано с възможностите за реализация на нейната военна политика, отбрана и сигурност, а количеството и качеството на хората до голяма степен определят едни от най-важните за националната сигурност показатели, каквито например са националната мощ, военните и бойните възможности на страната и пр.

Друг сериозен проблем за сигурността и в частност за *отбраната* на България имат променящата се гъстота на населението и обезлюдяването на отделни обширни региони. Днес липсата на хора в цели райони, влошената възрастово-полова структура на населението, което живее в тях, ще затруднят изключително много организирането на териториалната отбрана на страната. Също така продължаващата тенденция за „стопяване“ на българското население ще се отрази негативно и върху *икономическите аспекти* на националната сигурност, като без стабилизиране на количествените и качествени показатели на българския демофонд е невъзможно функционирането на просперираща икономика, развитие на селското стопанство, търговията, услугите и прочее отрасли. Намалването на населението ще доведе във вътрешнополитически и икономически план до свиване на потреблението и пазара, а остаряването на българското население ще доведе до натиск върху социалните фондове и рязко нарастване на напрежението между социалните групи – на работещите и пенсионерите, като това допълнително ще натовари работещата страна.

Следва да се отбележи също, че през последните години анализът на средата за сигурност на страната показва, че социалните проблеми, свързани с негативните демографски тенденции, образованието, възпитанието, трайното обособяване на *компактни маргинализирани групи*, допълват основните процеси, влияещи на средата за сигурност във вътрешен план. Тези групи остават извън обхвата на фундаментални обществени системи като образование и здравеопазване, възпитание и култура, маргинализират се и се превръща в генератор на престъпност. Достъпът на тези групи до социални системи без те да допринасят за това и съпричастността им към извършване на престъпления, е предпоставка за развитие на ксенофобски настроения и допълнително разделение на нацията. Маргинализирането на групи от населението, обособени на етнически признак, съзнателно самоизключени от обществените системи за образование, възпитание и трудова заетост, се счита за един от основните рискови криминогенни фактори, който оказва влияние на вътрешната сигурност и представляват рисков фактор за възникването на социално и етническо напрежение и криминализиране на по-широк кръг лица. Върху

външната сигурност основните рискове се свързват с генериране на реален, активен миграционен натиск и съпътстващите го рискове (тероризъм, ксенофобия, етнически и религиозни конфликти, рискове от проникване на международна организирана престъпност и пр., рискове за социалната, финансовата и здравната системи и др.). Засилените външни миграционни процеси оказват влияние и върху вътрешната сигурност. Усложнената международна обстановка и бежанската вълна, заляла Европа през последните няколко години, не подминават границите на нашата държава. Следствие на бежанския прием, наличието в страната на компактни групи от чужди граждани без доходи, нямащи възможност да работят, представлява криминогенен фактор за *възникване на престъпност*, в т.ч на организирани престъпни групи, обособени на етнически признак, с висока степен на опасност. Също така България остава транзитна територия за преминаващи радикални ислямисти от Западна Европа към Сирия и Ирак и обратно, като с чуждите граждани, навлизащи на територията на страната, е възможно проникването на лица, съпричастни към терористична или екстремистка дейност, което от своя страна създава допълнителни рискове за националната сигурност.

Разглеждайки целия спектър на етнодемографския облик и съвременните тенденции в развитието на българското население, изследователите по темата са категорични, че етнодемографските процеси са постоянно действащи и неизменна част, съпътстваща неговото изграждане. През последните години наболелите за страната демографски проблеми все повече се поставят във фокуса на основните приоритети на държавната политика. В тази посока националната демографска политика трябва да се разглежда като част от цялостната социално-икономическа политика на държавата и целенасочена дейност на държавните институции в областта на регулирането на процесите на възпроизводство на населението, имаща за цел чрез икономически, социални, правни, психологически и др. методи да формира най-оптималния за обществото режим на възпроизводство, съхраняване или изменение на тенденцията в областта на числеността и структурата на населението, темповете на изменение, динамиката на раждаемост, смъртност, вътрешна и външна миграция, качествени характеристики на населението и др.

В заключение може да се обобщи, че в съвременния глобален свят националните етнодемографски проблеми надхвърлят рамките на отделните държави и постепенно се превръщат в проблем на цялото човечество. От своя страна рисковете за сигурността на държавите непрекъснато взаимно се усилват, натрупват, комбинират и пр., като при тези взаимодействия най-силно се проявява тяхната способност да станат риск за установения конституционен ред. Затова управлението на риска в националната сигурност на страната трябва да бъде един задълбочен и непрекъсващ общодържавен, вътрешно и между институционално интегриран и координиран управленски процес, като основните акценти бъдат насочени върху идентифицирането, ранното предупреждение, сигнализирането, оценяването, реакцията и мониторинг на предизвикателствата, рисковете и

заплахите за сигурността на обществото, неговите граждани и държавата като цяло. Основополагащи днес в политиката на Република България са гарантиране на сигурността и териториалната ѝ цялост, запазване на демократичните ценности и национални интереси, защитата на конституционните права и свободи на гражданите и равните възможности за развитие на отделната личност, без оглед на етническа или религиозна принадлежност на хората. Държавата е тази обединяваща институция, без функционирането на която различните етнически общности не могат да се развиват разделени, а опазването на националната и международната сигурност става ключов фактор за изграждането на държавните политики, гарант за провеждането на които са Конституцията и законите на страната.

ИЗТОЧНИЦИ:

- Бекярова, Наталия.* Демография и сигурност. С.: Изд. „Военно издателство“, 2004, - 199 с.
- Белева, Искра, Виктор Йоцов, Иглика Василева и др.* Годишен доклад 2016 – Икономическо развитие и политики в България: оценки и очаквания. Тема на фокус: „Аграрният сектор като фактор за икономическото развитие на България“. С.: Изд. „Горекс Прес“, 2016, - 182 с. // https://www.iki.bas.bg/files/Doklad_2016_0.pdf - 16.05.2017 г.
- Велчева, Надя.* Преход и динамика на етническите процеси. С.: Изд. „Парадигма“, 2009, - 284 с.
- Георгиев, Юрий.* Управление на риска в сигурността. С.: Изд. „Изток-Запад“, 2015, - 316 с.
- Илиева, Надежда.* Ромите в България. Брой и локализация от Освобождението (1878 г.) до началото на XXI век. С.: Изд. „Национален институт по геофизика, геодезия и география – БАН“, 2013, - 236 с.
- Казьмина, Ольга, Павел Пучков.* Основы этнодемографии. М.: Изд. „Наука“, 1994, - 253 с. // <http://window.edu.ru/resource/228/42228/files/full.pdf> - 03.03.2017 г.
- Карахасан-Чънар, Ибрахим.* Етническите малцинства в България. С.: Изд. „ЛиК“, 2005, - 252 с.
- Костова, М., К. Кръстева, Ем. Белева и др.* Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2011 г. // Том1. Население, Кн.1. Население по области, общини и населени места // Издание на НСИ, С.: Изд. „БУЛГЕД“ ООД, 2012, - 468 с. // http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/ssp/fulltext.asp?content=/FullT/FulltOpen/P_22_2011_T1_KN1.pdf -16.04.2017 г.
- Кръстева, К., Н. Кърлежова, К. Благоева и др.* Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2011 г. // Том1. Население, Кн.2. Демографски и социални характеристики // Издание на НСИ, С.: Изд. „БУЛГЕД“ ООД, 2012, - 292 с. // http://statlib.nsi.bg:8181/isisbgstat/ssp/fulltext.asp?content=/FullT/FulltOpen/P_22_2011_T1_KN2.pdf -16.04.2017 г.
- Манов, Борис.* Демографската криза и националната сигурност на България. // Сп. „Геополитика“, 01.12.2015, бр.5 // <https://geopolitica.eu/2015/broi5-2015> – 21.04.2017 г.
- Минков, Игнат.* Етноси и глобализационни общности: Етничните общности на България – в националната епоха и в процесите на глобализация. С.: Изд. „Тип-топ прес“, 2011, - 436 с.
- Мирчев, Михаил.* Социална динамика и цивилизационно разслояване. Възпроизводство на населението, човешкия капитал и трудовите ресурси в България. // Шеста глава: Кризата и рискът от катастрофа. // С.: Изд. „М-8-М“, 2009, с.151-175 // http://www.assa-m.com/kniga_pdf/Socialna_dinamika_6_glava.pdf - 28.05.2017 г.
- Найденев, Климент, Методи Иванов.* Управление на демографския риск в Р България – тенденции и перспективи. // Годишник на Минно-геоложкия университет „Св. Иван Рилски“, Том 59, Св. IV, Хуманитарни и стопански науки, София, 2016, с.48-51 // http://regional-development.eu/wp-content/uploads/2016/08/9-Naydenov_Ivanov.pdf - 10.05.2017 г.
- Попов, Стефан, Георги Ганев, Юлиян Попов и др.* Националната сигурност на България: Рискове до 2020-2025 година. // Сборник. Фондация РискМонитор. София, 2013, №29, - 56 с. // https://riskmonitor.bg/js/tiny_mce/plugins/ajaxfilemanager/upload/Reports/RM-29-Security_Risks_bg.pdf - 15.05.2017 г.

Русев, Марин, Климент Найденов. Демографска политика и устойчиво развитие. Етническият синдром на българската демографска политика. // Сп. „Военен журнал”, София, 2004, кн.6, с. 117-122

Стефанов, Никифор. Миграционната вълна и заплахите за националната сигурност. // Годишник. Висше училище за сигурност и икономика. // Пловдив: ПУИ „П. Хилендарски“, 2015, Том XII, с. 6-10 // <http://cea.bg/web/files/uploads/Godi6nik2015.pdf> - 19.05.2017 г.

Славейков, Петър. Етногеография. С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2006, - 732 с.

Славейков, Петър. Геодемография. С.: УИ „Св. Климент Охридски”, 2012, - 368 с.

Славейков, Петър. Етнодемографска характеристика на българското население. // Списание „НИЕ”, София, Фондация „Българска идея“, ноември-декември 2001, бр.11-12 // http://members.tripod.com/nie_monthly/nie11_01/slaveikov.htm - 11.02.2016 г.

Славейков, Петър. Демографската ситуация в България и необходимостта от ефективна демографска политика. // Сп. „Военен журнал”, София, 2004, кн.6, с.108-116

Слатински, Николай. Сигурността: същност, смисъл и съдържание. С.: Изд. „Военно издателство“, 2011, - 308 с. // <http://nslatinski.org/?q=bg/node/365> - 21.01.2017 г.

Слатински, Николай. Националната сигурност – аспекти, анализи, алтернативи. С.: Изд. „Българска книжарница“, 2004, - 279 с. // <http://nslatinski.org> - 29.01.2017 г.

Слатински, Николай. Националната сигурност и демографските проблеми на България // Списание „Международни отношения“, 2006, №1, с.30-54 // <http://nslatinski.org/?q=bg./node/21> - 26.05.2017 г.

Тахиров, Мюмюн. Етнография и култура на сигурността. С.: УИ „За буквите – О писменехъ”, 2016, - 324 с.

Тахир, Мюмюн. Национални интереси и демографски аспекти на сигурността. // Списание „Сигурност“, 2015, бр.3 // <http://securitymagazine.com/natsionalnite-interesi-i-demografski-aspekti-na-sigurnostta/> - 21.01.2017 г.

Трайков, Тони. Съвременното демографско развитие на България. // Годишник на Славянското дружество в България – „Славянски глас”, София, 2011, кн.2, с.117-124

Тутунаров, Христо. Етнически общности и национална сигурност в България. С.: Изд. „Изток-Запад“, 2015, - 256 с.

Етнически състав на населението на България. Методологически постановки при установяване на етническия състав. // <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1039432230349> – 16.03.2017 г.

НСИ – Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България 2011 // Преброяване 2011 (окончателни данни) // Справочник НСИ, София, публ. 21.07.2011, - 50 с. // <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/census2011final.pdf> - 16.03.2017 г.

НСИ – Население и демографски процеси през 2014 г. (окончателни данни), - 17 с. // http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2014_2Y19BGI.pdf – 17.04.2017 г.

НСИ – Население и демографски процеси през 2015 г., - 17 с. // http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2015_CV8W6X5.pdf - 17.04.2017 г.

НСИ – Население и демографски процеси през 2016 г., - 18 с. // http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2016_722R06L.pdf - 17.04.2017 г.

НСИ [официален сайт] // Окончателни резултати от преброяване 2001 // Раздел: Население към 01.03.2001 г. по области и етническа група // <http://www.nsi.bg/Census/Ethnos.htm> - 16.04.2017 г.

Интернет страница Seal-sofia.org // Надежда Недялкова. Демографската криза и „бумът” на малцинствата – медийно отражение и публични дискусии, - 48 с. // Индивидуално изследване по Проект „Предизвикателствата на национализмите“ // <http://www.seal-sofia.org/bg/projects/completed/FCN/CaseStudies/?page=10> – 25.03.2017 г.

Национална стратегия за демографско развитие на Република България 2006-2020 г., приета с Решение № 625 на МС от 22.08.2006 г. С Протокол № 4.2 на МС от 01.02.2012 г. е приета Актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012-2030 г. и План за 2017 г. за нейното изпълнение.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin*. (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2015) // Table of Contents, Table № 16 – Total migrants stock at mid-year by origin and by major area, region, country or area of destination, 2015 // <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml> -16.03.2017 г.

Данни за автора: Иван Желев Йорданов е редовен докторант към катедра „Регионално развитие” на СУ „Св. Климент Охридски” по професионално направление „Науки за земята (География на населението и селищата)”. Телефон за контакт: +359886 888 973, e-mail: ivanjo12@abv.bg

Необходимост от научни изследвания при изучаване на заплахи, необходимост от стратегия за наука и иновации в областта на сигурността

Петя Банкова - Тенева

Целта на стратегията за наука и иновации в областта на националната сигурност е да се подобри приложението на науката и иновациите за нашата национална сигурност, което е и инвестиция в нашето бъдеще. Науката и иновациите са жизненоважни за сигурността на нацията. Това ни прави по-ефективни в подготовката, по-интелигентни в нашите превантивни мерки, по-силни в нашата реакция и по-бързи в нашето възстановяване.

Въпреки това, националната сигурност става все по-сложна. Защитата на нацията, ангажирането с нашия регион, борбата с тероризма и защитата на нашите граници остават трайни и критични задачи. И все пак трябва да сме готови за предизвикателства, пред които са изправени по-широки екологични, социални и икономически промени или катастрофални събития.

Националната сигурност все повече се влияе от технологичните промени в по-широката общност. Пробиви или напредък от други сектори, или области на научните изследвания могат да бъдат приложени за подобряване на ефективността на националните способности за сигурност. Новите технологии трансформират начина, по който комуникираме, пътуваме, съхраняваме ценна информация и управляваме финансите си. Терористите или престъпниците могат да създават или да се насочват към уязвими места чрез използване на повсеместни или възникващи технологии.

Ключови думи: национална сигурност, наука, стратегия за иновации, защита

The aim of the National Security Science and Innovation Strategy is to enhance the application of science and innovation to our national security is an investment in our future. Science and innovation is vital for the nation's security. It makes us more effective in our preparation, smarter in our preventative measures, stronger in our response and more rapid in our recovery.

However, national security is growing increasingly complex. Defending the nation, engaging with our region, countering terrorism and protecting our borders remain enduring and critical tasks. Yet we must be ready for challenges presented by broader environmental, social and economic changes or catastrophic events.

National security is also increasingly affected by technological change in the broader community. Breakthroughs or advances from other sectors or fields of research can be applied to improve the efficiency and effectiveness of national security capabilities. New technologies transform how we communicate, travel, store valuable information and manage our finances. Terrorists or criminals can create or target vulnerabilities by exploiting ubiquitous or emerging technologies.

Key words: National security, Science, Innovation Strategy, Defending

Въведение

За постигане на ефективност свързана със защита на националната сигурност, следва да бъдат набелязани, и при възможност създадени, стратегии с конкретни цели в областта на науката и иновациите. Като такива за науката и иновациите биха могли да бъдат определени следните 12 :

I. Кибер защита и електронна сигурност. Повишаване на устойчивостта на нашата информация и комуникационни системи срещу атаки или увреждане.

II. Физическа устойчивост. Подсилване способността на физическата инфраструктура да издържи на атака или повреда и да остане функционална.

III. Социална устойчивост. Разработване на нови подходи за подобряване на социалното сближаване, подготвеността на общността и организацията и повишаване на осведомеността за риска.

IV. Области, в които може да възникне притеснение за сигурността. Подготвяне на страната за възможни предизвикателства касаещи сигурността чрез разбиране на потенциалното им въздействие и евентуални реакции.

V. Прогнозиране, моделиране и оценка на риска. Разработване на по-добри подходи за информиране на вземането на решения относно въздействието на заплахите и ефективността на нашите отговори.

VI. Първите отговорили. Осигуряване на нашите агенции да разполагат с необходимите знания и оборудване, за да подпомагат и защитават общността.

VII. Управление на информацията и споделяне. Предоставяне на нови инструменти и методи за общността на националната сигурност за споделяне и използване на информация

VIII. Командване и контрол. Подобряване на начина на вземане на решения от страна на националната общност за сигурност, обмен на оперативна информация и комуникация при криза.

IX. Политики и стандарти. Допринасяне за базата от данни за политики и стандарти, които повишават нашата национална сигурност.

X. Събиране на разузнавателна информация и анализ. Подобряване на способността на агенциите да улавят, интегрират и анализират информация от различни източници.

XI. Наблюдение, набелязване и идентификация. Разработване на по-интелигентни инструменти и методи за откриване, наблюдение и идентифициране на обекти, представляващи интерес или потенциален риск.

XII. Съдебни и разузнавателни способности. Уверяване, че агенциите имат способността да събират, анализират и използват доказателства от редица източници.

Политически елементи на стратегията

Постигането на тези цели е необходимо да бъде подкрепено и чрез политическа рамка, която:

- Признава значението на науката и иновациите за защитата на нашата национална сигурност;
- Интегрира науката и иновациите в по-широки усилия за координация на националната сигурност;
- Включва ширината и значението на националните изисквания за сигурност в науката;
- Разработва специални механизми за обединяване на агенциите за национална сигурност и иновации.

I. Кибер защита и електронна сигурност.

Гражданите все повече разчитат на сигурната и непрекъсната работа на електронни мрежи за комуникации, за онлайн дейности и за много други аспекти на ежедневието ни. Нашите комунални услуги, фирми и правителствени агенции имат критична зависимост от информационните системи. Това изисква постоянно инвестиране в науката и иновациите, за да гарантираме, че ще останем бдителни и ще реагираме на развиващите се заплахи.

Цели на науката и иновациите: Да подобрим устойчивостта на нашите информационни и комуникационни системи срещу атака или вреда.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на системи за саморазвиване, мониторинг и защита за ограничаване на незаконната кибернетична дейност;
2. Разработване на нови понятия за установяване на автентичността на потребителите и за ограничаване на последствията от атаки, включително вътрешна атака;
3. Разработване на нови методи за осигуряване на данни за комуникации;
4. Осигуряване на устойчивост и непрекъснатост на мрежите от следващо поколение;
5. Осигуряване на целостта на критичните данни и бързото възстановяване на критичните системи.

II. Физическа устойчивост.

Сградите и инфраструктурата трябва да са в състояние да издържат на последствията от физически атаки или щети, като същевременно визуалното въздействие на защитните мерки, особено в нашата градска среда, трябва да бъде минимизирано. Отвъд отделните сгради, проектирането на критична инфраструктура трябва да е устойчиво на умишлени, естествени или случайни щети. Необходимо е също така да се разработят и прилагат слоеве за сигурност и защита по интегриран

начин. Значителен опит в инженерните дисциплини може да се приложи в тази област.

Цели на науката и иновациите: Да се подобри способността на нашата физическа инфраструктура, за да издържи на атака или повреда и да остане функционална.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Иновативен дизайн и използване на физични материали за подобряване на защитата;
2. Подобряване на методите за контрол на физическия достъп;
3. Подобряване на дизайна на съоръженията или инфраструктурата, така че да бъдат по-малко уязвими.

III. Социална устойчивост.

Можем да бъдем сигурни и силни като нация, като сме силни и устойчиви като общество и икономика. Упълномощените и приобщаващи общности и организации са по-способни да се справят със стреса, причинен от по-широките социално-икономически фактори и от шоковете, които се получават, ако се случи инцидент по националната сигурност. Това изисква не само силни и адаптивни социални и организационни структури, но и лица и групи, които са наясно с рисковете за националната сигурност и могат да взимат информирани решения и решения преди, по време и след инцидентите.

Цели на науката и иновациите: Разработване на нови подходи за повишаване на социалното сближаване, подготвеност за общността и организацията и повишаване на осведомеността за риска

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на доказателствена база за стратегии за изграждане на общностна, организационна и социална устойчивост и за укрепване на механизмите за възстановяване.;
2. Разбиране на индивидуалната и груповата податливост на политически, идеологически и икономически сили и тяхното отражение по отношение на антисоциалното и незаконното поведение.

IV. Области, в които може да възникне притеснение за сигурността.

Нараства обхват и сложността на факторите, които могат да повлияят на нашата национална сигурност. Тези фактори ще имат преки и косвени последици, които могат да създадат нови уязвими места или да изискват нови отговори от страна на националната общност за сигурност.

Цели на науката и иновациите: Да подготви страната за възникващи предизвикателства, като разбере тяхното потенциално въздействие.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разбиране и подготовка за последиците от изменението на климата, свързани с националната сигурност;

2. Оценявайки последиците за националната сигурност, които могат да възникнат поради увеличавения натиск върху хранителните, водните и енергийните ресурси на нашия регион;

3. Разбиране и реагиране на въздействието на транснационалната и тежката и организираната престъпност върху нашата национална сигурност, включително връзките с финансирането на тероризма и хората, наркотрафика и контрабандата на оръжия.

V. Прогнозиране, моделиране и оценка на риска.

Важно е да разберем вероятността и последствията от заплахите, пред които сме изправени, ефективността на нашите възможности и устойчивостта на нашата общност и инфраструктура. Инструментите и техниките за прогнозиране и моделиране могат да предоставят тази информация и да гарантират, че лицата, отговорни за вземането на решения, разбират въздействието на своите решения. Това позволява вземане на решения, информирани за риска, ефективно разпределение на ресурсите и планирани отговори.

Цели на науката и иновациите: Разработване на по-добри подходи за информиране на вземането на решения относно въздействието на заплахите и ефективността на нашите отговори.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Представяне и анализиране на събития, ефекти и опции за адекватно оздравяване;

2. Оценка на обхвата и въздействията на природните и причинените от човека опасности, включително промяната на климата или разпространението на вируси, и техният потенциал да се превърнат в проблеми на националната сигурност;

3. Разбиране на сложни национални системи, които поддържат нашето общество и икономика, и разработване на средства за тестване и оценка на последиците от бизнес решения или основни обществени тенденции;

4. Подобряване на средствата и техниките за комуникация, оценка и управление на риска, както за стратегически, така и за оперативни условия.

VI. Първите реагирали.

От решаващо значение е нашите първите отговорили да са в състояние да помогнат на общността да предотврати, да се подготви, да реагира и да се възстанови от инциденти, свързани с националната сигурност. Това включва интервенции за предотвратяване или реагиране на подозрителни или незаконни дейности, справяне с последиците от вредни събития и подпомагане на процесите на възстановяване.

Цели на науката и иновациите: Да се гарантира, че нашите агенции на първо място разполагат с необходимите знания и оборудване, за да подпомагат и защитават общността

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на нови технологии и методи за бърз подбор, оценка на щети и оценка на доказателствата за първите реагирали;
2. Разработване на несмъртоносни системи за съответствие за лица и групи при различни разстояния;
3. Подобряване на защитното оборудване, използвано от правоприлагащите органи;
4. Подобряване на химическите, биологичните, радиологичните, ядрените и взривните вещества, които са "безопасни за почистване", или на оборудването за обеззаразяване.

VII. Управление на информацията и споделяне

Нашата национална сигурност зависи от хората, агенциите и равнищата на управление, които работят заедно по един координиран и ефективен начин. Това може да се постигне само чрез подходящо споделяне на съответната информация по своевременен и сигурен начин, както по време на криза, така и като част от нормалните операции.

Цели на науката и иновациите: Предоставяне на нови инструменти и методи за общността на националната сигурност за споделяне и използване на информация.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на нови парадигми и протоколи за сигурност, които да подпомагат подходящия достъп до информация между широките групи вземащи решения на различни нива на сигурност;
2. Подобряване на техническата възможност за обмен на информация, предоставяне на достъп до оперативно съвместима, навременна, мобилна и целенасочена информация между съответните държавни агенции и предприятия;

3. Разработване на нови концепции и технологии за подпомагане на правителствените агенции да управляват придобитата информация.

VIII. Командване и контрол.

Националните кризи на сигурността представляват вземане на трудни решения за хората на всички нива в общността, от първите участници и операторите до лидерите на нашите агенции и правителство. Ръководителят на процеса изисква да има ясна, разбираема, точна и навременна картина. Решението трябва да може да бъде съобщено по сигурен и своевременно начин. Комуникационните системи трябва да бъдат оперативно съвместими и надеждни в предизвикателствата на заобикалящата обстановка.

Цели на науката и иновациите: Да подобри начина, по който правителството взема решения, споделя оперативната информация и комуникира в криза.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на сигурни, устойчиви, мобилни и оперативно съвместими комуникации;
2. Създаване на възможности за споделяне на „снимки“ на оперативната обстановка, които отговарят на нуждите на човешкото познание;
3. Разработване на системи за подпомагане на вземането на решения, които се интегрират с вътрешни или разпределени модели и обединяват разнообразни форми и източници на информация;
4. Разработване на методи за предупреждение и подпомагане на обществеността, бизнеса и правителството с конкретна и навременна информация през всички фази на възникнали инциденти;
5. Осигуряване на обучение и експериментална подкрепа, която упражнява и подобрява способностите за вземане на решения и реагиране.

IX. Политики и стандарти.

Нашият подход към националната сигурност трябва да се ръководи от основани на доказателства политики, които да увеличат максимално ефективността ни и да бъдат дефинирани от технически стандарти за последователно и отговорно изпълнение. Науката и иновациите могат да допринесат за тази база от данни чрез анализ на съществуващите политики и процеси или разработването на нови модели на работа.

Цели на науката и иновациите: Да допринесе за създаване на база данни за националните политики и стандарти за сигурност.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Допринасяне за създаване на доказателствената база, която е в основата на разработването на политики за подобряване на способностите на страната свързани със защита на национална сигурност и устойчивостта на нашето общество;
2. Анализирание на структурните договорености, политиката и законодателството в областта на националната сигурност;
3. Разработване на национални и международни стандарти и методи за най-добри практики.

X. Събиране на разузнавателна информация и анализ.

Навременното и точно разузнаване е от решаващо значение за националната сигурност, не само за разузнавателните служби и правоприлагащите органи, но и за финансовите институции, агенциите за гранична охрана и здравните органи. Ефективното събиране, анализ и разпространение на информация се основава на успешна комбинация от човешки и технически системи. Бързо променящите се и усъвършенстващи се технологии могат да превърнат ефикасността на събирането, интегрирането и прилагането ѝ.

Цели на науката и иновациите: Да се подобри способността на агенциите да улавят, интегрират и анализират информация от различни източници.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на възможности за използване на нови източници на информация;
2. Разработване на нови и усъвършенствани техники за събиране на информация от съществуващи източници, включително и използване на възможностите и предизвикателствата, породени от новите и нововъзникващите технологии;
3. Разработване на нови техники за оценка и анализ на данни с бързо нарастващ обем и разнообразие;
4. Разработване на възможности за анализиране и визуализация на сложна информация от различни източници.

XI. Наблюдение, набелязване и идентификация.

Технологията може да се използва за проследяване и идентифициране на обекти или хора и за наблюдение или екраниране на опасни материали. Това може да включва наблюдение и оценка на експлозивни, химически, биологични или радиологични агенти, наркотици и други контрабандни вещества. При проследяването на хора и обекти, инструментите могат да откриват и проследяват движението и да удостоверяват самоличността

Цели на науката и иновациите: Разработване на по-интелигентни инструменти и методи за откриване, наблюдение и идентифициране на обекти, представляващи интерес.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Развитие на възможностите и капацитета за провеждане на широкообхватно наблюдение за гранична сигурност;
2. Подобряване използването на средствата за дистанционно проследяване за наблюдение на екологичните събития и въздействието на изменението на климата;
3. Подобряване на способността за откриване, проследяване и идентифициране на хора или предмети (контейнери, стоки или превозни средства) чрез използване на национални и международни системи;
4. Разработване на нови подходи за разпознаване и анализ на анормалното поведение на индивиди и групи;
5. Разработване на системи за ранно предупреждение за откриване, идентифициране и мониторинг на химични, биологични, радиологични и други опасности за здравето;
6. Подобряване на способностите за скрининг, включително чрез автоматизирани сензори, за бързото откриване на експлозиви, хора, вируси и опасни или незаконни материали.

ХП. Съдебни и разузнавателни способности.

Трябва да можем да използваме информацията, за да предоставим съдебна и разузнавателна подкрепа на нашите национални служби за сигурност и правоприлагащи органи, за да доведем до справедливо наказателно преследване в съдилищата. Необходими са нови технологии, за да се даде възможност за скрининг и анализ на доказателствата, които да осигурят бърза, точна и научна информация в подкрепа на разследването.

Цели на науката и иновациите: Разработване на по-интелигентни инструменти и методи за откриване, наблюдение и идентифициране на обекти, представляващи интерес или загриженост.

Ключови задачи за постигане на тези цели:

1. Разработване на нови технологии и методи за оценка и събиране на доказателства;
2. Разработване на отдалечени, портативни и роботизирани системи, включително разгръщаща се диагностична и аналитична система.

В подкрепа на горепосоченото е и изказване на председателят на Народното събрание Димитър Главчев, в резултат на проведено съвещание на Консултативният съвет по национална сигурност през май 2017г., според който стратегията от 2011 г. за национална сигурност има нужда от актуализация, а външните рискове са основното притеснение. Демографската криза е проблем за всяка страна в Европейския съюз (ЕС), не е нещо различно, просто доходите например са по-голям проблем. Освен това и ЕС планира милиарди евро допълнителни разходи за отбрана, а ниската бизнес активност е един от рисковете за националната сигурност.

Библиография:

Оперативно интересни лица, Полк. Доц Г. Петришки, д-р; УНИБИТ.

Strategy and national security-related science and innovation, Australia, www.pmc.gov.au/nsst

<https://www.europol.europa.eu/content/europol%E2%80%99s-internet-referral-unit-combat-terrorist-and-violent-extremist-propaganda>

<http://www.investor.bg/ikonomika-i-politika/332/a/dimityr-glavchev-strategiata-za-nacionalna-sigurnost-ima-nujda-ot-aktualizaciia-240309/>

За контакти:

e-mail: petia_bancova@abv.bg

Приложение на контраразузнаването в Република Италия

Свилен Стоянов

Резюме: *Посредством изучаване и анализ на публично достъпни източници се оформя общата картина на контраразузнавателната система в Република Италия, за да се изведат основната насоченост, организацията и приложението на контраразузнаването. Констатира се наличието на сериозна законодателна инициатива за развитие на противоборството на шпионажа в киберпространството и необходимостта от разработването на ефективна и непрекъсната способност за наблюдение и анализ на всички текущи злонамерени действия.*

Ключови думи: *Counter intelligence; security agency; security intelligence system; cyberspace protection; cyberwarfare*

Увод.

Днес, когато се говори за контраразузнаване, трябва да има ясна представа, че за него в пълна сила ще важат и ще налагат изпълнение фундаментални документи на НАТО и ЕС, и то документи, касаещи и военната сфера.

Централна тема на разграничение между отделните страни при провеждането на контраразузнавателната дейност (КРД) е стратегическата културна разлика по отношение на отношението на обществото към външните работи като цяло и по-специално към разузнаването. Например, вероятно в резултат на историческата си географска изолация от останалата част на света, някои държави могат да разглеждат контраразузнаването като подмножество на външната политика - като нещо, което се случва „там“, не е задължително да е дейност, която трябва да е пряко ангажирана с вътрешните въпроси на страната.

Елемент от културната диференциация в организацията между различните страни за провеждане на КРД като цяло са различните перспективи, които всяко общество има към тайна.

Въпреки, че балансът между сигурността и свободата вероятно се измести в началото на 11-ти Септември, 2001 г., степента и продължителността на този нов обществен толеранс за засилено наблюдение и за сигурност остава да се види, и най-вероятно ще бъде задвижван от наличието или липсата на бъдещи терористични атаки.

КРД в Република Италия се осъществява основно в изпълнение на разпоредбите на закона за разузнавателната система за сигурност на страната.¹³⁷ Организационната структура, занимаваща се пряко с тази дейност е Разузнавателната служба за вътрешна сигурност – AISI ¹³⁸ (съгл. Параграф 7 –

¹³⁷Закон № 124 от 03 август 2007 за Разузнавателната система за сигурност на Република Италия, публикуван в официален Вестник № 187 от 13 август 2007 г. (LawNo. 124/2007)// Интернет източник <http://www.sicurezza.gov.it/sisr.nsf/english/law-no-124-2007.html>.

¹³⁸Разузнавателна служба за вътрешна сигурност - AISI (IT: Agenzia informazioni e sicurezza interna; EN:Internal Intelligence and Security Agency).

„Разузнавателна служба за вътрешна сигурност“ на Глава 1 – „Структура на системата за сигурност“ от горесцитирания закон).

Тъй като AISI представлява неразделна част от силовия апарат на Италия и функционирането и управлението на дейността ѝ е неразделно свързано с йерархичното ръководство на общата система за сигурност, функционалността ѝ протича паралелно с останалите организационни структури в непрекъснат информационен обмен и координация, поради което за целите на настоящата разработка се разглежда системата за специалните служби в страната като цяло.

Организационна структура и функции на специалните служби в Република Италия.

Системата за сигурност на Република Италия (Sistema di informazione per la sicurezza della Repubblica) представлява съвкупност от органите и организациите, отговарящи за политиките за разузнаване, контраразузнаване, координация и провеждане на разузнавателни и контраразузнавателни операции. Системата за сигурност включва:

Председател на Съвета на министрите.

Общата политическа отговорност за разузнаване и контраразузнаване е в правомощията на председателя на Съвета на министрите (Presidente del Consiglio dei ministri), в интерес на отбраната на републиката и нейните институции.

Председателят на Съвета на министрите има изключителна власт:

- да прилага и потвърждава позоваването на статут на държавна тайна и защита на държавната тайна;
- да назначава и освобождава генералния директор на DIS, директорите на AISE и AISI;
- да определя годишния размер на финансовите средства на DIS, AISE и AISI.

Упълномощен орган.

Председателят на Съвета на министрите може да делегира функциите си, които не са предоставени единствено на него, на упълномощен орган (Autorità de legata).

Упълномощеният орган може да бъде ръководен от заместник-държавен министър или от министър без портфейл.

Упълномощеният орган е член на CISR и председателства Ръководен комитет, съставен от генералния директор на DIS и директорите на AISE и AISI.

Междуведомствен комитет за сигурност на Републиката към Министерски съвет (CISR – Comitato interministeriale per la sicurezza della Repubblica).

Комитетът отговаря за определяне на целите на политиките на разузнаването и контраразузнаването, или по-специално:

- определя разузнавателните и контраразузнавателните изисквания;
- разпределя финансовите ресурси на DIS, AISE и AISI, и одобрява техните бюджети и окончателните отчети.
- Генералният директор на DIS действа като секретар на Комитета.

Департамент за разузнаване и сигурност (DIS – Dipartimento informazioni per la sicurezza).

Председателят на Съвета на министрите и Упълномощеният орган упражняват своите функции чрез DIS.

С цел гарантиране напълно единен подход за събиране на разузнавателна информация, анализи и операции, DIS:

- координира всички разузнавателни дейности, включително национална киберсигурност;
- предоставя съответната информация, събрана от агенциите на председателя на Министерския съвет и осигурява стратегически анализи и оценки на политиките;
- осигурява обмена на информация между AISE/ AISI и полицейски сили.
- Нещо повече, DIS:
 - ръководи, чрез Централната служба за инспекция (Central Inspection Office), дейностите, извършвани от AISE и AISI;
 - осигурява прилагането на директивите, издадени от председателя на Съвета на министрите по отношение на административната защита на държавната тайна и класифицирани документи;
 - следи за управлението на персонала и логистика на DIS, AISE и AISI;
 - осигурява институционална комуникация и популяризиране на културата на сигурност.

DIS включва:

- Централната служба за инспекция (Central Inspection Office);
- Централна служба архив (Central Archives Office);
- Централна тайна служба (Central Secrecy Office (UCSe));
- Разузнавателна Академия (Intelligence Academy).

Генералният директор на DIS се назначава от председателя на Съвета на министрите, след предварителна консултация с CISR.

Разузнавателна служба за външна сигурност (AISE – Agenzia informazioni e sicurezza esterna).

Службата е отговорна за опазването на националната сигурност от заплахи, произхождащи зад граница, защита на политическите, военни, икономически, научни и промишлени интереси.

По-специално, AISE:

- събира съответната разузнавателна информация;
- противопоставя се на шпионажа и други враждебни действия зад граница;
- възпрепятства разпространението на оръжия за масово унищожение (ОМУ).

Директорът на AISE се назначава от председателя на Съвета на министрите, след предварителна консултация с CISR.

Разузнавателна служба за вътрешна сигурност (AISI – Agenzia informazioni e sicurezza interna).

Службата е отговорна за опазването на националната сигурност от заплахи, произхождащи в рамките на границите на Р Италия, както и за защита на политическите, военни, икономически, научни и промишлени интереси.

AISI:

- събира съответната разузнавателна и контраразузнавателна информация;
- противопоставя се на шпионажа и други враждебни действия в рамките на националните граници;
- възпрепятства подривната, престъпна и терористична дейност в Р Италия.

Директорът на AISI се назначава от председателя на Съвета на министрите, след предварителна консултация с CISR.

AISI може да извършва операции и в чужбина само в сътрудничество с AISE, когато тези операции са тясно свързани с дейността на AISI на територията на страната.¹³⁹

Принципи на оперативно действие.

Служителите на AISE и AISI са задължени да представят чрез непосредствените си началници доклада до директора на съответната служба. От своя страна той ги предоставя съответно на министъра на отбраната или на министъра на вътрешните работи. С тези доклади се запознава и министър-председателят чрез Междуведомствения комитет за сигурност на Републиката.

¹³⁹ Съгл. т. 4, Параграф 7 – „Разузнавателна служба за вътрешна сигурност“ на Глава 1 – „Структура на системата за сигурност“ от Закона за Разузнавателната система за сигурност на Република Италия.

Директорите на AISE и AISI имат задължението да предават на компетентните органи от състава на съдебната полиция информация и доказателства за извършени престъпления, ако такива бъдат открити.

Служителите и агентите от състава на съдебната полиция се задължават да оказват всякакво съдействие на представителите на AISE и AISI.

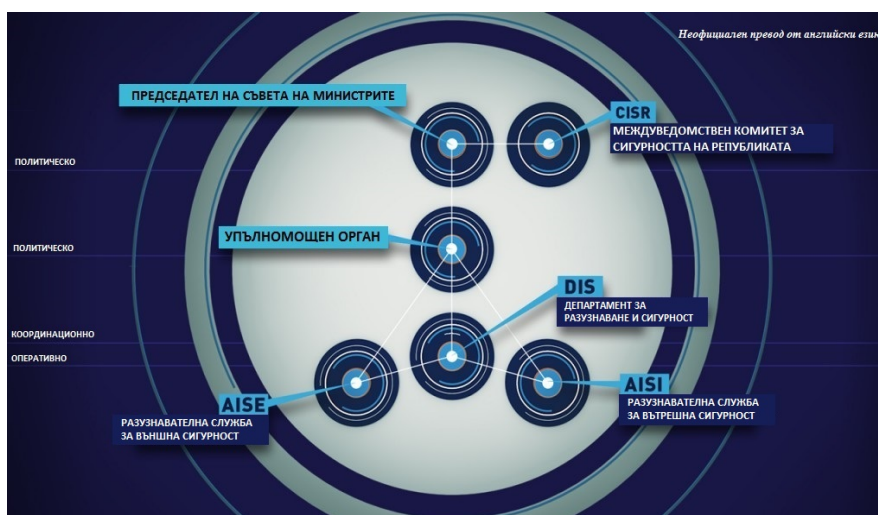
Основните усилия на специалните служби се насочват към борбата със съвременните транснационални заплахи – организирана престъпност, трафик на наркотици и хора, разпространение на оръжия за масово унищожаване.

Кадри на службите за разузнаване и сигурност на Република Италия.

В състава на AISE и AISI влизат цивилни и военни държавни служители.

Щатни и нещатни служители на тези служби при никакви обстоятелства не могат да бъдат членове на парламента, регионални, областни и общински съветници, магистрати, професионални журналисти.

Структурна схема на специалните служби в Република Италия:

Забележка: структурната схема обособява (посредством хоризонтални линии) нивата на управление в системата за сигурност – политическо, координационно и оперативно.

Законодателство:

- Закон № 124 от 03 август 2007 за Разузнавателната система за сигурност на Република Италия, публикуван в официален Вестник № 187 от 13 август 2007 г.

- Национална стратегическа рамка за сигурност на киберпространството (National Strategic Framework for Cyberspace Security).¹⁴⁰
- Националният план за опазване на киберпространството и информационно-комуникационната сигурност (National Plan for Cyberspace Protection and ICT Security).¹⁴¹

Националната стратегическа рамка и Националният план очертават стратегията за сигурност на Република Италия в кибернетичното пространство.

Стратегията дефинира класификация на заплахата, която има следния вид:

„В зависимост от участващите актьори и преследваните цели, е възможно да се разграничат четири вида заплахи:

- киберпрестъпления (cybercrime): всички злонамерени действия с престъпно намерение, извършващи се в киберпространството, като мошеничества или интернет измами, кражби на самоличност, кражба на данни или на интелектуалната собственост;
- кибершпионаж (cyberespionage): неадекватно придобиване на поверителни или класифицирани данни, не непременно с икономическа или търговска стойност;
- кибертероризъм (cyberterrorism): идеологически мотивирани разработки на системи за създаване на уязвимости с намерението да се повлияе на държавна или международна организация;
- кибервойна (cyberwarfare): дейности и операции, извършващи се в областта на киберпространството с цел постигане на оперативно предимство от военно значение.“

Друг съществен документ е Италианският Наказателно-процесуален кодекс.¹⁴²

¹⁴⁰Национална стратегическа рамка за сигурност на киберпространството - National Strategic Framework for Cyberspace Security// Интернет източник (<http://www.sicurezza nazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2014/02/italian-national-strategic-framework-for-cyberspace-security.pdf>).

¹⁴¹Националният план за опазване на киберпространството и информационно-комуникационната сигурност - National Plan for Cyberspace Protection and ICT Security// Интернет източник (<http://www.sicurezza nazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2014/02/italian-national-cyber-security-plan.pdf>).

¹⁴²Criminal Procedure Code of the Republic of Italy// Интернет източник http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4358/file/Italy_CPC_updated_till_2012_Part_2_it.pdf; <http://www.altalex.eu/content/italian-code-criminal-procedure>

Реформата от 2007 г.

Реформата е иницирана и осъществена от ляво-центристкото правителство на Романо Проди, което приема нов закон за Разузнавателната система за сигурност на Република Италия (Закон № 124 от 03 август 2007 за Разузнавателната система за сигурност на Република Италия, публикуван в официален Вестник № 187 от 13 август 2007 г.) и прави така, че разузнавателните служби да са под надзора на министър-председателя, който е отговорен за номиниране на директорите и заместник-директорите на всяка служба.

С този закон се заменят съответно SISDE, SISMI и CESIS с AISI, AISE, DIS, CISR.

Значими операции.

Най-гръмката операция на италианските спецслужби до този момент си остава разследването на покушението срещу Папа Йоан Павел II, когато на 13.05.1981 г. член на турската неофашистка организация „Сивите Вълци” (Али Агджа) го ранява тежко. На 22.07.1981 г. съдът осъжда на доживотен затвор Али Агджа. В същото време прокуратурата започва следствие за установяването на съучастниците на Агджа. На 01.05.1982 г., след осъществената му обработка от страна на италианските спецслужби и ЦРУ, Агджа дава съгласието си да сътрудничи. Службите оказвали натиск над Агджавъв връзка с така наречената „Българска следа”. На 08.11.1982 г. посредством запознаване със снимков материал Агджа е разпознал българите Сергей Антонов, Айвазов, и Василев.

На 25.11.1982 г. службата за вътрешно разузнаване задържа служителя на авиокомпания „Балкан” - Сергей Антонов. Айвазов и Василев, в това време са били в България. На 27.05.1982 г. започва процесът на така нареченото „дело Антонов”.

Съдебният процес продължава повече от 10 месеца. В процеса са установени повече от 123 лъжливи показания на Агджа, като 57 от тези показания са обявени за лъжливи от самия Агджа.

И към настоящия момент активно се лансира версията за участието в покушението срещу папата на КГБ и българското разузнаване. През 1998 г. в пресата се появява информация относно доклад на Изпълнителния комитет за разузнаване и сигурност (CESIS), който координира дейността на специалните служби в Италия. Този доклад е бил предназначен за министър-председателя Джулио Андреоти. В този документ се посочва, че веднага след избирането на поляка Войтила на папския престол, в КГБ е разработен план за дискредитирането на католическата църква и организирането на кампания по дезинформация и подриване на нейната дейност. Според твърденията на италианската контраразузнавателна служба, „чекистите“ са планирали „физическото отстраняване“ на римския папа. Бившият резидент на КГБ в Рим (Борис Соломатин) по времена покушението срещу папата, категорично опровергава тези предположения. През ноември 1999 г. чешките специални служби са предали секретни документи на парламентарната комисия по разследване на атентати и резултати от тях. От предадените документите се разбира, че са разработвани секретни операции „Пагода“ и „Инфекция“, чиято цел е да се дискредитира Йоан Павел II, като по такъв начин да се дискредитира и цялата католическа църква.

През 1992 г. италианските служби са замесени в скандал с фалшиви долари в Русия. През декември 1992 г. в Москва от Италия са докарани 1 милион фалшиви долари, които е трябвало да бъдат продадени за 500 000 истински долари. Продавачите са били адвокат и двама бизнесмени от град Комо. В Москва те били ръководени от техен земляк, но всички нишки водят до Италия, и по конкретно, до агента на италианските служби SISDE - Алдо Агнеси и неговия приятел – съдебен следовател Романо Долче. В Москва продавачите са били хванати с фалшивите долари, а Агнеси е бил арестуван в Швейцария като дал показания, които са предизвикали голям скандала сред италианското общество.

Още един скандал се разразил през 1994 г. Тогава в Италия е възбудено дело за черните фондове на SISDE. Тогава е била арестувана почти цялата върхушка на SISDE, която е обвинена в разхищаване на държавни средства. Обвинените ръководители на SISDE са се опитали да посочат като съпричастни към такива престъпления и политически дейци, в това число включително и президента. В крайна сметка се установява, че ръководителите на SISDE са прехвърлили от „черните фондове“ в собствените си сметки приблизително около 60 милиарда лири (приблизително около 40 милиарда долара).

Три години по-рано към наказателна отговорност е привлечен един от ръководителите на SISMI във връзка с катастрофа на граждански самолет „ДС- 9“ през 1980 г. недалеч от остров Устика. Всички 81 пасажери, намиращи се на борда

на самолета са загинали. Военните са се опитали да отклонят разследването в друга посока, защото по този начин се е хвърляла неблагоприятна светлина върху НАТО.

В края на 90-те години италианските служби вземат активно участие в Югославския конфликт. На техен самолет в Рим пристига лидерът на албанската опозиция Ибрахим Ругов, заедно със семейството си. Също така и до този момент не са известни всички факти във връзка с пребиваването на кюрдския лидер на Кюрдската Работническа Партия - Йоджалан в Италия.

Извод.

Националните държави имат уникални глобални позиции, истории, правни структури и норми, както и различни култури, които влияят върху това как те организират провеждането на КРД.

Очевидно е, че отделните национални държави създават мощни информационни лостове за ефективно въздействие върху обществеността на всички страни на света.

От изложената информация е видно, че основната структура, която се занимава с КРД в Италия е Разузнавателната служба за вътрешна сигурност (AISI). Наблюдава се и сериозна законодателна инициатива за развитие на противоборството на шпионажа в киберпространството.

Според обособената стратегия за сигурност на Република Италия, „киберпространството представлява създаден от човека домейн, съставен основно от информационните и комуникационни технологически възли и мрежи, преработващи все по-голямо изобилие от данни от стратегическо значение за държави, фирми, граждани, както и за всички политически, социални и икономически властимащи субекти“.

Италианската контраразузнавателна политика поддържа тезата, че защитата на кибермрежите изисква разработването на ефективна и непрекъсната способност за наблюдение и анализ на всички текущи злонамерени действия. Според нея, държавите се стремят да си осигурят необходимия опит и да развият агресивни инструменти за подобни действия. Обръща се внимание на факта, че някои държави вече имат способността да проникват в публични и частни мрежи на други държави, да използват тази възможност за шпионаж и да се насочват към информационните и комуникационни системи, които биха могли да бъдат потенциални цели в случай на техни бъдещи атаки.

Речник на съкращенията:

- DA – Упълномощен орган (Delegated Authority);

- CISR – Междуведомствен комитет за сигурност на Републиката към Министерски съвет (Interministerial Committee for the Security of the Republic);
- DIS – Департамент за разузнаване и сигурност (Security Intelligence Department);
- AISE – Разузнавателна служба за външна сигурност (External Intelligence and Security Agency);
- AISI – Разузнавателна служба за вътрешна сигурност (Internal Intelligence and Security Agency);
- ICT – Информационни и комуникационни технологии (Information and Communication Technology);
- SISDE – Служба за вътрешно разузнаване и демократична сигурност, управлявана от Министерството на вътрешните работи (Servizio per le Informazioni e la Sicurezza Democratica);
- SISMI – Служба за военно разузнаване и сигурност, управлявана от Министерството на отбраната (Servizio per le Informazioni e la Sicurezza Militare);
- CESIS – Изпълнителен комитет за службите за разузнаване и сигурност (Comitato Esecutivo per i Servizi di Informazione e Sicurezza).

Литература:

Закон № 124 от 03 август 2007 за Разузнавателната система за сигурност на Република Италия, публикуван в официален Вестник № 187 от 13 август 2007 г. (Law No. 124/2007)// Интернет източник <http://www.sicurezza nazionale.gov.it/sisr.nsf/english/law-no-124-2007.html>.

Национална стратегическа рамка за сигурност на киберпространството - National Strategic Framework for Cyberspace Security// Интернет източник (<http://www.sicurezza nazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2014/02/italian-national-strategic-framework-for-cyberspace-security.pdf>).

Националният план за опазване на киберпространството и информационно-комуникационната сигурност - National Plan for Cyberspace Protection and ICT Security// Интернет източник (<http://www.sicurezza nazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2014/02/italian-national-cyber-security-plan.pdf>).

Criminal Procedure Code of the Republic of Italy// Интернет източник http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4358/file/Italy_CPC_updated_till_2012_Part_2_it.pdf; <http://www.altalex.eu/content/italian-code-criminal-procedure>.

„Counter intelligence corps, History and mission in World war II// Интернет източник <http://fas.org/irp/agency/army/cic-wwii.pdf>

„Италианските спецслужбы“// Интернет източник <http://www.agentura.ru/dossier/italy/>

За контакти:

Свилен Василев Стоянов

Магистър в професионално направление: 9.1 „Национална сигурност“ по специалност „Защита на националната сигурност“

(Диплома серия А 2016, № 264339; рег. № 11097/ 2016 г.)

Докторант в професионално направление: 4.6 „Информатика и компютърни науки“, докторантска програма: „Автоматизирани системи за обработка на информация и управление“

(Заповед рег. № 360/ 29.09.2016 г. на основание решение на научен съвет на ФИН и Протокол № 10/ 29.09.2016 г.)

Инспектор в Главна дирекция „Пожарна безопасност и защита на населението” – Министерство на вътрешните работи

Телефон за връзка: 0876 50 77 17

E-mail: sv_stoyanov112@abv.bg

Скритата престъпност като фактор в развитието на криминологията

Мартин Ковачев

Настоящият доклад има за цел да представи значимостта и ролята на скритата престъпност от гледна точка на опознаване на общото явление престъпност. Прави се опит да се систематизира представата за нея и да се очертаят последиците от непознаването ѝ. В допълнение се акцентира върху значението и развитието както на криминологичните изследвания, така и на криминологичната мисъл, представяйки взаимодействието им със скритата престъпност.

Dark figure of crime • hidden crime • official statistics • self-report studies • crime victimisation surveys • labelling theories • white-collar crime • feminist criminology

В исторически план престъпността е социален феномен, постоянно съпътстващ развитието на човешката цивилизация. Мястото ѝ сред най-вредоносните и отрицателни социални явления е доказвано многократно. Пораженията, които е в състояние да нанесе и нанася по директен или косвен начин, засягат интересите както на отделния човешки индивид, така и на цели общности и нации. Ограничаването на престъпността като форма на социална патология до реалистично минимални размери е от интерес за всяко общество. Огромен кръг от изследователи и държавници, философи и мислители, са посветили времето си в опит да изучат нейните количествено-качествени особености, за да намерят адекватно противодействие срещу нея. Престъпността със своята сложна вътрешна детерминация, общественоопасен характер, все още фрагментирани представи за закономерности и тенденции на развитие, поставя много предизвикателства пред изучаването ѝ. С натрупването на познания в обществените науки, се изгражда богата система от познания за престъпността. Това дава възможност за научно абстрахиране, което обособява престъпността като обект на интерес и изследвания, в центъра на една индивидуална наука – криминологията. Водеща началото си от втората половина на XVIII век, криминологията като наука, нагърбила се с нелеката задача да изследва това явление, е обект на постоянно развитие и нарастващ интерес в своята сравнително кратка история.

През целия процес на разрастване и усъвършенстване на обема от познание, опитите за изучаване на престъпността, както и за обяснението ѝ като единно явление, са преследвани от тъмната фигура на скритата престъпност. Присъствието ѝ, и най-вече осъзнаването за нейното реално съществуване, допълнително затруднява трудоемката задача да се изучи един толкова сложен и същевременно социално значим феномен като престъпността. Мненията по отношение на потенциалния ефект на скритата престъпност върху криминологичните изследвания са разнородни и конфликтни помежду си. В литературата се разграничават три подхода към криминалните статистики, които обуславят убежденията спрямо

скритата престъпност. Традиционният реалистичен подход е основно фокусиран върху точността и пълнотата, с които официалните данни представят реалния обем на престъпността. Скептицизмът към надеждността на тези данни се основава върху убеждението за голямо разминаване между двете единици. Те често са аналогично представени посредством фигурата на айсберг, чийто връх е официалната статистика, а масата под водното равнище представлява скритата престъпност. Вторият подход, институционалният, поставя знак за равенство между двете единици, аргументирайки се, че официалните данни за престъпността са продукт на социални и организационни процеси. Те застъпват идеята, че дадено деяние може да бъде регистрирано от ангажираните с тази задача органи като престъпление едва след като покрие критериите, заложен в закона. В този случай, логическото заключение би било, че скрита престъпност не следва да съществува. Третият, радикалният, подход поставя под съмнение именно основата, върху която стъпват институционалистите. Привържениците му приемат официалната статистика за резултат от обширни структурни процеси в политическия и организационен контекст на обществото. Радикалистите изразяват съмнение по отношение на основни елементи на официалния портрет на престъпността, в това число самата законова дефиниция за престъпление, правните конструкции, и начина на функциониране на съдебната система. Според тях, подобни дефиниции, установени функции и начин на работа на държавни органи са често политически и идеологически мотивирани. В допълнение трябва да се посочи, че категоризацията на определени явления е относителна и пряко зависи от нечия преценка и възприятие за реалността. По този начин ние разполагаме единствено с възможността да сравняваме преценки и възприетия помежду им, и никога със събития от реалността. С други думи, докато дадено деяние се разглежда като престъпление от едни, то е безобидно за други. В опит да обобщи този възглед, Дитън (Ditton, 1979) пренася отговорността за категоризация на дадено деяние като престъпление върху породилата срещу себе си реакция. Той твърди, че при липса на реакция, липсва и престъпно деяние.

Ограничавайки опитите да се изучи скритата престъпност посредством само един от тези подходи би довел до сигурен неуспех. Трите подхода взаимно се допълват и тяхното взаимодействие има висок принос към изучаването на феномена скрита престъпност.

Дефиниране на термина скрита престъпност: място само за количествена характеристика?

Трудностите при изучаването на скритата престъпност започват от самото дефиниране на термина. Пред всеки, изправил се пред това предизвикателство, стои въпросът с дефиницията му. Именно тя обуславя и посоката на изследване. В общ план, залегналото убеждение за скритата престъпност има ярко изразени черти на

реалистичния подход към официалните статистики на престъпността. Скрытата престъпност се сформира от разликата между общия брой на всички действително извършени престъпления в определени времеви и териториални граници и броя на регистрираните престъпления според полицейската статистика. Така се поставя една безспорна характеристика на скритата престъпност – нейното количествено измерение. Подобен тип определение обаче изглежда твърде едностранчиво и непълно, взимайки предвид трите установени подхода към официалните статистики. То не дава възможност да се прозре отвъд тази характеристика. В това определение липсва и насоката, в която да се проследят причините за въпросната количествена разлика. В криминологичната литература като синоним за понятието скрита престъпност е наложено словосъчетанието „тъмно число”. С неговото използване се прави препратка единствено към количествения характер на скритата престъпност.

Изграждайки представата за скритата престъпност въз основа на официалната статистическа информация е важно да се знаят някои основни положения, които имат значително влияние върху надеждността на последната. Те могат да бъдат основно групирани в две направления: а) полицейската практика при регистрирането на престъпления; и б) склонността на обществото, в това число жертви и свидетели, да подават заявителски материали за извършени престъпления. За първото направление е от значение да се знае, че органите, отговорни за регистрирането и воденето на статистика, упражняват известна доза свобода в работата си (Норе, 2013). Различни причини за това са предложени в литературата. В някои случаи докладваните инциденти не влизат в състава на нито едно престъпление или са твърде незначителни, за да заслужат място в официалните протоколи. В други случаи систематично се изключват престъпления, които на пръв поглед изглеждат трудни за разкриване или липсват достатъчно доказателства (*ibid*). Особено важни са обстоятелствата, при които разкриването на извършителя е с по-нисък шанс. Това е така, защото в световен мащаб честа практика е статистиката за задържани лица и разкрити престъпления да служи като измервателен показател за оценка дейността на полицията (Bottomley and Pease, 1986; Van Dijk, 2008). С изключение на случаите на провеждане на целенасочена политика за намаляване на престъпните деяния, невинаги спадащите нива на престъпността според официалните статистики е положителен знак. Данни от Международното виктимизационно изследване на престъпността (International Crime Victim Survey) ясно показват, че в държави с високи нива на престъпност е по-слабо вероятно жертвите да докладват престъпления (Van Dijk et al, 2007). Към това обстоятелство Ван Дайк (Van Dijk, 2008) добавя предположение, че полицейските власти изпълняват ролята на пазителите на портите на съдебната система срещу пренатоварването ѝ. В упражняването на свободата по отношение на регистрирането на инциденти като престъпления, полицията е в състояние да

контролира обема от работа, която следва да бъде извършена от останалите органи като прокуратура, съд и пенитенциарната система.

Във второто направление влизат фактори, отнасящи се основно до връзката между обществото и органите на реда. Посредством емпиричните данни от същото Международното допитване до жертви на престъпление през 2004-2005 е установена статистически значима корелация между нивата на одобрение и доверие към полицията сред обществото и нивата на заявяване. В обратнопропорционална зависимост, с увеличаване на доверието в полицията, има тенденция за повишаване на заявяването на престъпления и понижаване на общите нива на престъпност, както и обратно (Van Dijk, et al. 2007). България е сред примерите за подобна тенденция, обуславяща ниския брой на престъпления, съобщени на полицията (Безлов, 2011). Страхът от потенциално отмъщение от страна на извършителя сред жертвите също е сред откритите причини за по-ниска степен на докладване на престъпления пред полицията.

В България проблемът със скритата престъпност също не е отбягнал от полезрението на криминолозите. Байчо Панев представя монография върху скритата престъпност. Неговото съдържание на понятието скрита престъпност е изчерпателно. Той я представя като скрита „от въздействие, останала е „нетретирана” от социално-управленческата система, неподложена на противомерки” (Панев, 1982, 28). Така Панев акцентира върху смисъла на изучаване и познаване на престъпността като отрицателно социално явление, а именно нейното противодействие. Той запазва вече установения количествен характер на скритата престъпност, но и разширява полето на познание като посочва, в каква посока да се търси отговорност за присъствието ѝ. Въздействието на органите е представено с момента на влизането на присъдата в сила. Това се явява и мястото, където Панев прокарва границата между „третираната” и скритата престъпност. Както става ясно от определението, общата престъпност се разделя според това дали ѝ е противодействано, или не. Изхождайки от това определение, Панев прави и логичното предположение, че съвкупността от мерки за противодействие е изградена именно върху познанието за „третираната” част от явлението престъпност.

Подобно фрагментирано знание по никакъв начин не резонира със стремежа на криминологията да изучи из основи престъпността. Разгадаването на скритата престъпност е в основата за получаване на пълна картина върху състоянието на престъпността. Нуждата от нея е детерминирана от факта, че при непознаване на пълния обем, структура и естество на престъпността, се стеснява полето на възможното противодействие срещу нея, както и наказателната политика от страна на ангажираните с тези задачи държавни органи. Има висок риск от отклонение на значителни ресурси в преследването на ограничени като проявление и по степен на

обществена опасност престъпления, както и концентрация върху определен кръг извършители на престъпления.

С цел правилно да очертаем границите на въздействие на социално-управленската система е необходимо да употребим пълното семантично значение на думата въздействие¹⁴³. По този начин, ясно изпъкват и двата аспекта на борбата с престъпността: репресивния и профилактичния. Въздействието на системата не трябва да се свежда само до нейната „реакция” или „реагиране”, приложени по повод на вече извършено престъпление. Превенцията на престъпността също е форма на въздействие и „третиране” от страна на ангажираните органи (Айдаров, 2010). Така се разширява и кръгът на лицата, ангажирани със скритата престъпност, включвайки освен съответните органи, така и научни изследователи и дори обществото.

Развитието на криминологичната мисъл през призмата на скритата престъпност

Проследяването на развитието на криминологичните обосновки за престъпността, включително и изследователските методи, би ни дало общ поглед върху зависимостта им със скритата престъпност. Няколко съществени криминологични теории от началото на ХХ век служат като добър пример за двупосочната връзка, в която те се намират с официалната статистика и скритата престъпност. Други документират огромното значение на скритата престъпност при опитите да се вкара явлението престъпност в теоретични рамки само въз основа на официалните статистики за нея.

При провеждането на редица изследвания основен източник на респонденти и емпирични данни се явяват именно официалните статистики и известните извършители. Така анализираната информация на база на тези данни предлага само частична представа за престъпността и престъпниците. В опит да разширят кръга на познание върху скритата престъпност, криминологите отместват поглед от криминогенния контингент, познат на полицията и респондент им става обществото. В духа на реалистичния подход, те създават два нови метода за измерване на престъпността: самоотчетните (self-report) изследвания и виктимологични (crime victimisation) изследвания сред пострадалите. Приносът им към крайната цел да се покрият дефицитите на официалната статистика е противоречив. Докато представляват безспорна полза при определяне на обема и природата на някои престъпления, то далеч не са панацея за тоталното разкриване на скритата

¹⁴³ Действие върху някого или върху нещо, което довежда до някакъв резултат или някаква промяна (Речник на българския език, БАН).

престъпност¹⁴⁴. В самото начало на създаването на самоотчетните изследвания през 40-те години на XX век, тяхната употреба процъфтява и резултатите от тях оспорват някои от установилите се в официалната статистика и теорията допускания. Посредством тях става ясно, че престъпното поведение сред населението е значително по-разпространено в сравнение с официалните данни.

Този метод оказва особено значение в сферата на младежката престъпност, където употребата му в настоящето е наложена като стандарт за тестването на конкретни хипотези и теории. Виктимологичните изследвания сред пострадалите водят началото си от 60-те години на XX век, създадени в САЩ и получили развитието си основно във Великобритания. Първоначалните резултати разкриват от три до пет пъти повече престъпления спрямо броя, посочен в официалната статистика. Скоро се открива и друг техен значителен потенциал редом до първоначалната им цел. Отговорите на респондентите дават възможност на криминолозите да изследват както количествените, така и качествените характеристики на скритата престъпност. Получават се данни за причините да не се заявяват престъпления пред полицията, в това число и връзката между социалните групи, териториалните граници и събитията в определен период от време.

Същевременно теоретичните основи на криминологията в САЩ търпят значителен обрат. Появяват се схващания, които са сериозен контрапункт на наложените до тогава разбирания за престъпност. Корените на престъпната патология са изведени извън индивида, неговото съзнание, душа или биологичните му особености, и намират отражение в културните и структурни аспекти на американското общество. Един значителен по обем и влияние дял на криминологията води началото си именно от този период. Тази теоретична

¹⁴⁴ Въпреки широката си употреба, и двата типа изследвания не са лишени от недостатъци. Сред слабите страни на самоотчетните изследвания основно се нареждат прекаленото съсредоточаване върху младежи респонденти и съответно върху незначително по същността си лошо поведение, което те демонстрират. И двата типа изследвания не са в състояние да генерират достатъчно данни за значително по-сериозни престъпления и престъпници, в това число убийствата без известен извършител (особен недостатък за виктимологичните изследвания). Безуспешни са и опитите да осветят аспекти на други често negliжирани престъпления, в това число корпоративни и правителствени престъпления, домашно насилие и сексуални посегателства върху жени и деца. Хоуп (Норе, 2013) систематизира аспектите с влияние върху точността на виктимизационните изследвания в две групи: такива, отговарящи за 1) покритието на изследването; и 2) за точността на измерване. Типичен недостатък на тези изследвания е, че се разпространяват само сред физически лица, без наличието на корпоративни организации сред респондентите. Също така трябва да се вземе тяхното правно самосъзнание. Установено е, че често представителите на обществото, станали жертва на престъпление, не осъзнават този факт. В допълнение, точността на получените данни зависи от склонността на респондентите да споделят лична информация; информация, отнасяща се до близки и познати лица; степента, до която могат с точност да възпроизведат спомените за конкретно престъпление; образованието им; провеждащия интервюто и условията, в които се провежда.

обосновка за престъпността поставя нейната причинност в урбанистичната среда и в частност в града като елемент на обществото. Група социолози от университета в Чикаго анализират социалните и културни форми, които се развиват в града. Основно на база на официални данни, те правят териториално разпределение на нивата на престъпност и местоживеенето на престъпниците върху картата на Чикаго. Този подход разкрива висока концентрация на непълнолетни престъпници във вътрешността на града, където са бедните и неразвити райони (Shaw and McKay, 1942). Именно тези резултати са в основата да се твърди, че в условия на социална дезорганизираност, и ниски нива на социализация и контрол се развива и разпространява престъпно поведение. При тогавашната липса на алтернативни измервателни инструменти, критичните възгледи за надеждността на официалните данни, върху които се крепи тази теория, остават неоснователни. Недостига на изчерпателност при тези данни скоро разкрива и значителния риск от подвеждане към неточни изводи за реалната престъпна ситуация. Критиката е насочена срещу съсредоточаването върху локализирането на престъпниците, а не териториалното разпределение на престъпните деяния (Lambert, 1970).

През 1940г. Едвин Съдърланд (Sutherland, 1940) твърди, че всъщност формата на скритата престъпност се различава значително от предишните представи за престъпност. Съдърланд премахва класовия предразсъдък по отношение на извършителите на престъпления и поставя акцент върху престъпността на „белите якички“. С това се дава началото на обширни и изключително значими за обществото представи за престъпността. Почти десетилетие по-късно, Съдърланд подкрепя тези виждания с резултати от свое изследване, засягащо законовите нарушения, в които са замесени 70 от най-големите корпорации в САЩ. Заключение е, че 90 процента от тях са „закоравели“ престъпници (Sutherland, 1949). Според него, тогавашната криминология е силно ограничена, фокусирайки се върху социалните прослойки с нисък обществен и финансов статус. Честа практика е било в официалните полицейски статистики да липсват данни за „престъпления, извършени от уважавани личности и такива с висок обществен статус в хода на тяхната професия“ (Sutherland and Cressey, 1960, 40). В следствие на това представата за престъпността и престъпниците, техниките за събиране на данни, източниците на информация претърпяват драстична преработка.

Друго значимо течение в криминологията, ангажирано с производството на официални данни за престъпността, както и скритата престъпност е *labelling perspective*. Ярки представители на радикалния подход към официалните данни са сред застъпниците на перспективата, разглеждаща природата, корените, прилагането и последиците от етикетите на девиантност (*deviancy labels*) (Cohen, 1980). Според тях законите са продукт на властта и политическите нужди на

отделни групи трябва да бъдат в центъра на криминологията¹⁴⁵ (Quinney, 1970; Taylor et al, 1973). Нужен е анализ върху властта, държавата и закона, отразяващ начина им на функциониране. Определени държавни органи са считани за отговорни за създаването и налагането на дадени етикети върху разнообразни действия и извършители. В компетенциите им влиза създаването и представянето на официалните статистики за престъпността. По този начин престъпността се явява социален конструктор, чието изграждане е двустепенно: първоначално от дефиницията за конкретните престъпления в закона, и след това от официалните статистики на системата. Въпросната практика се счита, че стои в основата на някои последици при отразяването на реалното състояние на престъпността. Медиите често излишно раздуват конкретен незначителен проблем, натоварвайки го с поддържането и предаването на редица стереотипи (Young, 1971). Тази перспектива е пресъздадена в концептите за folk devil и moral panic (Cohen, 1980). Социалните явления и събитията, попадащи в групата на тези концепции често са преекспонирани и ненужно драматизирани. Търсеният ефект е да се концентрира вниманието върху конкретни проблеми, маловажни за обществото, докато съществените остават извън вниманието на обществото. По този начин, те са диаметрално противоположни на скритата престъпност. Съсредоточаването на вниманието върху тях всъщност увеличава обема на скритата престъпност.

През втората половина на XX век, женската част на обществото става обект на криминологичен интерес. С развитието на феминистичната криминология друга съществена част от скритата престъпност става достояние на официалните и академични интереси. Ото Полак (Pollak, 1961) поставя въпроса за отношението между броя на извършените престъпления от жени спрямо този от мъже, като твърди, че този брой е еднакъв. Въпреки това, в резултат на различни причини, много малък брой от престъпленията, извършени от жени приемат статистически вид и стават обществено достояние. Според него, този вид престъпления са с по-ниски нива на отчитане пред полицията, а съдът е по-снизходителен в наказанията си към тях. Противно на очакванията на Полак, благодарение на самоотчетните изследвания, тези предположения са опровергани. Отношението между броя на жените и мъжете извършители на престъпление се повишава с нарастване на степента на сериозност на престъплението – от 1:1.25 за дребни провинения сред непълнолетни до 1:4 за нараняване с оръжие при пълнолетни (Bowling et al, 1994) и същото при насилие срещу жени (Mayhew and Elliot, 1990). Въпреки това, предразсъдъкът за половата принадлежност на извършителите е значително разклатен. Определен обем скрита престъпност, в основата, на която е жената като извършител, бива разкрита. Този обем далеч не е достатъчен да промени радикално

¹⁴⁵ Тази идея намира отражение първо в теория на конфликта, и по-късно в радикалната криминология.

вижданията, така че да изравни престъпната природа на жената с тази на мъжа. Друга форма на скрита престъпност бива осветлена от самоотчетните и виктимологичните изследвания, въпреки противоречивия характер на тяхната надеждност като инструмент за прецизно измерване. Наблюдават се застрашителни размери на домашно, физическо и сексуално насилие върху жени и деца, в чиято основна роля на извършител стои мъжът.

Някои заключения

Наивно е да се говори за скрита престъпност, в случаите когато целенасочено и умишлено престъпни деяния не биват регистрирани или не достигат до знанието на органите на реда. Тук по-скоро може да се обособи друго самостоятелно явление – „укрита престъпност”. Разграничаването на двете ще е от полза при разкриване на истинското лице на скритата престъпност.

Скритата престъпност не е самостоятелен феномен, изолиран и несходен с явлението престъпност, което ние познаваме. Скритата престъпност е всъщност непознатото, неизследваното лице на обективното състояние на престъпността. Скритостта на скритата престъпност е основен и достатъчен елемент, който я разграничава от познатата, явната, „третираната” престъпност. Под скритост трябва да разбираме всички онези причини и закономерности, преки и косвени фактори, елементи и структури, които остават извън полето на познание по отношение на реалното явление престъпност и присъщите ѝ обстоятелства.

Посочените по-горе недостатъци на методите за измерване на престъпността трябва да бъдат разглеждани като част от по-голям механизъм, задвижващ процесите в основата на престъпността. Присъствието им следва да бъде използвано като отправна точка към акумулирането на нови познания. Те не са непрогледната стена, зад която се е позиционирала скритата престъпност, а всъщност нейни конструктивни елементи. Понятията за престъпност в науката и закона трябва да бъдат разграничени едно от друго. Престъпността трябва да се разглежда от науката въз основа на вредните от нея последици върху обществото. В случаите, когато криминологията си служи със законното значение на престъпността, би било полезно да се установи степента на покритие на закона върху текущите познания за явлението престъпност. Тази относителна връзка трябва да бъде и поставена в политическия и идеологически контекст на момента.

Изхождайки от изложената до момента информация, скритата престъпност следва да бъде разглеждана както в количествен, така и в качествен аспект. Нужно е да се излезе от интересите към чисто количествените измервания и да се премине към задълбочени анализи на качествените аспекти на престъпността и производните от нея социални феномени. Като начало е необходимо да се работи с това, което знаем, но не познаваме изцяло. Необходим е анализ на факторите, обуславящи

наличието на количествени разлики между скритата и общата престъпност. Към тях се включват и недостатъците на методите за измерване на престъпността. Кръгът на отговорност трябва да се разшири, така че да обхване и обществото. Нужно е разширяване на правното му самосъзнание, както и създаването на социална нетърпимост към определени деяния, като не се губи баланс между обществената опасност, която те представляват и вложените ресурси в противодействието им.

Тук основно място заема именно ролята на научните изследвания в сферата на криминологията и сродните дисциплини. С цел да се изучи скритата престъпност в по-обширни граници е нужна равнопоставеност между количествените и качествените изследвания. Приоритетното първо място на количествените изследвания, резултатите от които са считани за по-надеждни от тези на качествените, осезателно ограничават работното поле при скритата престъпност. Качествените изследвания са в състояние да придадат облик на вече установените, но лишени от съдържание, контури на скритата престъпност. Голяма критичност трябва да се упражнява при изследвания, твърдящи че разкриват съставни части на скритата престъпност. Оказвайки се гранична точка на криминологичното познание, всяко ново обстоятелство около скритата престъпност всъщност ни приближава до пълното познание върху престъпността. Въпреки акумулираните знания до този момент, подобен сценарий звучи повече имагинерно, отколкото реалистично.

Източници:

- Айдаров, Й., Криминология, „Сиела”, София, 2010
- Безлов, Т., Тенденци на престъпността в България 2000-2010, „Център за Изследване на Демокрацията”, София, 2011
- Панев, Б., Скритата престъпност, „Наука и Изкуство”, София, 1982
- Bottomley, K. and Coleman, C., Crime and Punishment: Interpreting the data, “Open University Press”, Milton Keynes, 1986
- Bowling, B., Graham, J. and Ross, A., Self-reported offending among young people in England and Wales, in J. Junger-Tas, G. Terlouw and M. Klein (eds), Delinquent Behaviour among Young People in the Western World, “Kugler”, Amsterdam, 1994
- Cohen, S., Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers, “Basil Blackwell”, Oxford, 1980
- Coleman, C and Moynihan, J., Understanding crime data: haunted by the dark figure., “Open University Press”, Maidenhead, 2011
- Ditton, J., Contrology, “Macmillan”, London, 1979
- Hope, T. “What do crime statistics tell us?” in Criminology, “Oxford University Press”, Oxford, 2013, pp. 43-64
- Lambert, J., Crime, Police and Race Relations, “Oxford University Press, London 1970
- Mayhay, P. and Elliot, D., “Self-report offending, victimisation and the British Crime Survey”, Victims and Violence, 1990, vol. 5, pp. 83-69
- Pollak, O., The Criminality of Women, “A. S. Barnes”, New York, 1961
- Quinney, R., The Social Reality of Crime, “Little, Brown”, Boston, 1970

Shaw, C. and McKay, H., Juvenile Delinquency and Urban Areas. "University of Chicago Press", Chicago, 1942
Sutherland, E. and Cressey, D., Principles of Criminology, "Lippincott", Chicago, 1960
Sutherland, E., White Collar Crime, "Dryden", New York, 1949
Sutherland, Edwin, "White Collar Crime", American Sociological Review, 1940, vol. 5, pp.1-12
Taylor, I., Walton, P. and Young, J., The New Criminology, "Routledge and Kegan Paul", London, 1973
Van Dijk, J., Van Kesteren, J., Smith, P., Tilburg University, UNICRI, UNODC, Criminal Victimization in International Perspective: Key Findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS, "Ministry of Justice, WODC", The Hague, 2007
Van Dijk, J. The World of Crime: Breaking the Silence on Problems of Security, Justice, and Development Across the World, "Sage Publications", London, 2008
Young, J., The Drugtakers, "Paladin", London, 1971

За контакти:

Мартин Иванов Ковачев ; e-mail: martinkovachev@hotmail.com; тел.: +359 (0) 876 954 467 / +44 7857 129 281

Българският феномен телефонна измама

Иван Пенков Иванов

Abstract: *The summary represents the beginning and development of a modern crime – the telephone-fraud. This criminal phenomena appeared in the early 90's and affects one of the most vulnerable parts of the society – elder people, usually pensioners, having a high level of victimisation. This crime generates a vast amount of profit to its authors every year and up to now there isn't an effective way of counteraction.*

Keywords: *Telephone-fraud, pensioners, victimisation, crime*

1. Същност

Телефонната измама е вид престъпление, проявило се като социален феномен (каквото в известна степен е всяко престъпление) в годините на икономически преход от планово към пазарно стопанство и смяна на политическия модел с начало 10.11.1989г. и продължаващ и до днес. Престъплението е сравнително ново, младо с оглед човешката и в частност българската наказателно-правна история и фактически извършените престъпления. Същото се извършва сравнително отскоро (за разлика напр. от убийството, кражбата и грабежа, съпровождали човечеството по целия му път на историческо и социално развитие и с начало далеч назад в първобитното общество, още от самото историческо и антропологично формиране на родово-общинния строй и характерната за него колективна собственост, но едновременно следва да се отбележи и винаги индивидуално-субективно упражняваното владение) – видно от названието му, за него е нужно известно техническо обезпечение, а именно – определен апарат за дистанционно общуване и предаване на информация по далекосъобщителни мрежи – телефон.

Следва да се посочи, че терминът „телефонна измама“ не е легално дефиниран. Понятието е практическо, може да се каже и работно за правораздавателните и правозащитни органи, но същевременно просто, кратко и описателно и вероятно поради това е придобило изключителна популярност и гражданственост. За този тип престъпление няма отделен (от общия) наказателен състав, както това е предвидено напр. за документната измама – чл. 212 от НК или за компютърната измама – чл. 212а от НК.

Друг основен проблем, свързан конкретно с това престъпление е високият процент латентност. Според Централната полицейска статистика (ЦПС) около половината от извършените деяния остават незааявени. Причините за това са няколко и са по съществот със социално-психологически характер – срам (най-вече поради това, че са допуснали да бъдат измамени), недоверие в правоохранителните органи и във възможността да бъдат разкрити и наказани извършителите или че наказанието ще бъде справедливо, силен стрес вследствие на самото деяние, страх от отправени заплахи, притеснение, че самите пострадали са имали намерение или

са извършили нещо незаконно(в случаите, когато са поискани и предадени пари за подкуп на мнимо длъжностно лице) и т.н.

2. Генезис и историческо развитие на телефонната измама. Видове телефонни измами.

Зараждането на този тип престъпления няма точна фиксирана дата, но считам, че същото се зароди в зората на 90-те години на ХХ-ти век, когато обществото едновременно се опитваше да съвмести информационния шок от сблъсъка със западно-европейския и презокеански технически прогрес и икономически възгледи и традиционно познатите правила на социалистическото общежитие(и в житейски, и в правен аспект, като поне относно юридическата си страна, понятието бе заменено с „морал и добри нрави“, което изключва политическа линия за въздействие), народо-психология и утвърдени в последните около 50г. социално-икономически практики. Тогава в масова гражданска употреба за дистанционно общуване на физическите лица бяха аналогови телефонни апарати, обикновено с шайба. Техническото обезпечаване на разговора и проводниците, по които минаваше сигнала бяха под контрола на едно предприятие с принципал – държавата. Впоследствие това положение претърпя известни промени, което също косвено оказва въздействие за увеличаване ръста на посочените престъпления. Разговорите се провеждаха през стационарно закрепени в жилищата апарати, свързани с електрическата и далеко-съобщителна мрежа чрез проводници. В началото на 90-те години тепърва започваха да навлизат други видове телефонни централи, предимно за промишлени цели и недостъпни за средностатистическия гражданин по икономически съображения.

Данните за номерата на приемно-повиквателните стационарни апарати и техните собственици – три имена, телефонен номер и адрес, бяха събрани в класьори – телефонни указатели, разпространени за масова употреба, без защита на лични данни. Следва да се отбележи, че до началото на посочения преход употребата на тези данни рядко довеждаше до проблеми от наказателно-правен характер. Свикнали с известното спокойствие, с което се характеризираха обществените отношения до 1989г., предвид плановостта на стопанството и широките правомощия на държавния репресивен апарат(което , за добро или лошо, действително бе довело до спокойствие у гражданите и сравнително сериозно чувство за безопасност – честа практика бе нощуването на отключен и и дори отворени външни врати, леките автомобили – малко по брой и вид и под строга отчетност, рядко биваха заключвани), гражданите свободно ползваха този вид общуване, още повече, че начините за контакт бяха твърде малко – освен телефона, може би единствен начин за дистанционно общуване бе епистоларната – чрез писане на писма, изпращани по пощата, електронната мрежа интернет все още не бе известна в България, а голяма част от устройствата и програмните продукти за

дистанционно общуване днес – социални мрежи, мобилни телефони, планшети и др. все още не бяха изобретени.

Същевременно с политическото преориентиране, след 10.11.1989г. бяха отворени външните граници за свободно пътуване в чужбина, а първоначално на страната не бяха все още наложени ограничаващи миграцията мерки – визови режими, Шенгенският списък все още не бе и предполаган дори от болшинството на политическия ни елит. Поради това големи компактни групи хора мигрираха в страните с развита пазарна икономика и единственият удобен начин за общуване остана телефонът. Това създаде добра криминогенна среда за зараждането и реализирането на престъпно поведение. Бързо се обособи криминогенна прослойка, която усети, осъзна и изследва тези условия, за да ги използва противоправно в своя полза. Как практически ставаше това – измамниците използваха телефонен указател, за да се сдобият с телефони и имена на различни лица, след което се обаждяха, представяха се за техни роднини или приятели зад граница, като използваха научените данни, а подведени от това и неподозиращи за бързата криминогенна девалвация на определени социални групи, хората сами насочваха измамниците, като споменаваха имената на действителни свои познати и близки зад граница и ги питаха дали са те. Улеснени, измамниците печелеха доверието на лицата и обясняваха, че се нуждаят от български пари, за да заплатят или освободят от митница внесени от чужбина части. След това определяха среща, пострадалите предаваха парите, а получаваха бракувани и негодни стоки, включително метални отпадъци и чак тогава разбираха същността на случилото се.

Според данните на специализираното изследване на това престъпление на Прокуратурата на Република България, извършителите са от ромски произход - т.нар. група на бургуджии, занимавала се в миналото с железарство и преимуществено изповядват християнството. Същите произхождат от метагруповата общност на т.нар. „йерлии“, която се дели на „дасикане-рома“ (т.нар. български цигани, християни) и „хорохане-рома“ (цигани-мюсюлмани, които често използват турски език и понякога се определят като турци). Автентичен бургуджийски занаят е изработването на ножове, демонстрирано нагледно през 1998г. в археологическия музей на гр. Варна. Също така изработват и земеделски и дърводелски сечива, а на големи празници изпълняват интересни традиционни обреди, в които централно място заема наковалнята, чиято функция е подобна на тази на олтара.

В края на миналия век в района на Русе, Велико Търново, Варна, Горна Оряховица и Павликени се разпространяват измамите под предлог изгодни сделки със стоманени въжета, лагери, резервни части и др. В тези райони днес се наблюдава най-голяма честота на измами по телефона, като някои от извършителите са регистрирани за измами още през 90-те години на миналия век. Бургуджиите празнуват всички християнски празници, като най-почитан е

Богородица, след това Гергьовден и Василевден(Сурваки). Следва да се отбележи, че имамниците при този тип измама(за разлика от сега практикуваните престъпни похвати) по-лесно въвеждаха в заблуждение лица от мъжки пол. Това ставаше поради две причини. Първо, предвид съществуващата тогава задължителна военна служба, измамникът често се представяше за лице, отбивало военната си служба заедно с пострадалия, като това го облекчаваше от затруднението да си служи с имена, тъй като често самият пострадал вече не помнеше имената на лицата, с които е служил(ако, естествено не бе споменато име от самия пострадал, което съществено да улесни извършителите). Също така самото описание на частите изискваше известна техническа грамотност, присъща предимно на мъжете. Не на последно място следва да се спомене и факта, че когато измамниците се представяха за роднини или низходящи от чужбина, биваха съществено затруднени от въпроси, поставяни от лица от женски пол, които, предвид майчинския инстинкт, естествено биха желали първо подробно да се запознаят със здравословното състояние и ежедневието на мнимото си дете или внуче, което несъмнено излага на по-съществен риск от разкриване измамната схема, ако в процеса на разговор измамникът се издаде, тъй като несъмнено ще му се наложи да импровизира. Дори при получаването на стоките измамата не биваше разкривана от пострадалия, тъй като на същия често бе обяснявано, че поради отсъствие от страната на изпращача, стоката ще се предаде от доверен човек, естествено винаги непознат на въведеното в заблуждение лице.

Вторият етап на развитие на телефонната измама започна да изкрystalизира към края на ХХ и първите години на настоящия век. Тогава, предвид вече трайното установяване на множество лица зад граница и въвеждането на визов режим, както и попадането на България в негативния т.нар. „Шенгенски“ списък, вече се наблюдаваше сравнително устойчиво и трайно движение на стоки и капитали, в по-голяма степен насочено от чужбина към България. Изпращаните суми и подаръци често биваха получавани по усложнена процедура, а предметите, особено идващите от далечна дестинация, бяха обмитявани, което водеше до значителни трудности за получаването им от адресата. Това бе ловко използвано от измамниците, които по посочената схема телефонираха на случайно избрани лица(особено предвид факта, че бе започнало заменянето на стационарните апарати с мобилни, като поради технически причини по-възрастните граждани трудно работеха с тях и предпочитаха да останат на аналоговите линии и устройства и по този начин за престъпните дейци нарастваше шанса да попаднат на по-възрастна жертва със занижена бдителност и възраството дегенеративно повлияни когнитивни способности), като им се представяха за техни по-близки или по-далечни роднини, в зависимост от споделяната от самото пострадало лице информация, които са им изпратили колети със скрита в тях сериозна по размер парична сума, но същите са задържани на митницата и следва да се плати такса за подкуп на длъжностно лице, за да бъде освободена пратката. Винаги посочената като скрита сума съществено

надвишава искания „подкуп“, което създаваше увереност у подведеното лице, че несъмнено ще бъде „на печалба“ от това и дори да не разполагаше с нужните парични средства, се снабдяваше с тях чрез заеми от приятели, на които често на свой ред спестяваше истината, за да не поискат в последствие част от сумата или за дискретност. Впоследствие парите се предаваха на трето лице – посредник, което според заблудата на пострадалия би следвало да занесе парите на длъжностно лице и след известно време да бъде получена пратката, което не се случваше. Следва да се посочи, че макар и рядко, престъплението в този му вид се среща и в днешно време. Посоченият вид престъпно деяние претърпя и „странично“ развитие, като се разклони в подвид в схема, отразяваща по принцип положителното развитие на спедиционните услуги и свободното движение на стоки и парични потоци. Съгласно нея, измамникът се представя за роднина, изпратил пратка по куриерска фирма, съдържаща скрита парична сума, като причината същата да е скрита е процентния комисион на спедитора, който се избягва по този начин, като впоследствие на същия номер се обажда друго лице(или същото, с преправен глас), представяйки се за служител на куриерската фирма, който обяснява, че пратката ще бъде предадена срещу определена такса. Измаменият предава исканата сума на непознато лице, представено му като сътрудник на фирмата, като през цялото време разговаря по телефона със служителя или роднината, за да не остане възможност за проверка чрез отделен разговор с действителния роднина или сигнализиране на МВР, като насреща получава запечатани кутия или пакет(впоследствие празни или пълни с вестници или камъни). При установяване на измамата фактическите получатели на парите, често лица от малцинствен произход, отдавна вече са се оттеглили в неизвестна посока.

По-съвременен сценарий е и този, при който пострадалият получава обаждане по телефона от лице, представящо се за негов близък и уведомяващо го за „изгодна“ сделка с климатици, за която е нужно капаро, което да се даде бързо, за да не пропадне сделката, а обажданият се естествено, винаги е затруднен да го заплати точно в този момент поради различни причини, а понякога изобщо не се обяснява и защо това е така. Обещава се бърза възвращаемост с голяма печалба предвид несъмненото реализиране на добрата сделка, за която измаменият ще „помогне“. След това ситуацията се развива по посочения по-горе начин.

Посоченото престъпление е катализирано и от още един, по същество чисто икономически фактор, подробно изяснен в посоченото по-горе изследване и свързан с техническата обезпеченост на населението относно телефонни апарати за дистанционно общуване. След 2004г. рязко нараства броят на използваните мобилни телефони от населението в страната. Емпирично е доказано, че България през 2010 г. е на 5-о място в света по брой на мобилни телефони – с 1,47 бр. на едно лице от населението. Същевременно още от 80-те години България е на първо място на

Балканите по гъстота на телефонната мрежа и обезпеченост на домакинствата със стационарни телефони.

Класическият понастоящем вид телефонна измама(с непрестанни вариации, нагледно показващи приспособимостта и творчеството на измамния престъпен ум), представлява следното: на стационарен телефонен апарат(а в последно време в редки случаи и на мобилен) се получава телефонно обаждане от плачещо лице от мъжки или женски пол(има установени случаи на проявено завидно актьорско майсторство от извършители от мъжки пол, имитиращи женски гласове), представящо се за дете или низходящ роднина по сребрена линия на въвеждания в заблуждение, което обяснява, че е претърпяло инцидент/ПТП, извършило е такова с причинена смърт на дете или страда от тежко заболяване и респективно му е нужна сериозна парична сума или за осигуряване на лечение или за подкуп на длъжностни лица от състава на МВР за избягване на наказателна отговорност. След това разговорът продължава с друг глас(не винаги с друго лице, предвид посочените случаи на завидна актьорска игра), обикновено мъжки, който се представя за лекар или служител на МВР с офицерски чин(не случайно се използват старите офицерски чинове, въпреки девоенизацията на повечето длъжности в МВР, за което ще стане дума по-долу), което обяснява, потвърждава изнесената лъжа и посочва, че ще бъде изпратено лице, което да вземе парите, като нуждата от посредник се обяснява с факта, че става дума за нерегламентирано плащане(обикновено подкуп), срещу което ще се осигури бърза и качествена услуга. Често използван е сценарият, при който звъни лице, обикновено от мъжки пол, представящо се за медик, най-често на ръководен пост в голямо болнично заведение, който обяснява, че роднини на пострадалия страдат от остро инфекциозно заболяване, най-често т.нар. „свински“ или „птичи“ грип, предвид широката медийна популярност на същите и поради скоротечния и често летален ход на болестта, е нужна сериозна парична сума за лечение. Лицето бива задържано на телефона поради горепосочените причини, след което бива насочено или да предаде парите на непознато лице(муле, посредник), или да изхвърли същите от прозореца, увити в плик, откъдето биват взети от посредника(т.нар. „муле“). В последно време се наблюдава и практиката измаменото лице да бъде накарано да се разхожда известно време в района на жилището си, след което да остави парите до кофа за боклук, бил-борд или камък, като напусне без да се обръща. Това улеснява измамниците, тъй като те или техни помощници, които са изпратени да вземат парите, наблюдават пострадалия и могат да определят дали същият паралелно разговаря с полицията или дали в близост се намират органи на МВР, както и улеснява оттеглянето с паричната сума чрез сливане с тълпата на публични места. Следва да се отбележи, че посредниците, почти винаги мъже, са облечени с качулки или шапки, т.е. по начин, затрудняващ възприемане и последващо възпроизвеждане на външния им вид и най-вече на лицевите особености.

По-съвременната форма на телефонна измама, отразяваща бързата и своеобразна реакция срещу действията на правораздавателните органи, е следната: непознато лице се представя за служител на МВР, който проследява престъпна група, често именно такава, извършваща телефонни измами и въвежда пострадалото лице в заблуждение, че ще съдейства на полицията, като трябва да предостави парична сума, която ще бъде проследена и върната след залавяне на измамниците, т.е. на практика ще участва в реализирането на контролирана доставка или доверителна сделка по смисъла на Закона за специалните разузнавателни средства, като не се разясняват детайли по „операцията“. Мотивирано от желание за помощ на органите на МВР, лицето събира парична сума и получава обаждане от друго лице, което се опитва го въведе в заблуждение или го заплашва с престъпно посегателство. „Влизайки в роля“, пострадалият симулира съдействие, вярвайки, че е охраняван от органи на МВР и предава сумата по посочените по-горе начини. След което, най-често телефонирайки на единния телефонен номер за спешни повиквания – 112, за да разбере кога ще му бъде върната сумата, разбира, че е измамен. Предвид противодействието на този тип измами, оказано от някои медии и свързано с действително съдействие на МВР от журналисти, които измамниците неуспешно са опитали да завербуват, последното развитие на посочената схема е такова, че самите телефонни измамници започват да се представят за журналисти, правещи разследване на телефонни измами под прикритие и нуждаещи се от парична сума за примамка на извършителите, докато уж всичко се заснема със скрита камера. Подведени от излъчените действителни репортажи, пострадалите биват въвеждани в заблуждение и преминават към последващо разпореждане с парична сума в полза на извършителите.

Все по-често престъпните дейци разчитат на допълнително техническо обезпечаване за предовратяване на евентуални опити за проверка на разиграната фиктивна история от пострадалите лица. Сравнително простото техническо устройство на аналоговите апарати позволява техническа интервенция (практическо „прихващане“ на изходящи повиквания) в разговорите. За целта съучастник на измамниците със самоделно или придобито оборудване е разположен в близост до жилището на пострадалото лице и при опит на същото да телефонира от стационарния си апарат на тел. 112 за проверка на версията, му се обажда и потвърждава изложеното, което допълнително мотивира жертвата и премахва и последната бариера на превантивното и дефанзивно поведение. Прихващането представлява намеса в инициирания разговор, като се замества адресата, към когото е насочено повикването, с нов, непознат и всъщност нежелан за избирация субект, съучастник, който потвърждава лъжливата версия и затвърждава заблуждението.

В последно време, макар и по-рядко, се наблюдава и вариация, свързана с действително често провежданите томболи на големи различни търговски вериги. На измаменото лице се обяснява, че му се обаждат служители на голям магазин,

като казват на жертвата, че е спечелила от томболата. За да си вземе наградата обаче, е необходимо да закупи ваучери за определена сума и да им продиктува номерата. Пострадалият закупува ваучери на различни мобилни оператори и диктувайки номерата им, същите биват ползвани от престъпниците, а пострадалият е ощетен с паричната сума, похарчена за закупуването им, тъй като същите стават неизползваеми за него, поради факта, че могат да бъдат въведени само еднократно в мобилно устройство.

В най-ново време се наблюдава и съвсем осъвременен и най-сериозно технически обезпечен вид телефонна измама. За щастие, същият към момента не е особено разпространен. За шестгодишната си практика в борбата срещу телефонните измами съм се сблъсквал само с един подобен случай. Става въпрос за интервениране в комуникация чрез мобилен апарат(прихващане на разговор през джи-ес-ем) и манипулиране на същия, замествайки желаня адресат със съучастник на измамниците. Този вид интервенция е известен като „убване/лобване на мобилен телефон“ и се извършва с помощта на компютър, обезпечен с интернет връзка и специфични софтуерни продукти и достъп до специализирани уеб-сайтове. В познатия ми случай въведеното в заблуждение лице бе сравнително млада жена в активна възраст(40г.), която бе излъгана, че неин близък е в „Пирогов“ и след като се бе усъмнила в това, особено предвид поисканата парична сума, бе позвънила от мобилния си апарат на открит в интернет номер на болничното заведение(дори не на номер, продиктуван от измамниците), като бе разговаряла с неизвестно лице(съучастник, прихванал или участващ в прихващането на разговора), което бе потвърдило изнесената невярна версия. Ясно е, че разпространението на подобен род измами, използващи високо технологичен подход, сериозно би затруднило органите на МВР и прокуратурата и би разширило неимоверно кръга от пострадали лица и сред по-младите и традиционно по-недоверчиви, технически грамотни и по-предпазливи групи от хора, тъй като би опорочило изначално всеки опит за проверка чрез телефонно обаждане. „Родоначалник“ на тази разновидност е разгледаното вече доста по-лесно за изпълнение в технически план прихващане и манипулиране на телефонен разговор по аналогов (класически домашен) телефон. Същото се извършва чрез самоделно техническо устройство от лице, разположено в близост до домашния адрес на пострадалия, като при негов опит да проведе друг разговор по домашния си телефон и да провери версията на измамниците, на практика не установява контакт с желаня и избран абонат, а попада отново на техен съучастник, който я потвърждава.

Развитието на телефонните измами и техните извършители за съжаление се очерта като константно, като постоянните вариации на хитроумни, но дълбоко девиантни сценарии неспирно затрудняват разследващите и правозащитни органи. Най-новото, достъпно на автора, развитие(бележещо своето начало в периода

2015-2016г.) е следното:измамниците се сдобиват с телефонни номера на известни адвокати или преводачи, на които се представят като други адвокати или(най-често) като служители на висок пост в МВР, нуждаещи се от техните услуги. Обикновено това е във връзка със задържан чужд гражданин, не владеещ български език, носещ в себе си голямо количество наркотични вещества или фалшиви пари. Предвид засиления имиграционен поток, свързан с емигрантската криза и компактното преместване на човешки маси от северна Африка и Азия към Европа в последната година, често се използва и схема със задържана група чужди граждани – бежанци или икономически емигранти. Ако набелязаното за въздействие лице е преводач, се посочва, че чужденецът е от страна с официален или широко разпространен език точно този, който преводачът владее и затова е потърсен именно той. Това внушава допълнително доверие в посока от въвежданото в заблуждение лице към измамника. Ако е въвежданият в заблуждение е адвокат, то измамникът използва професионалната етика и моли за взаимопомощ, ако също се представя за такъв,или се позовава на чл. 93 от НПК, като посочва, че защитата е задължителна, тъй като се отнася до задържано лице, не владеещо български. Ако въвежданият в заблуждение е адвокат, включен в списък на дежурните от съответната адвокатска колегия за месеца, това улеснява измамниците. След това се посочва, че трябва да се закупят ваучери на значителна сума(над 100лв.), като се издиктуват номерата, за да се помогне на лицето лично да се обади и да уговорят хонорара, (от който похарчената сума, естествено, ще се приспадне) и да се свърже с роднините си, които следва да му изпратят пари, ако е необходимо. Пострадалият изпълнява това, а измамниците се облагодетелстват със стойността на разговорите,включени във ваучерите. Понякога се използва и посочената по-горе схема с предаване на известна сума пари на посредник, тъй като задържаният няма в себе си за посрещане на нуждите си, но предвид особената целева група на този тип измама, професионализма и свързаната с него мнителност на адвокати и преводачи, работили в системата на правораздаването, това е рядко практикувано. Публичността на мобилните и служебни номера на адвокатите в различните адвокатски колегии, особено в глобалната мрежа(направено, разбира се, с цел улесняване на лицата, търсещи професионална правна помощ), както и тези на преводачите, спомага измамниците да открият актуални телефони и да осъществят контакт. За това спомагат и социалните мрежи и създадените в тях профили. Същото важи и за служителите в МВР, тъй като заемащите ръководни постове са оповестени с чин, имена и способности за контакт дори в официалната страница на МВР с оглед помощ на гражданите в контакта им с правоохранителните органи, бърза обратна връзка и прозрачност. В обобщение следва да се отбележи, че предвид комбинативността на измамниците, за същите дори не е нужно да притежават специални знания или умения или да използват специализирана техника, тъй като обикновен компютър с достъп до интернет им осигурява почти пълен информационен достъп и сериозно компрометира положителната идея за развитие

гражданско общество, намерила израз във все по-пълното информационно обезпечение относно адвокатура, услуги и държавни органи.

3. „Мутации“ на телефонната измама с елемент на трансграничност

Особено притеснение буди фактът, че телефонните измами бързо, но със забележителна устойчивост, придобиват едни от най-опасните и трудни за противодействие елементи, характерни за преминаването на престъпността в по-висш структурно-организационен етап, което неминуемо е белег за сериозен проблем на обществото, граничещ с патология – на трансграничност и организираност. По-подробно феноменът ще бъде разгледан по-долу, но следва да се спомене и тук, тъй като, видно от подробно журналистическо разследване, излъчено по телевизионна национална медия през юли.2017г., организирани групи от измамници мигрират за времеви периоди от няколко дни до няколко седмици на територията на Р Румъния, където организират своеобразни престъпни щаб-квартири в отделни помещения под наем и почти целодневно се занимават с провеждане на телефонни разговори и въвеждане на лица в заблуждение, както и поддържане на контакт със собствени, вече професионално-отраслови, групи посредници, не само на територията на България. Несъмнено, групите от лица не работят заедно по всяка отделна измама – всяко отделно престъпление се извършва отново от един деец, провеждащ телефонния разговор („въртач“ – на жаргона на самите дейци), който при нужда имитира няколко различни персонажа или бива подпомогнат от обикновено още едно(много рядко има нужда от повече) лице. Това показва огромната престъпна продуктивност на подобна група – същата може едновременно да извършва няколко измами в един и същи момент, като е логистично обезпечена от доверени съучастници. Наблюдава се и йерархизация на структурата, като същата се формира често и на семеен(или приятелски) признак – ръководителят обикновено е мъж на средна възраст, с опит в този тип престъпления, който обучава и вербува по-младите си низходящи, превръщайки престъпната дейност в семеен занаят – типичен случай е разгледаният и разпространен по националните медии по досъдебно производство 15188/2017г. по описа на СРП и свързаното с него досъдебно производство 21917/2017г. с извършители Л.Г.Л. и Г.Л.Г. – баща и син, притежаващи посочените характеристики и по посочения начин. Впечатление прави и отново нова тенденция-извършителите да се намират в Румъния, използвайки облекчения метод за транспорт след присъдиняването на България и Румъния в ЕС, използват местни СИМ-карти на тамошни мобилни оператори, пострадалите лица все по-често(поради по-сериозната си материална обезпеченост) стават гръцки граждани, а мулетата се придвижват от България на територията на Гърция под координацията на криминалния център в Румъния. За „въртачи“ все по-често се набират и лица, владеещи и други балкански езици. Показателно е бързото, диаспорично и

практически вирусоподобно разпространение на визирания тип престъпление, намиращ за съжаление благоприятна почва и у наши съседни страни.

Използвани източници:

1. Чинова, М. - „Лекционен курс по „Наказателен процес“ за специалността „Право“, СУ „Св. Климент Охридски“,
2. Чинова, М. - „Досъдебното производство по НПК. Теория и практика“ – изд. „Сиела“, София – 2013
3. Стойнов, Ал. - „Наказателно право. Особена част. Престъпления против собствеността“ – изд. „Сиела“, София-2003
4. Стойнов, Ал. – „Наказателно право. Особена част. Престъпления против собствеността“ – изд. „Сиела“, София-2003
5. Станков, Б. - „Криминология. Теоретични основи“ – ВСУ „Черноризец Храбър“, Варна, 2005
6. Станков, Б. - „Психология на престъплението“, изд. „Албатрос“ –София, 2006г.

Използвани източници в интернет:

<http://www.varna-bg.com/museums/newvarnamus/cigani/cigani.htm> - относно бита и културата на бургуджиите главно във Варненско
<https://avangardisco.wordpress.com/2007/12/06> - произход и история на циганите в България
https://www.prb.bg/media/filer_public/c4/f9/c4f98365-0e6b-475a-8162-d4758b071db9/izsledvane_telefonni_izmami_2016.pdf - изследване на прокуратурата на Република България за измами, извършени по телефона за периода 2011-2015г., както и посочените там допълнителни източници.

Използвана е информация, придобита от предавания, излъчени по национални телевизионни медии и такава, която е помествана регулярно в периодичния печат.

За контакти:

Иван Пенков Иванов, прокурор Софийска Районна прокуратура

ВТОРА ЧАСТ: ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНОТО ПРЕСТЪПНО ПОВЕДЕНИЕ И РАБОТА С ПРАВОНАРУШИТЕЛИ

Някои аспекти от изследването на факторите на индивидуалното престъпно поведение

Галина Ковачева

Резюме: Изследването на индивидуалното престъпно поведение може да насочи към механизъм на взаимодействие на различни фактори, обуславящи девиациите в поведението още в ранна възраст и проявяващи се в последващата престъпна активност на лицата. Този механизъм показва някои ефекти от стигматизирането на правонарушителите и има важно значение, с оглед осъществяване на ранната превенция на престъпността, прогнозирането на бъдещото престъпно поведение и корекционната дейност с отделните лица.

Key words: investigation of individual criminal behavior factors, stigmatization, early prevention, criminal career

Криминологичното изследване на индивидуалното престъпно поведение позволява да се проучат причините, детерминиращи това поведение и да се определят механизмите за тази детерминация. Това е от особено значение на първо място за ранната превенция, тъй като „криминогенното влияние на някои фактори може да бъде неутрализирано, значително отслабено или въобще отстранено, включително и по пътя на осигуряване на позитивното взаимодействие на тези фактори с други обстоятелства”¹⁴⁶. На следващо място, установяването на деформациите в поведението на правонарушителите, проявени още във възрастта на непълнолетието, може да способства за прогнозирането на тяхната бъдеща престъпна активност. На трето място, изучаването на индивидуалните отговори на правонарушителите във връзка със социалната и институционална реакция на тяхното поведение, може да подпомогне корекционната дейност с отделните лица.

Процесът на деформиране на ценностните отношения е продължителен. В механизма на престъпното поведение, „критичната точка, след която поведението придобива противообществена насоченост, може да бъде разположена в най-различни места на причинната верига, образуваща това поведение”¹⁴⁷. Сред немалка част от извършителите, този критичен момент се наблюдава в ранна възраст. Редица изследвания на индивидуалното престъпно поведение показват, че значима част от рецидивистите са започнали престъпната си дейност във възрастта на

¹⁴⁶ Долгова, А. И. Теоретические посылки и общая характеристика результатов длящегося криминологического изучения личности. В.: Опыт криминологического изучения личности преступника. Сб. Научных трудов. (Ред. кол.: А.И. Долгова (отв. ред.) и др. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1981, с. 8.

¹⁴⁷ Антонян Ю., Н. Барановский, П. Дагель, О. Дубовик, В. Кудрявцев, Б. Петелин, Т. Шавгулидзе, (Отв. ред.: В. Кудрявцев). Механизм преступного поведения. Изд. „Наука”, Москва, 1981, с. 34-35.

непълнолетието¹⁴⁸. Факторите на индивидуалното престъпно поведение на тази категория лица са проучени за първи път в рамките на проспективното лонгитудинално изследване на Ш. и Е. Глюк¹⁴⁹. Сред изучаваните фактори са: структурата и взаимоотношенията в семейството, отношенията в училищната среда, приятелските взаимоотношения, темперамента и личностното развитие, структурата на тялото и институционалното въздействие върху правонарушителите¹⁵⁰.

В България, първото изследване на непълнолетни, извършили умишлени убийства за периода 1966-1970 г., насочва вниманието към сходни фактори, обуславящи индивидуалното престъпно поведение. Б. Станков, анализирайки данните от изследването достига до извода, че „с оглед спецификата на процеса на десоциалното развитие на младия престъпник, най-съществено значение имат семейството и училището”¹⁵¹.

В годините след прехода и на настоящия етап факторите, свързани със семейната среда остават водещи в причинния комплекс, обуславящ индивидуалното престъпно поведение. Проведеното през 2016 г. от автора на доклада, ретроспективно изследване на криминалните кариери на 225 лица, изтърпяващи наказание „лишаване от свобода” в затвора в гр. Варна, потвърждава тази закономерност. С оглед полезността при събиране на данни за обстоятелствата, свързани с формиране на личността, влиянието на средата и въздействието на отделни фактори¹⁵², е използвано стандартно интервю. Данните от изследването насочват към известна специфика във влиянието на определени фактори. Така например факторите, свързани с отношението на родителите и в частност на бащата към правонарушителя имат по-голямо влияние върху устойчивостта на криминалната кариера на правонарушителите, в сравнение с фактора „разведени родители”. На второ място се нареждат факторите на приятелската среда, която осигурява криминалните дефиниции и има важна роля в изграждането на самооценката на правонарушителите. Училищната среда има по-скоро неутрално значение, включващо и реакции на безразличие, незаинтересованост или незнание за поведението на правонарушителите.

¹⁴⁸ Glueck, S., E. Glueck. *Criminal Careers in Retrospect*. The Commonwealth Fund, New York, 1943, p. 236 et cet. Вж. също: *The Challenge of Crime in a Free Society*. A report by the President's Commission on Law Enforcement and Administration of Justice. Washington. D.C., 1967, p. 43; *Личност престъпника*. (Уголовноправовое и криминологическое исследование). (под ред. на Б. С. Воклов). Изд. Казанского университета, 1972, с. 151; Каракашев, В. *Младежка рецидивна престъпност*. Унив. изд. „Климент Охридски, София, 1990, с. 44.

¹⁴⁹ Case, S., K. Haines. *Understanding Youth Offending: Risk Factor Reserach, Policy and Practice*. Willan Publishing, 2009, p. 61.

¹⁵⁰ Burfeind, J., D. Bartusch. *Juvenile Delinquency: An integrated approach*. Routledge, 2016, p. 56.

¹⁵¹ Станков, Б. *Непълнолетният и престъплението (Психология на отклоняващото се поведение)*. Изд. „Наука и изкуство”, София, 1984, с. 34.

¹⁵² *Основи на криминологията в НР България*. Изд. „Наука и изкуство”, София, 1983, с. 18.

Друга основна група фактори, влияещи на индивидуалното престъпно поведение, са свързани с институционалното въздействие върху правонарушителите. Особено изразено е това влияние по отношение на ненавършилите пълнолетие, с оглед техните възрастови особености. Изследването на наказаната рецидивна престъпност в България през 1966 г. установява, че 44,7 % от групата на рецидивистите на възраст от 14 до 25 г., са били настанявани в трудово-възпитателни училища, поради наложена възпитателна мярка¹⁵³. Аналогични са данните от изследването на пълнолетни младежи на възраст 18-30 г., изтърпяващи наказание лишаване от свобода в затвор през 1985 г. От осъдените два и повече пъти, 42,1% са били регистрирани в детска педагогическа стая и 31,6 % са имали престой в трудово-възпитателно училище¹⁵⁴. Сходни са данните и от някои тематични изследвания на индивидуалното престъпно поведение. В частност, изследването на умишлените убийства (довършени и опити) в България за периода 1976-1978 г. установява, че сред всички извършители, делът на водените на отчет в детска педагогическа стая е 24,4 %¹⁵⁵. Още по-значим е този дял сред общата съвкупност на изследваните лица във Варненския затвор през 2016 г. Лицата, които са били водени на отчет в детска педагогическа стая преди настоящото и предходните си осъждания, съставляват 36,4 % от всички изследвани лица.

Безспорно, институционалното въздействие върху правонарушителите до навършване на пълнолетие (като водене на отчет в детска педагогическа стая, налагане на възпитателни мерки и/или наказания), намира отражение в причинната обусловеност на престъпното проявление на личността. Интерпретацията на емпиричните данни от изследването във Варненския затвор, очертава механизъм на взаимодействие на фактори на социалната среда и институционалното въздействие, обуславящ процес на „стигматизация“¹⁵⁶ на правонарушителите. Той предпоставя бъдещата им криминална кариера, чрез отключване на т.нар. „вторична (секундарна) девиация, „когато личността започне да осъществява девиантното си поведение или роля, като средство за защита, атака или за справяне с явни или скрити проблеми от продължителната социална реакция спрямо нея“¹⁵⁷.

По-конкретно, изследваният механизъм на взаимодействие на фактори включва: 1) непълно семейство и/или влошени отношения в семейството; 2)

¹⁵³ Каракашев, В. Рецидивът и борбата с него. Изд. БАН, София, 1970, с. 126 и сл.

¹⁵⁴ Каракашев, В. Младежка рецидивна престъпност. Унив. изд. „Климент Охридски, София, 1990, с. 58.

¹⁵⁵ Умишлените убийства в НР България. (Резултати и изводи от криминологическо изследване). Изд. СКИ при Главната прокуратура на НРБ.София, 1985, с. 39.

¹⁵⁶ Goffman, E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Simon and Schuster, First Touchstone Edition, New York, 1986 (Originally published by Prentice-Hall 1963), p. 4.

¹⁵⁷ Lemert, E. Social pathology : a systematic approach to the theory of sociopathic behavior. New York : McGraw-Hill, 1951. (Original from University of Michigan), p. 76.

извършване на противообществени прояви и/или престъпления; 3) институционално въздействие (налагане на възпитателни мерки, налагане на наказание или освобождаване от наказателна отговорност); 4) неформална стигматизация от страна на семейството като реакция на отклонението в поведението, включваща наказания и/или изгонване от дома; 5) засилване на контактите с криминалната приятелска среда, водещи до последваща девиация; 6) нова, по-тежка санкция, включително налагане на наказание „лишаване от свобода“ в поправителен дом или затвор за пълнолетни; 7) последващи престъпления. По този начин, емпиричните данни потвърждават извода на някои криминолози, формулирани още през миналия век, че престоят на непълнолетните в корекционни институции има казуално значение за бъдещата им престъпна активност, но същевременно краткият престой в институция не може съдбоносно да преобърне другите опитности, придобити в младежката възраст в семейството, училището и обществото¹⁵⁸. Тези данни кореспондират и с данните от други съвременни изследвания на индивидуалното престъпно поведение. Така например, проведеното през 1998 г. в Айова лонгитудинално изследване на криминалните кариери на младежи по проект „Младежи и семейства“ насочва отново към същия механизъм на взаимодействие на факторите на институционалното третиране с тези на средата и личността¹⁵⁹.

Друг аспект при изследванията на индивидуалното престъпно поведение е свързан с установяване на възрастта, в която за първи път се проявяват девиациите сред изследвания контингент. Важността на този въпрос се открива в изводите на едни от първите изследователи на младежката престъпност - съпрузите Глюк. Според тях, девиантните модели се фиксират в живота на човека в много по-ранна възраст, отколкото се е очаквало. Установено е, че 90 % от изследваните лица са ясно открити на база на техните противообществени прояви към своята единадесета година, а същевременно превантивните мерки спрямо тях са предприети твърде късно¹⁶⁰. В България, процесът е сходен и е свързан с понижаване на възрастовия праг за извършване на противообществени прояви и престъпления¹⁶¹. Възрастта на първия контакт с инспектора (по данни от изследването във Варненския затвор) е най-често от 12 до 14 години, т.е. края на възрастта на малолетието и началото на непълнолетието. Същевременно преобладаващата част от интервюираните лица с такава предистория съобщават, че началото на

¹⁵⁸ Glueck, S. Ten Years of Unraveling Juvenile Delinquency. *Journal of Criminal Law and Criminology and Police Science*, Vol. 51, Issue 3, 1960, p. 288.

¹⁵⁹ Johnson, L. Criminal justice system involvement and continuity of youth crime: a longitudinal test of labeling theory. *Retrospective Theses and Dissertations*, paper 1051, 2001, p. 110.

¹⁶⁰ Floscowe, M. *Criminology. A Symposium on Unraveling Juvenile Delinquency*. *Harvard Law Review*, Vol. 64, 1951, p. 1026-1027.

¹⁶¹ Станков, Б. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Изд. ВСУ „Черноризец Храбър”, Варна, 2012, с.41.

противообщественната им активност е на 9 или 10-годишна възраст. Следователно, институционалната реакция е доста закъсняла.

На следващо място, изследванията на индивидуалното престъпно поведение предоставят възможност за проучване на качествените аспекти в криминалната активност на извършителите на престъпления. С оглед вида на настоящото и предходните престъпления може да се установи еднородност, предполагаща по-задълбочен анализ на факторите, пораждащи престъпното поведение на индивидуално ниво. Същевременно, такава еднородност може да позволи прогнозиране на престъпното поведение с по-голяма степен на вероятност. Изследванията на активността на многократните извършители на престъпления насочват към подобен извод. Еднородност се наблюдава не само при младежката рецидивна престъпност¹⁶², но и въобще при рецидивната престъпност¹⁶³. Така например, изследването във Варненския затвор установява най-значима еднородност в криминалната кариера на извършителите на престъпления против собствеността и престъпления по транспорта. При около половината от случаите е налице устойчивост на криминалната кариера (лицата са извършили две и повече предходни престъпления преди последното, за което изтърпяват наказание лишаване от свобода). Тази еднородност насочва вниманието към активното действие в живота на изследваните лица на фактори, свързани със социалната среда и взаимодействието с нея. Известна представа могат да дадат отговорите за негативни оценки по повод осъждането, които намират израз например в затрудненията на осъдените за намиране на работа. 37,3 % от респондентите заявяват, че им е трудно да намерят работа заради осъждането. Периодът на оставане без работа при повече от две трети от лицата е постоянен, а по данни от документното проучване на съдебните актове, 80 % от интервюираните лица са безработни.

В заключение, изследванията на индивидуалното престъпно поведение насочват към механизъм на взаимодействие на фактори на неформалната социална среда с формалната институционална система. Установяването на този механизъм е от съществено значение за осъществяване на раннопревантивно въздействие, с оглед ограничаване процеса на криминализация на определени групи в обществото. Ненавършилите пълнолетие лица са в най-голяма степен изложени на неблагоприятното влияние на тези фактори. Поради това усилията следва да бъдат

¹⁶² Каракашев, В. Младежка рецидивна престъпност. Унив. изд. „Климент Охридски, София, 1990, с. 33.

¹⁶³ Горбатовская, Е. Опыт дальнейшего изучения личности рецидивиста и ее социальной среды. В.: Опыт криминологического изучения личности преступника. Сб. Научных трудов. (Ред. кол.: А.И. Долгова (отв. ред.) и др. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1981, с. 36.

насочени към тяхната идентификация, включително и за ограничаване на процеса на стигматизация, към който непълнолетните са най-чувствителни.

Литература:

- Антонян Ю., Н. Барановский, П. Дагель, О. Дубовик, В. Кудрявцев, Б. Петелин, Т. Шавгулидзе, (Отв. ред.: В. Кудрявцев). Механизм преступного поведения. Изд. „Наука”, Москва, 1981.
- Горбатовская, Е. Опыт дящегося изучения личности рецидивиста и ее социальной среды. В.: Опыт криминологического изучения личности преступника. Сб. Научных трудов. (Ред. кол.:А.И.Долгова (отв. ред.) и др. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1981.
- Долгова, А. И. Теоретические посылки и общая характеристика результатов дящегося криминологического изучения личности. В.: Опыт криминологического изучения личности преступника. Сб. Научных трудов. (Ред. кол.:А.И.Долгова (отв. ред.) и др. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1981.
- Каракашев. В. Рецидивът и борбата с него. Изд. БАН, София, 1970.
- Каракашев, В. Младежка рецидивна престъпност. Унив. изд. „Климент Охридски, София, 1990.
- Личность преступника. (Уголовноправовое и криминологическое исследование). (под ред. на Б. Воклов). Изд. Казанского университета, 1972.
- Основи на криминологията в НР България. Изд. „Наука и изкуство”, София, 1983.
- Станков, Б. Непълнолетният и престъплението (Психология на отклоняващото се поведение). Изд. „Наука и изкуство”, София, 1984.
- Станков, Б. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Изд. ВСУ „Черноризец Храбър”, Варна, 2012.
- Умишлените убийства в НР България. (Резултати и изводи от криминологическо изследване). Изд. СКИ при Главната прокуратура на НРБ.София, 1985.
- Burfeind, J., D. Bartusch. Juvenile Delinquency: An integrated approach. Routledge, 2016.
- Case, S., K. Haines. Understanding Youth Offending: Risk Factor Reserach, Policy and Practice. Willan Publishing, 2009.
- Floscowe, M. Criminology. A Symposium on Unraveling Juvenile Delinquency. Harvard Law Review, Vol. 64, 1951.
- Glueck, S., E. Glueck. Criminal Careers in Retrospect. The Commonwealth Fund, New York, 1943.
- Glueck, S. Ten Years of Unraveling Juvenile Delinquency. Journal of Criminal Law and Criminology and Police Science , Vol. 51, Issue 3, 1960.
- Goffman, E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Simon and Schuster, First Touchstone Edition, New York, 1986 (Originally published by Prentice-Hall 1963).
- Johnson, L. Criminal justice system involvement and continuity of youth crime: a longitudinal test of labeling theory. Retrospective Theses and Dissertations, paper 1051, 2001.
- Lemert, E. Social pathology : a systematic approach to the theory of sociopathic behavior. New York : McGraw-Hill, 1951. (Original from University of Michigan).
- The Challenge of Crime in a Free Society. A report by the President`s Commission on Law Enforcement and Administration of Justice. Washington. D.C., 1967.

За контакти:

ас. д-р Галина Димитрова Ковачева, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”, тел.: 0886968332, e-mail: gstanoeva@abv.bg

Личностов профил на извършители на сексуални посегателства върху деца – представяне на случаи от практиката

Силвия Крушкова, Георги Данов

В статията се разглеждат основните акценти в типологията на извършители на сексуални посегателства върху деца. Представени са различни изследвания в тази област и съответните изводи за основните личностови характеристики и маркери в поведението на този вид специфични извършители. В тази връзка се посочва и случай от практиката на авторите, в подкрепа на теоретичната част от изложението. Направените изводи са в подкрепа на хипотезата, че познаването на личностовият профил на този тип извършители би подпомогнал разследващите органи по време на цялостното разследване на такъв тип престъпления.

Ключови думи: личностова типология, девиантно поведение, сексуално посегателство, модел на поведение

***Personality profile of perpetrators of sexual assault on children - presentation of case studies:** The article discusses the main accents in the typology of perpetrators of sexual assault on children. Various studies have been presented in this field and relevant conclusions about the basic personality traits and markers in the behavior of this type of specific perpetrators. In this connection, there is also a case of the authors' practice, in support of the theoretical part of the exhibition. The lessons learned support the hypothesis that knowledge of the personality profile of this type of perpetrators would assist the investigating authorities during the overall investigation of such crimes.*

Key words: personality typology, deviant behavior, sexual abuse, pattern of behavior

ВЪВЕДЕНИЕ

Сексуалното насилие над деца стои като сериозен социален проблем с опустошителни последици. Въпреки това, недостигът на ресурси в системата на наказателното правосъдие продължава да възпрепятства борбата срещу сексуалното насилие. Предизвикателството да се "направи обществото по-безопасно" не само включва необходимостта от ресурси, но и изисква цялостно разбиране на точните модели на нарушение и риска. Тези знания могат да се използват за изработване на типологии за нарушения или класификационни системи, които да подпомагат информационно разследването, присъдата, лечението и надзора.

Представяме някои от видовете изследователски констатации, които са изработени в продължение на 25 години от различни учени, изследващи типа на сексуалния насилник над деца.

ИЗЛОЖЕНИЕ

По-голямата част от теориите относно сексуалната девиация постулират, че сексуалните престъпници се специализират във видове жертви и/или престъпления[8]. Изследователите са разработили специфични класификации -

уникални нарушители [5]. Повечето от тези типологии предполагат, че виктимизацията (т.е. кой е потенциална жертва) е свързана със специфичния вид сексуален извършител, с определени маркери на личностовия профил.

Традиционните типологии са разработени, за да осигурят цялостно разбиране на девиантното сексуално поведение, необходимо за разбиране на поведението на такива субекти, както и за тяхното лечение, ефективен надзор и евентуална превенция на рецидива. Оказа се обаче, че класифицирането на сексуални престъпници е проблематично. Сексуалните нарушители проявяват хетерогенни характеристики, но те имат подобни клинични проблеми или криминологични нужди (напр. дефицити на емоционалната регулация, социални затруднения, убеждения, подкрепящи нарушението, дефицит на съпричастност и девиантна възбуда); степента, до която тези клинични проблеми са очевидни, варира в отделните нарушители[10]. Като цяло, повечето изследователи в тази област са на мнение, че традиционните типологии показват значителни проблеми, неадекватни определения за практиката и непоследователните резултати от изследванията. Освен това повечето от типологиите не успяват да се справят с проблемите на лечението и да предскажат рецидива[1].

Finkelhor (1984) предоставя най-изчерпателната дефиниция на сексуалната злоупотреба с деца, а именно сексуалното малтретиране на деца е използване на сила/принуда от сексуално естество, когато жертвата е по-млада от 13-годишна възраст и възрастовата разлика между жертвата и извършителя е поне 5 години или когато жертвата е между 13 и 16 години и възрастовата разлика между жертвата и извършителя е поне 10 години. В това определение принудата не предполага непременно пряка заплаха. Субектите, сексуално злоупотребяващи с деца, често развиват връзка с детето, за да го манипулират в съответствие със сексуалния акт, който е може би най-вредният компонент на сексуалното малтретиране на деца[4]. Всъщност, определяща характеристика на сексуалното насилие над деца е възприемането на извършителя, че сексуалната връзка е взаимна и приемлива.

Сексуалните насилници над деца се класифицират трудно, тъй като те се различават по икономически статус, пол, семейно положение, етническа принадлежност и сексуална ориентация. Субектите, сексуално злоупотребяващи с деца, често се характеризират като проявяващи нарушени социални умения, чувство на неадекватност, самота или пасивни отношения. Те се различават от изнасилвачите над възрастни лица по отношение на мисловните процеси, които им оказват влияние и често описват и оправдават своето поведение с неправомерните, но стабилни вътрешни нарушения и преживявания, докато изнасилвачите приписват престъпленията си на външни, нестабилни и контролируеми причини[2]. Субектите, сексуално злоупотребяващи с деца показват дефицит в уменията за обработка на информация и поддържат когнитивни изкривявания, за да отрекат въздействието на престъпленията си. За разлика от тях, изнасилвачите над възрастни лица показват

изкривени възприятия за жените и сексуалните роли, като често обвиняват жертвата за престъплението си. По отношение на поведенческите маркери, сексуалните насилници над деца проявяват самото насилие и нападение за облекчаване на чувството на вътрешно безпокойство, самота и депресия. Изнасилвачите над възрастни лица обикновено нападат в резултат на гняв, враждебност и отмъщение.

Най-важното разграничение сред сексуалните насилници при децата е дали те са педофилни или непедофилни, защото педофилията е силен маркер на сексуалния рецидив.[3] **Не всички субекти, които сексуално нападат децата, са педофили. Педофилията се изразява в сексуално предпочитание към деца, което може или не може да доведе до сексуална злоупотреба с деца (например гледане на детска порнография), докато сексуалната злоупотреба с деца включва сексуален контакт с дете, което може или не може да се дължи на педофилия.** Според *диагностичния и статистически наръчник за психични разстройства, четвърто издание, текстова ревизия* (Американска психиатрична асоциация, 2000 г.), диагнозата на педофилията изисква от индивида да има повтарящи се, интензивни и сексуално възбуждащи фантазии, напътствия или поведение към дете за период от най-малко 6 месеца; да са действали на тези настоятелни нужди или да бъдат обезпокоени от тях; и да е най-малко на 16 години и най-малко 5 години по-възрастен от детето жертва.

Една от първите типологии е формулирана от очертаването на педофилно и непедофилно сексуално насилие над деца. Грот, Хобсън и Гари (1982) класифицират сексуалните насилници въз основа на степента, в която сексуалното поведение е вкоренено на основата на психологическите нужди (фиксирана регресивна типология). Фиксираният нарушител предпочита взаимодействието и се идентифицира с децата социално и сексуално. Тези хора често развиват и поддържат връзки с децата, за да задоволяват своите сексуални нужди. За разлика от тях регресивните сексуални злоупотреби с деца предпочитат социалното и сексуалното взаимодействие с възрастните; тяхното сексуално участие с деца е ситуационно и се проявява в резултат на стрес от социалното функциониране и житейските ситуации на затруднение.

По-голямата част от традиционните видове изнасилвания са фокусирани върху връзката с жертвата, степента на агресия, мотивацията, сексуалната и несексуалната природа на нападението и степента на контрол (импулсивен или планиран). Подобно на изнасилвачите над възрастни лица, субектите, извършващи сексуални злоупотреби с деца, често се класифицират според връзката си с жертвата (т.е. непознат или познат)[7]. Грот (1979) създава типология, основана на степента на агресия, основната мотивация на нарушителя и съществуването на други антисоциални поведения, които оформят четири типа насилници. Насилник на властта или сексуалното насилие се характеризира с чувство на неадекватност и

нарушени или ограничени социални умения и не нанася вреда на жертвите си. Насилието, използвано от насилника на властта, е достатъчно, за да се постигне съгласието на жертвата или да се завърши сексуалният акт. Такова лице може да си въобразява, че жертвата е проявила сексуален интерес към него. Агресивният или антисоциалният насилник е импулсивен, използва агресивни методи за контрол и злоупотребява с вещества. Неговите сексуални атаки, често са непланирани и е малко вероятно да използва оръжие. Третият вид е насилникът на гнева или агресивната цел, който е мотивиран от власт и агресия. Този индивид сексуално напада за отмъщение и често наранява или унижава жертвата. Четвъртият тип е садистичния насилник, който възстановява сексуалните фантазии, включващи мъчения или болка. Сексуалният садизъм се определя като повтарящо се на практика жестоко сексуално поведение, съчетано с фантазия и характеризиращо се с желание да се контролира жертвата[6]. Този тип се характеризира с обширно планиране и често води до сексуално убийство.

Безспорно, взаимодействието на биологични и социални фактори за учене влияе върху развитието на сексуално престъпление.

Благодарение на разширените статистически методи, които правят оценка на уникалността и комбинираността на рисковите фактори, описанията на психологическите процеси, история на развитие, както и моделите на самите престъпления се създават личностови профили на насилниците, за да се обяснят сексуалните извращения над деца. Етиологичните изследвания предполагат, че това е взаимодействието на биологични и социални фактори за учене, които влияят върху развитието на сексуалните нарушители и тяхното поведение[9]. Изследователите обясняват, че генетичните фактори могат да предразположат субекта да изпитва конкретна потребност (например, секс или интимност), но да задоволяват тази потребност единствено и само чрез използване на насилие. Отрицателните преживявания по време на тяхното развитие и съзряване заемат видно място в много модели на сексуално поведение при нарушители, злоупотребяващи сексуално с деца. Голяма част от сексуалните насилници над деца, съобщават, че самите те по време на детството са били обект на сексуално малтретиране. И все пак, не всички извършители на сексуални престъпления съобщават, че са сексуално тормозени по време на детството. Последните проучвания показват, че не може да се акцентира само на един вид злоупотреба по време на израстването, която служи като рисков фактор за по-късно сексуално престъпление. Комбинирането на няколко фактора като патологична семейна среда, negliжиране, физическо и емоционално малтретиране, обидно поведение към детето също са в основата за формиране на патологична личностова структура на извършителя на насилие над деца.

Изследователите са установили, че сексуалните насилници над деца проявяват повишена сексуалност в детството. Освен, че голяма част от сексуалните насилници

над деца са били обект на сексуално малтретиране в детството, се установява, че самите те съобщават за сексуални действия с животни, ранно излагане на порнографски материали, както и по-ранно начало на мастурбация.

Субекти, които са преживели малтретиране като деца, са склонни да проявяват изкривени вътрешни работни модели на взаимоотношения, които водят до нарушени и неефективни социални умения и нарушена емоционална саморегулация. Липсата на социални умения, по-специално по време на юношеството, е вероятно да доведе до отхвърляне от другите връстници или от референтната група, което от своя страна повлиява самочувствието – намалява самооценката, комулира гняв и произвежда допълнителни когнитивни нарушения. Отрицателните емоции, съчетани с когнитивни нарушения могат да увеличат интензивността на сексуалното желание и девиантни сексуални фантазии с цел разреждане на вътрешното напрежение. Мастурбацията може да служи като механизъм за справяне със стреса, като средство за осъществяване на контрол, и в крайна сметка, като поведенчески репетиция на сексуалното нарушение.

В подкрепа на изложеното до тук представяме случай от практиката. Касае се за лице И.С., което е наблюдавано в продължение на 15 години и в този период е бил обект на експертно освидетелстване по повод сексуално насилие над деца, което е класифицирано по законодателството на РБ като блудство. Това му поведение започва още, докато И.С. е бил непълнолетен, на 17г. възраст. Интерес представлява факта, че през целият период възрастовата граница на децата, обект на неговите посегателства не надвишава 8 годишна възраст, като варира от 4 и 5г. деца до 8 годишни деца. Още при първите експертни интервюта И.С. съобщава, че още от ранна детска възраст е измъчвал животни и се е интересувал от порнографски материали. Израства в условията на фрустрация и депривация с изключително авторитарна като типология майка с психопатна личностова структура. Още по време на ранното му детство И.С. при него е установено наличие на когнитивен дефицит/интелектуален дефицит в рамките на лека степен/, което в началото дава основание на експертите да заключат, че И.С. не е разбирал свойството и значението на своите постъпки и не е могъл да ги ръководи. В по-късен етап, след като детайлно беше изследвана личностовата структура на И.С. се установи, че е налице психопатна патология от хистрионния тип, което от една страна позволява на И.С. да развие и демонстрира едно манипулативно поведение към експертната ситуация. След дългогодишни изследвания се установи следната типология: Дисхармонична личностова структура от хистрионния тип, импулсивен, своенравен, с бърз интензитет на нарастване на афекта; малоценностни преживявания, които компенсират чрез контролиращо сексуално насилие над субекти/деца на възраст от 4 до 8 години/, които не са в състояние да му се противопоставят. На моменти поради хистрионната си структура правеше опити да

събуди съчувствие у експертите и да насочи обвиненията срещу жертвите. Интерес представлява и факта, че И.С. не изпитва абсолютно никакво чувство на вина след проявената сексуална агресия, което допълнително покрива маркерите на типологията на извършители на сексуални посегателства върху деца. Поради големите размери, продължителността и серийността в извършването на сексуалните посегателства И.С. беше наблюдаван в продължение на 15 години, освен маркираната типология, която беше изследвана детайлно, това предостави възможност на експертите на практика да проследят „развитието” на сериен сексуален насилник над деца.

В момента И.С. излежава присъда в затвора в гр.Ловеч.

Проследяването на този случай, който не е единичен в практиката ни, предостави възможност да разработим стратегия не само за психологично изследване и доказване на възможността И.С. да разбира свойството и значението на постъпките, но и стратегия, която се оказва в помощ на правораздавателните органи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предотвратяването на сексуалното насилие изисква баланс между органите на разследване, правораздавателните органи и експертите в областта на човешкото поведение т.е. ефективно разпределение на ресурсите. Напредъкът в познанията ни за развитие на рисковите фактори и пътища на осъществяване на самото престъпление могат да помогнат през целия етап на разследване, но безспорно са необходими допълнителна изследвания за разработване на по-широки модели, за да се обяснят типове поведение при сексуалните посегателства над деца. Познавайки характерните маркери от личностовия профил на извършителя на сексуални посегателства върху деца ще бъде подпомогнат процеса при самото разследване по време на всичките му етапи.

Литература

- [1]Camilleri, J.A., & Quinsey, V.L. (2008). Pedophilia: Assessment and treatment. In D.R. Laws & W. O'Donohue (Eds.), *Sexual Deviance: Theory, Assessment, and Treatment*, vol. 2 (pp. 183–212). New York: Guilford Press.
- [2]Groth, A.N. (1983). Treatment of the sexual offender in a correctional institution. In J.G. Greer & I.R. Stuart (Eds.), *The Sexual Aggressor: Current Perspectives on Treatment*. New York: Van Nostrand Reinhold Company, Inc.
- [3]Hanson, R.K., & Bussiere, M.T. (1998). Predicting relapse: A meta-analysis of sexual offender recidivism studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 348–362.
- [4]John Jay College. (2004). *The Nature and Scope of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests and Deacons in the United States 1950–2002*. Washington, DC: United States Conference of Catholic Bishops.
- [5]Knight, R.A., & Prentky, R.A. (1990). Classifying sexual offenders: The development and corroboration of taxonomic models. In W.L. Marshall, D.R. Laws, & H.B. Barbaree (Eds.), *Handbook of Sexual Assault: Issues, Theories, and Treatment of the Offender* (pp. 23–52). New York: Plenum.

- [6]MacCulloch, M.J., Snowden, P.R., Wood, P.J., & Mills, H.E. (1983). Sadistic fantasy, sadistic behavior and offending behavior. *British Journal of Psychiatry*, 143, 20–29.
- [7]Polaschek, D.L., Ward, T., & Hudson, S.M. (1997). Rape and rapists: Theory and treatment. *Clinical Psychology Review*, 17, 117–144.
- [8]Simon, L.M.J. (1997). Do criminal offenders specialize in crime types? *Applied and Preventative Psychology*, 6, 35–53.
- [9]Ward, T., & Beech, A.R. (2008). An integrated theory of sexual offending. In D.R. Laws & W. O'Donohue (Eds.), *Sexual Deviance: Theory, Assessment, and Treatment*, vol. 2 (pp. 21–36). New York: Guilford Press.
- [10]Ward, T., & Gannon, T.A. (2006). Rehabilitation, etiology, and self-regulation: The comprehensive good lives model of treatment for sex offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 77–94.

За контакти:

Д-р Силвия Александрова Крушкова, доктор по психология, гл.асистент, Факултет „Обществено здраве и здравни грижи”, Русенски Университет, клиничен и съдебен психолог, Отделение по съдебна психиатрия към Център за психично здраве Русе, email: krovshkova@mail.bg, tel.: 0882517554

Д-р Георги Виктор Данов, специалист-психиатър, специализант по съдебна психиатрия, ординатор в Отделение по съдебна психиатрия към Център за психично здраве – Русе, anigoro0627@yahoo.com, tel.: 0887909244

Социално - педагогическа работа с деца и младежи с девиантно поведение

Валентина Василева

Резюме: Девиантното поведение представлява устойчива форма на реализиране на действия, които имат противообществен характер и повторемостта на действията предполага стереотипизация в поведението, т.е. независимо от ситуацията човекът с девиантни нагласи прилага форма на отклоняващо се поведение, която оценява като правилна за него, без да се съобразява с мнението и оценките на другите хора. По своята същност девиантните нагласи предполагат нарушение на моралните, религиозните, социо-културните норми, които ефективно присъстват в живота на хората. Затова и санкцията на този тип поведение има морално-оценъчен характер и чрез нейното прилагане се търси елемент на възпитателен ефект.

Key words: Children, deviant behavior, social pedagogical work, prevention

Въведение

Проблемът за отклоненията в социалното поведение има своята значимост за редица научни области. С решаването му се занимават педагогиката и психологията, социологията, правните науки и криминологията. За неговото определяне използват различни термини като асоциално, делинквентно или отклоняващо се поведение.

Една от актуалните и социално – значими задачи, стоящи пред българското общество, е снижаване ръста на престъпността сред децата и младежите. Решаваща роля в този процес има социалната педагогика, осигуряваща ефективни технологии за превъзпитание на деца и младежи с девиантно поведение и формиране на личности с правилни жизнени позиции. Целенасоченият процес за управление на превъзпитанието на личността се ръководи от обществени възпитатели и обществеността като цяло, посредством последователни педагогически и възпитателно-профилактически въздействия, при които правонарушителите изработват и овладяват правилни възгледи и убеждения, придобиват навици за социално – позитивно поведение, променят своите интереси, стремежи и наклонности.

Подкрепата, оказвана от социалния педагог, би следвало да бъде насочвана към разрешаването на същинската причина за ситуацията, в която са попаднали детето или младежа. Те трябва да бъдат мотивирани да осъзнаят погрешно заучените поведенчески модели и стратегии и да се засили увереността им за поведенческа промяна .

Изложение

Девиантното поведение (от лат. *deviatio* - отклонение) означава отклоняващо се поведение, което включва система от постъпки или отделни действия на човека, противоречащи на общоприетите в обществото правови или нравствени норми. (Гонеев, Годовникова, 2008,с.10)

Девиацията се отнася както до характера на протичане, така и до последствията на индивидуалното (груповото) поведение. С това се очертават границите на нейното присъствие и се регламентират някои водещи нейни критерии. Девиацията като правило е форма на социални отклонения и се регистрира като нарушения на институционализираните норми на дадено общество. Това са социални норми, притежаващи своя културно етническа, религиозна и управленческа валидност и приети като “рамки”, в които варира просоциалния тип поведение на гражданите на това общество.

Към девиантните форми на поведение спадат ранен алкохолизъм, токсикомания, наркомания, суицидни прояви.

Съществуват различни теории за формиране на девиантно поведение у човека:

- биологични — според тях своеобразието на външния вид предопределя склонността на човек към правонарушения (Ламброзо, Шелдън);

- психологически — особеностите на човешката психика са основата, която определя склонността на човека към конфликти и правонарушения (Фройд);

- социологически — девиантното поведение на човека е следствие на усвоен негативен социален опит, формиращ противоречия между резултатите от възпитанието и изискванията на средата (Дюркгейм, Мертон, Милър и др.).

В основата на социологическите теории за девиантно поведение стои въпросът за интеракцията на индивида със социалната среда. В този смисъл девиацията не следва да се разглежда като вътрешна характеристика на определено поведение, а като нарушение на груповите норми, независимо дали те са кодифицирани или не. Когато се говори за девиация, трябва да се има предвид и въпросът за социалния контрол.

Факторната теория за изследване на девиантността поставя акцент върху множеството фактори, оказващи влияние върху определен тип поведение. Според възгледа за „множественост на причините“ (“multiple causation”) престъпността е резултат от каузалната връзка между голям брой фактори, а не следствие само от един (Станков, 2008, с.150).

Важно място във функционалистското направление, интерпретиращо причините за отклоняващото се от социалните норми поведение, има теорията за аномията на френския социолог Емил Дюркем. В съвременната си трактовка понятието „аномия“ има отношение към социалната неустановеност и нестабилност, като резултат от разпад и непризнаване на общоустановени ценности и норми. Процесът засяга не само липсата на отношение към характерния за едно общество морално-етичен кодекс, но също така и чувството за неустановеност, несигурност и отчужденост на индивидуално ниво.

По-късно теорията на Емил Дюркем е доразвита от Робърт Мертън. Според него общества, които поставят силен акцент върху важността на икономическото и финансово преуспяване, но същевременно не указват легитимните средства за постигането на този успех, подтикват индивидите към девиантност. Мертън теоретизира аномията и някои форми на девиантно поведение като противопоставяне на „социално установените стремления“ на обществото и „социално структурираните пътища за реализация на тези стремления“ (Merton, 1968, p.188).

Теорията на Р. Клауърд и П. Олин, отнасяща се за причините за девиантните поведенчески прояви, също може да бъде отнесена към функционалистката парадигма. Клауърд и Олин изграждат теория си върху концепцията за аномията и разглеждат девиантните прояви на подрастващите като резултат от натрупването на структурни несъответствия в обществото. Според тях при младежката престъпност се наблюдават няколко способа за адаптация:

- 1.Криминалната младежка субкултура;
2. Конфликтната младежка субкултура;
- 3.Ритритистката младежка субкултура (Тепавичаров, 1997, с.34).

Според А. Коен младежката субкултура възниква тогава, когато група лица, която изпитва затруднения при адаптацията си към социалните институции, се събере и започне да сътрудничи помежду си ефективно. Коен разглежда младежката субкултура като реакция на представителите на ниските социални класи, които не могат да се адаптират към социалните институции, почиващи върху ценностите на средната класа. Ниският социален статус създава чувство на неудовлетвореност и потиснатост у тези младежи, така че те се ориентират към общности, характеризиращи се с ценности, различни от тези на групата, към която не могат да се адаптират.

Според теорията за лейбализацията (теория за етикетирането) поведенческата девиация се разглежда не като конкретен акт на отклонение, а като културна норма на множеството, отклонението от която определя индивида за девиантен. Теорията поставя фокуса върху начина по който по-големите социални групи дефинират и етикетизират малцинствата. Идеята за лейбализацията е близо до теорията за социалния конструктивизъм, където истината не е обективно понятие, а формирано от индивида и неговата среда .

Теорията за културната трансмисия, изхождайки от позициите на интеракционизма, търси основанията за девиантността като следствие от процеса, при който индивида усвоява определени идеи и практики, които репликират поведението, наблюдавано в социокултурната среда.

В „Принципи на криминологията” Е. Съдърланд разглежда човешкото поведение – социално положително или негативно – като основаващо се на едни и същи закономерности, а именно научаването, което се усвоява в процеса на обучение. Концепцията за „научаването” е заимствана от Габриел Тард, който още през XIX век стига до заключението, че човешкото поведение се учи/научава/.

Теорията за конфликта поставя акцент върху макросоциалните процеси в обществото и върху ценностите на привилегированите социални групи, като социално-правен механизъм, който регулира отношенията между социалните класи. Според тази концепция всяка социална група притежава своя ценностно-нормативна система, която влиза в противоречие с ценностната система на господстващата класа в обществото. Ценностите на тази класа трансформират икономическите интереси на групата в правни норми, които я защитават. Основна критика към тази теория е че поставя акцент върху макросоциалните процеси, без да дава обяснение на причините за младежката девиантност (пак там, с.37).

От индивидуалните личностови особености зависи набора от реакции на стимулите на социалната среда, характер на междуличностната интеракция и отношения, нагласи и т.н., а познаването на тези индивидуални специфики би помогнало на специалистите да разберат по-добре индивида, така че да бъдат открити и осъзнати мотивите за определен тип поведение в процеса на социално – педагогическа работа. Според Х. Айзенк криминалното поведение е резултат едновременно от условията на средата и уникалния набор от личностните черти. Той смята, че индивиди, които са генетично предразположени към извършването на криминални деяния и се намират в неблагоприятна социална среда и лоши условия – бедност, липса на добро образование и безработица – са много по-склонни да се ангажират с такова поведение .

В бихевиористичната концепция същността на поведението се определя в отношението на зависимост между индивида и средата. Смята се, че поведението на индивида е съвкупност от реакции следствие стимулите от средата. В реализацията на „поведение-отговор” участват предварително действащи мотиви, подбуди и нагласи на индивида (Гърбачева, 1996,с. 13).

Представителите на психодинамичното направление също правят опит да анализират човешкото поведение, което според З. Фройд се определя от несъзнателната насочеността на индивида и неговите нагони. Според З. Фройд човешкото поведение в значителна степен е подчинено на влиянието на подсъзнателните сили, които той назовава влечения. Определяйки инстинктите, желанията и стремежа към удовлетворяване на желанията като движещи сили на поведението, Фройд открива тяхното място на действие в областта на подсъзнанието (пак там,с. 18-19).

Анализът на различните теории показва, че и биологичните, и психологичните теории разглеждат особеностите на личността, които влияят на възпитанието и създават предпоставки за девиантно поведение. Според тези теории човек носи по рождение в себе си агресивното начало и може да е предразположен към агресивно и насилствено поведение. Но това би се реализирало само при неблагоприятни за него условия за дейност и възпитание; усвояване на негативен социален опит; отрицателна насоченост на личността (интереси, потребности, мотиви, цели, идеали), негативни навици и положителните чувства, които индивидът изпитва при тяхната проява. Всички те изпълняват ролята на регулатори на антисоциалното, аморално поведение на индивида (Мардахаев, 2005).

Девиантното поведение може да бъде изяснено и чрез понятието социална норма. В същността си тя представлява исторически наложена в конкретното общество мярка за допустимо поведение на отделната личност или социална група.

Девиантното поведение може да бъде коригирано чрез превъзпитание на подрастващите. Превъзпитанието е сложен процес, който изисква профилактично и възпитателно въздействие върху деца и младежи, при които се наблюдават дефицити във възпитателно и педагогическо отношение. Дейността с тях поставя на преден план изучаване на потенциалните възможности на личността и определяне на направлението, в което може да им се повлияе. Особено място се отделя на индивидуалната профилактика, насочена към отстраняване на неблагоприятното влияние на обкръжаващата среда. Тя включва използването на методи, осигуряващи въздействие върху нравственото съзнание на подрастващия, отстраняване на негативното влияние на средата, както и изработване на навици за просоциално поведение.

Превенцията на асоциално поведение сред деца и младежи е предпоставка за ограничаване на общата престъпност. Наличието на устойчиви криминогенни и виктимогенни фактори при тези тези възрастови групи налага да се активизират превантивните въздействия на различни институции, работещи с деца, като се използват образованието, културата, изкуството, спортът и всички други средства за развитие на младата личност. Сред основните отговорни институции се открояват Министерството на образованието и науката, Държавната агенция за закрила на детето, органите на местното самоуправление, Министерството на вътрешните работи, Централната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетни и нейните местни структури, Националната и местните комисии за борба с трафика на хора и др.

За целите на превантивната дейност с малолетни и непълнолетни са издадени множество международни правни актове. Това означава, че грижата за подрастващото поколение е приоритетна насока в дейността на всяка държава и общество и най-важна кауза.

Българското законодателство е синхронизирано с международните и европейските нормативни актове.

Основен закон за организацията на превантивната дейност с малолетни и непълнолетни лица както като процес, така и като цел, е *Законът за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните*. Този закон урежда дейността по предотвратяването и борбата срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и по осигуряването на нормалното развитие и възпитание на извършителите им; отразява отношението на държавата, обществото и отделните граждани към проблема „малолетни и непълнолетни правонарушители.“

Законът за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните посочва основните субекти на системата за превенция - комисиите за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, детските педагогически стаи; възпитателните училища-интернати; социално-педагогическите интернати; домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни; приюти за безнадзорни деца.

Превантивните дейности трябва да включват както самото дете, така и семейството, обществото, образователния процес и др. Това от своя страна изисква коренна промяна в отношението и представите на хората, работещи с проблемни деца и младежи. Също така се изисква инвестиране в подобряването на поведението при общуване, икономическия статус на семейството, системите за социално подпомагане и навременно установяване на проблемите на децата с девиантно поведение.

Основните задачи, които трябва да се решат при индивидуалната профилактика са:

- своевременно идентифициране на деца и младежи, проявяващи и демонстриращи склонност към социално – отклоняващо се поведение;
- изучаване на възрастовите и психологически особености на малолетните и непълнолетни правонарушители;
- разработване на програми за индивидуално възпитателно – корекционно въздействие на малолетните и непълнолетни с асоциално поведение;
- организация на взаимодействието и приемствеността във възпитателно – превантивната работа със субектите на социално – педагогическа работа, контрол на поведението им и отчитане на позитивните промени у децата и младежите.

На основата на анализа на социалните и личностни фактори, водещи до девиантно поведение при деца и младежи, могат да се дефинират следните направления на социално – педагогическа работа:

1)Работа със семейството- намаляване на влиянието на неблагоприятното семейство върху детето, повишаване на педагогическата грамотност на родителите, консултативна работа с родители на деца с девиантно поведение;

2)Работа с учители и възпитатели – повишаване компетентността на педагогическите специалисти за разпознаване на проявите на отклоняващо се поведение при децата; медико – психологическо и юридическо консултиране по въпроси, свързани с работата с деца с девиантно поведение;

3)Работа с деца – диагностика на причините за отклоненията в поведението на всяко отделно дете; социална, педагогическа и психологическа корекция на поведението на подрастващите; възпитателно въздействие на детето по отношение правови, ценностни и морално – етични норми; въвличане на детето в дейности , свързани с неговите интереси.

Според “Ръководни принципи” на ООН съществуват няколко нива на осъществяване на мерки за превенция на престъпността сред непълнолетните:

I. Общи мерки за обезпечаване на социална справедливост и равенство на възможностите, което би трябвало да повлияе на дълбоките социални причини за престъпността сред децата и младежите, каквито са бедността, маргинализацията и други.

II. Второто ниво на превенцията обхваща мерките на оказване на помощ на децата в риск

III. Третото ниво включва мерки, позволяващи да се избегне, когато това е възможно и целесъобразно, контактът с формалната система за правосъдие. Тук се обхващат и мерките за предотвратяване на рецидива сред извършителите на нарушения или престъпления.

Политиките, които са предвидени по отношение превенцията на отклоняващо се поведение при деца и младежи, предполагат решаването на следните задачи:

- Подпомагане на многодетни семейства, с цел получаването на адекватни родителски грижи и предотвратяване на попадането на децата в криминогенен и виктимогенен риск;
- Превенция на употребата на наркотици и злоупотребата с алкохол от деца и младежи;
- Разработване на програми за подпомагане на професионалната реализация на младежите;
- Структуриране на свободното време на децата и младежите;
- Превантивна работа с деца, необхванати от училище;
- Разработване и реализиране на програми за превенция на детската агресия на улицата;

- Разработване и реализиране на програми за превенция на насилието в училище;
- Превенция на създаването на детски криминализирани групи;
- Превенция на спортното хулиганство и използването на спорта като мощно средство за възпитание в дух на толерантност, честна игра и партньорство;
- Запознаване на децата с модели на безопасно поведение предпазващи ги от виктимизиране;
- Изграждане на умения и навици на децата за безопасно общуване в Интернет;
- Обучение на доброволци и развиване на доброволческа мрежа по линия на превенция на трафика на хора. (СТРАТЕГИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ПРЕСТЪПНОСТТА (2012 – 2020)

Една от добрите практики в социално – педагогическата работа с деца и младежи с девиантно поведение, е менторството. Децата и младежите изграждат стабилна доверителна връзка със своя ментор, от когото получават подкрепа, личен пример и успешен модел на поведение. Менторът поставя в основата на превантивно – корекционната работа своя личният опит, знание и авторитет. Това предполага наличието у специалиста на умения като активно слушане, присъствие, задаване на прецизни въпроси, директна комуникация. И двете техники подпомагат изявата на силните страни и потенциала на децата и младежите, както и увереността им, че могат да се справят в реални ситуации.Разнообразието от дискутирани теми подпомага подрастващия при усвояването на нови знания, умения и поведенчески модели.

Заклучение

Социално – педагогическата работа с деца и младежи с девиантно поведение изисква първоначално да се установят дефицитите във възпитанието им и факторите на средата, които са непосредствена причина за проява на антиобществени възгледи и навици. Целта на дейността на специалистите, работещи в това направление, е на основата на оптимистичната прогноза и на положителното в личността на подрастващия да пристъпят към формиране на социално – положително поведение. Подрастващите е необходимо да бъдат подпомогнати да овладеят механизмите за социално саморегулиране на поведението и повишаване на самооценката си.

Използвана литература

- [1]. Гонеев, А., Л. Годовникова, Работа учителя с трудными подростками, Москва, Академия, 2008,
 [2]Гърбачева, А. Психология на девиантното поведение. В. Търново:Абагар, 1996 г.[3] Мардахаев, Л.В.Социальная педагогика: Учебник, М.: Гардарики, 2005
 [4]Насоки на ООН за превенция на противообществените прояви на ненавършилите пълнолетие лица (Насоки от Рияд), Оперативно ръководство , част 1,Наказателно правосъдие-JUST / 2013 /

JPEN / AG / 4498 Проект: Алтернативни методи - интегриран подход за малолетни и непълнолетни нарушители на закона и техните семейства, Сдружение „Еуджения“ – Италия, 2015
[5]Станков,Б. , Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Варна, 2008 г.

[6]Тепавичаров,И.Теории за девиантното поведение в педагогическата социология. В: Стратегии на образователната и научната политика, бр. 2., 1997 г. [7]Merton, R K. Social theory and social structure. New York: Free Press, 1968

[8]Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.ДВ, бр. 74 от 15 септември 2009 г. , www.lex.bg

[9]СТРАТЕГИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ПРЕСТЪПНОСТТА (2012 – 2020), <https://www.mvr.bg/>

За контакти:

гл. ас. д-р Валентина Николова Василева, Русенски университет „Ангел Кънчев“, Катедра „Педагогика, психология и история“, тел.268, e-mail:vvasileva@uni-ruse.bg

Изследване на индивидуалното престъпно поведение на сексуалните насилници на деца

Любка Христова

Сексуалната злоупотреба и насилие спрямо деца е тема, която изисква особено внимание от страна на институциите и гражданското общество. Посредством анализ на начина на извършване на криминалното деяние и специфичната за извършителя престъпна мотивация, ще се очертаят основни характеристики на сексуалния насилник на деца, формиращи неговия психологичен и социално-демографски профил.

Key words: *Model of crime, sexual child molester*

В рамките на закона, сексуалната злоупотреба с деца е общ термин, който описва наказателни и граждански нарушения, в който един възрастен участва в сексуални действия с непълнолетен или експлоатира малки деца с цел сексуално удовлетворение. В доклад на Американската психиатрична асоциация се посочва, че "децата не могат да оценят и възприемат сексуалната активност при възрастните", и осъжда всяко сексуално действие от страна на възрастен спрямо дете: "Един възрастен, който се занимава със сексуални действия с дете, е извършител на наказателен и неморален акт, който никога не може да се счита за нормално или социално приемливо поведение."

Терминът *еротика педофилия* е въведен през 1886 г. от виенския психиатър Рихард фон Крафт-Ебинг в неговия труд *Psychopatia Sexualis*. Терминът се появява като аспект при разглеждането съдебната психиатрия и сексуалните престъпления срещу деца. Крафт-Ебинг обръща внимание на факторите довеждащи до сексуалната злоупотреба с деца и ги разделя в психопатологични и непсихопатологични хипотези. През 1908 г., на Конференция по невроанатомия, Огюст Форел предлага да се направи разграничение между случайни сексуални злоупотреби с деца, дължащите се на органични, мозъчни заболявания и сексуалната злоупотреба, която се дължи на преференциално сексуално желание към деца.

Международната класификация на болестите (МКБ), определя педофилията като "разстройство на личността и поведението на възрастен", което се характеризира със сексуални предпочитания към деца преди пубертета или в началото на пубертетната възраст. Терминът разполага с набор от определения, както в психиатрията, психологията и законовото прилагане, така и при използването му в обществени дискусии и разговорния език. Диагнозата може да се прави въз основа на наличието на *фантазии* или *сексуални нужди*, дори ако те никога не са били предприети като реални действия. От друга страна, действията за удовлетворяване на сексуалните нужди могат да не включват реализиране на сексуален акт с дете, и понякога може да се ограничават до (както и да включва разбира се) воайрство, фрътюорство, мастурбация при детска порнография и др.

Очевидна е нуждата от типология и разграничение. Типология на видовете насилници на деца и техните престъпления винаги е била основана на базата на данни, заимствани от терапевти и криминолози. Типологиите обикновено се създават на базата на данни от похитителя, получени след неговото задържане и осъждане; малко се знае за поведението на тези лица преди извършването на престъпленията. Когато става дума за насилници на деца, точно това поведение *преди* извършване на престъплението от голяма важност за разбирането на причините и факторите, които са оказали влияние и са послужили като катализатор за проявата на сексуално насилие на деца. Dietz (1983) разделя сексуалните престъпници на две категории: *ситуационни* и *преференциални* (предпочитащи). Тази концепция е от съществено практическо значение за правораздавателните органи и се използва от ФБР. След натрупване на дългогодишен опит в работата с най-разнообразни случаи, Robert Hazelwood и Ann Burgess (2006) предлагат типология, която е разширение на тази на Dietz. В тази класификация се ползват лесно разбираеми изрази, като основна цел е детските насилници да бъдат идентифицирани. От друга страна ще насочва вниманието, към това какви доказателства да се търсят, съществуват ли други жертви, за да може един насилник да бъде заловен и осъден.

Ситуационният насилник на деца няма истински сексуални предпочитания към деца, но желанието за секс с деца се случва поради най-разнообразни, понякога комплексни причини. Най-често това са лица с нисък социален статус. За този тип насилник на деца, сексът с дете може да е от “един път в живота” до постоянна практика. Колкото по-дълготрайна е тази практика, толкова по-трудно е да бъде направена разликата с преференциалния тип. Ситуативният насилник има по-малък брой различни жертви, но други уязвими лица като възрастни хора, болни, инвалиди, също могат да станат тяхна жертва. Например, насилник, който малтретира сексуално деца в детска градина може да смени работата си и да започне да насилва хора в дом за възрастни.

Преференциалните сексуални насилници имат предпочитания само към деца. Техните фантазии и еротични представи са свързани и фокусирани върху деца. Причините тези лица да правят секс с деца не са ситуационен стрес или несигурност, а че те са сексуално привлечени от деца и предпочитат деца за сексуални партньори. Те може да притежават най-разнообразни характерови особености и качества, но се ангажират с лесно предсказуемо сексуално поведение. Тези предвидими сексуални действия се наричат “сексуален ритуал” и се изпълняват дори когато това би довело до евентуалното им идентифициране и залавяне. Въпреки, че са по-рядко срещани, тези насилници имат по-многобройни жертви. Проблемът при много от тях не е просто в същността на сексуалното им желание, а в количеството – те изпитват нужда от чести и повтарящи се сексуални действия с деца. Обикновено имат предпочитания относно пола и възрастта на

жертвите. Преференциалните насилници на деца имат ти основни подтипа: седуктивен, интровертен и садистичен насилник.

Седуктивните насилници “съблазняват” своите жертви, обръщат им специално внимание, обграждат ги с любов и подаряват подаръци. Този тип педофили ухажват жертвите си, като постепенно превъзможват и пречупват сексуалните им бариери. Често пъти, жертвите стигат до състояние, в което са съгласни да разменят „сексуални услуги“ срещу внимание, подаръци или пари. Те имат по няколко жертви, които едновременно обграждат с “любов”, това поведение е познато като “детски секс обръч”. Това може да са деца от един и същи клас в училище, от един и същи кръжок или квартал. Най-силното преимущество на този тип е умението му да се идентифицира с децата, да се сближава с тях. Той знае как да говори с деца, но по-важното е, че знае как да слуша децата. Възрастта, статуса и неговият авторитет са важни за процеса на съблазняване. Жертвите са избирани и набелязвани внимателно - обикновено това са проблемни, negliжирани от родителите, емоционално наранени или малтретирани деца. Големият проблем на педофила не е как да си набавя и намира деца, а как да се освободи от тях, когато станат прекалено „възрастни”. Това трябва да се случи без да се издава “тайната”. Най-често, издаването се случва, когато педофила иска да прекрати връзката. Този тип сексуален насилник на деца си служи с физическа сила и заплахи, за да избегне идентификация и да предотврати заминаването на жертвата, преди той да е поискал да “скъсат”.

Интровертният сексуален насилник също е привлечен от деца, но няма нужните качества, необходими за да съблазни жертвите. Поради тази причина, той рядко се ангажира с вербална комуникация и насилва предимно непознати и много малки деца. Той отговаря напълно на стереотипната представа за насилник на деца - стои в близост до игрища, наблюдавайки как децата играят, въвличайки ги в краткотрайни сексуални действия. Честа практика е да се разголява пред деца или да прави неприлични телефонни обаждания на деца, не е изключено да ползва услугите на детски проститутки. Невъзможността за намиране на достъп до деца, може да доведе до брак с жена, за да се родят деца, които да малтретира от най-ранна възраст. Този тип се приближава до концепцията за ситуационния неадекватен насилник, с разликата, че той има предпочитания към деца и този негов избор го прави по-предсказуем.

Садистиченият насилник на деца удовлетворява своите сексуални потребности само чрез физическо или психическо малтретиране на жертвите. Възбудата идва от резултатът, който се постига чрез нанесените травми и причиненото страдание. Достъпът до децата се осигурява насилствено, чрез заплахи или примамване. В сравнение с другите преференциални насилници, този най-често отвлича и убива жертвите си. В повечето случаи садистите са психопати, с деформирано нравствено и правно съзнание. Някои от тях са с нарцистична

личностна организация, с преувеличена самовлюбеност, с нагласа за експлоатиране на другите и липса на съчувствие към чуждата болка и страдание (Sue, Sue & Sue, 2003). Характерните черти на садистичните насилници сочат, че те са организиран тип престъпници, с добре развита фантазия, способни да чакат идеалната възможност, за да извършат ритуала си. Действат сами, интелигентни, мотивирани, инвестиращи много време в подготовката на престъпленията си. Нивото на рецидивизъм сред този тип детски насилници е най-високо, още повече, че те не се разкайват и не изпитват вина за стореното. Този тип насилници не са често срещани, но поради притежаваните характеристики, представляват най-голямото предизвикателство за представителите на закона. В някои случаи седуктивните насилници стават садистични.

С оглед на диференцирането на преференциалните от ситуативните насилници на деца се извеждат четири основни характеристики на педофилите. Това са:

- Дългосрочно и устойчиво поведение
- Деца, като предпочитани сексуални обекти
- Добре развити и установени техники за достъп до деца
- Сексуални фантазии, фокусирани върху деца

В практиката съществуват и се прилагат обобщени социално-демографски характеристики за преференциалния насилник на деца. Тези особености, обаче сами по себе си нищо не означават и трябва да бъдат разгледани в констелация с много други черти на личността и поведението. Всеки конкретен случай, изисква детайлен анализ, който насочва към евентуалните профилни характеристики на педофила. Тъй като педофилите изпитват сексуално влечение към деца, те срещат трудности в установяването на сексуален контакт с възрастни, затова, те не сключват бракове. Някои от тях, обаче, действително се женят като камуфлаж на социо-демографския статус. Ако се оженят, педофилите обикновено си избират за съпруга или силна и доминираща жена или слаба и пасивна, изглеждаща по детски съпруга. Ще се свържат с жена, която няма много големи сексуални очаквания и нужди. Съпругата на педофила може и да не подозира, че той е такъв, но знае, че той има “проблем”, свързан със секса. Тъй като тя, може да се обвинява за това, или пък защото сексуалният живот на хората е неудобна тема, съпругата може да не желае да сподели това с разследващите. Понякога, педофилите се женят, заради удобството или за прикритие.

В някои случаи, педофилите имат предишни арести за насилие над деца или други престъпления, а също и регистрации свързани с представяне за полицейски служител, измами, нарушения на закона за детската заетост или други нарушения, които будят подозрения.

В допълнение към сексуалните действия (от интернет-съблазняване до реални сексуални контакти) с деца, с които се ангажира, педофилът обикновено се движи в обкръжението на по-млади от него хора. Той често се занимава с дейности и професии, които предполагат контакти с деца. Интернет средата се използва за активна комуникация и организиране на различни форуми, конкурси и др. На фона на прекомерния интерес към контакти с деца, педофилът контрастира с ограничени контакти с хора на неговата възраст. Тъй като не може да сподели най-важната част от своя живот (сексуалният интерес към деца), има ограничен брой възрастни приятели, като често това са други педофили, с които освен, че може да сподели за интимните си преживявания, обменя материали с детска порнография, дори и контакти на деца.

Едни от най-важните и специфични характеристики на преференциалните насилници на деца, са техните строги изисквания и предпочитания за възрастта и пола на жертвите. Изведена е закономерност, че колкото по-големи на възраст са предпочитаните деца, толкова по-важен е пола. Педофил, който е сексуално привлечен от тийнейджъри, почти винаги има специфични изисквания относно пола. Естествено, за един педофил е по-важно как изглежда и как се държи детето, отколкото реалната му възраст. Всъщност това как изглежда детето, а не как се държи, е по-важно за интровертния насилник.

Педофилът има изграден метод за достъп до деца, като някои от тях могат да наблюдават група деца и след кратък период от време да набележат жертвата си. Често пъти те избират negliжирано, малтретираното дете, с проблеми в семейството. Това умение се придобива с нарастването на педофилски опит. По принцип, педофилите се отъждествяват и се разбират много по-добре с деца, отколкото с хора на тяхната възраст – именно това ги прави толкова успешни съблазнители на деца. Те знаят как да *слушат и разбират* децата. Всъщност децата започват сами да ги търсят и да предпочитат тяхната „интересна” компания. Споделянето и сближаването се укрепва и посредством демонстрираните от педофила, интереси и познания в области, които са присъщи за деца. Темата за секса, естествено е любопитна за подрастващите и става основна мишена за комуникация. Педофилът показва сексуално ориентирани материали на своите жертви, което е част от процеса на съблазняване, чрез който се постига *отслабване на задръжките*. Педофилите могат да предизвикват или позволяват на децата да се обаждат на секс телефони, или да им изпращат порно материали и списания по интернет, като част от този процес.

Голяма част от педофилите са увлечени по детска порнография. Те колекционират и разменят подобни материали, както децата разменят картинки и игри. Наличието на детска порнография само по себе си трябва да се разглежда като извършен престъпен акт. Индивид, който разглежда детска порнография или я разпространява, участва в престъпление, което е било извършено срещу едно дете,

като експлоатира детето, независимо от това дали е присъствал на мястото на извършване на престъплението (заснемането на порнографския материал). Много детски насилници правят своя собствена детска порнография, водят записки за незаконните си сексуални действия, така че да могат да ги преживяват отново и отново. Някои от колекционерите и ползвателите на детска порнография, никога не са осъществявали реални сексуални действия спрямо дете. В такива случаи, трябва да се подчертае, че както при всички подобни фетиши или атрибути, винаги съществува потенциал за ескалация. Налице е опасност от достигане на точка, в която фантазиите няма да са достатъчни и педофилът ще почувства нужда да осъществи своите желания с истинско дете.

Тези приложни аспекти на концепциите относно личността на насилника на деца обаче се нуждаят от разширяване и допълнения за българската популация. За целта през периода януари – април месец, 2017 година бе направено изследване на територията на няколко български затвори. Обект на изследване бяха лишени от свобода, които изтърпяват присъди за престъпления по чл. 149, 150 и 152 и съответните алинеи, които могат да бъдат отнесени към сексуално насилие спрямо деца. Първият етап от проучването на практика представлява съдържателен анализ на досиетата на лишените от свобода. След това се проведеха интервюта с лишените от свобода и попълване на личностни въпросници. Основните изследователски теми са свързани с определяне на модела на престъплението, извеждане на основни характеристики на извършителя и жертвата и съответно извеждане на тенденции и връзки между тях. Бяха установени общо 48 сексуални насилници на малолетни и непълнолетни, които излежават присъди на територията на Централен софийски затвор, Кремиковци, Казичене, Бобовдол и Пазарджик. Предвид начина на извършване на престъпление и особеностите на извършителя преобладават (около 85%) ситуативните насилници, действали като цяло импулсивно и неорганизирано. Това са ниско образовани, неграмотни мъже, чиято възраст варира в широки граници – между 20 и 50 години, с временна трудова заетост, ако въобще работят, се ангажират с нискоквалифициран труд. Произлизат от многодетни семейства, в които възпитанието на децата е било negliжирано и в които като цяло липсва адекватен родителски модел за подражание. Бащата, често има криминални прояви и злоупотребява с алкохол, агресивен и склонен към насилие както към децата, така и към майката. Принципно подобен тип фамилен особености обременяват нормалната социализация и развитие на индивида и са в основата на формирането на криминалната личност. Един от най-базовите механизми в процеса на индивидуализацията на всеки човек са идентификацията и научаване чрез подражание. В този смисъл не е изненада, че за почти всички осъдени има данни, че употребяват алкохол и имат противообществени прояви. Голяма част от тях са от ромски произход, което усложнява осъзнаването на чувството за вина и степента на правонарушението предвид културалните и народопсихологически особености на етноса. Въпреки това често признават за

извършеното деяние, като основен мотив за това е не разкаянието, а предвиденото намаляване на присъдата. Това са нагонни индивиди, с примитивна личностна структура, насочени към удовлетворяване на непосредствени и първични потребности, без да се съобразяват особеностите и изискванията на средата. Социалната и емоционалната незрялост им пречи да предвиждат последствията от постъпките и на фона на егоцентрични нагласи са способни да извършат редица престъпления в широк спектър. Почти всички имат предишни присъди за престъпления срещу собствеността, а около една пета са извършвали сексуални престъпления. Жертвите са момичета в предпубертетна и пубертетна възраст, които са от същия етнос. Почти всички насилници имат семейства и сексуални контакти с партньорки на тяхната възраст, което е още един показател, че не могат да бъдат отнесени към преференциалните насилници на деца. За съжаление често в затвора този тип насилници могат да продължат неадекватния сексуален модел, като започнат да удовлетворяват сексуалните си нужди осъществявайки контакти, често насилствени с други затворници. Или пък поради липса на финансова подкрепа от вѐн, започват да извършват различни „услуги“, в това число и сексуални в затворническата общност.

При изследваните ситуативни насилници на деца се очерта и една по-специфична група извършители на престъпление. Това са младежи, които по време на деянието са действали в група и често могат се различават диагонално от описаните по-горе примитивни типажи. Характерно и водещо за тях е, че са извършили престъплението изцяло под въздействието на референтната група и употребата на алкохол, на фона на относително организирани социални ангажименти. Много от тях имат основно и средно образование, постоянна трудова заетост или ако нямат то е защото по-време на престъплението са прекалено млади и нямат социален и трудов опит, но като цяло произлизат от нормални семейства и са формирали приемливо целеполагане, свързано с личностно развитие и достигане на социална самостоятелност. Сред тях има извършители, при които няма причина да се очаква да проявят престъпно поведение, но имайки определени дефицити в морално ценностната ориентация лесно се подават на натиска на компанията. Жертвата, често е момиче в предпубертетна или пубертетна възраст, което случайно е набелязано. Повечето от извършителите не я познават или я познават бегло. Първоначално общуването започва по неупоряден повод като някои от младежите заговаря момичето с въпроси свързани с това колко е часа, има ли огънче. Постепенно с добронамерен и леко закачлив тон дистанцията се скъсява. Момичето е поканено да се позабавлява, с уверения, че нищо лошо няма да ѝ се случи. Този сценарий, макар да не е предварително обмислен и планиран е често срещан при груповите сексуални насилници. След като жертвата е отведена в място, където може да бъде контролирана изцяло, действията на извършителите загубяват и се стига до крайности. Често на жертвата се дава алкохол, който допълнително снижава съпротивителните ѝ възможности и отслабва регулацията на

поведението. Този тип насилници, впоследствие осъзнават неморалността и жестокостта на извършения престъпен акт и се опитват да редуцират вътрешните си конфликти и чувството на вина. Интерпретират случилото се външнообвинително, приписвайки голяма част от отговорността на жертвата и като стечение на обстоятелствата. В следствие на тези рационализации считат, че наказанието им е завишено.

Инцестните връзки представляват особен вид насилие спрямо деца. От изследваните правонарушители се оказва, че това са около 10%. Тези насилници на деца макар да са по-рядко срещани са изключително опасни от гледна точка на това, че престъплението се характеризира с продължителност във времето и често се докладва след години благодарение на случайно стечение на обстоятелствата (ако въобще се докладва). Доказването на този тип престъпление като цяло се основава на свидетелски показания на жертвата и на някои човек от близкото обкръжение на семейството, който „усеща, че има нередности във взаимоотношенията“. Децата жертви няма с кого да споделят за случващото се, тъй като обикновено насилникът полага усилия детето, а и цялото семейство да живеят изолирано от външния свят.

Посочените по-горе типологии и обобщени характеристики на сексуални насилници на деца са изключително полезни и имат пряко приложение в експертната дейност на криминалните психолози при изготвянето на профили на неизвестни извършители на подобен тип престъпления, провеждането на интервюта и полиграфски изследвания с цел проверка на съпричастност към престъпния акт или пък изготвяне на портрет на личността на основен заподозрян или обвинен в извършването на подобно престъпление. Изброените методи за изследване на индивидуалното престъпно поведение на сексуалния насилник на деца са изключително ефективни, тъй като за кратко време могат да дадат резултат и напредък в разследването. Те представляват експертен отговор на важни въпроси свързани с личностните особености на извършителя и неговата престъпна мотивация.

Психологичното профилиране на неизвестен извършител на престъпление е съвременен метод за подпомагане на криминалното разследване, чието разработване е започнало през 70-те години на миналия век във ФБР. Особено значима е ролята на този метод в случаите, когато има сериозни данни, че става въпрос за сериозно престъпление. Институтът по психология на МВР е първото и засега единствено място в България, където този метод се прилага и развива успешно. Задачата на психологичния профил е да създаде реалистична представа за доминиращите индивидуални характеристики на неизвестния извършител с цел изграждането на надеждна оперативна версия и стесняване на кръга от заподозрени лица. Психологичният анализ при този метод се базира върху два основни принципа: 1. Използване на обобщени характеристики на вече идентифицирани извършители – статистически данни за осъдени лица по различни категории насилствени

престъпления; 2. Обобщаване на поведенчески действия и детайли, които определят уникалността на извършителя на конкретното престъпление. Основна цел на метода е систематизиране и извеждане на основни личностни параметри на неизвестния извършител на престъпление. За източник на информация се ползват следите, оставени на местопрестъплението, въз основа на които се прави реконструкция на престъпните действия. Ако престъплението се извършва по схемата: извършител – мотив – действия – следи, то процесът на изготвяне на профила е точно в обратната последователност.

При изготвянето на профил от първостепенно значение е проучването на жертвата – извършва се виктимологичен анализ. При голяма част от престъпленията, жертвата има важна роля за протичането на самия престъпен акт, тъй като с действията или бездействието си оказва влияние върху поведенческите реакции на извършителя. От голямо значение за психологичния анализ на дадено насилствено престъпление е проучването на навиците, стила на живот, социалната и семейната среда на жертвата. По този начин се изгражда хипотеза за възможните пресечни точки и връзки между нея и нападателя. Всички тези данни предоставят изводи за нивото на риск на жертвата (Стойчев, 2005).

Децата от гледна точка на техните съпротивителни възможности са изключително уязвима категория жертви. Те са физически по-слаби, психически по-неиздражливи, внушаеми и несамостоятелни в сравнение с възрастните. Ето защо лесно могат да бъдат сломени техните съпротиви, посредством поведенчески манипулации.

Необходимо е да се отбележи, че огромен брой деца, жертви на сексуално посегателство не споделят за случилото се. Причините поради, които те не съобщават са главно изпитваните от тях срам, чувството за вина и страх. Те се опасяват, че узнаването за случилото се от родители, приятели и близки, ще засили тези преживявания. Самообвинението и вината могат да бъдат резултат и да се дължат на внушени манипулации от страна на насилника, а също и от отправени заплахи. Възможно е, той да заплашва своите жертви и да контролира поведението им, тъй като притежава компрометиращи техни снимки. Страхът да не споделят, се засилва и от принципно доминантната и агресивна фигура на насилника, която формира у детето очакване за отмъщение.

Интервютата с деца-жертви трябва да се провеждат с изключително внимание, за да се избегне повторното травмиращо влияние – даването на свидетелски показания в съда, пред непознати хора и особено в присъствието на насилника. Такива ситуации могат да имат дори по-стресогенен ефект от самото преживяно насилие. Ето защо, правоохранителните и праворазследващите органи, преследващи този тип престъпления се нуждаят по-задълбочено познаване на особеностите на сексуалните насилници на деца и техните методи на действие. При много от престъпленията, доказателствата са много повече, отколкото са предоставени и те

биха били на разположение, ако разследващите знаеха повече и са по-запознати с различните категории насилници на деца, психологията и поведенческите характеристики на този тип престъпници.

Друг важен компонент от изготвянето на психологичен профил на неизвестен извършител е поведенческият анализ на местопрестъплението. Обръща се особено внимание и на специфични поведения, за които получаваме представа от следите на местопрестъплението и по тялото на жертвата. На психологична интерпретация подлежат такива елементи от престъпното поведение като – стресовият фактор, начинът на действие, почеркът при извършване на престъплението, инсценировката, позиционирането, трофеите, сувенирите, организираност и дезорганизираност на личността и поведението.

От изключително важно значение е да се изгради правдоподобно предположение за непосредствения повод на инцидента – т. нар. “стресов фактор”. Той е свързан с преживяване на личностна криза, предхождаща извършването на престъплението, която отключва формирането и реализирането на агресивната мотивация.

“Стресовият фактор” по принцип е свързан с преживяването на някаква скорозна обективна загуба или субективна преценка на събитието като загуба от емоционален или материален характер – развод, загуба на близък, унижено достойнство, накърнени интереси, финансов крах, загуба на работа.

Това е събитие или преживяване, което извършителят не може да преработи рационално, обуславящо генерализирано чувство на неудовлетвореност от живота и на тенденциозно и несправедливо отношение спрямо него.

Начинът на действие е динамична характеристика и представлява поведение, което се характеризира с различна степен на планомерност, организираност, целенасоченост, последователност. Показва това, което извършителят е предприел като съвкупност от поведенчески актове, за да осъществи престъплението. Той може да претърпи промени както по субективни причини (натрупване на престъпен опит), така и поради обективни причини (промяна на маршрута на жертвата, оказване на съпротива от страна на жертвата и др. непредвидени обстоятелства).

Почеркът на извършване е понятие, въведено от експертите по профилиране, за да опишат поведението на престъпника, които той реализира при осъществяването собствените си фантазии или потребности. Почеркът е различен и не съвпада с начина на извършване на престъплението. Той е константен, не се променя, независим е от обстоятелствата и причините, които могат да обусловят промените в начина на действие. Почеркът са детайлите в поведенческите актове, разкриващи личностните особености и дефицити на извършителя, защото той изпитва непреодолим импулс да прави с жертвата неща по точно определен начин.

Инсценировката е опит за умишлено изменение в обстановката на местопрестъплението, с който се цели отклоняване на разследването в погрешна посока и е аспект на начина на действие. Когато има данни за инсценировка, може да се предполага, че убиецът и жертвата са се познавали добре. Чрез инсценировката се създават допълнителни следи, които да фалшифицират истинската причина за престъплението и хронологията на събитието.

Трофеите са вещи, които извършителят взема от мястото на престъплението и сами по себе си не представляват никаква ценност. Те са взети не за да бъде реализирана никаква печалба, а като израз на завладяване и победа. Те са средство за самоутвърждаване. За извършителя те могат да придобият символично значение и да бъдат запазени за известно време, но могат и да бъдат изхвърлени по-късно.

Сувенирите са вещи взети от самата жертва или от мястото на престъплението с цел да бъдат запазени. Това може да са бельо, снимки, накити, вещи на жертвата, обувки. Извършителят пази тези неща (точно като сувенири) дългосрочно и те могат да бъдат намерени в някое скрито място, което е “специалното” място. Такава роля за преференциалните педофили представляват личните колекции на снимки на деца жертви. Така този тип насилник може да преживява многократно удоволствието от престъплението и да фантазира подробностите на насилствения акт и по-късно във времето. По този начин той отново притежава, контролира и доминира своите жертви, и задоволява сексуалния или агресивния си нагон.

Определяне степента на организираност на престъплението е важен елемент от изготвянето на психологичен профил на неизвестен извършител. В зависимост от това извършителят може да се определи като организирана или дезорганизирана личност. Това различие е условно и отразява обобщени индивидуални характеристики, изведени от констатираните поведенчески прояви, фиксирани на местопрестъплението и по тялото на жертвата. Анализът на случаите от практиката и делата на лишени от свобода, осъдени за сексуално насилие спрямо деца показва, че в общия случай преференциалните насилници са организирани, при извършване на престъпленията проявяват интелигентност на средно или по-високо ниво, имат добър контрол над поведението, те са педантични и прецизни. Въпреки, че за да задоволят сексуалните си потребности имат специфичен почерк и имат предсказуемо поведение, те трудно биват залавяни. Класифицирането на извършителя като организиран или дезорганизиран се извършва от психологична гледна точка и помага за изясняване на важни аспекти свързани с личността на насилника като: престъпната мотивация; емоционална и социална зрялост; психичен и сексуален статус; комуникативни умения; предишен криминален опит.

Психологичното профилиране на неизвестен извършител като метод може да бъде използван във фазата на криминалното разследване и досъдебното производство за стесняване на кръга на заподозрени лица, прогнозиране на бъдещите действия на извършителя, потенциалните жертви, както и на мястото на

извършване на престъплението. В съдебния процес психологичното профилиране може да послужи за определяне степента на съответствие на базисни личностни, социални, демографски и други характеристики на вероятния извършител с тези на обвиняемия.

Друг основен криминално психологичен метод, който може да бъде използван в хода на разследване при случай на сексуално насилие спрямо деца е изследването с полиграф. Това е процедура, която за сравнително кратък период от време позволява извеждане на заключение относно съпричастността на изследваното лице към определено деяние. Използването на полиграфския метод като средство за диференциране на истината от лъжата, има широко приложение. Това се основава на високата валидност на резултатите и практическата му полезност. Тези качества и предимства на полиграфския метод го определят като ефективно средство за подпомагане на оперативно издирвателната дейност. Трябва да се има предвид, че преди провеждането на полиграфското изследване не е подходящо лицето да се подлага на продължителен и интензивен разпит. В основата на разкриването на лъжата стоят два компонента: страхът от наказанието и чувството за вина. Те са активатор на физиологични реакции, които не подлежат на волеви контрол. Поради това представляват обективен източник на информация за наличие или отсъствие на лъжа.

В ИП-МВР, полиграфските изследвания се извършват по заявка на полицейските структури, както и във връзка с постановление за изготвяне на съдебно-психологична експертиза. Практическо приложение на метода дава възможност за постигане на еднозначни резултати и напредък в разследването в следните аспекти:

- Предоставяне на експертно становище, относно истинността на твърденията на свидетели и заподозрени;
- Стесняване на кръга от заподозрени лица;
- Изясняване на оперативните версии - придобива се нова информация очертават се насоки за установяване на допълнителни улики и доказателства по случая;
- Признания за извършено престъпление от страна на изследвания – след провеждане на полиграфската проверка, извършителят се чувства разобличен и това е предпоставка да признае съпричастност към престъплението.

Друг метод за проверка истинността на твърденията на лице, представляващо оперативен интерес е поведенческият анализ. На практика може да се използва по време на провеждане на интервюта и разпити и представлява внимателна и задълбочена съпоставката между вербалното и невербалното поведение. Известно е, че разминаването между вербалните и невербални реакции е ярък показател за проява на неискреност. Поведенческият анализ позволява по определени критерии

да се изяснят основни линии на действията на заподозрения, нагласата към разследването, отношението към жертвата и престъплението.

Всички тези методи за изследване на индивидуалното престъпно поведение на сексуалните насилници са ефективни и имат резултат по пътя на идентифицирането и залавянето им. Същевременно, те не могат да изместят навременната и адекватна оперативна работа на полицейските служители, прокурори и съдии. Приложението на всяка експертиза не бива да бъде самоцел за увеличаване на материалите по дадено оперативно дело или производство, а като изява на цялостен подход за работа в името на истината, морала и справедливостта. Това налага особен вид отговорност, компетентност и сътрудничество между институциите, експертите и гражданите на обществото.

Използвана литература

- Дъглас, Д., Олшейкър, М. (1999). *Пътуване в мрака*. С. ЛИК
- Йорданов, Р. (2001). Сексуалната злоупотреба с деца. Закрила на детето и общия век - сборник. Горекс Прес.
- Куташ, И. (1998). *Виктимология. Енциклопедия психология*. С., Наука и изкуство.
- Милев, В., Милев, Р. (1994). *Психопатология*. С. Балкан прес.
- Славчев, А. (2002). *Насилие, физическо малтретиране и сексуална злоупотреба с детето*. С., Дидакта Консулт.
- Станков, Б. (2006). *Психология на престъплението*. С., АЛБАТРОС.
- Стойчев, Н. (2005). *Психологично профилиране на извършители на убийство*. С., Парадигма.
- Уиникът, Д. (2008). *Антисоциалната тенденция. Антисоциалното поведение – теория и терапия - сборник*. Център за психологична подкрепа.
- Douglas, J., Olshaker, M. (1996). *Mind hunter: Inside the FBI's elite serial crime unit*. NY, Pocket Star Books.
- Groth, N., Birnbaum, J. (1979). *Men who rape: the psychology of the offender*. NY, Plenum Press.
- Hazelwood, R., Burgess, A. (1999). *Practical aspects of rape investigation: a multidisciplinary approach*. CRC Press LLC.
- Hazelwood, R., Michaud, S. (2001). *Dark dreams: sexual violence, homicide and the criminal mind*. NY, St. Martin's Press.
- Shetky, D., Green, A. (1988) *Child Sexual Abuse: A Handbook for Health Care and Legal Professionals*, New York, Burner/Mazel
- Sue, D., Sue, D., & Sue, S. (2003). *Understanding Abnormal Behavior*. Houghton Mifflin Company.

Любка Кирилова Христова, институт по психология – МВР; тел.: 0896685943; E-mail: lju@mail.bg

Необходимост от изучаване личността на крадците рецидивисти при извършване на превантивни полицейски действия

Ана Филибева

Резюме: Изучаването на личността на крадците рецидивисти е изключително важно за извършване на превантивни полицейски действия. Криминологичният смисъл на изучаването на личността на крадеца рецидивист е в определяне насочеността и съдържанието на превантивните мерки, които следва да се предприемат от полицейските органи съобразно техните правомощия за ограничаване действието на криминогенните фактори, генериращи или благоприятстващи извършването на кражби, и оттам за реално ограничаване на рецидива при кражбите.

Ключови думи: theft, recidivism at thefts, personality of recidive theft offenders, typology of recidive theft offenders, police prevention activities.

1. Една от най-неблагоприятните промени в състоянието на престъпността в България през последните три десетилетия е „взривът” на кражбите.

Кражбите винаги са заемали структуроопределящо място в престъпността в България с дял около 50% от общо регистрираните престъпления и с преобладаващ 80-процентов дял от престъпленията против собствеността. Но след 1989 г. динамиката на кражбите е крайно тревожна. Коефициентът на престъпност за кражбите от 576 на 100 хил. души през 1990 г. бързо и скокообразно нарастна на 1755 през 1996 г. Следва известно ограничаване на регистрираните кражби, но нивото им се запазва достатъчно високо с коефициент около 950 през 2010–2011 г. През последните години намалението продължава със стойности на коефициента на престъпност 708 кражби на 100 хил. души през 2015 г. и 608 през 2016 г.

Независимо от регистрираното от полицейската статистика доста бързо намаление на кражбите, те продължават да са масово явление, имащо за много райони на страната характер на битов тероризъм, с нарастване на дързостта при тяхното извършване и на вредите, които се нанасят на пострадалите лица, с качествено променени в негативна посока характеристики на извършителите.

Важен индикатор за реалното състояние и за динамиката на кражбите е равнището на латентността при тях, на която се дължи разминаването между действително извършените и официално регистрираните от полицията престъпления. Разликата се обяснява с два фактора: несъобщаване от пострадалите лица за извършени спрямо тяхна собственост кражби и с т. нар. „полицейски филтри”, т.е. с нерегистрирането по различни причини на част от заявените престъпления.

За нивото на съобщаемост от страна на гражданите за извършени спрямо тях кражби може да се съди по данните от провежданите от Центъра за изследване на

демократията национални представителни виктимизационни изследвания (изследвания на жертвите на престъпността). За периода 2007–2015 г. средногодишният дял на пострадалите лица от кражби и някои други престъпления¹⁶⁴, които са потърсили полицията, е 55,4%¹⁶⁵. Средният дял на престъпленията, съобщени в полицията, е 47,9%. Или, без да се отчитат „полицейските филтри”, *латентността при кражбите* може да се определи като висока – реално извършваните кражби са около два пъти повече от в сравнение с данните от полицейската статистика. За 2007 г. този брой е 64 756 при почти непрекъснато намаляване до 43 502 на регистрираните кражби през 2016 г.

В много голяма степен разпространението и тревожните тенденции на кражбите се дължат на *високата криминална активност на лица с минали осъждания (рецидивисти)*. През периода 2000–2002 г. относителният дял на разкритите кражби, извършени от рецидивисти, е 25,5%, т.е. всяка четвърта кражба е дело на рецидивист. През 2015–2016 г. този дял е 35,7%, т.е. вече всяка трета кражба се извършва от рецидивист.

През последните години рецидивът при кражбите съставлява 81–82% от рецидивната престъпност против собствеността и 31–33% от рецидивната престъпност по отношение на т.нар. „криминални престъпления”. С особено висока степен на обществена опасност е *професионализирането на престъпната дейност* – обособяването сред рецидивистите на крадци, превърнали кражбите в основен източник на доходи.

2. Основна роля в противодействието на кражбите и на рецидива при тях имат органите на полицията, осъществяващи превенция, разкриване и предварително разследване на престъпленията.

Полицейската превенция на престъпността е дейност по недопускане и ограничаване извършването на престъпления и други правонарушения със силите и средствата на полицейските органи на МВР. Съгласно чл. 6, ал. 1 от Закона за МВР, тя е основна дейност на МВР, наред с оперативно-издирвателната и охранителната дейност, разследването на престъпления, осигуряването на пожарна безопасност и защитата при пожари, бедствия и извънредни ситуации и др. В чл. 30а от ЗМВР превантивната дейност е нормирана като дейност по предотвратяване и пресичане на престъпления и други правонарушения, която се осъществява чрез индивидуална и обща превенция.

¹⁶⁴ Изследванията включват наблюдение на 8 вида престъпления: кражби на коли, кражби на велосипеди, взломни кражби, опити за взломни кражби, грабежи, кражби на лично имущество, нападения/заплахи. Вж. Динамика на конвенционалната престъпност 2014–2015 г. Policy Brief No. 56, Център за изследване на демокрацията, стр. 6.

¹⁶⁵ Пак там, стр. 3.

Редът и организацията за осъществяване на четирите вида превантивна дейност (обща и индивидуална превенция, предотвратяване и пресичане на престъпления) от полицейските органи на МВР са регламентирани в Инструкция № 8121з-91 от 13 януари 2017 г.¹⁶⁶

Превантивните дейности със специална насоченост към рецидивистите, включително и към крадците рецидивисти, са уредени в раздел V „Индивидуална превенция спрямо лица, осъждани два или повече пъти за умишлени престъпления от общ характер” на Инструкцията.

Значителна част от предпоставките, необходими за извършване на ефективна превантивна дейност от полицията, заема *необходимостта от изучаване на личността на крадците рецидивисти*. Това е от първостепенна важност най-вече за осъществяване на *индивидуалната превантивна дейност*, заложено и в чл. 12 от Инструкцията, който гласи: „Характерът и съдържанието на индивидуалните превантивни мероприятия се определят от личностните особености на лицето и социалното му поведение”.

В Инструкцията изрично са регулирани дейностите на полицейските органи по отношение на индивидуалната превенция, касаеща многократните извършители на престъпления. Тези органи са длъжни да:

установяват рецидивисти крадци, които живеят на обслужваната от тях територия (чл. 22, ал. 1);

да предлагат на началника на РУ да се осъществява превантивно наблюдение спрямо тях, когато от начина на живот и поведението им може да се предположи, че ще извършат престъпление или друго правонарушение (чл. 22, ал. 2);

- да провеждат превантивни беседи с освободени от местата за лишаване от свобода, като предварително проучват обстановката, при която лицата ще живеят и работят. При превантивните беседи да изясняват въпроси, свързани с адресното регистриране на лицата, тяхното битово и трудово устройване, взаимоотношенията с близките, бъдещите им планове и намерения, срещаните трудности и др., които имат значение за възпитателното въздействие върху тях (чл. 23, ал. 3).

С оглед определянето на характера и съдържанието на планираните превантивни мероприятия, в чл. 25 на Инструкцията отново е изведена необходимостта от познаването на: особеностите на личността на лицето; социалното му поведение; поведението му в местата за лишаване от свобода; наличието на данни да извърши нови престъпления. Предвидено е създаването на

¹⁶⁶ Предходни нормативни актове: Инструкция за превантивната дейност на Национална служба „Полиция” (№ Из-2353/20.12.2006 г.); Инструкция за профилактичната дейност, провеждана от органите на Народната милиция (1973 г.).

превантивна преписка, в която да се събират материалите, свързани с лице, спрямо което се осъществява превантивно наблюдение (чл. 26).

3. Ефективното и практически полезно изучаване на личността на крадеца рецидивист задължително изисква теоретични познания за типологията на крадците рецидивисти. Изготвянето на такава типология е една от задачите на *дисертационното изследване на тема „Превенция на рецидива при кражбите”*. На базата на тази типология, проследявайки във времето проявлението на различните типове крадци рецидивисти, ще се потвърди или отхвърли *хипотезата за действително настъпили качествени изменения в състоянието на явлението и в личността на крадеца рецидивист*.

Според възприетата типология на извършителите на умишлени престъпления, рецидивистите крадци се включват в най-разпространения тип престъпници – користо-егоистичния тип, характеризиращ се с незачитане правото на собственост, осигуряване на лична изгода, несъобразена със законовите забрани.¹⁶⁷ Користо-егоистичният тип престъпници е богат на разновидности и нюанси, формирани от мотивите и целите на престъпната дейност.

За рецидивистите крадци, при които преобладават изключително материални и в много малка степен духовни и социално полезни интереси, са свойствени индивидуалистични, егоистични черти, нежелание да се съобразяват с интересите на другите хора и на обществото. Като правило крадците рецидивисти се отнасят отрицателно към изискванията на морала и правото.

За типологизация на крадците рецидивисти като основен използвам утвърдения в криминологията критерий *„дълбочина, устойчивост на антисоциалната насоченост на личността на извършителите”*. Този критерий изразява степента на обществена опасност на личността на престъпниците, отразяваща се от своя страна на степента на обществена опасност и на тежестта на извършваните от тях престъпления. За открояване на отделните типове крадци като допълнителни критерии използвам *мотивите и целите за извършване на кражбите*.

По непълни резултати от проучените до момента 137 приключени съдебни наказателни дела и 86 досъдебни производства предлагам следните типове извършители на кражби, имащи повече от едно осъждане.

- **Крадци бедняци** – това са хора, които са принудени да извършват кражби, и то нееднократно, за да осигурят средства за прехрана на себе си или на семействата си. Мотивът им има користен характер, но отнемането на чужда

¹⁶⁷ Вж., например, Основи на криминологията в НР България (авторски колектив). София, изд. „Наука и изкуство”, 1983 г. (гл. трета, раздел VI „Личност на престъпника и социална детерминираност на индивидуалното престъпно поведение” с автор Г. Хр. Георгиев), стр. 127.

собственост е с цел задоволяване на екзистенциални нужди – за лична употреба или за продажба на трети лица за закупуване на жизнено важни неща за семействата. Предмет на кражби са хранителни продукти, дрехи, вещи за лично ползване, имущество, което може да се продаде като вторични суровини, на изкупвачи на крадени вещи, да се остави в заложни къщи.

Демографско-социалният профил на този тип рецидивисти, както се очертава от провеждащото се изследване, е почти идентичен с профила на новопроявяващите се извършители крадци. Това са предимно непълнолетни и млади хора, с ниска степен на образование или без образование, безработни или със сезонна заетост, с ниски доходи или без всякакви доходи. Често пъти са отраснали в семейства в риск при липса на внимание и емоционална negliжираност, без един или двама родители, в домове за деца лишени от родителска грижа, възпитателни училища интернати, центрове за настаняване от семеен тип и други институции, предоставящи социални услуги.¹⁶⁸ Нерядко семейната среда и приятелското обкръжение са криминализирани, което ги прави силно податливи на асоциално влияние и в бъдеще.

Характерна за рецидивистите крадци „бедняци“ е ниската или сравнително ниската степен на обществена опасност на тяхната личност. Това са хора, които още не са се маргинализирани и които не биха извършвали кражби, ако не се намираха в материална нищета. Ясно изразени фактори, на които се дължи тяхната криминализация, са безработицата, бедността, липсата на нужното образование и на професионална квалификация.¹⁶⁹ Извършват престъпления еднолично, но и в съучастие. Могат да извършват и по-тежки кражби.

168 П. А. е на 19 години, с основно образование, неженен. Като непълнолетен е осъден на пробация за кражба. След това е бил в затвора 2 пъти за взломни кражби на инструменти и други вещи. Майка му е починала, докато е бил в затвора. Баща му отдавна е създал друго семейство и не се интересува от него. Претенциите му са минимални. Жизнените му цели са свързани с оцеляване. Поведението му в затвора е добро. Страни от затворническата субкултура. Отнася се с уважение към пенитенциарните служители и стриктно изпълнява разпорежданията им. Има известна мотивация за промяна, изявява желание да работи, но възможностите за осигуряване на работни места на лишените от свобода са ограничени. Поради липсата на професионална квалификация и миналите осъждания вероятността за намиране на работа на свобода е малка, което определя висок риск от рецидив.

169 През 2006 г. Д. Ч., тогава на 24 години, с основно образование, без професия, без постоянна работа, е осъден условно за кражба. През 2015 г. в съучастие извършва нова кражба – с използване на МПС отнема чужди движими вещи. Има и 3 наложени наказания за управление на мотопед без регистрационна табела и свидетелство за правоуправление (причина за транспортните нарушения и престъпления също е липсата на средства). Израснал е в институционална среда, тъй като родителите му се разделят и създават нови семейства. Той и брат му са отгледани от баба си, но през по-голямата част от времето живеят в Дома за деца, лишени от родителски грижи, в гр. Калофер. Живее на семейни начала заедно с двете си деца в къщата на бабата при недобри битови условия и пренаселеност – 7 човека обитават 2 стаи. Трява да се грижи и за двете си деца от предишно съжителство.

Делът на рецидивистите крадци от този тип е малък – 3% от изследваните случаи. Обяснението, според мен, е в обстоятелството, че основният фактор за тяхното криминализиране и за извършването на кражби – бедността, продължава да съществува и след изтърпяване на наложените наказания, и то за продължителни периоди от време. Нещо повече, със свидетелствата си за съдимост вероятността за устройване на работа е много малка. Липсата на средства за решаване на екзистенциални проблеми многократно повишава рискът от рецидив, принуждава ги да извършват нови кражби. Успоредно с това настъпва бърза деформация в нагласите, в отношението към чуждата собственост и те скоро преминават в други категории престъпници.

В миналото делът на извършителите на кражби поради *материални затруднения* е сравнително малък. По данни от проведено криминологично изследване (1970 г.) от Тодор Предов и Веселин Каракашев сред 600 пенитенциарни рецидивисти в страната, той е 10,4% при първото и 15,2% при следващите престъпления.¹⁷⁰ Сравнението обаче с посочения по-горе дял от дисертационното изследване няма да бъде коректно, тъй като сега не става дума за материални затруднения на хора, които имат по-ограничени средства, или чието финансово състояние е по-тежко от това на други хора, а става дума за липса на средства за съществуване. До момента при изследването са установени само 2 случая, когато непълнолетни от семейства с добро финансово положение, започват да крадат и да рецидивират под влияние на приятели и да си осигурят „собствени” средства.

Крадци със „зависимости” – това са открояваща се специфична група крадци рецидивисти, включваща наркомани и хора, системно злоупотребяващи с алкохол. Целта на кражбите е набавянето на средства за закупуване на дрога и алкохолни напитки. ¹⁷¹ Относителният дял на този тип крадци рецидивисти е 10%.

Социално-демографската характеристика на тази категория крадци е разнообразна – има млади хора и на по-високи възрасти, неграмотни и с добро

¹⁷⁰ Вж. Предов Тодор, Веселин Каракашев. Профилактика на рецидивната престъпност, осъществявана от органите на НМ. София, МВР-ДНМ-НИКК, 1973 г., стр. 41.

¹⁷¹ З. К. е на 26 г. от т.нар. „криминален контингент”, познат на оперативния състав и органите, водещи разследване по досъдебни производства от 09 РУ-СДВР. Задържан е многократно за извършване на кражби и държане на наркотични вещества. Дете на самотна майка, не познава баща си. Израснал е в условията на социална занемареност, липса на родителски грижи и контрол. Още от ранна детска възраст попада в обкръжение на криминално проявени лица. До навършване на пълнолетие е наблюдаван от инспектор от Детската педагогическа стая при 09 РУ-СДВР. Завършва основно образование. На 19 г. е осъден на пробация за извършена кражба на мобилен телефон. От проведените съдебно психолого-психиатрични експертизи се установява, че има зависимост към наркотични вещества. Жизнените му потребности са свързани основно с набавяне на средства за закупуване на наркотици. Изтърпява два пъти ефективно наказание „лишаване от свобода” в Софийския централен затвор. Въпреки известната финансова подкрепа от двамата си братя не успява да преодолее зависимостите си. В момента участва в метадонова програма за лечение, в хода на която отново е заловен от органите на МВР при извършване на кражба.

образование. Преобладаващата част от тези крадци рецидивисти също, както и при предходния тип крадци, не биха извършвали престъпления, ако не са техните пороци. Степента на обществена опасност на крадците със „зависимости“ варира от по-ниска до висока. В дрогирано, абстинентно или пияно състояние те извършват и грабежи, телесни повреди и други престъпления, свързани с насилие. Известна част са социални аутсайдери – бездомници и скитници.

- **Професионални крадци, крадци „по занаят“** – това са хора, превърнали кражбите в основен източник за набавяне на средства за препитание на тях и на техните семейства. Според изследването, това е най-масовият тип крадци с дял 64%, включващ утвърдени рецидивисти, с множество осъждания, лица с ярко изразена антисоциална нагласа, хора, които трудно се поддават на превъзпитание, с почти или напълно изкривена психика, с установен престъпен начин на живот.

За рецидивисти „по навик“ пишат български изследователи още през 70-те години на миналия век с типични представители т.нар. „джебчий“. Но за професионални крадци като явление и като значим и съществен тип престъпници може да се говори от средата на 90-те години.

От наказателноправна гледна точка престъплението, извършено „по занаят“, представлява своеобразна форма на усложнена престъпна дейност, която не е достатъчно ясно и пълно регламентирана в Наказателния кодекс. Става дума за последователно извършена поредица или система от деяния, които в своята общност изразяват устойчивост или постоянство в отношението на субекта към обекта на посегателството. Необходимо е деецът да реализира система от еднородни деяния, а не само „умисълът му да бъде насочен към систематично получаване на доходи чрез престъпления от подобен характер”.¹⁷²

Престъплението „по занаят“ е тясно свързано с личността на дееца. То изразява най-непосредствено трайни деформации в съзнанието на престъпника, съществено характеризира цялото му поведение, насочено към противозаконно придобиване на средства за съществуване. Крадецът „по занаят“ придобива навика да извършва кражби, дори без да е наясно колко дълго ще извършва това.¹⁷³ Извършването на кражби – дребни, но системни – в семейството, в училището, а и извън тях, поставя началото на процеса на десоциализацията на личността, на формиране на неправилни ценностни ориентации.¹⁷⁴

Професионализмът при кражбите се проявява и по отношение на *начина на извършването им*. Типична проява на професионализъм са джебчийските кражби,

¹⁷² Михайлов Димитър. Проблеми на наказателното право. Обща част. София, „Сиела“, 2007 г., стр. 994.

¹⁷³ Пак там, стр. 998.

¹⁷⁴ Станков Боян, Личност и престъпно поведение. София, „Наука и изкуство“, 1990 г., стр. 136.

изискващи умение да се действа бързо, незабелязано за околните и неусетно за жертвата. Извършването на такава кражба предполага „блестяща техника” и самообладание. Тези кражби се извършват изключително от жени. Действат сами или групово. Придобиването на навици започва обикновено в ранното детство. Самите извършители разкриват особен морал. Те отиват да извършват кражби така, както се отива на работа. За повечето от тях това е съдба. Колкото по-умела е крадлата, толкова тя е по-високо оценявана в някои среди с изостанал бит и морал. Тези, които имат проблеми с техниката на кражбата, биват приучавани с насилие. В затвора джебчиите създават свое, изолирано от другите общество. След освобождаването им от местата за лишаване от свобода отново започват дейността си на джебчии.¹⁷⁵

Професионалните крадци обикновено действат в съучастие. Според предмета на посегателство професионализирането има в една или друга степен има организиран характер. Например, кражбите на МПС и на части и вещи от тях се извършват по принцип от организирани престъпни групи и може да се говори за „автомафия”. В миналото се извършваха изключително само кражби на части и вещи от МПС. Целта беше най-често, за да бъдат задоволени лични потребности от резервни части, липсващи на пазара, и по-рядко да се получат доходи чрез продажба на откраднатото на трети лица. Понастоящем извършването на кражби на МПС е подчинено на трайна цел – системно да се снабдяват определени лица или групи лица, упражняващи монтьорска дейност, с автомобилни части като се „разкулачват” колите, или да се иска откуп за връщането на МПС.

По начин на действие за професионалните крадци (извън джебчиите) са характерни взломните кражби. Използването на „техническо средство” или на „специален начин” предполага преди всичко усвоени знания, формирани умения и навици. Те могат да бъдат във връзка с професионалната дейност на лицето, да съставляват част от качества, необходими за изпълнението на някои от нормалните социални роли, но е възможно да са усвоени или да са се изградили единствено с оглед на успешното извършване на престъпления.

Категорията на рецидивистите, които могат да се причислят към професионалните крадци, не е еднородна. По степен на криминална заразеност и мотиви за извършване на кражбите те варират от извършители, които са станали такива, принудени от неблагоприятни жизнени обстоятелства, до утвърдени

¹⁷⁵ Пак там, стр.139.

професионални крадци, на които даже и да им се предлага работа, не биха започнали по честен начин да се прехранват¹⁷⁶.

- **Крадци грабители** – това са крадци, притежаващи характерни черти на користния и на насилническият тип престъпници. При тях няма задръжки, ако възникнат непредвидени и затрудняващи обстоятелства при извършване на кражби, да прилагат сила или заплашване спрямо жертвите, чието имущество отнемат. Извършителите на кражби, прераснали в грабежи, нерядко завършващи с убийство на пострадалите лица, най-често са особено опасни рецидивисти, между които има и професионални крадци. Като открояваща се характеристика може да се посочи високата степен на обществена опасност както на тяхната личност, така и на извършваните от тях престъпления.

Относителният дял на крадците грабители по данни от изследването е 23%. По степен на утвърденост на престъпните нагласи тук могат да се открият различни групи, като се започне с рецидивисти, които по стечение на обстоятелствата са извършили и грабежи, т.е. по отношение на използването на насилие могат да се

¹⁷⁶ Като един от многото примери може да се посочи случаят с А. Г. на 60 г. от гр. Костинброд, привлечен на 06.04.2017 г. в качеството на обвиняем по досъдебно производство по описа на 09 РУ-СДВР за кражба през месец декември 2016 г. в условията на опасен рецидив. Той е роден в семейство на работници с ниски доходи. Били три деца. Още като малолетен започва да извършва системни кражби и на 7-годишна възраст е настанен в ТВУ-гр. Шабла, а след това – в гр. Ракитово, където получава основно образование. През 1976 г., преди да отиде в казармата, придобива правоспособност за управление на МПС. През 1983 г. в съучастие с познати лица извършва грабеж, за което получава присъда 8 години лишаване от свобода. След освобождаването му от затвора започва да работи като шофьор. Трудовата му кариера продължава до 2011 г. Тогава се раждат трите му деца. А. Г. споделя, че в този период не е мислил въобще за извършване на престъпления. След като остава без работа, през 2011 г. извършва кражба на МПС (чл. 346, ал. 2, т. 3 НК), за което е осъден на ефективно изтърпяване на наказанието „лишаване от свобода“ за срок от 6 месеца. Следва извършването на още две кражби на МПС търпи ефективно наказание и през месец февруари 2016 г. е освободен от Софийския централен затвор. При извършването на процесуално-следствените действия с обвиняемия А. Г. същият споделя пред полицейските органи, че след прекъсването на трудовата му дейност, поради невъзможността да си намери работа, започнал да прави това, което умее – кражби на автомобили, с цел да набавя средства за прехраната на семейството си. По отношение на последната кражба той разказва как от два дни със съпругата му не разполагали с никакви средства, нямало от кого да поискат заем и поради заболяване на третото им дете (родено през 2009 г.) извършва кражба на вещ, която бързо да продаде.

определят като случайни грабители, до утвърдени крадци, извършили по няколко рецидивни грабежа, даже завършили с убийства.¹⁷⁷

Между така представените отделни типове крадци рецидивисти не могат да се поставят резки граници. Крадци от даден тип нерядко притежават характеристики на крадци от друг тип. Например крадци грабители или наркомани са и професионални крадци и т.н.

Сравнението на социално-нравствения облик на рецидивиста крадец при общественно-икономическата ситуация в България преди 30 години и понастоящем сочи наличието на съществени различия в типовете рецидивисти и особено в интензивността на престъпната им дейност. Това потвърждава хипотезата за настъпилите сериозни и трайни качествени изменения в характера и обществената опасност на рецидива при кражбите.

4. Както беше посочено, личностните особености и социалното поведение са водещи при определянето на индивидуалната превантивна работа с крадеца рецидивист. Затова при осъществяване на превантивни мероприятия спрямо крадците рецидивисти полицейските органи следва да събират данни относно тяхната личност, да установяват причините и неблагоприятните условия за десоциализацията им, задълбочено и всестранно да изучат биографичните им данни, като обръщат особено внимание на психофизическите им особености и на социалните им взаимоотношения с обкръжаващата среда.

¹⁷⁷ М. Н., 30-годишен, изтърпява наказание „доживотен затвор“ за извършен през 2008 г. грабеж на дамска чанта, мобилен телефон, СИМ карта, парична сума и други вещи от жена, като я повалил на земята и ѝ нанесъл удари, както и за грабежи на вещи от други двама души, нанасяйки им удари с дървен кол и причинявайки смъртта на единия от тях. Престъпленията са извършени в съучастие и при условията на опасен рецидив. През периода 2002–2009 г. е осъждан като непълнолетен за убийство, има 3 присъди за кражби, две от които са по чл. 196 от НК, извършени при условията на опасен рецидив, 2 присъди за грабежи и две присъди за транспортни престъпления. Осъденият произхожда от многодетно ромско семейство, тясно е усвоил субкултурните образци на поведение, характерни за етноса, към който се причислява. В поведението му липсва развита способност за водене на законосъобразен начин на живот. Предпочита да получава нещата по лесен и ненатоварващ самия него начин, без да полага необходимите усилия и ресурси за добиване на същите в рамките на дължимото поведение. Ценностната система е изцяло меркантилна и потребителска. Понятия като „образование“, „професионално развитие“, „отговорност пред обществото“ при него не са ценности. В родствени връзки е със скандално известна с престъпленията си ромска общност.

В затвора е пасивен по отношение плана на присъдата и към корекционно въздействие. В провежданите разговори напълно отрича да е извършил престъплението. Не коментира деянието. Безразлично му е дали е извършил престъпление или не. Емоционален, незрял и инфантилен, откъдето произтича и неадекватно представяне в обществото. С беден комуникативен репертоар, наситен с жаргонна лексика, зад която прозира установената личностна незрялост на лицето. В поведението си е меркантилен и повърхностен. Заобикалящата действителност приема дотолкова, доколкото тя способства за удовлетворяване на собствените му хедонистични потребности и интереси. Липсва ясно целепологане, предпочита да живее необременяващо под влияние на моментните си влечения и интереси.

Личността на крадеца рецидивист е обект на изучаване главно във връзка с вече извършено престъпление, като необходимостта нараства с повишаване на криминалната активност на осъжданото лице.

Изучаването на личността на крадците рецидивисти (образование, религия, етнически нагласи, умения, навици, ресурси и др.) е необходимо не само при провеждането на превантивно наблюдение и при работата по превантивната преписка по раздел V от Инструкцията за превантивната дейност на МВР, но и *при оперативната работа на разузнавачите и действията на разследващите полицаи по образувани досъдебни производства за кражби* с оглед провеждане на оперативни и превантивни мероприятия с рецидивистите, призоваване на лицата, извършване на процесуално-следствени действия, изготвянето на докладите по реда на чл. 219, ал. 1 от НПК на наблюдаващите прокурори и вземане на подходящи мерки за неотклонение.

Специално внимание върху необходимостта от отчитане на индивидуалните характеристики на крадците обръща Ханс Грос в книгата си „Разкриване на престъпленията”: „Различните видове кражби разкриват различни белези за качествата на крадеца и само свършено различни хора крадат по свършено различен начин. Тъй както никой от пръв поглед няма да вземе един ковач за шивач, така никой няма да сбърка един касоразбивач с джебчия. Качествата на крадеца са от по-голямо значение и важност, отколкото се приема.” Според проф. Грос, всеки крадец се „школува”, но въпреки опита, който придобива, той не променя съществено поведението си, за което може да се съди по събраните сведения при работа по разкриване на извършителя.¹⁷⁸

При изследването като много важно се очерта отчитането на етническата принадлежност на крадците, значителна част от които са роми. Социалният, демографският и народопсихологическият профил на ромите се отличава рязко от този на етническите българи и тези различия са обект на множество социологически, криминологични и оперативно-издирвателни изследвания.¹⁷⁹ От проведени беседи с разследващ полицай с ромски етнически профил (9-то РУ-СДВР) и от проведените от мен множество разпити на крадци рецидивисти от ромски произход личното ми мнение е, че ромите се чувстват по-устойчиво при заявяване от страна на събеседника, че зачита контакта с тях като с българи от ромски произход.

Освен събирането на данни относно етническата принадлежност на лицето, следва да се събират и данни относно поведението и навиците на лицето. Тази

¹⁷⁸ Ханс Густав Адолф Грос. Разкриване на престъпленията. София, книгоиздателство „Асеновци”, 2007 г.

¹⁷⁹ Вж., например, *Тепавичаров Николай, Емил Тошев*. Циганската престъпност – проблеми на полицейското противодействие. София, изд. НИКК-МВР, 2001 г.

информация, по мое мнение, би могла да се използва при осъществяване на превантивната дейност на полицейските органи, съответствайки с принципа за проактивност и целенасоченост на превантивните въздействия, нормиран в чл. 4 т. 8 от Инструкцията за реда и организацията за осъществяване на превантивна дейност от полицейските органи на Министерството на вътрешните работи. Необходимостта от събиране на характеристични данни за рецидивистите-крадци е продиктувана в най-голяма степен от преценката за степента на необходимото въздействие за поправяне на поведението. Стремещт за ефективност на индивидуалните превантивни мерки спрямо рецидивистите крадци в съответствие с принципите за приоритет и прагматизъм е нормиран в чл. 29 от Инструкцията, съгласно който превантивни мероприятия по отношение на лицата, спрямо които се осъществява превантивно наблюдение, се провеждат, докато те не поправят своето поведение.

Често при съвместната работа на разузнавачи и разследващи полицаи в хода на събиране на доказателствен материал се установяват лица, чието поведение предполага извършване на кражби. Именно тук е ярко изразена силата на превантивната дейност, когато приготвянето към кражба в ненаказуемия стадий бъде предотвратено или когато обективизирането на намерението за кражба бъде регистрирано и своевременно осуетено. За тази цел съответният полицейски орган предупреждава лицето, като съставя протокол за предупреждение.

В хода на разследването по досъдебни производства често се извършват психолого-психиатрични експертизи на крадците рецидивисти, употребяващи алкохол или упойващи вещества. Заключениеята на вещите лица се отразяват в масивите на оперативните дела, в преписките по предварителните проверки, в превантивните дела, водени на непълнолетни извършители, като констатациите относно личността на конкретните лица се вземат предвид при осъществяването на необходимите полицейски действия.

Много са случаите и когато в хода на съдебните производства съдилищата ползват събраните от полицейските органи при водените досъдебни производства данни относно личността на извършителите на кражби.¹⁸⁰

Изучаването на личността на крадците рецидивисти е изключително важно за извършване на превантивни полицейски действия. Определянето на насочеността и съдържанието на превантивните мерки, които полицейските органи трябва да

¹⁸⁰ Из Определение от 17.08.2016 г. на Старозагорския районен съд, VII наказателен състав, ч.н. дело № 2250/2016 г.: „За да обоснове наличието на хипотезата на чл. 93, т. 9 от НК (наличие на маловажен случай – б.а.), прокурорът е приел, че причинените имуществени вреди са напълно възстановени, че А. К. не е осъждан, има добри характеристични данни и работи, както и че стойността на предмета на посегателството – 372 лева, е по-нисък от размера на минималната работна заплата.”

предприемат съобразно своите правомощия за ограничаване действието на криминогенните фактори, генериращи или благоприятстващи извършването на кражби, изразява криминологичния смисъл на изучаването на личността на крадеца рецидивист с крайна цел реално ограничаване на кражбите.

Ползвана литература

- Айдаров Йордан*. Криминология (четвърто допълнено издание). София, „Сиела”, 2010 г.
- Велчев Борис*. Проблеми на наказателната политика в Република България. София, „Сиела”, 2012 г.
- Гайдаров Калин*. Криминалната личност. Генезис и феноменология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2007 г.
- Динамика на конвенционалната престъпност 2014–2015 г. Policy Brief No. 56, Център за изследване на демокрацията.
- Каракашев Веселин*. Рецидивът и борбата с него. С., изд. БАН, 1970 г.
- Маджаров Емил, Драгнева, М.* Методически указания за индивидуална корекционна работа с осъдени на пробация за извършване на кражби. София, МП-ГДИН, отдел „Социални дейности и възпитателна работа с правонарушители”, сектор „Пробация”, 2010 г.
- Михайлов Димитър*. Проблеми на наказателното право. Обща част. София, изд. „Сиела”, 2007 г.
- Основи на криминологията в НР България (авторски колектив). София, изд. „Наука и изкуство”, 1983 г.
- Панев Байчо*. Криминология (първо издание). Бургас, изд. БСУ, 1993 г.
- Предов Тодор, Каракашев Веселин*. Профилактика на рецидивната престъпност, осъществявана от органите на НМ. София, изд. НИКК-ДНМ- МВР, 1973 г.
- Станков Боян*. Криминология. Теоретични основи (четвърто преработено и допълнено издание). Варна, изд. ВСУ „Черноризец Храбър”, 2008 г.
- Станков Боян*. Криминология. Видове престъпност (второ преработено и допълнено издание). Варна, изд. ВСУ „Черноризец Храбър”, 2011 г.
- Станков Боян*. Личност и престъпно поведение. София, изд. „Наука и изкуство”, 1990 г.
- Тепавичаров Николай, Емил Тошев*. Циганската престъпност – проблеми на полицейското противодействие. София, изд. НИКК-МВР, 2001 г.
- Фокс Верън*. Введение в криминологию. Москва, изд. „Прогресс”, 1980 г.
- Ханс Густав Адолф Грос*. Разкриване на престъпленията (ръководство, второ издание). София, книгоиздателство „Асеновци”, 2007 г.

Ана Нончева Филибева, докторант по криминология в Академия на МВР, разследващ полицай при 09 РУ-СДВР, тел: 0885 893 123, служебен: 02/9825598, e-mail: ani_filibeva@abv.bg

Оценката на риска като основа за индивидуална работа с осъдени на пробация

Анна Годорова

Оценката на риска, който представлява правонарушителят, и идентифицирането на факторите, допринасящи за правонарушението, са отправната точка на всяка работа с правонарушителите.

Идеята за пробацията възниква във Великобритания преди повече от сто години чрез Англиканската църква като идея за въздействие и подпомагане на "изгубени души", тоест на лица с отклоняващо се поведение, които се подлагат на изпитание да не извършват ново престъпление и се подпомагат в това "изпитание" от представителите на църквата и общността.

От 1994г. в системата на изпълнение на наказанията започна проучването и адаптирането към българските условия на идеята за пробационни мерки в местата за лишаване от свобода и извън тях.

През 2002г. се осъществи първата съществена промяна на наказателното законодателство с приемане на чл. 42а от Наказателния кодекс регламентираща новото наказание "пробация" като "... съвкупност от ограничителни мерки за контрол и въздействие без лишаване от свобода, които се налагат заедно и поотделно".

Освен като цялостна "социална мрежа" за превенция на престъпността пробацията има сериозно значение за изучаване на индивидуалното престъпно поведение, промяна на нагласите на лицето и превенция на рецидива. (3, 7,12,104)

Успехът на превенцията на престъпленията е възможен само в случаите, когато вниманието бъде насочено към личността на престъпника, защото именно личността се явява носител на причините за извършването на престъпления. Затова може да се каже, че личността е основното и важно звено на целия механизъм на престъпно поведение.

Личността на престъпника е разновидност на личността въобще. Личност е социално качество на човека, личността - това е човек, притежаващ съзнание, реч и способност да извършва действия. Човек не се ражда личност, а се превръща в такава чрез общуване защото извън обществото формирането на личността е невъзможно. Следователно, човек не се ражда и престъпник, а се превръща в такъв в резултат на неблагоприятното нравствено формиране на неговата личност. Даже в тази специфична сфера, като престъплението, човек действа като обществено същество. именно поради тази причина човек трябва да бъде възприеман като носител на различни нравствени, правови и етнически възгледи, като носител на индивидуално-психологически особености. (1,74)

Именно с тази цел, както и с цел набиране на информация относно дефицитите и рисковете на осъденото лице, е създадена специализирана методика OASYS, чрез която се изготвя професионална оценка на правонарушителя.

Методиката OASYS е инструмент за оценка на риска на правонарушители в затворите и пробационните служби на Англия и Уелс, която е създадена в периода 1999г.-2001г. Впоследствие прилагането на OASYS започва и в България.

Оценката на риска, който представлява правонарушителя, и идентифицирането на факторите, допринасящи за правонарушението, са отправна точка на всяка работа с правонарушители. Новите изследвания, предимно северноамерикански, установяват, че броят на последващи осъждания може да се намали, чрез анализ на фактори, които поставят правонарушителя в условията на бъдещ риск. Тези фактори могат да бъдат социални или лични, да играят основна или второстепенна роля при престъпните деяния. Такъв фактор може да бъде всяка област, в която осъдения има дефицити или потребности и където намаляването на дефицитите или потребностите би довело до намаляване на риска от последващо осъждане. Тези фактори често се описват като "криминогенни". Някои криминогенни фактори са ясно установени - например липсата на трудова заетост и употребата на наркотици, но други, отнасящи се до специфични групи от нестандартни правонарушители, не са така отчетливо дефинирани, но въпреки това криминогенните фактори позволяват да се предвиди последващото осъждане. (2,1)

Самата оценка на риска е основна част от картата на правонарушителя. Състои се от осемнадесет раздела, които условно могат да се групират по следния начин:

1. Наказателно-правна оценка на риска;
2. Морална оценка на риска;
3. Икономическа оценка на риска;
4. Социално-психологическа оценка на риска;
5. Други критерии за оценка на риска;
6. Обобщение.

I. НАКАЗАТЕЛНО-ПРАВНА ОЦЕНКА НА РИСКА

Тук са включени раздели "А и Б" от картата на правонарушителя. /приложение 1/

1. Раздел "А" - Настоящо правонарушение. Общият брой точки, които осъденото лице може да получи за този раздел е от 0 до 7+. Оценява се характера и начина на извършване на правонарушението; включва ли правонарушението някой от следните елементи: носене/употреба на оръжие, заплаха, насилие, принуда, данни за планиране, увреждане на имущество, нагласи за шофиране в нетрезво състояние

и пр. В подраздел 3 на настоящия раздел са включени въпроси относно жертвата или жертвите на престъпното деяние, ако има такива. Въпросите се отнасят до броя на жертвите, тяхната уязвимост, ролята на правонарушителя в извършеното престъпление. В раздел "А" са включени и въпроси свързани с мотивацията за извършване на правонарушения - сексуална, финансова, зависимости, расова омраза и др. Други фактори, допринасящи за отпадане на задръжките като алкохол, наркотици, травмиращи житейски събития.

2. Раздел "Б" - Криминално минало. Крайният резултат може да варира от 0 до 15+ точки. Този раздел дава пълна информация относно минали криминални прояви на дееца както като непълнолетен така и като пълнолетен. Целта е да се оцени създава ли криминалното минало на правонарушителя риск от сериозни вреди. На лице ли е например ескалация на настоящото правонарушение и тези извършени в миналото /ако има такива/ или деецът извършва престъпления от един и същи вид например кражби.

Най- добрият показател за риска от вреди / както за самият правонарушител така и за останалите/ е криминалното минало и същия важи за престъпленията причиняващи увреждания на жертвите. Следователно трябва да се прецени дали предишните присъди и настоящото престъпление на правонарушителя предполагат риск от сериозно увреждане. Може престъплението е на сексуална основа или свързано с насилие и въпреки това оценяващия да прецени, че е инцидентно и малко вероятно да се прояви отново, то следва той да изложи факти в подкрепа на становището си. Както и обратно, да се наблюдава ескалиране на престъпленията. Настоящото престъпление, както и криминалното минало не винаги са индикатор за риск от сериозно увреждане, риск за лицето и други видове риск, но други източници на информация от последващите раздели в картата на правонарушителя могат да предупреждават за такива рискове.

II. МОРАЛНА ОЦЕНКА НА РИСКА

Тук е включен раздел "В" - Отношение към правонарушението. Възможният брой точки, които правонарушителя може да получи е 15+ . Разделът дава информация относно отговорността на дееца към извършеното от него престъпление: дали я приема, дали я отрича, обвинява ли други лица за извършеното правонарушение. Съзнава ли мотивите за криминалното си поведение; ако има жертва на престъплението - какво е въздействието на правонарушението върху нея; какво е отношението му към присъдата; налице ли е мотивация за промяна на криминалното поведение и т.н. Целта е да се определи нагласата на правонарушителя към извършеното от него деяние и към рисковите фактори свързани с него.

III. ИКОНОМИЧЕСКА ОЦЕНКА НА РИСКА

Тук влизат раздели "Г и З".

1. Раздел "Г" - Жилищно устройване. Тук се събират данни за типа жилище, което правонарушителя обитава: собствено, на близки и роднини: общинско или на свободен наем. Каква е годността на жилището т.е. какви са условията за живот в него, както и местоположението му. В зависимост от отговорите, максималният брой точки за този раздел е 3-4.

Целта от този раздел от икономическата оценка на риска е да разкрие условията на живот на осъденото лице, което от своя страна да даде отговор на въпросите:

- Има ли вероятност жилището са е свързано с криминално поведение или няма такава вероятност?

- Жилището на правонарушителя допринася ли за риск от сериозни вреди?

Това от своя страна ще даде насоки при индивидуалната работа с осъдения - да бъде мотивиран да подобри условията си на живот, да бъдат ограничени по възможност криминалните му контакти.

2. Раздел "З" - Управление на финансите и доходи. Чрез въпросите в този раздел оценяващият определя финансовото положение на дееца. Дали получава заплата, пенсия, социални помощи или се издържа от роднини; дали има заеми както и други източници на доходи. Целта е не да се получи информация с колко пари разполага осъденото лице, а до колко успява да разпредели бюджета си. Как управлява доходите си, така че да може да покрие разходите си и да посрещне нуждите както за себе си така и на лицата, които издържа. Взема се предвид финансовото положение към момента на оценяване, но оценяващия трябва да има предвид и наличието на финансови затруднения както в минали периоди така и бъдещи такива, ако това е възможно. Преценката е важна, тъй като продължителното финансово затруднение увеличава риска както от самоувреждане, така и от увреждане на други лица.

IV. СОЦИАЛНО - ПСИХОЛОГИЧЕСКА ОЦЕНКА НА РИСКА.

Оценяват се взаимоотношения, обучение и образование, годност за работа, начин на живот и обкръжение, междуличностно поведение.

1. Раздел "Д" - Взаимоотношения.

Въпросите в този раздел започват с преживяванията на осъденото лице в детството. Макар да дават информация относно миналото на правонарушителя, тази информация е свързана с оценката на риска и посочва области за работа. Проверява

се дали грижите са били непрекъснати или е имало раздели в семейството; съществуват ли периоди на отглеждане от чужди хора или домове за деца; данни за наличие на физически, сексуален или емоционален тормоз в детството или юношеството.

Целта е да се събере информация относно това как преживяванията в детството въздействат на лицето като възрастен, защото всеки бива повлиян от своето детство и отношенията в семейството. Въпросът за претърпяно физическо, емоционално или сексуално насилие в детството е от значение не само за прогнозиране на последващи осъждания, но и от вероятност за риск от самонараняване на лицето.

Следващите въпроси от раздел "Д" се отнасят до настоящите взаимоотношения със семейството и близките. Тук е важно да се прецени каква е близостта на осъдения със семейството и близките му, до колко той цени тази близост и какво е влиянието на семейството и близките върху него. Това е от изключителна важност, тъй като може да доведе до последващо въздържане от страна на правонарушителя към нови престъпления.

2. Раздел "Е" - Обучение и образование.

Разглежда се информация относно посещаването на училище: редовно, нередовно, изключвания, прекъсване. Важно е да се установи на каква възраст лицето е завършило образование и завършило ли е въобще средно образование. До каква степен е участвало лицето в учебния процес? Как се отнася към училището към настоящия момент?

От значение са и последващите въпроси от раздела свързани с проблеми в четенето, писането и смятането, както и проблеми с усвояването.

Резултатите трябва да се вземат предвид, тъй като са от значение за целите на планиране на индивидуална работа с осъдения.

Липсата на образование или професионална квалификация води до съществени трудности при намиране на работа, даваща финансова стабилност на лицето. Липсата на такава стабилност и на доходи въобще е фактор, който води до последващи правонарушения.

3. Раздел "Ж" - Годност за работа.

Включени са въпроси изясняващи настоящата, към момента на постановяване на присъдата, трудова заетост; историята на трудовата заетост; взаимоотношенията на работното място и отношението на осъдения към работата.

Преценява се дали трудовата заетост на правонарушителя, показва наличие на риск от вреди. Например: работата в охранителна фирма може да не е особено подходяща за лице с присъда за телесна повреда. Безработицата е свързана с рецидивизма, но е възможна и ескалация към престъпления свързани с насилие.

4. Раздел "И" - Начин на живот и обкръжение.

Настоящият раздел изследва определени аспекти от сегашния начин на живот на правонарушителя, които могат да го изправят пред опасността да извърши нови престъпления. Изследванията установяват ясна връзка между начина, по който правонарушителите прекарват времето си, с кого се срещат и вероятността от последващо осъждане. Онези, които прекарват времето си с други правонарушители, има по-голяма вероятност да бъдат отново осъдени, а лицата, чийто начин на живот е лишен от организация или ги отвежда на места, където се вършат престъпления, също има по-голяма вероятност да бъдат отново осъдени. От друга страна общуването с хора без престъпни прояви или силната отдаденост на дейности, несвързани с престъпленията, може да изиграе ролята на защитен механизъм.

Настоящият раздел се опитва да открие онези правонарушители, които не се обкръжават или не участват редовно в дейности, които не включват престъпници, както и онези, които имат склонност да се влияят от околните, стремят се да поемат рискове или търсят силни усещания. (2,84)

5. Раздел "М" - Междуличностно поведение. Умения за общуване.

Социалните междуличностни умения представляват набор от различни видове поведение, които всеки използва за общуване с други хора. Тук се включват най-простите невербални жестове, които хората използват, за да си отправят послания, като например поддържането на подходящ зрителен контакт по време на разговори или определена поза на тялото, която подчертава настроението, както и по-комплексните умения за започване и поддържане на разговори и водене на преговори. Междуличностните социални умения варират в различните култури и в различните групи от населението. Например междуличностните умения, необходими на юношата, за да общува с връстниците си, се различават от тези на професионалиста, който общува със своите колеги. Оценяващите трябва да отчетат какво е държанието на лицето в рамките на официалната обстановка при интервю, а също и всякаква друга информация относно общото равнище на междуличностните му умения. (2,108)

Тук са включени въпроси отнасящи се до: враждебни нагласи; агресивно поведение; справяне с гнева и дискриминационни нагласи.

Неспособността да се разпознават и разрешават проблемите и междуличностните и отрицателните емоции, които тя поражда може да превърне правонарушителя в сериозен риск за себе си и за околните. Неразбирането на вижданията на другите може да доведе до липса на емпатия, което позволява на правонарушителя да предприеме действия, причиняващи тежки вреди. (2, 116)

V. ДРУГИ КРИТЕРИИ ЗА ОЦЕНКА НА РИСКА ОТ ВРЕДИ.

Включва раздели "Й", "К", "Л", "Н".

1. Раздел "Й" - Злоупотреба с алкохол.

Необходимо е да се направи преценка на данните от официален документ или от самия осъден за наличие на проблем с алкохола към момента на интервюто. Прави се проверка колко и какъв алкохол правонарушителят консумира. възможно е осъденият да не признава наличието на този проблем.

Тук са включени въпроси свързани със запои, системна употреба на алкохол и лекарствени средства, проблеми свързани с алкохола като шофиране в нетрезво състояние, история на насилие свързана с алкохол? Разглеждат се

проблемите свързани с алкохола към настоящия момент, в миналото, но и възможността такъв проблем да се появи и в бъдеще, ако има такива нагласи.

Алкохолът влияе различно на хората, но в повечето случаи води до прояви на агресия и насилие, което от своя страна покачва риска от повтарящо се криминално поведение.

2. Раздел "К" - Злоупотреба с наркотици.

Става въпрос за употреба на наркотици изобщо някога. Важно е да се определи честотата на употреба на наркотици, включително и в миналото, както и вида наркотици употребявани от осъденото лице.

В този раздел се изследва и това, дали правонарушителят използва наркотик интравенозно. Ако отговорът на този въпрос е положителен, има по-висока вероятност осъденото лице да е в по-голяма степен зависимо от наркотици от лица, които не приемат интравенозно. Това показва, че приемът на наркотици има по-голяма вероятност да се окаже проблемна зона в живота му и го поставя в опасност от извършване на последващи престъпления. Изследват се и други проблеми като история на насилие свързана с наркотици, употребата и снабдяване с наркотици, лечения и/или периоди на рехабилитация, както и отношението на самия правонарушител към употребата на наркотици.

Общият сбор на оценката в този раздел може да бъде от 0 до 24+. Употребата на наркотици може да увеличи в голяма степен риска от сериозно увреждане особено ако е съчетано и с други рискови фактори като психично разстройство.

3. Раздел "Л"- Емоционални/психологически фактори.

Изследва се по какъв начин правонарушителят се справя с живота си и се разглежда неговата емоционална стабилност, присъствието на стресови фактори, опасения и тревоги. До каква степен емоционалните проблеми оказват въздействие върху ежедневно му функциониране? Проверява се за наличието на данни, че лицето лесно се разстройва, изпада в страхови състояние, чувства се потиснато,

реагира прекалено силно, проявява емоционална нестабилност и е неспособно да се справя с ежедневието. (2,101)

Събира се информация и относно това дали лицето има настоящи психологически проблеми като депресия, натрапливи разстройства, фобии, както и данни за поведенчески проблеми в детството като прояви на вандализъм, агресия, жестокост, дефицит на внимание.

Определени аспекти от емоционалното поведение на правонарушителя, могат да бъдат свързани с престъпното му поведение като настоящи или минали прояви на самонаранявания или психологически проблеми. Трябва да бъдат взети под внимание и емоционалните и психологически проблеми на правонарушителя, които му създават усещане за несправяне с проблеми, поради което прибягва до престъпления.

4. Раздел "Н" - Начин на мислене.

Тук са включени въпроси отнасящи се до възможността на осъденото лице да разпознава проблемите си, неговата способност да ги разрешава, дали осъзнава последствията от извършеното от него.

Неспособността да се разпознават и разрешават проблемите и междуличностните и отрицателните емоции, които тя поражда може да превърне правонарушителя в сериозен риск за себе си и за околните. Неразбирането на вижданията на другите може да доведе до липса на емпатия, което позволява на правонарушителя да предприеме действия, причиняващи тежки вреди. (2, 116)

За всеки от гореизброените раздели е предвиден определен брой точки, на базата на които е изчислена степента на риска от рецидив. Възможностите са три: нисък - от 0-40 точки: среден от 40-80: и висок над 80 точки. Максималният брой точки е 160.

Във схемата за оценяване на вероятността от ново осъждане и профил на нуждите, за всеки раздел са предвидени две графи: едната включва оценката получена при провеждане на интервюто, а другата е така наречената "претеглена оценка", която посочва относителната тежест на раздела в общия риск от последващо осъждане. (2, 126) На получената при провеждане на интервюто оценка съответства претеглена оценка за всеки раздел. Когато се свържат всички претеглени оценки се получава диаграма. Колкото по-високо е дясно на матрицата се движи диаграмата, толкова по-висок е рискът за ново осъждане. Освен това, схемата показва и сферите на дефицит, които определят приоритетите за работа в първоначалния доклад на пробационния служител. Този доклад се изготвя при провеждане в изпълнение на наказанието и включва житейска история на осъденото лице, а именно семейна среда, приятелски кръг, отклонения в поведението,

образование; криминалното му минало; настоящо правонарушение, отношение към наложените му пробационни мерки и пробационния служител. Докладът завършва с анализ на оценката за риска за правонарушителя и кои са проблемните зони по които да се работи.

В зависимост от срока на присъдата, на всеки шест месеца, пробационният служител изготвя текущ доклад. За да бъде изготвен текущия доклад пробационния служител провежда ново интервю с осъденото лице, което интервю завършва с нова оценка на риска от рецидив. Настоящият резултат се сравнява с предишния. Понижаването на общата оценка на риска от последващо осъждане показва, че рискът от рецидив е намален. Значимостта на това намаляване зависи от конкретния случай и трябва да се преценява, като се имат предвид няколко фактора:

Размера на промяната. Очевидно, колкото по-значително е понижението на общата оценка, толкова по-значителна е вероятната промяна. Промяна с по-малко от 5 точки не би била от значение.

Първоначалната обща оценка. Например намалението с 20 точки спрямо първоначалната оценка, от 50 т. на 30 т., ще бъде по-важно от намалението от 150 на 130 точки. В първия случай правонарушителят преминава от категорията среден риск в категорията малък риск, докато при втория той продължава да е в категорията висок риск.

Профилът на риска/нуждите. Най-тясно свързани с проблема са промените в онези области, в които профилът сочи съществуването на трудности. Когато оценява влиянието, което оказва понижаването на общата оценка, оценяващият трябва да проучи пълния профил. Теоретично е възможно при даден правонарушител да се покаже значително понижаване на общата оценка, която е резултат на положителна промяна в онези области, където той е имал минимални проблеми, а основните проблеми да останат незасегнати.(2,131)

След изтърпяване на наказанието, пробационният служител изготвя заключителен доклад. В този доклад се включва цялостната индивидуална работа по пробационните мерки и постигнатите резултати. Отново с осъденото лице се прави интервю и нова оценка на риска от рецидив.

Ефективното реализиране на пробационното въздействие касае намирането и отстраняването на дефицитите на осъдените лица с помощта на техния личностен ресурс - техните достойнства, умения, положителни нагласи.

При индивидуалната работа с правонарушители трябва да се търси отговор на въпроса "Какво дава резултат?". Съществуват няколко основни принципа:

Класификация на риска

По-интензивните програми трябва да бъдат насочени към правонарушители, представляващи висок и среден рисков фактор. Безразборното включване в програми е неефективно и дори може да се окаже противоположно.

Съответствие

Принципът за съответствието означава, че правонарушителите биха имали полза единствено от въздействие, което е смислено за тях и е поднесено по начин, съответстващ на способността им за възприемане. Трябва да се вземат под внимание и потребностите на определени групи (например жени, етнически малцинства, хора с проблеми в обучението). Въздействието трябва да се прилага равномерно като на правонарушителите се предостави възможност да изпробват новите умения/нагласи и поведения. Програмите трябва да съответстват и на определени изисквания, свързани с мотивацията.

Ефективно рисково оценяване на потребностите

Ефективната оценка на риска/потребностите трябва да изпълнява много функции. Тя трябва да осигури недвусмислена класификация на вероятността от последващо осъждане в рамките на определен период от време. Оценката трябва да установи поотделно сериозния риск от увреждане в случай на бъдещи нарушения, към кого е насочен този риск и при какви обстоятелства. Тя трябва да определи профила на потребностите, свързани с нарушението, както и конкретните действия за намаляването им. Оценката трябва да определи въпросите, свързани със съответствието, способностите и мотивацията за промяна, както и други фактори, които могат да повлияят върху реакцията на индивида към определена форма на въздействие.(2,2,3)

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М. Криминология. Избрани лекции 2004г.
2. Система за оценяване на правонарушителите. Ръководство. 2002г.
3. Шопова П. Пробацията. Наказателно - правен и криминологичен анализ. 2006г.

За контакти:

Анна Атанасова Годорова, юристконсулт в "Мел-индустриал" ООД гр. Плевен, 0889632267, annatodorov@abv.bg

Индивидуална работа с малолетни и непълнолетни правонарушители в местна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни /на основа на опита на комисията в гр. Разград/

Момчил Костадинов

Резюме: Един от основните проблеми на днешното ни общество е нарастващата престъпност. Тя, като обществен феномен, може да бъде определена като органическа съвкупност от всички престъпления, които се извършват върху дадена територия за определен период от време. Непосредствено свързани с този обществен феномен са противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Тяхното правно регулиране се съдържа в Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Най-важните структурни звена на създадената от закона система са местните комисии за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. В настоящата публикация се проследява дейността на МКБППМН в Разград и по-специално индивидуалната работа с малолетните и непълнолетните правонарушители.

I. Понятия и законодателна основа

Наказателноотговорно е това лице, което е годно да бъде наказано. То трябва да отговаря на следните условия:

- да е физическо лице (човек);
- да е вменяемо;
- да е навършило определена възраст.

В общата част на наказателния кодекс се съдържа разпоредбата на чл. 61, според която непълнолетните се освобождават от наказателна отговорност и им се налагат възпитателни мерки по ЗБППМН. Препратката от НК към специалния закон е възможност да се наложат възпитателни мерки с които непълнолетният да се поправи.

Наказателноправните проблеми, свързани с малолетните извършители на общественоопасни деяния, не са много и сложни, защото разпоредбата на чл. 32, ал. 1 НК предвижда, че малолетното лице - ненавършило 14-годишна възраст, въобще не е наказателноотговорно. Неотговорността на малолетните по наказателния закон е абсолютна. НК приема, че те никога не са достигнали онзи минимум на физическа, психична и социална зрелост, който позволява да се използва наказателна репресия спрямо тях, дори и когато са извършили деяния с най-висока степен на обществена опасност. Така се установява необорима презумпция за това, че малолетните не могат да разбират свойството и значението на своите постъпки и да ги ръководят.

Липсата на яснота за правонарушението, което води до съответната санкция, е критикувана в светлината на множество Европейски конвенции за правата на човека, тъй като това „грубо нарушава изискванията на чл. 6, т.3, б. „а” от нея, както и правото на защита, гарантирано от чл. 30, ал. 4 и чл. 56 от Конституцията на Република България.“ С допълнителната разпоредба на чл.49а, т. 1 от ЗБППМН бе пояснено, че „противообществена проява“ е деяние, което е общественоопасно и противоправно или противоречи на морала и добрите нрави.” Много автори не са съгласни с тази дефиниция, защото не е особено удачна, тъй като чрез нея по същество се обхващат не само деяния, които от обективна страна съдържат основните характеристики на престъплението (обществена опасност и противоправност), но са включени и неограничен кръг укорими прояви от морален и етичен характер без да е дадено поне примерно изброяване или някакъв критерий, за да бъде очертан най-общо кръгът на простъпките, които биха задвижили системата за обществена превенция по отношение на малолетните и непълнолетните.

Съгласно Закона за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни системата за превенция и противодействие на детското асоциално поведение включва: Централна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните към Министерски съвет, местни комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните в общините, обществени възпитатели, детски педагогически стаи и домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни към МВР, социално-педагогически интернати и възпитателни училища-интернати към МОН, приюти за безнадзорни деца. Всички тези институции работят с общата цел намаляване на деянията извършени от малолетни и непълнолетни считани за противообществени. Тук е важно да отбележим, че важна роля за това играе и превенцията, за която също се грижат горепосочените институции. Съгласно член 4 от ЗБППМН към МС се създава и Централна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Съставът на Централната комисия е регламентиран съгласно закона, като следва строга йерархия:

Председателят трябва да бъде заместник-министър председател на република България. В комисията има и трима заместник председатели, като те са както следва: Заместник-министър на образованието и науката, заместник-министър на труда и социалната политика и заместник-министър на вътрешните работи. В този състав се включват и секретар, и няколко члена, като те също са регламентирани в закона.

Съгласно чл. 6 от ЗБППМН към общините или районите в република България се създават Местни комисии за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Комисиите по места, съвместно с детска педагогическа стая и органите на образованието и при широко съдействие на обществеността

изпълняват следните задачи: Организирант и координират социално превантивните дейности на територията на общината, свързана с малолетни и непълнолетни в риск. Освен това в правомощието на комисиите е и да налага възпитателни мерки, които са ясно и подробно разписани в закона - чл. 13. Местните комисии привеждат също в изпълнение мерките по чл. 13 и чл. 15 и осъществяват контрол върху изпълнението им.

Друга важна задача, която изпълняват членовете на комисиите е да подпомагат лицата, които излизат от възпитателните училища - интернати, поправителните домове и приютите за безнадзорни деца. Това е необходимо, за да могат безпроблемно да продължат социализирането и интегрирането си в обществото. Задача, която е от изключителна важност за успешния завършек на цялата процедура.

Основен проблем след изтърпяването на възпитателните мерки е трудното социализиране на лицата. Важна роля за това трябва да изиграят именно членовете на местните комисии. Малолетните и непълнолетните често, след приключване на възпитателните мерки, продължават да търсят служителите в местните комисии за справяне дори с наглед обикновени, битови ситуации. Нормално поведение за деца в неравностойно положение или деца в лоша семейна или приятелска среда. Такъв пример по време на работата ми с Местната комисия в гр. Разград беше ученик от 10 клас, който се съветваше с член от комисията, дори за другаруването си с момиче, негова съученичка. Така работата на комисиите, освен всичко останало бива и последваща. В много случаи, непълнолетните започват и да работят, което е разписано нормативно както в Кодекса на труда, така и в ЗБППМН. Тук следва да споменем работата и на членовете на от комисиите и с родителите, които срещат затруднение при възпитанието на деца. Често срещан проблем е липсата на един, а понякога и на двамата родители поради различни причини. За жалост наблюденията ми показваха, че само 10% от децата с противообществени прояви за 2016 г. в гр. Разград са с двама родители. Всички останали са с разведени родители, родители в чужбина или сираци. В изпълнение на задачите си, комисиите могат да привлекат и юридически лица с нестопанска цел в предотвратяването на извършването на противообществени прояви на малолетни и непълнолетни. Често това се случва само за определени събития, но понякога партньорството между комисиите и ЮЛНЦ е дългосрочно с определени цели. Може да се спомене фактът, че почти цялото оборудване в Местната комисия в гр. Разград е дарение от различни местни фирми, с които институцията си съдейства успешно от години.

След като бъде установено едно правонарушение извършено от страна на малолетен или непълнолетен и се сметне, че деянието не е маловажно се образува възпитателно дело. Тези деяния се разглеждат от местните комисии в състав: председател - задължително правоспособен юрист и двама членове, които биват определени от председателя на дадените комисии. Наблюденията ми показват, че

самите заседания биват в спокойна среда, нямаща за цел допълнителен стрес за правонарушителя. От психологическа гледна точка това е правилен подход, защото самият факт на образуваното възпитателно дело бива достатъчно стресиращ феномен за малолетния или непълнолетния.

Мерките, които могат да бъдат предприети като решение от страна на комисиите спрямо малолетните и непълнолетните са подробно изброени в чл. 13 от ЗБППМН:

1. Предупреждение;
2. Задължаване да се извини на пострадалия;
3. Задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението;
4. Поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи;
5. Поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател;
6. Забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения;
7. Забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица;
8. Забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес;
9. Задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности;
10. Задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото;
11. Настаняване в социално-педагогически интернат;
12. Предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца;
13. Настаняване във възпитателно училище-интернат.

С оглед характера на деянието и поведението на малолетните или непълнолетните, може да се наложи повече от една от възпитателните мерки. Интерес буди на практика неприложимия състав на чл. 13 т. 6 а именно „Забраната на непълнолетни да посещават определени места и заведения”. Този текст препраща към нарушения извършени по Закона за опазване на обществения ред при провеждане на спортни мероприятия. Все още в Република България няма изградена система, която да следи опитите за посещение на лица с такава забрана, както на спортни мероприятия, така и в заведения. Неприложимостта на практика води до пожелателния характер на самото наказание.

II. Индивидуална работа с малолетните и непълнолетните в местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните в Разград

Местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните /МКБППМН/ в община Разград е определена като състав със заповед №75/2016г. на кмета на общината, както следва: Председател - заместник-кмет по хуманитарни дейности, секретар и членове, представители на различни институции: началникът на отдел «Образование», представители на Отдел «Закрила на детето», Детска педагогическа стая, Регионална здравна инспекция, директори на учебни заведения, юристи и психолози. Оперативната дейност се осъществява от щатен секретар, 11 обществени възпитатели и 3-ма консултанти /на граждански договори/, при спазване на Закона за БППМН, както и разпоредбите, насоките и изискванията на Централната комисия за БППМН-София.

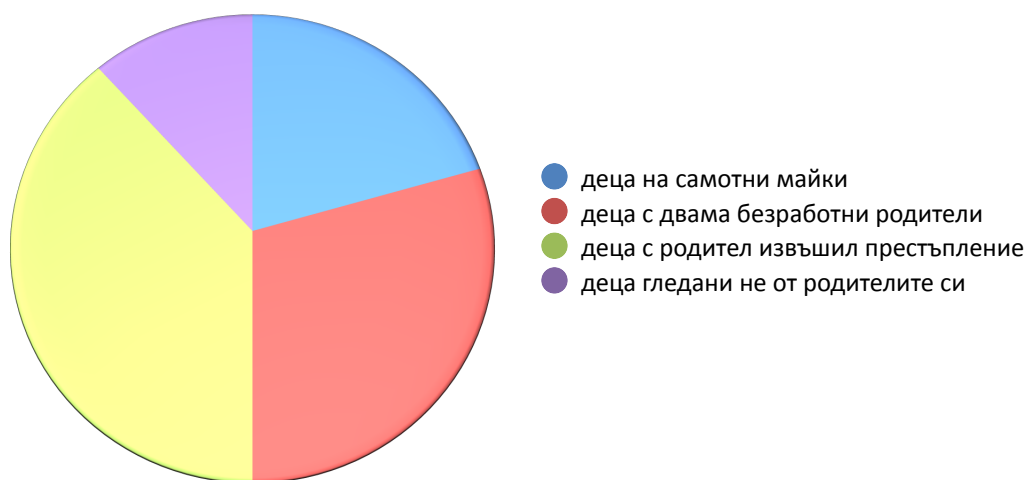
За 2016 година са били проведени 3 заседания на пленарния състав на комисията и 36 на тричленни състави за разглеждане на възпитателни дела. Екипът на комисията по наблюденията, работи целенасочено, съгласно приетия годишен план по две основни направления: коригиране поведението и подпомагане развитието на малолетни и непълнолетни правонарушители и организиране, и координиране на превантивна дейност сред всички подрастващи от община Разград. През 2015 година са проведени 3 заседания на пленарния състав на комисията и 38 на тричленни състави за разглеждане на възпитателни дела. За 2014 година съответно са проведени 3 пленарни заседания на комисията и 35 на тричленни състави.

Важно е да се отбележи тенденцията на намаляване на противообществените прояви на малолетни и непълнолетни за община Разград. В сравнение с 2010г. броят на проявите е намалял точно наполовина - от 80 на 40. За последните години се наблюдава преобладаващ и увеличен брой на кражбите - 20 на брой или половината от всички деяния. Намалял е броят на престъпленията свързани с наркотици: от 5 за 2015г. на 1 за 2016г. и на побои с нанесена телесна повреда: от 5 за 2015г. на 2 за 2016г. При събиране на емпиричните данни бе потвърдено и че не са извършвани т.н. компютърни престъпления, което е странен феномен като се има предвид все по-нарастващия проблем с „виртуалните престъпления”.

ГОДИНИ	ОБЩ БРОЙ ДЕЯНИЯ	ОТ ТЯХ КРАЖБИ	ПРОЯВЕНИ ЛИЦА ОБЩО	В Т.Ч. ЖЕНИ
2010г.	80	30 /38%/	84	14 /17%/
2011г.	39	20 /51%/	59	5 /8%/
2012г.	65	25 /38%/	85	11 /13%/
2013г.	42	24 /57%/	60	9 /15%/

2014г.	47	6 /15%/	47	12 /25%/
2015г.	42	13 /30%/	43	8 /18.6%/
2016г.	40	20 /50%/	42	6 /14%/

Изследването на причините довели до осъществяване на посочените деяния показва, че те са обусловени на първо място от възрастовите особености на децата, а именно - незрялост, повишена емоционалност, необходимост от самоутвърждаване, от изследване на граници и др. При почти всички подрастващи се забелязва нуждата да се докажат. Да се докажат пред част от приятелите си, да се докажат на родителите си и т.н. Това становище се потвърждава и от двама от служителите в комисията, които бяха интервюирани. За 2016 година се забелязват следните важни обстоятелства: произхода на голяма част от извършителите е от непълни и нездрави семейства, които нямат капацитет да изпълняват възпитателните си функции - 7 от проявените са деца на самотни майки. Голям е броят и на лицата с по двама безработни родители – 10 на брой. На 4 деца е установено липсата на родител в дома, в който са гледани (най-често родителите са на гурбет в чужбина, а децата са гледани от баби и дядовци). А на 13 от проявените лица за последната година в семейството има поне по един възрастен, който е осъждан за различни престъпления.

Фиг. 1 Относителен дял от общата картина на извършилите противообществени прояви деца

През 2016г. Местната комисия в гр. Разград е наложила общо 72 възпитателни мерки, като в повечето случаи по целесъобразност е налагана повече от една мярка. Най-ефективните и често прилагани мерки са: «Предупреждение», «Поставяне под възпитателния надзор на родителите, със задължение за полагане на засилени грижи», «Задължаване на детето да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението» и «Поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател». Последната се прилага при най-тежките случаи, тъй като, за да може да се коригира ценностната система и поведението на

подрастващите, е необходимо продължително възпитателно въздействие от специалист.

Наложените мерки в голямата си част са имали положителен ефект и тяхното налагане е било абсолютно наложително. Доказателства за това можем да извлечем и от богатия емпиричен материал, който беше предоставен за развитието и въздействието върху непълнолетните и малолетните лица. Смело може да се каже, че участието на подрастващите в консултации, обучения и развлекателни за тях програми са допринесли за положителното им развитие. Тук е момента да се отбележи, че мярката предупреждение не винаги има желан ефект, но като най-лека мярка тя бива прилагана често.

Най-сериозната възпитателна мярка – настаняване във ВУИ, в момента изтърпяват двама непълнолетни - едно момче е настанено в интерната в град Ракиво и една девойка в интернат в град Подем, Плевенско. Те продължават да са на вниманието на комисията като през учебната година 2015-2016 година връзката се осъществява по телефона, а през ваканциите с лични срещи. Буди интерес дали комуникацията по телефона е ефективна и дали съумяват както служителите, така и непълнолетните да поддържат връзката, която е необходима.

За успешната работа на Местната комисия в гр. Разград голяма роля играе и добрата работа с редица помощни органи. Те най-често спомагат работата както на комисията в своята цялост, така и на отделните ангажирани с нея служители. Такива органи са на първо място: „Консултативен кабинет по проблемите на детската личност“. Чрез него при нужда деца, родители и учители получават психологическа подкрепа от двама психолози и правна от двама юристи. Консултациите се провеждат в специален кабинет в сградата на комисията и са безплатни. Всяка следваща година се забелязва все по-голям интерес към тези консултации. Друг важен орган е „Клуб на педагогическия съветник“. В последните три години чрез тази форма комисията обогатява и развива знанията и уменията на съветниците за извършване на превантивна работа сред учащите се. Под ръководството на секретаря на комисията се провеждат групови супервизии и обучения, подпомагащи индивидуалната корекционно-възпитателна работа с деца в риск в училищата. Често са канени и гости от различни сектори с различни професии, които могат да дадат съвети и да подпомогнат дейността на Комисиите.

III. Превантивна дейност на комисията

Ранна превенция и откриването на симптоми за извършване на противообществени прояви сред всички учащи се от община Разград се осъществява чрез Училищните комисии за превенция на противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Използвайки изготвените от Местната комисия бланки, в началото на всяка учебна година, по класове се прави проучване и конкретизиране на социално-поведенческия статус на децата. Установените

малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви и деца в риск се картотекират. Тази дейност се извършва от служителите в Комисията. Картотеката се води стриктно и много често бива използвана при разглеждането на дадена проява.

За трета поредна година през месец февруари се е провела Превантивно-информационна кампания „Месец за безопасен интернет”, съвместно с Общинския съвет по наркотични вещества, Отдел Образование и ОД на МВР. Целта е била, чрез множество информационни и творчески събития и дейности, да се повиши информираността на деца, родители и учители относно рисковете в интернет и начините за тяхното преодоляване. Кампанията е обезпечена с разработки на уроци, презентации, видеофилми, плакати и три вида флаери. Не е сигурно дали ще се съумее да се организира отново такава кампания. Намаленият ресурс може да доведе до намаляване и на прояви от този вид. Отчитайки нивото на извършените произшествия от ученици - млади шофьори по пътищата на общината, за първа година са се положили усилия за началото на инициатива „Законови последици от пътно-транспортни нарушения”. С подкрепата на Районен съд - Разград са се провели беседи с учениците от XI и XII клас. Добрият отзвук от кампанията е поет и от други Комисии в страната и така подобни беседи по темата ще продължат и през настоящата година.

Местната комисия осъществява дейността си, като поддържа устойчиви партньорски отношения с организации и институции, работещи в подкрепа на децата - с Отдел «Образование», РИО на МОН, Районна прокуратура, ОД и РУ на МВР, Отдел «Закрила на детето», Сектор „Пробация”, БЧК и др.

Секретарят на Местната комисия участва целогодишно в работата на Общинския съвет по наркотични вещества и Общинската комисия за закрила на детето. Представители на Местната комисия участват като членове на екипите по Координационния механизъм за взаимодействие при работата в случаи на деца-жертви на насилие или в риск.

Във връзка с осъществявания контрол от страна на Районна прокуратура върху дейността на МК по разглеждане на възпитателни дела, периодично се подава писмена информация за наложените възпитателни мерки по отработените преписки. Обсъждат се проблеми и процедури, свързани с извършените закононарушения от подрастващите.

Цялостната дейност на екипа на МКБППМН се осъществява при спазване на принципите за отчитане на най-добрия интерес на детето, уважение на личността му и конфиденциалност.

Изводи:

За последните три години в работата си, Комисията за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни в гр. Разград е работила

общо с 132 проявени лица. Над 75%, след като им е било наложена възпитателна мярка, не са имали повече прояви, които да нарушават обществения ред или да са увредили нечие имущество. В голяма степен възпитателите и хората ангажирани с работата в Комисията продължават да поддържат контакт с тези лица, като изграденото доверие между тях е незаменим инструмент в борбата с тежкото им ежедневие. През 2016 г. всички възпитатели и служители са отчели положителен резултат в работата си с всяко едно от лицата. Това показва абсолютно задължителната нужда от КБППМН както на национално, така и на местно ниво. Алтернативата за работа с проблемни подрастващи в лицето на други институции е обречена на провал поради факта, че професионализма и опита натрупан с времето във всички педагози, преподаватели и юристи, работещи в Комисиите, е неоспорим.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Интервю с един от възпитателите в МКБППМН в гр. Разград:

1. С колко деца на година се занимава всеки един от възпитателите в комисията и в частност вие?

За да бъде ефективна работата в комисията има изграден норматив, който казва, че ако за година се занимаваш с повече от четири лица, то работата на самият възпитател няма да е ефективна. С други думи стараем се да спазваме тази максима и да няма възпитател с повече от четири лица, които да са му подопечни. В моя случай за изминалата 2016 г. ми бяха зачислени три деца. Като едното от тях успя да се поправи и да работим активно по превъзпитанието му преди да стигнем до възпитателно дело. При него ясно се пролича ролята на превантивната дейност и как тя може да спомогне по-доброто решаване на конфликта му с обществото, семейството и близкото му обкръжение.

2. Какви превантивни дейности за малолетните и непълнолетните най-често използвате?

Всяка година се извършват редица мероприятия, интересни програми и различни събития, за да можем да приковем вниманието на децата в риск. Разград е град, богат на социален живот и не е трудно да се организират всякакви събития по училища, в културния център на града или в градските паркове и градинки. През месец февруари всяка година се организира форум за безопасен интернет. Подрастващите имат голям интерес към това събитие, като каним известни хора свързани с работата в тази сфера. Всяко лято се организира и флашмоб с различни игри за всички деца ангажирани с Комисията. Освен това във всяко училище на територията на общината се провеждат различни срещи с учениците както в час на класния, така и като извънучебни форми на общуване.

3. Най-често използваните възпитателни мерки, които се налагат съгласно чл. 13 от ЗБППМН на база опита на Комисията в гр. Разград?

Мерките, които биват налагани на лицата, често са кумулативни. За всеки непълнолетен или малолетен се налага наказанието мъмрене, като най-леко. Освен това като задължителна мярка е възприета тази по т. 5 „поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател”. На територията на общината, много често се използва и мярката по т. 10, а именно „задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото”. Най-често това се случва, като лицето помага в училищната библиотека. За щастие самите деца възприемат доброволния труд като нормално следствие от тяхното вредоносно деяние.

4. Как влияят на родители възпитателните дела?

Често родителите отричат извършените деяния на техните деца. Някои от тях дори стигат до пълно отрицание, като не допускат децата си до консултации с педагозите. Въпреки това работата с родителите е от изключителна важност и от изключително значение. Те са в най-голяма близост до децата и те в повечето случаи са водещ авторитет, въпреки проблемите. Често родителите започват да се карат с възпитателите и ги обвиняват в това, че са набедили децата им или че се търсят изкупителни жертви за едно или друго действие. Много пъти се застъпват сляпо за децата си, което е нормална родителска реакция. Въпреки това над 75% от родителите изиграват важна роля във възпитателните мерки. Едно от непълнолетните лица, с което се работи в Комисията в гр. Разград е било взето да работи заедно с родителите си в предприятие в близост до града, което изиграва изключително положителна роля за детето. Така от този момент до сега няма повече прояви. Положителния ефект е безспорен.

5. Има ли положителен резултат от наложените мерки?

В 1/3 от случаите положителният ефект се появява още преди да е изтърпяна наложената мярка. Това се дължи на добрата работа на всички педагози и подкрепата на родителите основно. Определено налагането на точната мярка е много важна поради факта, че малолетните и непълнолетните все пак са на крехка възраст и не е редно да бъдат подлагани на прекалено строги мерки, но от друга страна е редно да разберат, че: „всяко действие има равно по сила и обратно по посока противодействие”.

6. В случаите, по които Вие работите след приключване на възпитателните мерки, имало ли е лица с нови прояви и от какъв вид са те?

До момента, след приключване на възпитателните мерки, няма данни някое от децата, с които аз съм работила да е извършвало ново правонарушение или да му се е налагало да бъде викано в Детска педагогическа стая или друга институция. Положителният ефект от работата на Комисията в гр. Разград е безспорен. Децата в голямата си част свикват с педагозите, хората от комисията и разчитат на тях.

Честите срещи и приятелската среда предразполагат за превантивни разговори, беседи, които имат положителен ефект.

Интервю с единия от двамата юристи в МКБППМН в гр. Разград:

1. Като юрист в какви превантивни кампании участвате и имат ли реална ползва?

Срещите с малолетни и непълнолетни по училища и извън класни организации е едно от основните задължения, които имам като юрист в МКБППМН в гр. Разград. Обикновено децата имат страшно много въпроси, но основните почти навсякъде са свързани с това каква отговорност носят за постъпките си, какви са наказанията за едно или друго деяние. Въпроси от реални за тях казуси и случки, които са им се случвали скоро. Често задавани въпроси са свързани с отношението органи на реда- непълнолетни. Има ли вечерен час? Трябва ли да си носят лични документи? Интересни са срещите с децата в училищата в малките села и гетата. Те често се интересуват дали са забранени браковете между непълнолетни и малолетни? Всеки въпрос зададен от тях носи реална информация за това какви правонарушения се извършват от тях или от връстниците им.

2. Какво е участието ви във възпитателните дела?

Възпитателните дела се организират всеки вторник. Участваме задължително юрист, представител от Агенция закрила на детето, членове от комисията и председател. За жалост, в практиката си съм установила, че понякога процедурата е изключително и ненужно тромава. Пример за това може да се даде с казуса, когато от прокуратурата изпратят преписка за едно лице извършило правонарушение, но при образуването вече на възпитателно дело, то не е непълнолетен или с други думи при образуването на възпитателното дело, то вече не подлежи на контрол от страна на комисията. Това влияе отрицателно както на целия процес, така и на самото лице и неговите родители и близки. Участие във възпитателните дела освен от гледната точка на юрист, ние вземаме участие като хора занимаващи се с проблемни малолетни и непълнолетни ежедневно. Опитът натрупан в работата дава възможност за по- задълбочен поглед във всеки един казус.

3. Бивате ли търсени от лицата изтърпяващи възпитателни мерки и техните родители в по-късен етап за правни съвети?

За последната година с абсолютно всички лица съм поддържала връзка и след като е минало възпитателното дело. Родителите най-често ме търсят за съвети относно други правонарушения извършени от децата им и как това би рефлектирало върху тях. В практиката си бих разделила отношението на родители в две основни групи. Първата е такива, които много искат да помогнат на децата си, но нямат правилния подход. Те искат, интересуват се, дори изпитват нужда от това,

но нямат представа как да се случи. Другия тип родители са тези, които обвиняват децата си и имат желанието да ги накажат строго и да ги порицават за извършеното деяние. Често при тях се забелязва дори известна доза срам, спрямо децата си, което неимоверно води до последващи проблеми. С тези родители се работи изключително трудно.

Използвана литература:

Закон за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни

Отчет за дейността на местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни при община Разград за 2014, 2015 и 2016 година.

Статистически данни от НСИ

Възпитателни мерки за малолетни и непълнолетни правонарушители-

доц. д-р

Светла Маргаритова- Вучкова

Интервюта с възпитател Костадинка Костадинова (член на МКБППМН към общ. Разград) и юрист Кремена Костова (юрист в МКБППМН към общ. Разград)

Социално-педагогически ракурс на престъпното поведение

Павлин Петров

Socio-pedagogical aspect of criminal behavior: This scientific paper defines the main determinants of child criminality. An attempt was made to present the problem in a comprehensive way based on the real situation in Bulgaria..

Key words: child, criminal behavior, child criminality

ВЪВЕДЕНИЕ

Социалната педагогика е научна област, което разработва различни корекционни програми, свързани с асоциалното, девиантното и делинквентно поведение. Разбирано като антиобществено по своята същност престъпното поведение представлява волеви акт в най-общото му социално-педагогическо значение. Това означава, че от субективна гледна точка то се характеризира с мотивираност и целенасоченост, а от обективна гледна точка с престъпна дейност или въздържане от нея. Разглеждайки детерминантите на престъпното поведение при лица, които са малолетни и непълнолетни е ключово при реализирането на социално – педагогически програми за превенция на детската престъпност.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Престъпността във всяко общество е изключително сложно явление детерминирано от различни фактори. Изследването на причините за формирането на личност с престъпно поведение са обект на особено внимание от различни научни области - криминология, социална психология, социална педагогика, пенитенциарна педагогика и др.

Като особено уязвима група в процеса на формиране на противообществено престъпно поведение са малолетните и непълнолетни лица. Бих желал да накратко да представя рисковите фактори за формиране на девиантно и делинквентно поведение на детето, които са както обективни, така и субективни, както външни, така и вътрешни, както осъзнати, така и неосъзнати. Различните научни направления разглеждат зависимостта на детското развитие от рисковете на средата по различен начин. Биологичните теории се съсредоточават върху генетичната абнормалност и соматична типология. Психо – педагогическият подход разглежда дезадаптичното поведение на детето като резултат от агресивни родителски стилове и субективните преживявания на отхвърленост и емоционална депривация. Социологията изследва социо- културните фактори, които нарушават съответността между вискателността на обществото и готовността му да оказва подкрепа. Правният модел търси зависимостите между формалната нормативна регулация и социално значимото индивидуално поведение.

Според данни на Националния статистически институт [4] за 2016 г. общо 4890 лица на възраст от 8 г. до 17 г. са извършили престъпления, за 2015 г. – 5362 лица, за 2014 г. – 5402 лица, за 2013 г. – 6007 лица, въпреки намаляващата тенденция проблемът с промяната на профила на извършващите престъпни деяния непрекъснато се променя.

В научното изследване „Рискови криминогенни и виктимогенни фактори при децата [5] на Съюза на съдиите в България и Сдружение „Спектра” са диференцирани следните основни фактора, които оказват формиращо негативно влияние върху престъпното поведение на детето:

А. Макросоциалната рамка има най-слабо отражение върху поведението на детето. Макросредата задава социалните, морални и правни принципи и норми, които трябва да се интериризируют от индивида, които трябва да се превърнат в саморегулатори на поведение. Но макросоциалното въздействие се опосредства от влиянието на микросредата, която може да усилва или да заглуши отрицателните макросоциални послания според това дали самата тя е рискова. Влиянието на макросредата е високорисково, когато тя подкрепя отрицателните криминогенни или виктимогенни послания на микросредата /неглижиране на домашното насилие/. Влиянието на макросредата е негативно ако съществува конфликт, който води до социално изключване на микросредата. В този случай последната придобива **отрицателен (маргинален) макросоциален статус** и обуславя срив и обезценяване на индивидуалния статус на детето в сравнение с връстниците му от макросредата.

Бедността като социално явление също се отразява негативно, с преживявания от детето за неравнопоставеност, малоценност и социално изключване. **Криминогенният ефект на бедността** като макросоциален фактор се проявява само в комбинация с друг силен криминогенен риск (например, престъпно поведение на родителите или референтната среда). Когато **бедността** е белег за отрицателно различие на социалния статус на детето при **съизмерване с връстниците** му, тя поражда самостоятелен и **силен криминогенен ефект**, защото пряко създава **мотиви за конфронтиране на социални и правни норми**.

Макросоциалните фактори:

- Общоприети морални, правни и социални норми
- Създаване на ефективни нормативни правила за запазване живота и здравето на децата - липса на специално ориентирано към детето законодателство; нефункционалност на институциите за работа с деца; социална непрестижност на педагогиката, социалната работа и другите професии, свързани с грижа за детето; липса на обществен рефлекс за предпазване на детето от увреждащи го форми на развитие (ранен труд, отпадане от училище, ранна употреба на психоактивни вещества, твърде ранен полов живот и др.); нагласи за изземване на възможности за насърчаване на детското развитие

- Социално – икономически условия - Кризи в производството, снабдяването, пазара на труда, демографски кризи, срив на социалния статус на обществени групи, недостъпност или неефективност на образованието и пр., имат отношение към отклоненията в поведението на децата
- Медийна среда и компютърни игри - Медиите и електронните игри създават риск, когато излъчват насилие и приобщават детето към агресивни модели, които то възпроизвежда в поведението си. в семейството.
- Религиозни секти и общност

В малките населени места микросредата може да измести и дори да погълне макросредата, която се характеризира с трайно установените обществени норми. Големите градове подпомагат анонимността на индивида и обкръжението му и поддържат макросреда, в която съжителстват различни културни модели. Поради **това рискът поведението на детето да се яви в отклонение** от нормата при такава конфигурация е **чувствително по-висок**. Когато детето е интегрирано в различни социални групи, върху него възниква натиск за диференциране на поведението според особеностите на нормата във всяка от тях. При конфликт на нормите е възможно една от тях да разпознае поведението му като отклонение и да предприеме натиск за коригирането му. Подкрепата на нормата на другата социална група /макросреда/ може да засили съпротивите му и да стабилизира не само конкретното отклонение, а да го задълбочи до степен да конфронтира нормите и на двете социални групи.

Б. Микросоциалните криминогенни рискове имат определящо значение за формиране и стабилизиране на отрицателните отклонения в поведението на детето. Те определят интензивността и посоката на действие на макросоциалните фактори, обуславят проявлението на някои константни индивидуални фактори (пол, възраст, етническа принадлежност) и са източник на част от променливите индивидуални фактори (форми на отрицателно развитие на личността, вкл. особеностите на преживяванията, ценностната система, поведенческите стратегии). Всеки кризисен процес в социалната сфера по принцип указва отрицателно влияние върху психиката на хората, като поражда тревога и напрежение, озлобление, жестокост, насилие, но отражението е особено непосредствено върху децата.

Под влияние на микросоциалната среда детето изгражда базовите си преживявания за себе си, другите и света, които влияят на поведението му през целия живот. В нея то се учи да разпознава, интегрира и стабилизира граници за социално приемливо поведение и възпроизвежда поведенчески модели (първо на родителите, впоследствие на учители, роднини, съседни, семейни приятели и други значими фигури, включително връстници).

Василева В, Андреев М, Кутева В., Минев Т и др. се обединяват около важността на **семейството** и неговото функциониране, тъй като неговата липса или

определени негови характеристики имат функцията на **криминогенни и виктимогенни рискови фактори**. Липсващо или непълно семейство, в което единият или и двамата родители липсват дефинират лишеност на детето от базисни потребности, което се определя като рисковото семейство е подложено по-често на негативно макросоциално въздействие. Такова е всяко многодетно семейство, в което родителите нямат ресурс да отговорят на потребностите на всичките си деца; семейство, в което родител упражнява домашно насилие или извършва престъпления; семейство, чийто социален статус девалвира поради дълготрайна безработица, ниско образование, дълбока бедност и др. В рисковото семейство детето развива характерни нарушения на социализацията: отсъствие на елементарни хигиенни навици, невъзможност да се адаптират в непознатата среда, хиперсексуалност, нарушения в половата ориентация, кражби, лъжение, прояви на жестокост и агресия (вкл. подчертан нецензурен стил на изразяване), загуба на интерес към труда и образованието, ленивост, пристрастяване към психотропни вещества и др.

Раздялата на родителите може да доведе до изоставяне (депривирание) на детето в психо – емоционалното си развитие. Това зарудняват правилното идентифициране и ориентиране на децата в ролите на мъжа и жената в семейството и различни дезадаптивни реакции на родителя (свърхпротективност към детето, пренасяне на разочарованието от партньора върху детето, преживяване на детето като бreme и причина за неблагополучията в личния живот). В повечето случаи раздялата се преживява от децата травматично и в съчетание с липсата на активната фигура на единия родител **засилва поведенческите отклонения** като форма на търсене на внимание, помощ и подкрепа. Изгражда се **неефективни стратегии са справяне** в тази трудна житейска ситуация

Възприетите в семейството възгледи за методите на възпитание и отглеждане на детето имат пряко отражение върху поведението му и разкриват богато разнообразие в съвременното общество.

Съвременното семейство преживява сложна еволюция от традиционния към нов модерен модел, при който намалява броят на децата, изменя се видът на взаимоотношенията, системата на власт и подчинение, ролите и функциите на членовете, увеличава се дистанцията между поколенията на детето и родителите, засилват се процесите на разпад на семейството. Всичко това определя **състоянието на съвременното семейство като кризисно**. Разграждането на патриархалното семейство поражда конкуренция между ценността „послушно дете”, моделирано според идеалите на обществото и оценностяването на детската индивидуалност и самостоятелност.

Двете ценности стоят в основата на двете доминиращи и най-известни стратегии за възпитание - авторитарната и либералната.

Научните изследванията потвърждават пряка зависимост между дисфункционалния стил на родителстване и отрицателните отклонения в поведението на детето [5]

Най-вредното за детето съчетание на родителски стилове е разрешаващо-опрощавач подход на майката и пренебрежителения баща.

В стремежа на родителите да възпитат детето по определен начин се използват неправилни методи за възпитателно въздействие и свързаните с тях видове „лъжлив“ родителски авторитет [2]:

- прекалена амбициозност и свръхизисквания на родителите;
- ограничаване на свободата и детската самостоятелност;
- недоверие и прекален контрол;
- нетактичност и нравоучение;
- изолиране на децата от техните връстници;
- неправилно прилагане на методите за стимулиране и наказание;
- липса на разумна дистанция в отношенията с децата;
- надценяване на детските възможности, предоверяване, липса или недостиг на родителски контрол;
- непоследователност в държането и изискванията към децата;
- високомерно и подигравателно отношение;
- пренебрегване на едно от децата;
- ненавременен разкриване на осиновяването

При изследванията на деца с „противообществени прояви“ показваха, че при близо 15 процента от тях майката е неграмотна и само при 7 процента има висше образование.[5] Голямото мнозинство са отгледани от майки с много ниско образование и извънредно нисък интерес към него (основно образование). Аналогична е картината и при бащите, въпреки относително по-високото формално придобито образователно равнище (средно образование).

Основен криминогенен риск в семейството е отрицателното поведение на родителите, което затвърждава аморални и антисоциални поведенчески модели у детето. Когато извършването на престъпление е интегрирано във функционирането на семейството и бива позитивирано или толерирано, е налице явлението „**криминално семейство**“. То представлява непосредствен **криминогенен риск за детето**. Осъждането на член на семейството повишава вероятността от извършване на престъпление от останалите, която е до **пет пъти по-голяма при децата**.

На базата на емирични доказателства при провеждане на изследване деца извършили престъпления [5], се установи че при близо половината деца с „противообществени прояви“ в семейството има извършител на престъпление, а при две от всеки пет деца член на семейството е осъждан на лишаване от свобода .

Когато отрицателното поведение на родител е свързано със зависимост към психоактивни вещества (алкохол, наркотици, медикаменти и т. н.), детето формира дисфункционални поведенчески стратегии. Привързаността и уважението към родителите и авторитетите се заместват с фрустрация и озлобление. Данни от различни проучвания очертават, че сред осъдените непълнолетни алкохолизъмът и прекомерната алкохолна злоупотреба се срещат 6-7 пъти по-често, отколкото сред децата без противоправни прояви. Повече от половината от децата с отклоняващо се поведение имат алкохолно зависим родител, като при незначителен дял от тях в семейството не се употребява алкохол. Всяко десето от изследваните деца има родител, зависим от наркотични вещества.

Насилието в семейството също вреди на социализацията, независимо дали е пряко (конкретизирано върху самото дете) или непряко (практикувано в семейния контекст срещу член на семейството или цялото семейство и съпреживявано от детето). И в двата случая инструменталната агресия (физическо насилие) се заучава и формира агресивен стил на поведение . Психическото насилие значително увеличава риска от стабилизиране на поведенчески отклонения, независимо от формата на проявление и ангажираността на единия или и двамата родители . Когато детето е малолетно, може дори да се говори за невъзможност актовете на насилие да бъдат възприети и оценени като такива. Насилието има широки граници на проявление - от различните видове психичен тормоз до физическото малтретиране, което може да прерасне в престъпление.

Факторите, които обуславят семейното насилие, се делят на няколко групи. На първо място това е комбинацията от **интензивна емоционалност**, характерни за семейния живот. Силната емоция и преувеличенията в преживяванията поражда в семейния контекст състояния, каквито не се поражда извън него.

На второ място е **търпимостта или одобрението към форми на насилие**, подкрепени от обществената нагласа да не се разгласяват отрицателните страни на семейния живот. Така например дисциплиниращо физическо наказание, нанесено от родител, се разпознава като родителско право, а не автентично насилие, за разлика от значително по-слабо интензивна грубост от страна на чужд на семейството възрастен срещу детето. Нели Петрова-Димитрова твърди, че: „чисто културално у нас има висока толерантност (различна по степен в различните общности, обществени слоеве, градове или села) към употребата на физическо насилие като възпитателно средство. Тази толерантност се открива както при родителите, общественото мнение и пр., така за съжаление и при институциите, отговорни за възпитанието като училище, домове за отглеждане на деца в риск, приюти, и също

така при институциите свързани с право защита и правораздаване -полиция, прокуратура, съд и пр.”

На трето място е **морално-психологическото насилие**, обусловено от възможността член на семейството да определя едностранно поведението на останалите, включително да ограничава свободата им на движение, социални контакти и професионална реализация. Факторът тук е желание за доминиране и самоизтъкване за сметка на унижаване на останалите.

На четвърто място е **емоционално-психическо насилие**, изразяващо се в постоянно или периодично укоряване, застрамване, порицаване, подиграване, обиждане, унижение, заплашване на член от семейството, отправяне на необосновани обвинения, демонстриране на неприязън, използване на чести или постоянни лъжи, неспазване на поети обещания, поставяне на изисквания към децата, които не съответстват на възрастта и възможностите им, предизвикване на страх и безпокойство у детето, постоянно недоволство от поведението и постиженията му.

По-нататък фактор на семейното насилие е **пренебрегването като отказ от задоволяване на основни нужди на детето** (недостатъчно хранене, лошо обличане, лоши битови условия, липсата на медицински грижи, оставяне на грижите на трети лица, на по- големи деца в семейството или без надзор), независимо дали за това има обективни социално-икономически причини или не. Родителите може да пренебрегват нуждата на детето от обич и привързаност, да го оставят да присъства на сцени на насилие, да му разрешават да употребява психоактивни вещества. Други форми са незаинтересоваността на родителите към успеваемостта на детето в училище, липсата на грижи за неговата подготовка, снизходителното отношение към постоянните или чести бягства от училище и др.

Ако форми на физическо насилие биха били приети от част от българите като необходим елемент от възпитанието, за **сексуалното посегателство** съществува почти единодушно възмущение. Обществото ясно го определя като акт на нечовечност. Станалите известни случаи на сексуална злоупотреба с деца, особено ако те са малолетни, стават обект на широка публична дискусия, в която не са редки исканията за най-крайни наказания срещу извършителите.

Петрова- Димитрова също посочва, че според изследователи на проблема психологичната травма, придружаваща сексуалното насилие в детска възраст, винаги води до сериозни и често трайни последствия за децата. Случаи на сексуално насилие над деца има и в пълни, и в непълни семейства, и при високо, и при ниско образование, и от бедни, и от богати родители.

Всеки от видовете насилие в семейна среда води до неувереност, нереално чувство за вина, базисно чувство за тревожност, страх и подчинение у детето. То винаги обуславя отклонения във физическото и психическото развитие, соматични

заболявания, личностни и емоционални нарушения и като цяло забавя развитието на детето.

Различни изследвания върху последствията от извършените срещу деца престъпления показват [3]:

1. Насилието винаги има последици върху развитието на детето и по-често тези последици са дългосрочни;

2. Последиците са свързани със здравето, психичното развитие и поведението на детето - психични разстройства, изоставане в когнитивното развитие, поведенчески аномалии като хиперактивност, агресия, автоагресия, асоциално поведение и пр.;

3. Последиците са свързани и с опасност за други хора, включително деца;

4. Най-тежки са последиците, и в краткосрочен и особено в дългосрочен план, когато става дума за сексуално насилие.

Към поведенческите последици спадат остри психически нарушения, прекалена възбудимост, стремеж на детето да избяга, да се крие, измъчен външен вид, пълно безразличие, преживяване на силен страх, особено от възрастни, тревога, гняв, изпадане в тежки депресивни състояния с преживяване на чувство за собствена непотребност, гневни изблици без видима причина, хиперактивност, импулсивност и хаотичност. Признаци за насилие са неадекватност на лицеизраза („замръзнала безизразност”), затвореност и необщителност, избягване на контакти, неспособност за приятеляване, чести посещения в болнични заведения (поради чести травми), псевдозрялост, прояви на деструктивност, агресивност към другите, актове на самонараняване, нарушения в съня, кошмари, нощно напикаване.

В предучилищна и начална училищна възраст са възможни психосоматични оплаквания (болест, причинена от прикрит страх или безпокойство). В начална училищна и прогимназиална възраст се появяват обучителни трудности, в пубертета и юношеството - дезадаптивно поведение, изразено във въвлечане в насилствени връзки, в банди и секти, злоупотреба с психоактивни вещества („бягство от реалността”), нарушения в съня, в храненето (анорексия, булимия), затваряне в себе си, проблеми в ученето и в общуването с връстници, бягства от дома и от училище, депресии, суицидни опити, прояви на агресивност и други отклонения в поведението.

Изоставените деца, страдащи от емоционално лишаване, се стремят по всякакъв начини на всяка цена да привлекат внимание, което се проявява като ексцентрично и девиантно поведение и цели чрез манипулация да изтръгне ресурс (тези деца стават умели просяци, ловки крадци и др.).

Училището е наравно със семейството в процеса на социализация на личността и нравственото възпитание на децата, а учителите са вторите по важност

авторитети след родителите. **Училищната дезадаптация е основният фактор за дефект** в социализацията и затова по-голямата част от отклоненията се проявяват в училищното функциониране, а основният контингент правонарушители е съставен от трудноадаптиращи се в училище деца с нарушена комуникация с авторитетите, неразбирателство със съучениците, трудности в усвояването учебния материал и неспазване на дисциплината.

В процеса на социализация голямо влияние за формирането на поведенческия модел на детето има неговата референтна среда. Според възприетите групови механизми, неформалната група от връстници, консолидирана на основата на общи интереси и дейности в свободното време, е територия на взаимно „заразяване” с поведенчески стереотипи. Когато отрицателното отклонение от нормата е част от груповите правила, то директно уврежда социализацията на членовете по отделно, тъй като възпроизвеждането му от всеки от тях усилва интегрирането му от останалите.

При липсата на родителски или учителски контрол, подрастващият може много по-лесно да попадне в среда, в която употребата на алкохол или наркотични вещества е израз на авторитет. Близко половината от непълнолетните подсъдими по изследваните дела са извършили процесното деяние в съучастие със свой непълнолетен приятел или с пълнолетно лице с престъпно поведение [5] към което в някои от случаите детето се е обърнало за съвет и за разрешаване на конкретен проблем.

Според изследване на Научно – изследователски институт по Криминология на МВР „насилието започва да става обичаен начин за решаване на конфликти, а агресията - средство за респектиране" в рамките на тенденция за формиране на младежка субкултура на насилието, т.е. то става модерно и е белег за успех .

Изброените микросоциални рискови фактори, особено тези с несемеен произход, не са специфични за възрастовата група. Те оказват криминогенен ефект и върху пълнолетни лица, но децата са значително по-уязвими на влиянието им поради особеностите на възрастта. Уязвимостта се изразява в многократно по-слаб до липсващ ресурс за противодействие или избягване на риска и голяма чувствителност към действието им.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Поведението на младата личност се формиран от множество фактори, които са с различна степен криминогене риск. Формирането на престъпното поведение се детерминира, както от семейството, така и от референтната група и образците на поведение. Изключително важна е екипната работа при изготвянето на своевременната социално – педагогическата диагностика на детската личност, която ще определи дейностите на превантивни и корекционни програми за социално-педагогическо повлияване върху престъпното поведение на детето.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Минев, Т. 2001. Противообщественното поведение на юношите в съвременния обновяващ се свят. София

[2] Петров Г., Детска престъпност , 2010 , София

[3] Петрова-Димитрова, Н.Сексуалното насилие над деца. Анализ на ситуацията в България. 2005.София.

[4]<http://www.nsi.bg/bg/content/3799/малолетни-и-непълнолетни-лица-извършители-на-престъпления-по-пол-възраст-видове>

[5]<http://justicedevelopment.org/test/wordpress/wp-content/uploads/2011/11/Riskovi%20faktori%20pri%20decata.pdf>

За контакти:

Павлин Петров – докторант към факултета „Природни науки и образование”, катедра „Педагогика, психология и история”, тел. 0878 11 99 74, ел. поща: pvpetrov@uni-ruse.com

Докладът е рецензиран.

Насилието в училище - мерки за противодействие

Деян Стайков, Валентина Василева

Резюме: Проблемът с насилието в българските училища не се е появил от нищото и определено не е временно явление. Той има определени причини, които го е предизвикват и стимулират ескалацията му. Така мястото, където пращаме децата си да се научат на най-важното за живота, се превръща в заплаха за тяхното здраве и сигурност. Превенцията може да помогне за намаляване на насилието като цяло чрез насърчаване на социалната компетентност и предоставяне на надежда за придобиване от децата на компетенции в други области на развитието.

Key words: Violence, children, school, prevention

Въведение

Насилието в училище е една от най-широко обсъжданите теми в наши дни. Изследователите се опитват да достигнат до причините за него, но все още няма ясна концепция за преодоляване на проблема, който се разраства. Затова и опитите за ограничаване, контрол и превенция на агресията и насилието сред учениците са посрещани с надежди не само от родители и учители, но и от обществото като цяло.

Проблемите, свързани с насилието и агресията сред подрастващите, могат да се разрешат като се работи на ниво училище като институция, на ниво класна стая и най-важното, в семейството.

Всяко едно от тези равнища е еднакво важно, защото училището като институция и класа като, имат съществена роля в развитието на децата, а семейството, като основна градивна единица в обществото, е мястото, където се формира младата личност.

Насилието не е нещо непознато за децата. Насилието, жестокостта и бруталността, упражнявана върху деца и от деца, са се увеличили неимоверно. Безразличието към насилието и нечувствителността към болката и страданието стават все по-обезпокоителни.

За да решим този проблем, ние трябва да вникнем дълбоко в корените му.

Насилието и агресията са сложни и многокомпонентни явления и се проявяват доста често в човешките взаимоотношения. Насилието е неделима част от обществената история и датира от древни времена. Там, където има държава и политика, неизбежно е наличието на насилие. Социалните, политическите, икономическите и друг тип промени в държавата, освен положителни резултати, носят и негативни последствия, в това число засилване на актовете на насилие сред подрастващите. В условията на девалвация на ценностите, на деморализация на обществото, на значителните материални трудности, насилието придобива характер на все по-разпространено явление.

Но преди всичко, насилието трябва да се разгледа като понятие, неговата структура, съдържание, функции, условия и механизми за проява.

Като сложно социално явление, насилието е обект на обсъждане на световни и европейски форуми, в търсене на по-ефективни стратегии, форми и методи за неговото ограничаване. В последните години проблемът за насилието между децата придоби особена актуалност и у нас. Коментирани в медиите, случаите за насилие между децата в училище и извън него формират обществено мнение за нарастващо насилие при подрастващите.

В се по-често ставаме свидетели е на това, че насилието в училищата ескалира. С всеки изминал ден репортажите и статиите за прояви на насилие от страна на малолетни и непълнолетни зачестяват. Особено фрапантно положението стана, когато започнаха да се появяват записи на сексуален, физически и морален тормоз в българските училища. Случващото се инспирира обществена дискусия за това какво става, кои са причините и как този проблем може да бъде разрешен. Обикновени хора, политици и учени се фокусираха вниманието върху този проблем. Държавата в лицето на Агенцията за защита правата на детето и нейните представители, министърът на образованието и науката заеха позиция по проблема и обещаха мерки за разрешаването му.

Проблемът с насилието в българските училища не се е появил от нищото и определено не е временно явление. Той има определени причина, които го е предизвикват и стимулират ескалацията му. Така мястото, където пращаме децата си да се научат на най-важното за живота, се превръща в заплахата за тяхното здраве и сигурност.

Изложение

Изследванията насилието в училищата сочи, че съществува необходимост от провеждане на една последователна и активна превенция по проблема, в работата по която да бъдат ангажирани училището, властта, неправителствените организации и семейството, защото всеки поотделно не би се справил с това.

Също така, подобряването на превантивната работа срещу детското насилие предполага много по-голяма активност в няколко направления:

1. Разработване на конкретни мерки в сферата на образованието и училището: повишаване на доверието към училището; ефективни и своевременни наказания на провинилите се ученици; засилена възпитателна работа в училище; ред, контрол и дисциплина в училище; по-добро взаимодействие със семейството, пълноценен контакт между учители и родители; програми за превенция на насилието в училище; назначаване на достатъчно психолози и педагогически съветници в училищата; увеличаване на правомощията на училищните ръководства, активизиране на

училищните ръководства, активизиране на училищните комисии за превенция на противообществените прояви; повишаване на авторитета на учителите в обществото и особено пред учениците и родителите; мотивиране на учителите (особено на класните ръководители) за по активно участие в превенцията; квалификация на педагогическите кадри по проблемите на насилието; увеличаване на часовете по етика и морал, часове по гражданско образование и възпитание; разглеждане на теми и дискусии по насилието в часа на класа, (въвеждане на час на ученика); организиране на викторини, изложби, информационни табла; създаване и използване на видеофилми по темата в училище и други¹⁸¹.

2. Промени в сферата на семейството, като среда за въздействие върху деца и родители. Тук, трябва да се акцентира върху необходимостта от засилване на родителския контрол; подобряване на възпитателната работа на родителите; повече грижи, повече общуване, укрепване на връзката „дете-родител“; разширяване на сътрудничеството на родителите с институции и специалисти; търсене на отговорност, санкции и наказания за нехайните родители; избягване на физическите наказания в семейството; програми за работа с родители, обучения на родители, „училища за родители“; икономическо подпомагане на семействата; привличане на родители в превенцията и други.

3. Усъвършенстване на взаимодействието между институциите при точно разпределени функции и отговорности; по-голяма ангажираност на институциите с проблема за насилието между децата; изпълняване на задълженията; работа и взаимодействие на институциите със семействата; създаване на повече консултативни кабинети и превантивни центрове към местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (МКБППМН); по-голяма съпричастност на полицията към превенцията, специализиране на съдии и прокурори по дела срещу непълнолетни и други.

4. Необходими са промени в обществените нагласи, социалната среда и държавната политика – повишаване на стандарта на живот, подобряване на икономическото състояние на страната; преодоляване на социалната изолация на маргиналните и високорисковите групи; повишаване на социалния контрол; подобър контрол от страна на правозащитните и правораздавателните органи – полиция, прокуратура, съд; ограничаване на престъпността и насилието в обществото, разработване на национална стратегия срещу насилието, нови възпитателни стратегии, общински програми за превенция на насилието; ангажиране на обществеността, ангажиране на непосредствената среда, в която живее детето, повишаване на чувствителността на обществото към проблема, обсъждане на проблема за насилието в публичното пространство; утвърждаване на хуманни ценности и добродетели в обществото и други.

¹⁸¹ Превенция на агресията сред децата, Изд. СУ „Св.Св Кл.Охридски“, София, 2004г.

5. Промени в сферата на медиите, Интернет, социалните мрежи. Мненията на експертите са свързани с предложения за своеобразна „цензура“ и контрол на насилието по Интернет, цензура на компютърните игри с насилие; ограничаване на насилието по медиите, „цензура“ на насилието по медиите; да не се преекспонират проблемите; обективно и без сензации информирание за случаите на насилие, обективни и професионални коментари по проблема; да се излъчват образователни и възпитателни програми; да се популяризират добри практики и други.

6. Оптимизиране на законодателството в зависимост от промените в обществото. В годините на прехода и особено във връзка с присъединяването на България към Европейския съюз българското законодателство беше изцяло хармонизирано с международните правни актове. Страната ни разполага с добре работеща нормативна база по отношение на децата: Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН) приведен в пълно съответствие с препоръките на ЕС за превантивна дейност и предимство при прилагане на възпитателни мерки спрямо децата, извършители на противообществени прояви; Закон за закрила на детето и други съвременни нормативни актове.

Поради тази причина само малка част от експертите отправят препоръки към законодателството и то насочени не към законодателни промени, а към точно прилагане на Закона и другите нормативни актове; мерки за ограничаване на детското насилие и пораждащите го фактори; промени в нормативната база на образованието (ЗПУО) за подобряване на възпитателната работа, реда и дисциплината в училище; по-строги санкции срещу нехайните родители по ЗБППМН и ЗПУО; промени в други нормативни, насочени към използване на по-строги санкции срещу безотговорни родители и други.

За реализирането на всичко това експертите препоръчват институционалното взаимодействие да прерасне в действаща мрежа от специалисти. Нужно е обединяване на усилията им при ясно дефинирани правомощия, отговорности и сфери на действие; трябва да се работи и за непрестанно повишаване на квалификацията на специалистите.

За детето в училищна възраст климатът в семейството и училището е от особено значение за психичното му развитие, във връзка с усвояване на положителните модели на поведение и взаимодействие. В спокойна атмосфера, в дух на разбирателство, уважение и симпатия се създава благоприятна обстановка за възпитание на детето, по отношение на отговорност и етични отношения към другите хора.

За да се установят трайни модели на агресивно поведение, от особена важност е да се даде на детето възможност да интериализира система от ценности, която отхвърля агресивността. Затова родителите и учителите трябва много внимателно

да преценят какви форми и начини за въздействие ще прилагат спрямо детето при негативни прояви от негова страна.

В тази насока е необходимо да се измести доминантата от стремежа за благополучие в получаваните резултати при дейността на децата към стремеж за благополучно и хармонично развитие на детската личност.

Агресията може да се намали, когато детето изгради в себе си представа за ефекта на нараняването, причинено на другите от него, и това е придружено с обяснение и насърчаване в търсенето на други алтернативни поведения.

Като средство за намаляване на агресивността се сочи и заниманието със спорт – плуване, бягане, карате. Затова в училищата трябва да се създадат клубове, да се разшири набора от спортни прояви, които да ангажират децата и редуцират агресията им.

Анализът на резултатите от авторитетни изследователи , водят и до по-глобални **препоръки и предложения за усъвършенстването на превантивната дейност на насилието над децата:**

- да инициира провеждането на кръгла маса и съвещания по проблемите на насилието сред децата с участието на експерти от институциите, ангажирани с деца и представители на НПО, които да обменят добри практики и резултати от изследвания, превантивни програми и планове;

- да се създаде информационна банка за резултатите от извършвани изследвания и реализацията на регионални и общински програми и проекти срещу агресията и насилието между деца;

- да се разработи Национална стратегия за превенция на асоциалното поведение на малолетни и непълнолетни, в която един от акцентите да бъде противодействието на рисковите фактори, пораждащи насилие между децата; да се разработи и съответен план за действие за превенция и противодействие на насилието сред децата. В тези документи да се предвидят конкретни програми и проекти, ангажиране на отговорни институции и организации и да се осигурят финансово планираните инициативи на национално, регионално и местно ниво. В стратегията да се планира и разработването на национална превантивно-образователна комуникационна програма с активното участие на националните и регионалните медии с цел създаването на обществена атмосфера на ненасилие и нетърпимост към проявите на насилие между децата, възпитаването им в толерантност и формиране на умения за общуване и преодоляване на конфликтите и стресогенните фактори;

- превенцията на насилието между децата да продължи да бъде приоритет в дейността на училищните ръководства, училищните комисии за превенция на противообществените прояви на учениците, педагогическите съветници, класните

ръководители, НПО и медиите да планират и реализират съответни програми и проекти в общините, учебните заведения и със семействата;

- да се запознават малолетните и непълнолетните и техните родители с проблемите на насилието в училище и с органите, към които могат да се обръщат в случаи на насилие;

- да се приемат стандарти за дейността на училищните комисии за превенция на противообществените прояви на учениците и да се предвидят средства за превантивна дейност и материално стимулиране на техните членове;

- във всяко училище да се назначат педагогически съветници (психолози, социални педагози) и да се утвърди от МОН съответна длъжностна характеристика, независимо от броя на децата. Основен акцент в дейността им да бъде индивидуалната консултативна, психотерапевтична и медиаторска работа с децата, извършители на насилствени действия, както и с децата – жертви на насилие;

- да се провеждат периодично изследвания по проблемите за насилието между децата и факторите за асоциалното поведение на малолетни и непълнолетни. Резултатите да се използват за разработване на програми и проекти за превантивна дейност;

- да се стимулира детското участие във всички превантивни дейности. Да се използват по-активно дискусиите, семинарите, медиите изяви и други. Децата да станат активни разпространители на идеите за преодоляване на агресивните нагласи и насилствените прояви в тяхната общност. Те да се включват в реализирането на инициативи и тренинги от типа „деца обучават връстници“;

- да се обогатява сътрудничеството между институциите и НПО в реализацията на съвместни проекти, насочени към: превенция на насилието; предоставяне на услуги, на педагогическа и психологична помощ и консултиране на децата, склонни към насилие и деца – жертви на насилие; програми за работа със семейството, училището, микросредата, съобразени с конкретните особености на населеното място, възрастта, пола и психичните особености на децата, като се обръща специално внимание на превенцията на агресията и насилието сред момичетата;

- изводите и тенденциите в конкретната специфика на състоянието на насилието в училище да се дискутират на кръгли маси, семинари, тренинги и да бъдат популяризирани в националното и регионално публично пространство.

Заклучение

Насилието между хората съществува откакто съществуват самите хора, но през последните двадесетина години придоби нови форми и измерения. От друга страна, общественото съзнание стана много по-чувствително към насилието във

всички негови прояви, а международните норми и изисквания го дефинират все по-точно.

На работното място, в семейството, в училище и на улицата ние често сме свидетели или сме включени в някаква форма на агресия. Ако внимателно се проследи историята на човечеството ще видим, че войните, безсмислените разрушения и жестокостите са неизменни нейни спътници. Насилието и страхът трайно се настаняват във всекидневието на хората. Няма друго живо същество, което така последователно и безсмислено да унищожават себеподобните си, както човекът в своята кратка история.

От гледна точка на много хора, упражнявали насилие, то е оправдано. Насилието им помага да се наложат, създава еднозначност, предлага изход от собствената безпомощност, помага да се отърсят от собствените си наранявания, помага да ги забележат. Мнозина приемат насилието и дори го определят като модерен начин на поведение. Насилниците наистина не са обичани, но заемат високо положение в групи, които не застават срещу насилието или просто го приемат.

Целият този модел се мултиплицира и отразява в училищната среда, като проблема е особено болезнен и ескалира през последните години. Зачестиха репортажите и статиите за прояви на насилие от страна на малолетни и непълнолетни. Това, вместо да пресече тези прояви още повече ги засили. Появиха се записи на сексуален, физически и морален тормоз в медийното пространство и в интернет като израз на криворазбрана популярност.

Така, насилието в училищата се оказва проблем, който вълнува както всяко дете, родителите на днешните ученици, независимо дали децата им са потенциални жертви или не, така и цялото ни общество. От създадената обстановка в училище до много голяма степен зависи детето в каква посока ще продължи след това. Защото, независимо дали е желана или не, агресията е реалност и усилията на специалистите – психолози, психотерапевти, педагози и социолози са насочени към разкриване на корените на това явление и намиране на адекватни начини за противодействие.

В наши дни при голяма част от учениците се наблюдава рязко намаляване на потребности от знания, наука, изкуство – от една страна и от друга – рязко нарастване от други потребности, които в повечето случаи определяме като “демонстриране на всепозволеност”, включително и като агресия. Става пределно ясно, че съществува висока взаимна зависимост между активното участие на ученика в учебния процес и неговата дисциплина.

Факт е, че примерите за агресия измежду децата в училищата все повече се увеличават. Целта на този проект е да покаже, че с агресията в училище може да се справим, ако всички заедно действаме в тази посока, ученици, учители, родители.

Това, че в медийното пространство все повече се отразяват новини, свързани с проява на агресия между децата показва, че до сега мерките, които са взети не дават

резултат. Подсеца ни, че трябва да погледнем още по-сериозно на този проблем, защото с времето той може да излезе извън контрол. До тук моята задача да предложи своето виждане за дейности против агресията в училището, проблем който видно че чрез този проект не би могъл да се разреши, но би поставил едно добро начало.

Превенцията може да помогне за намаляване на насилието като цяло чрез насърчаване на социалната компетентност и предоставяне на надежда за придобиване от децата на компетенции в други области на развитието. Подобренията в семейното функциониране и родителско поведение са свързани с трайно и положително въздействие върху поведението на детето. Превенцията на насилието в училище може да включва първична профилактика при децата, особено когато интервенцията цели няколко ключови етапа на развитие. Училищно-базираните програми за предотвратяване на насилието не са достатъчни, за да се промени хода на събитията. От съществено значение са промените в училищните политики и начина, по който училищата се справят с насилствени инциденти сред подрастващите.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] . Нешев, К. Лекции по етика за психолози, педагози, журналисти. С., УИ „Св. Кл. Охридски”, 1992.
- [2]. Попов, Хр. Човешката агресия. С. Колор студио, 1999.
- [3]. Превенция на агресията сред децата, Изд. СУ „Св.Св Кл.Охридски”, София, 2004г.
- [4]. Стаматов , Р. Детската агресия. 2008
- [5]. Rigby, 2008; Loesel & Bliesener, 1994

За контакти:

Деян Ангелов Стайков, учител в ОУ „Любен Каравелов” и обществен възпитател в МКБППМН гр. Русе „Педагогическа превенция на престъпността и пробационни практики“, ОКС „Магистър“, email: dian771977@abv.bg, тел. 0886996812

гл. ас. д-р Валентина Василева, катедра Педагогика психология и история, Факултет Природни науки и образование, Русенски университет “Ангел Кънчев”, E-mail: vvasileva@uni-ruse.bg

ТРЕТА ЧАСТ

Прилагане на принципа за разглеждане и решаване на делата в разумен срок в досъдебното производство

Мая Петкова

Принципът за разглеждане и решаване на делата в разумен срок е един от основните, ръководни положения, въведен от законодателя, благоприятстващ постигане задачите на наказателното правосъдие и успешно провеждане на всеки наказателен процес. Спазването на принципът за разглеждане на делата в разумен срок е една от гаранциите, които предпоставят пълноценно реализиране на правото на защита на гражданите без оглед на тяхното процесуално качество в процеса. Самият принцип е уреден в чл. 22 от НПК и съдържанието, в двете му алинеи е различно, с оглед на това дали се касае за съдебна или досъдебна фаза на процеса. За „разумен срок“ говори и чл. 6 от Конвенцията за правата на човека и основните свободи /Конвенцията/, според който „обвиняемия има право на справедлив процес в разумен срок“.

Понятието „разумен срок“ няма легална дефиниция, като съдържанието му е предмет на дългогодишна тълкувателна дейност на ВКС и ЕСПЧ. В този тълкувателен процес, може да се обобщи като извод, становището, застъпено и в практиката на ЕСПЧ, а именно, че началния момент, от който може да се отчита разумността на конкретен срок е моментът на предявяване на конкретно обвинение, срещу конкретно лице, а неговият финал – моментът в който е поставен край на неяснотата относно правното положение на лицето. Това тълкуване сочи, че разумността на срока следва да се преценява като начален момент, тогава, когато по делото е започнало наказателно предследване, спрямо конкретно лице – съставяне и предявяване на постановление за привличане на обвиняем. Именно това е момента, в който възниква фигурата на обвиняем и лицето, конституирано като такова, придобива законовата възможност да упражнява права и организира защитата си. Тази „принципна“ срочност не касае предвидените в чл. 234, ал. 1-3, срокове на разледване, които текат, независимо от обстоятелството, дали е привлечено към наказателна отговорност, конкретно обвиняемо лице.

Преценката за разумност на срока не е константна величина, напротив, тя почива на променливи обстоятелства, каквито са фактите по всяко конкретно дело, по което се дължи преценка. Този ред на мисли, извежда и ВКС, в Решение 340-10, I н.о., в което се изяснява, че разумния срок не е законово закрепен, а следва да се извлече от разума на разпоредбата на ЕКПЧОС, практиката на ЕСПЧ и практиката на националните съдилища, като се изходи от тежестта на обвинението, фактическата и правна сложност на конкретния случай, процесуалното поведение на участниците в процеса и не на последно място – компетентността и

добросъвестността на ръководещия, съответния стадии на наказателния процес, субект.

I. Срок на разследване при дела, провеждани по общия ред.

С най – голямо практическо значение, предвид броя дела, развиващи се по общия ред е срока на разследване, именно по него, нормативно уреден в чл. 212-235 / НПК. Законоустановения срок за провеждане на разследване по общия ред е 2 месеца – чл. 234, ал. 1 НПК, като прокурорът, може да определи и по – кратък от този срок. Наличността му се счита за съществуваща по силата на закона, дори в постановлението си прокурора да не е определил конкретен срок на разследване. Началото на срока по чл. 234, ал. 1 НПК, е денят на образуване на досъдебното производство с постановление на прокурор или денят на провеждане на първото действие по разследване, в условията на неотложност, с което отново се счита, образувано съответното наказателно производство. Краят на срока бележи съставянето на мнение по чл. 235 НПК, от органа водещ разследването, с което този етап приключва.

Срокът за разследването по общия ред може да бъде удължаван многократно, като това е и един от основните практически проблеми в тази насока, с оглед който Република България, търпи редица санкции, наложени от ЕСПЧ, визирайки като проблем за страната ни бавното правосъдие. За да обхване в цялост посочения проблем, настоящия доклад, следва да засегне и фазата на съдебното производство, което би попаднало извън предела на темата му, поради която причина, ще се ограничи в анализа на срока в досъдебната фаза.

За да бъде удължен срока на разследване, законодателя изисква наличието на определени формални условия, които да го налагат. Такова условие е делото да представлява фактическа и правна сложност – понятие изяснено от тълкувателната практика на ВКС, да предстоят действия по разследване или други действия, които по обективни причини да не могат да бъдат извършени в първоначално определения срок на разследване. Удължаването на срока, става по искане на наблюдаващия делото прокурор, който трябва да прояви отговорност и прецизност в мотивирането на такова искане, тъй като често, недобросъвестното отношение на разследващия орган, респективно занижения критерии и недостатъчна заинтересованост при доклада, на наблюдаващия прокурор, са причина за удължаване на неоправдано дълъг за участниците в процеса, срок на делата. Именно по тази причина, следва да се отделя необходимото внимание на преценката, извършено ли е необходимия обем от действия по разследването, в пределите на определения срок и действително ли посочените в съответното искане обстоятелства налагат удължаване на срока на разследване. Последното е свързано и с завишен контрол и преценка на

административния ръковоител/прокурора, оправомощен да удължи коментирания срок.

Искането за удължаване на срок, следва да бъде изпратено до компетентния да го удължи прокурор /административен ръководител, оправомощен от него прокурор от съответната прокуратура/, преди да е изтекъл срока на разследване – чл. 234, ал. 4 НПК. Формалния пропуск, обаче да бъде осъществено това задължение, не е съществено процесуално нарушение и не е основание, да бъде отказано удължаването на искания срок. Оправомощен да удължи срока с до още четири месеца е административния ръководител /оправомощен прокурор, при съответната първоинстанционна прокуратура. След изтичане на тези 4 месеца или на общо 6 месеца от деня на образуване на наказателното производство, компетентен да удължи срока е административния ръководител/оправомощен прокурор от по – горестояща прокуратура, като тук говорим за наличие на изключителност на случая, който да обоснове удължаване на срока за разследване. Задължение на прокурора, удължаващ срока е да се произнесе и по въпроса, относно наложените меерки за процесуална принуда, чиято продължителност също е обвързани с конкретни срокове, определени от законодателя.

При възобновяване на спряно наказателно производство, срока на разследване не започва да тече отново, от момента на възобновяване, а продължава да тече, съобразно своя остатък, зачетен от постановлението за спиране на досъдебното производство, изходящо от наблюдаващия делото, прокурор. Не така стои въпросът със сроковете, когато съдът или прокурорът от по – горестояща прокуратура, отмени постановлението за прекратяване на наказателното производство. От този момент, започва да тече нов срок за извършване на разследване – чл. 243, ал. 10 НПК, респективно, по делото започва да тече нов двумесечен срок на разследване.

II. Срок на разследване при бързото и незабавно производство.

При бързото производство, разследването трябва да приключи в седемдневен срок от установяване на съответното основани – чл. 356, ал. 1, т. 1-4 НПК. Практически, често е поставян въпроса, засягащ срочността на разследването при първоначално определения срок на разследване /7 дни/. Когато в началото на хода на образуваното бързо производство, извършителя е бил привлечен като обвиняем и му е определена мярка за неотклонение – „задържане под стража“, срокова по образуваното наказателно бързо производство изтича още докато частното производство по произнасяне, по мярката за неотклонение пред първоинстанционен съд и въззив, тече. Законодателно необосновано е възможността за събиране на доказателства да се погасява с изпращане на делото за произнасяне по мярката за неотклонение. Законодателят е извел решение в чл. 203, ал. 5 НПК, в който въвежда задължение за разследващия орган да извършва

действия по разследване и други процесуални действия и по време когато делото се намира в съда, за произнасяне по мярката за неотклонение. Фактът, че делото е в съда не освобождава разследващия орган от засължението му, да събира доказателства и извършва необходимите за установяване на обективната истина, действия по разследване. Въпрос на техническа организация и добросъвестно отношение от страна на разследващите органи е въпроса, как ще се постигне това. Разбира се, при наличие на фактическа и правна сложност, няма пречка разследването да бъде изменено в такова по общия ред, със съответните за това срокове. Но липсва ли това основание, процедурата, не следва да бъде променяна своеволно.

Особености, бързото производство разкрива и във връзка, със срока, с който прокурора разполага, за упражняване на своите правомощия. Съгласно чл. 357, ал. 1 НПК, този срок е тридневен. Практически проблеми се наблюдават, във връзка с изчисляване началото на този срок, а именно дали той започва да тече от момента на приключване на разследването от разследващия орган със съставяне на съответното мнение или от момента на получаване на делото от прокуратура. Считам, че практически и законово недопустимо е преценката на един надзорен орган, какъвто в случая е прокурора да бъде, поставяне в зависимост от действията на разследващия орган. Независимо от текста на закона, практически се е наложило, началото на срока за произнасяне, с който разполага прокурора, да тече от момента на получаване на делото. Все пак, коментираният срок е инструктивен и неспазването му не е скрепено с някакви фатални процесуални последици. При своята преценка в коментирания три дневен срок, прокурора разполага с възможността да върне делото на разследващия орган за отстраняване на процесуални нарушения или за извършване на допълнителни действия по разследване, като за целта може да определи нов срок от 7 дни, в който да бъдат извършени посочените. Прокурорът разполага с възможността и да преобразува от особената процедура /бързо, незабавно/, разследването в тази по общия ред. Двумесечния срок в тази хипотеза, започва да тече от деня, в който е било образуваното делото по особената процедура /бързо, незабавно производство/.

Спецификата на делата, с разследване проведено като незабавно производство, не следва да бъде разглеждана отделно, тъй като изцяло кореспондира с изложеното до тук, за бързото производство, с изключение на сроковете, като за провеждане на разследване по незабавното производство, срока е тридневен – чл. 362, ал. 5 НПК. Този срок, както при бързото производство, не подлежи на удължаване, а може да бъде определен допълнителен срок, в размер на не повече от 5 дни – 363, ал. 1, т. 5. При бързото производство, допълнителния срок е 7 дни.

Двете разгледани процедури, в най – пълно степен покриват критерия за бързо правосъдие, респективно процес, което само по – себе си ги прави изключително важни, като алтернатива на разследване. Нещо повече, вмениява задължение на

разледващите органи, да изследват и преценяват във всеки конкретен случай, с нужната отговорност и професионализъм, предпоставките за наличие на една от двете процедури и при положителен отговор, да провеждат разследване по тях, а не своеволно да се образуват дела по общата процедура, въпреки наличните предпоставки за провеждане на разледване по някоя от особените. Стриктново спазване на тези критерии, би било крачка напред към постигането на „разумния срок“ и бързо и ефективно правосъдие, по отношение на което страната ни, към днешна дата търпи критики.

III. Практически проблеми, свързани с процесуалната санкция по чл. 234, ал. 7 НПК

Процесуалното ограничение, предвидено в посочената разпоредба, гласи, че действията по разследване, извършени извън сроковете по чл. 234, ал. 1-3 НПК, не пораждаат правни последици, а събраните доказателства не могат да се ползват при постановяване на присъдата. Нормата се явява гаранция за спазването на принципа на „разумния срок“ и макар и само по отношение на подготвителната първа фаза – досъдебно производство. Замислена е да обслужва интереса главно на обвиняемия от своевременно разглеждане на делото, защитаван паралелно и от чл. 6 на Конвенцията. Нормата цели да има главно дисциплинарен ефект върху органите на досъдебното производство, но сама по себе си е генерално законодателно решение, търпящо критики, в следните насоки:

-тълкуването на нормата налага извода, че всяко действие по разследване, извършено извън предвидените срокове, макар и да е неповторимо, няма да породи правни последици. Този факт, поставя срочността на по-високо ниво по значимост, от разкриването на обективната истината, в пълнота с валидни доказателства и доказателствени средства, което е една от основните причини за възникване на наказателно преследване, срещу определено лице. Неспазването на процесуалните срокове не бива да рефлектира върху установяване на обективната истина и да е за сметка на правата на обвиняемия или пострадалия.

-известно противоречие на процесуалната санкция по 234, ал. 7 НПК, може да се коментира и с нормата на чл. 107, ал. 4 НПК, съгласно която не може да се откаже събиране на доказателства, само защото искането не е направено в определен срок. Стигаме до хипотеза, че прокурора следва да откаже да уважи искане за събиране на доказателства, ако то е направено извън срока на разследване, с мотива, че не може да се събират доказателства, тъй като срока е изтекъл.

При приложение на нормата, същата следва да се тълкува не буквално, а съобразно духа на закона, като се изхожда от принципното положение, че сроковете в наказателния процес имат за цел да внесат по – голяма организираност,

дисциплина и бързина в производството, както и гарантират обективност, всеостранност и пълнота на предварителното разследване, както и възможността заинтересованите граждани – участници в процеса, са отстояват своите права и законни интереси. Срокът не трябва да бъде преграда, а гаранция за решаване на делото в пълно съответствие с обективната истина и изискванията на закона.

Не са малко и практическите проблеми, възникващи при приложението на нормата, като с най-съществено значение е въпросът, може ли да бъдат санирани действията по разследване, извършени извън сроковете по чл. 234, ал. 1-3 НПК/. В практиката си ВКС, застъпва коренно противоположни становища - от виждането, че доказателства, събрани извън срока на разследване, изобщо не следва да се обсъждат от съдебните състави (Р.86–2009-II н.о.) и че когато става дума за гласни доказателствени материали, същите следва да бъдат повторно “събрани, проверени и оценени в хода на съдебното производство” (Р.182–2009-I н.о.), до становището, че “срокът по чл. 234, ал. 1 НПК е инструктивен и законът не свързва изтичането му със задължението за прекратяване на разследването” (Р.277-2008-II н.о., публ. БВКС, бр.11/08 г.)

Ограничението в коментирания разпоредба, следва да бъде съобразено и от прокурора, при решаване на въпросите по чл. 424 и сл. НПК, което би означавало, че прокурора следва да изключи от доказателствената съвкупност, всички доказателства и доказателствени средства, събрани извън срока на разследване. Тук ролята на прокурорската преценка е изключително важна, тъй като ако той прецени, че макар и събрани извън сроковете, коментиранията доказателства са относими и повторяеми, той трябва да удължи срока на разследване по реда на чл. 234, ал. 3 НПК и да даде указания да бъдат събрани и приобщени в съответните срокове. В противен случай, ако прекрати делото на някое от основанията в чл. 243 НПК и в постановлението си се позове на материали събрани извън сроковете, ще допусне съществено процесуално нарушение, което би било основание за отмяна на прокурорския акт, както от съда, така и по служебен ред, от по – горестоящ прокурор.

Специфики, коментиранията ограничение, разкрива и в съдебна фаза, при хипотеза, в която, прокурора, внесе делото с обвинителен акт, а част от действията по разследване /например с участие на обвиняемия/ са извършени извън срока на разследване. Последното е категорично основание за прекратяване на съдебното производство и връщане на делото на досъдебно такова, което анализирано през призмата на времето, не разрешава, а задълбочава проблема с „разумния срок“.

От изложеното, следва да се направи извод, че настоящите законодателни механизъм за обезпечаване на „разумността“ на срока в досъдебното производство, се явяват недостатъчни. Аргумент, за което са и многобройните осъдителни решение на ЕСПЧ срещу България, за бавно правосъдие.

Моделирането на допълнителен законодателен механизъм, следва да се постави на широк обществен дебат, за да се установи и даде заключение за неговата практическа стойност. Не без значение са и въпросите за квалификацията, добросъвестността и мотивацията за работа на компетентните органи /разследващи, прокуратура, съд/, чиито действия пряко определят времевия интервал, в който се провежда дадено досъдебно разследване.

Изложеното дава основание да се направи заключението, че правото на разглеждане и решаване на делата в разумен срок не е защитено по най-добрия начин, чрез въведените вътрешноправни механизми. Именно поради това следва да се преосмислят редица слабости на нормативната уредба, но едва след даването на стабилни становища и заключения по отношение на нейното прилагане. Вследствие на реализацията на този комплексен и многостранен процес може да се постигнат качествени резултати, имащи наистина реална практическа стойност за всяко едно лице, гарантиращи и крачка напред, към доверието в обществените правораздавателни институции. - „Гаранцията за „разумен срок“ по член 6, §.1 има за цел да гарантира общественото доверие в правораздаването.“

ЛИТЕРАТУРА:

Чинова, М. Досъдебното производство по НПК, Теория и практика, изд. „Сиела“, 2013 г.
Манев, Н. Наказателен процес, курс лекции, изд. „Сиела“, 2014 г.
Наказателно – процесуален кодекс (Обн., ДВ, бр. 13 от 07.02.2017 г.)

Някои теоретични разсъждения по проблеми на гражданския иск в наказателния процес

Любослав Любенов

Настоящият доклад подлага на анализ и дискусия проблемите на основание за предявяване на граждански иск в наказателния процес. Едновременно с това се формират нови теоретични възгледи, за предмета на гражданския иск и фактическото основание за смесване на гражданската и наказателната претенция за съвместно разглеждане в наказателния процес.

Key words: *criminal procedure, claim, defense subject, civil and penal claim.*

Въпросите за същността и предявяването на гражданския иск в наказателния процес, както и тези свързани с разпореждането и произнасянето по гражданската претенция в наказателното производство се заклеиха като дискуссионни в българската правна доктрина и съдебната практика. Правилното им разглеждане всякога е от значение за правдивото осмисляне и гарантиране на правата на пострадалия от престъпни посегателства. Настоящият доклад скромно има за цел да внесе съмнение в някои разбирания относно същината на адхезионния (съединения) процес, както и над принципната разликата между правонарушението деликт и престъпление, съдържанието на наказателната и гражданската претенция и над самото основание на гражданския иск предявен пред углавния съд. Според акад. Ст. Павлов, „... наказателният процес, в който е допуснат за разглеждане граждански иск да се нарича адхезионен (съединен или смесен) процес. Тази терминология не е съвсем приемлива, защото насочва към идеята, че в дадения случай механически са съединени в едно производство- граждански и наказателен, които се движат паралелно. Всъщност има само един съдебен процес- наказателен, в който се разглежда граждански иск на пострадалия от престъплението.“¹⁸² В подкрепа и на това мнение ще бъдат направени теоретични разграничения в диалектически вид, с цел подробно вникване и формулиране на следващите се от тях противоречия.

Престъплението, видно от граматическото тълкуване на думата, съставлява отглаголно съществително име, водещо началото си от глагола престъпвам, в този смисъл като правнозначимо понятие то следва да се възприема като нарушаване на установения правопорядък¹⁸³. Престъпване обаче е възможно и се наблюдава както на гражданскоправния, така и на наказателноправния ред. Какво тогава различава престъпването на гражданскоправния ред (деликта) от престъпването на наказателноправния ред (престъплението)?

¹⁸² Павлов С., Наказателен процес на Република България (Обща част). С.: Сиби, 1996, с. 245

¹⁸³ Вж. Ников Н.К., Ръководство по обща част на българския наказателен закон. Том първи. С.: 1921, с. 7

По мое скромно мнение всяка една разлика трябва да бъде търсена и провеждана в качествено/материално отношение или казано с други думи, следва да бъде намирана в правния състав на изследваното правно понятие, тъй като само от същия се извежда правния строеж на правната фигура, а с това и годно се детерминират в обективно-правната действителност, правните последици от претворяването на последния. Престъплението, съгласно чл. 9 от НК се състои от обществено опасно, противоправно и наказуемо деяние, вина и причинна връзка между общественоопасно деяние и престъпен резултат, а такъв всякога има макар и понякога да е само юридически.¹⁸⁴ Гражданският деликт, видно от инкорпорирания в разпоредбата на чл. 45 от ЗЗД законен състав, се състои от: деяние, противоправност, вина, вреда и причинна връзка между неправомерното деяние и вредата. Така наказателната противоправност по волята на законодателя винаги е едно виновно и противоправно, с най-висока степен на обществена опасност наказуемо деяние, докато гражданската противоправност е едно виновно и противоправно вредоносно деяние. В законния състав на чл. 9 от НК не присъства вредата като основна структурна част, тоест при престъплението тя се явява един случаен елемент ако и когато присъства.¹⁸⁵ В тази връзка е добре да се избягва вмешателство между вредоносността и обществената опасност на деянието. Обществената опасност на деянието е качество на самото деяние, тоест неговата обективна годност да засегне-увреди пряко определени обществени отношения или само да ги постави в опасност. Ето защо обществената опасност се изразява в самата обективна годност за увреждане или поставяне в опасност, а не в резултата от това. Вредата всякога е неблагоприятна последица от засягане на субективни права, защитени от правото блага или фактически отношения.¹⁸⁶ Вреда възниква под формата на конкретен вредоносен резултат, като последица, като самия резултат. Това от своя страна означава, че в определени случаи не е изключено като допълнителен елемент да се насложи към общия състав на углавното престъпление една вреда, и от друга страна означава, че поначало, за да има углавно престъпление, не е необходимо да има вреда, докато това е изключено при деликта, без вреда няма деликт, има ли вреда има и деликт, разбира се и при проявление на останалите предпоставки от легалния му състав. В продължение на този ред от мисли, се налага и въпросът, изчезва ли съществената разлика между деликта и углавното престъпление в случаите, когато основният състав на престъплението се разшири и в него по необходимост попадне и една вреда, която трябва да е налице - едно увреждане като конститутивен елемент от състава на престъплението във

¹⁸⁴ Вж. Долапчиев, Н., Наказателно право. С.: 1994, Издателство на Българската академия на науките, с. 157

¹⁸⁵ Подробно вж. Долапчиев, Н. Гражданският иск в наказателния съд. – В: Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, 1921, с.2

¹⁸⁶ В този см. Калайджиев А., Облигационно право- обща част, VI преработено и допълнено издание. С.: Сиби, 2013, с. 412

формата на конкретно нежелано изменение на материалната действителност? В този случай и гражданския деликт и престъплението съдържат една вреда, която трябва да е налице, за да възникнат и двете.

Считам че не, тъй като законодателят изрично е избегнал такава евентуалност, като е предвидил в законния състав на престъплението наказуемостта, така той по легален път обявява, че ако инкриминира значението на предизвикана от деянието вреда, то това е за да запрети нейното причиняване под страх от наказание. Наказуемостта е качествена разлика между углавното престъпление и непозволеното увреждане, не само когато престъплението е вредоносно, а по принцип. Дори и в случаите, когато в състава на престъплението се визира една вреда, то това е не за да се погълне деликта защото видовете му признаци се оказват препокрити, а напротив за да се разшири неговото самостоятелно значение, като му се придаде и санкция във вид на конкретно наказание. Проблемът на адхезионния процес е именно този - паралелното съществуване на двата вида правонарушения, той възниква по изключение за да ги разгледа и разреши едновременно.

Въпросът за съединения процес преди всичко се поставя, когато вредата, причинена с гражданския деликт, покрие признаците на описана от норма на особената част на НК вреда (унищожаване на прегради здраво прикрепени към земята, повреждане на чужда движима вещ, умъртвяване и др.). Тази евентуална идентичност на вредите обаче продължава да поддържа принципната разликата между престъплението и деликта, защото макар и престъплението да е вредоносно, то предполага и други признаци. Нещо повече, в определени случаи деянието може да се окаже без нужната обществена опасност(извършено е при крайна необходимост, оправдан стопански риск и др.) или вредата да не е във визирания от НК размер, за да бъде углавно престъпно, макар и да се указва виновен и противоположен граждански деликт(при крайна необходимост се дължи поправяне на вредата – чл. 46 ЗЗД), следователно простото наличие на вредоносността понякога обосновава, а понякога изключва престъплението, но не и деликта, тоест не винаги деликта е и престъпен. Може да се окаже така че в състава на престъплението формално се съдържа една вреда и въпреки това то не е престъпление, защото деянието което го осъществява е малозначително например, но и при това положение ще е налице непозволено увреждане, защото ще са изпълнени изискванията на чл. 45 от ЗЗД.

Съгласно чл. 84 от НПК „пострадалият или неговите наследници както и юридическите лица, които са претърпели вреди от престъплението, могат да предявят в съдебно производство граждански иск за обезщетение на вредите..“ Нормата на чл. 84 от НПК е императивна в частта в която регламентира правнолегитимирания субекти имащи право на обезвреда, прано-техническото средство за релевиране на причинените вреди и основанието на иска. Законът изрично е подчертал че само вредите претърпени от престъплението подлежат на

обезщетяване, тоест престъплението е юридическият факт, който поражда правото на вземане за вреди. Тук могат да бъдат направени следните бележки: 1. Ако престъплението поражда правото на вземане за обезвреда, то това на практика означава, че престъплението е деликт. Ако проследим в диалектически план престъплението обаче, ще установим че то като юридически факт поражда само правна връзка между държавата и престъпния деец, която се състои единствено от правото за налагане на наказание за правоимащия – държавата в лицето на компетентните и органи и задължението за изтърпяване на налаганото наказание относимо към личността на престъпния субект, в тази правна връзка никъде не е поместен нито претърпелия вреда, нито правото му на вземане, нито задължението на автора на престъпната проява за обезщетяване на пострадалия. 2. по общо правило за да възникне правото на вземане за обезвреда е необходимо да бъде осъществен в правния мир състава на деликта, функция от който е задължението за обезщетяване. Това, съобразно настоящата редакция на чл. 84 от НПК изглежда възможно само ако престъплението е и деликт, тоест когато углавното престъпление осъществява и състава на непозволеното увреждане. И тази хипотеза се нуждае от допълнително прецизиране, не е възможно престъплението като юридически факт да осъществява състава на друг юридически факт - деликта, възможно е деянието с което е приведен в правния мир един правен състав – този на престъплението да претвори и друг правен състав – този на непозволеното увреждане. В тази светлина би могла да бъде и изменена *de lege ferenda* и разпоредбата на коментирания член. На следващо място ако приемем че изпълнителното деяние с което се осъществява престъплението осъществява и състава на деликта то възниква по необходимост и въпросът: В кой момент се поражда деликта, довършването на деянието чрез което се довършва и престъплението, довършва ли състава и на деликта? Мъчно може да се установи сходство на деянието в случаите когато е извършено едно формално престъпление. Престъплението би възникнало преди деликта още с довършване на изпълнителната дейност. Така се оказва че за да възникне и деликта то е необходимо изпълнителната дейност да продължи да бъде обективирана до момента на възникването на една вреда, за да може самата тя да участва в покриването на признаците на непозволеното увреждане и така да се претвори и самото то изцяло в околната действителност. Това изглежда абсурдно защото в тези случаи няма да е налице същото деяние. Деянието довършило формалното престъпление няма да е вредоносно, а това довършило деликта ще е вредоносно, те няма да са обединени и от еднаква цел, решение и мотиви. В случаите в които е извършено едно резултатно престъпление пък биха се породили други правни недоразумения. Ако сметем че изпълнителното деяние с което е претворен състава на резултатното престъпление претворява и този на деликта, то не би могло да бъде обяснено не неговото довършване, а неговото проявление когато се окаже че деянието осъществило престъплението не е достатъчно вредоносно или не е обществено опасно и

наказуемо. Това са хипотези в които с едно деяние се осъществява само деликт, а не хипотези в които с изпълнителното деяние на престъплението се осъществява деликт, това не е възможно - на практика отсъства престъпление, тогава как и защо изпълнителното деяние на престъплението да поражда деликта? Трудности за доказване на наличието на идентичност на деянието възникват и в случаите когато резултатното престъпление е маловажен случай, тогава също деянието осъществило деликта и това осъществило престъплението не е едно и също, просто защото няма престъпление или защото само формално има, пак е налице само едно деликтно деяние. Обратното пък означава да кажем че изпълнителното деяние на резултатното престъпление поражда и деликта само когато действително е такова, тоест и достатъчно вредоносно и обществено опасно и наказуемо. Това принципно положение също е абсурдно защото деликта не се нуждае за да възникне в правната действителност от обществена опасност, наказуемост и определен в НК обем вредоносност и по същество това ще представлява дописване на неговия законен състав от правоприложителя, нещо което той всякога не бива да прави.

Ето защо ми изглежда по-удачно гражданското правонарушение да се явява един претворяващ се "prius" спрямо углавното, защото възникне ли вреда, то непременно възниква деликт, но не всякога и престъпление. Престъплението е един разширен "posterius" когато е вредоносно, защото на основата на гражданския деликт се преценява с оглед характера на вредата и деянието което е осъществило непозволеното увреждане дали то е и престъпно, тоест ако то е и обществено опасно и наказуемо то следва да бъде и престъпно, и това е така именно защото деликта се оказва с висока степен на вредоносност и обществена опасност. Обратното би означавало да се изхожда от престъпната дейност и ако тя не е престъпление, да се счита за деликт, но никъде в закона няма подобно изискване за фактически констатиращия субект, напротив тъкмо обратното от него се очаква да сезира компетентния орган (прокурор, разследващи органи) когато установи че освен деликт е извършено и престъпление, като в тези случаи НПК изрично е уредил както реда, така и формата за сезиране, а така и предпоставките за образуване на досъдебно производство – арг. чл. 208 – 212 НПК.

По мое скромно мнение тогава когато по изрично предписание на материалния наказателен закон към състава на престъплението се прибавя една вреда, законодателя извежда нуждата от това да се санкционира една деликтност, той я възприема за да я накаже, а не за да я породи тепърва, ако проявата не се окаже престъпна с отпадането на отделни нейни елементи. Непозволеното увреждане се осъществява с типичните за това граждански последици "ab initio" в правния свят, и в случаите когато вредата е съставомерна законът само я припознава за да я отчете и снабди поведението на делинквента с още една правна последица - наказание, при това положение деликтното деяние се явява и изпълнително деяние за съответната престъпна проява. Не е невъзможно деликтното деяние да се оказва и изпълнително

деяние в случаите когато е извършено едно формално престъпление, защото ако се установи че едно вредоносно деяние покрива и признаците на едно формално престъпление, то би могло да бъде и престъпно, вредата просто няма да е нужна за довършването на престъплението, но изпълнителното деяние осъществило деликта и престъплението на практика ще е едно и също. Противното струва ми се много трудно може да бъде споделено, защото ако се приеме, че с едно деяние първо се осъществи състава на едно углавно престъпление, но впоследствие се окаже отново така, че деянието не е общественоопасно, наказуемо или достатъчно вредоносно, то не се трансформира до деликтно, защото продължава да притежава противоправност, виновност и причинява една вреда, поради простата причина, че то от самото начало е възникнало като деликтно, и непозволеното увреждане не възниква едва в момента на отпадането на отделните признаци от състава на престъплението. Углавното престъпление не се „разпада“ до непозволено увреждане, това би означавало престъплението да създава деликта по принцип, като и дори и когато не е престъпление - това е неприемливо. Тъкмо обратното, деликта се е осъществил с претворяването на вредоносното деяние и това че то не притежава и някои визирани от НК признаци означава, само че не би могло да бъде и углавно престъпно, а не че ще се трансформира до деликтно. Освен това този евентуален механизъм на поява не би могъл да обясни и „разпадането“ на формалното престъпление до деликт. *Ipsa iure* то не се нуждае от вреда, за да възникне и да се статуира в наказателноправната действителност, защото за да бъде престъпно не се изисква да причинява определени изменения на околната действителност върху която посегателства, макар и да ги причинява понякога. (престъпна провокационна агитация по чл. 98 от НК, *sui generis* престъплението по чл. 117 от НК -наказуеми приготвяне и подбуждане за и към убийство и др.) Следователно, има как да отпаднат от състава формалната престъпна проява обществената опасност и наказуемостта, но няма как да се прибави вредата, ако тя е възникнала то значи, че деянието е претворило и състава на един деликт, или по-точно първо на един деликт. Деликт ще възникне дотолкова доколкото въпросното деяние е и гражданска неправда.

В извод от по-горните редове може да се изтъкне, че изглежда по-логично вредоносното деяние да бъде онова, което претворява и гражданското и углавното престъпление, но всякога, когато то е вредоносно е преди всичко деликт и на основата на това се преценява и неговата углавна значимост, а не на основата на нейното бъдещо евентуално отпадане или изначална липса. Гражданският закон в чл. 45 от ЗЗД урежда способа за преодоляване на последиците от една вреда, тоест урежда по-скоро самите последици от нея, докато наказателният закон запрещава извършването на самата нея, когато урежда резултатни прояви. Така различното отношение към вредата е причина за уреждането и на различни последици във връзка с нейното евентуално проявление, и то е толкова съществено че поначало тези последици са предмет на два различни процеса - углавен и граждански.

Предмет на първия е реализиране на правомощието за наказване, а на втория правото на вземане за обезщетение.

Самостоятелното претворяване на всеки един от двата вида престъпване води до пораждаване на определена правна претенция. С претворяването на наказателното престъпление се поражда наказателна претенция имаща за предмет наказването на престъпния деец. А осъществяването на непозволеното увреждане се поражда претенция за обезщетяване в размер на причинената вреда. С други думи в единия случай претенцията има за предмет личността на дееца, а в другия случай неговото имущество и това е логично защото иска за обезвреда е насочен да компенсира причиненото, тоест той се ражда от и намира смисъл в причиненото, така той има характер на чисто патримониален, защото е тясно обвързан с увредения патримониум и защото е насочен тъкмо към неговото възстановяване.

Макар и в определени случаи резултатното престъпление да съдържа формално отделните признаци на гражданското правонарушение, а именно деяние, вина, противоправност, вреда и причинна връзка между деяние и вреда углавното престъпване си остава само углавно престъпване, защото му е отнета способността на собствено основание да задължава към обезвреда в сферата на наказателното правосъдие. Ако то можеше да задължава към обезвреда това щеше да се отрази в състава на наказателната претенция, която би се състояла от едно основание, а именно фактически извършената виновна и обществено опасна, противоправна вредоносна деятелност и два петитума, съдържащи искане за наказване и осъждане за обезвреда до наказателния съд и той би дължал произнасяне винаги и само заради извършването на самото престъпление. Това по настоящем в наказателния процес не е така тъй като наказателната претенция има само за предмет осъждането на дееца, а обезвредата се релевира с граждански иск - арг. чл. 84 и 85 и чл. 88 от НПК. Следователно ако се поражда задължение за обезвреда в сферата на наказателно правосъдие то то е защото тя е въведена за разглеждане с граждански иск, но не произтичащ от престъплението, очевидно щом то не е достатъчно основание да задължи наказателния съд да се произнесе без да бъде сезиран с гражданскоправно техническо средството, а защото с деянието с което е осъществено и престъплението е осъществен и един деликт. И именно защото в тези случаи престъплението и деликта са обединени от деянието, то е възможно тяхното съвместно преживяване в един процес. Следователно въпроса за гражданския иск узрява тогава, когато с едно деяние са причинени известни вреди. НПК допуска гражданския иск именно в тези случаи когато с фактическото деяние с което се осъществява състава на гражданския деликт се покрива и състава на едно углавно престъпление, защото деликта се оказва толкова съществен до степен до която става и престъпен затова и осъждане ще се търси и постановява в наказателния съд, а не в гражданския където би се гледал на общо основание като всички деликти. По мое виждане, законът дава приоритет на „деликта който е

престъпен“, а не на „престъплението, което е деликт“, поради това и гражданската отговорност не е въздигната в основна, а остава като второстепенна.

Гражданския иск като всеки друг иск представлява едно искане отправено до съда да се разреши определен правен спор със сила на пресъдено нещо, с цел да се защити материалното субективно право предмет на дадения спор.¹⁸⁷ Правото на граждански иск в наказателния процес представлява публично потестативно право отправяно до наказателния съд за защита на едно материално субективно право накърнено с деянието осъществило престъплението. Гражданският иск в наказателния съд като изявление от една страна съдържа едно твърдение за знание (описанието на фактически увреждащото потърпевшия отношение с дееца), а от друга воля за защита (търсене възстановяването на нарушеното положение). Всеки правен иск съдържа: основание, петитум и страни. Основанието на иска представлява обстоятелствата, на които се основава иска – арг. чл. 127 ал. т.4 ГПК, тоест фактите, от които произтича претендираното материално субективно право. В настоящия случай това ще са фактите които пораждат субективното право на вземане за обезщетение на правоимащия субект, следователно това е фактическото деяние с което осъществява състава на чл. 45 от ЗЗД. Считам че е съмнително убедително мнението, заложено в и от съдебната практика с ПП № 9-61г. на ВС, изм. с ПП № 7 - 87г. на ВС, че основанието на гражданския иск в наказателния процес е деянието, предмет на обвинението. В наказателния процес не могат да се търсят вреди от деятелност, която не е предмет на обвинението.¹⁸⁸ Обвинението винаги обхваща в свой централен предмет престъпната дейност на даден престъпен субект, тоест предмет на обвинението е деяние, което осъществява състава на дадено престъпление, а то може да бъде както резултатно, така и формално престъпление. Ако предмета на обвинението се въведе в предмет на гражданския иск то това означава да не се държи сметка за фактическия състав, претворяващ притезанието за обезщетение, а именно то в крайна сметка е онова което се нуждае от сила на пресъдено нещо и от допускане на възможност за принудително удовлетворяване. Видно дори от простото граматическо тълкуване на разпоредбата на чл. 84 от НПК гражданския иск е допуснат като средство за защита от вреди причинени с престъплението, тоест както с формалното, така и с материалното престъпление, следователно с всяко деяние, с което се нарушава принципа „neminem laedere“.¹⁸⁹ Ако се допусне предмет на гражданския иск да бъде деянието предмет на обвинението това означава, че в случаите когато е извършено едно формално престъпление, предмета на обвинението ще обхваща по необходимост

¹⁸⁷ В този см. Сталев Ж., Българско гражданско процесуално право, Девето преработено и допълнено издание. С.: Сиела, 2012, с. 170

¹⁸⁸ Павлов С., Наказателен процес на Република България (Обща част). С.: Сиби, 1996, с. 248

¹⁸⁹ Вж. подробно, Салкова Е., Разглеждане на граждански иск в наказателния процес. Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев, Сборник с доклади, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, С.:....., с. 204-205

изпълнителното деяние осъществило състава на формалното престъпление, при което евентуалното негативно изменение на околната действителност (вредата) не е от значение за неговата довършеност, така тя ще остане нерелевирана, защото не е необходима предпоставка за разобличаване на виновния, неговото осъждане и понасяне на следващата се углавна отговорност. А както вече стана ясно, субективното право на вземане за обезвреда е функция от наличието на вредата. Наказателния съд дори и да осъди дееца, не би могъл да потвърди и уважи гражданския иск просто защото деянието предмет на обвинението не е относимо към неговата основа, а напротив прави я непълна, и ако въпреки това съда уважи гражданския иск, произнасянето ще е на практика по един непредявен иск.

В другата хипотеза, ако деянието предмет на обвинението е вредоносно и то покрива и фактическия състав на деликта, тоест ако се релевира и вредата, това означава на практика да се релевира и узакони и опасността от това обезвредата да зависи пряко от обема на обвинението, а не от този на действително причиненото. Така квалификацията давана с обвинението ще е решаваща и за обезвредата, тоест правното ще стане релевантно за фактическото, а не фактическото релевантно за правото както е по принцип. Така например ако длъжностното присвояване е квалифицирано в големи размери, въпреки че същото е извършено в особено големи размери се оказва така че меродавна за обезвредата е правната квалификация, а не действително причинения деликт, а това е абсурдно, тъй като основание на гражданския иск в този случай няма да се окажат действителните факти и обстоятелства родили субективното материално право на обезвреда, защото ще е възникнало вземане в особено големи размери, освен това съдът е длъжен да се ръководи съобразно обективната истина и справедливостта. Обратно ако правната квалификация на престъплението е по-широка от действително причинената вреда, то всяко едно уважаване на гражданския иск ще се окаже plus petitum чисто теоретично. Затова е по-удачно гражданския иск да не бъде отклоняван от своята естествена природа на съществуване. За негово основание трябва да се счита деянието причинило деликта.

По отношение на petitumите на двата иска не възникват проблеми във връзка с идентичността им, тъй като те са насочени към противоположни правни последици, макар и да се формулират осъдително: petitumът на гражданския иск за обезщетение в наказателния процес като безспорно обусловен от неговия осъдителен характер, съдържа две искания до наказателния съд: да се потвърди със сила на пресъдено нещо съществуването на породилото се притезателно право на вземане на парична сума за вреди като обезщетение и да се допусне принудителното осъществяване на потвърденото вземане. А, petitumът на наказателния иск съдържа само едно искане, а именно това за санкциониране с наказание на престъпния деец.

В заключение може да бъде изтъкнато че идентичността на деянието всъщност е по-скоро фактическото основание за смесване, тоест основание на самия адхезионен процес, тъй като не винаги се оказва че престъплението е деликт, както и деликта престъпен макар и формално да биват претворявани от едно и също деяние.

ЛИТЕРАТУРА

- Павлов С., Наказателен процес на Република България (Обща част). С.: Сиби, 1996
- Ников Н.К., Ръководство по обща част на българския наказателен закон. Том първи. С.: 1921
- Долапчиев, Н., Наказателно право. С.: 1994, Издателство на Българската академия на науките
- Долапчиев, Н. Гражданският иск в наказателния съд. – В: Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, 1921
- Калайджиев А., Облигационно право- обща част, VI преработено и допълнено издание. С.: Сиби, 2013
- Сталев Ж., Българско гражданско процесуално право, Девето преработено и допълнено издание. С.: Сиела, 2012
- Салкова Е., Разглеждане на граждански иск в наказателния процес. Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев, Сборник с доклади, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

За контакти:

Любослав Любенов, Катедра “Наказателноправни науки и сигурност”, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел.: 0883 417 447, e-mail:lvlyubenov@uni-ruse.bg

Ограничаване автоматичното действие на чл. 78, ал. 1 от Закона за собствеността

Сергей Калинин

Анотация: Стеснявайки виндицирането на движимите вещи от добросъвестния приобретател, законодателят следва да отчете интересите и на самия собственик. Ето защо в определени случаи последният може да предяви *rei vindicatio*, ако се констатира, че спорната вещ е изпаднала от имуществената сфера въпреки волята му. В настоящата научна статия, използвайки историческия, нормативния, сравнителноправния подход, необходимо да се установи дали чл. 78, ал. 2 от действащия Закон за собствеността (ЗС), изрично визиращ само две противоправни прояви, осигурява пълноценна защита на собственика.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Известно е, че уредбата на Римското частно право¹⁹⁰ не съдържала никакви компромиси относно правилото „*nemo plus juris in alium transferre quam ipse habet*”. За пръв път в германската правна система през XVI век се наблюдава опит да се направи отклонението от горепосоченото правило¹⁹¹, но като отправна точка в развитието на тази идеята следва да се отбележи заслугата на френския съдия Шателе от Париж. Според него, върху добросъвестния приобретател на една движима вещ не следва да се възлага тежестта да доказва онази злоупотреба на доверието, която е извършил неговият праводател спрямо истинския собственик на вещта. Правило, че „владението на движимите вещи е равнозначно на юридическо основание” е било инкорпорирано в чл. 2279 ФГК (Наполеоновия Кодекс) едва в първата половина на XVIII век.¹⁹²

В съвременната българската правна система отклонение от цитираната римска максима е възпроизведено в чл. 78, ал. 1 от ЗС. Съображенията на законодателя са ясни - следването на категоричния и строгия подход на римското право едва ли би могъл да е в синхрон с икономически живот в една съвременна държава. За да „сработи“ защитата по чл. 78, ал. 1 от ЗС, безусловно се изисква наличие на валидно възмездно облигационно правоотношение между отчуждителя (*a non domino*) и добросъвестния приобретател. Освен това, следвайки формулата, първоначално предложена от германската правна система през XVI век, необходимо да се установи и другото обстоятелство: дали собственикът доброволно е бил лишен от фактическата власт върху движимата вещ. Ето защо, съществуването на

¹⁹⁰ D . 41.1: „Такъв категоричен и консервативен подход на римското право може да се обясни с това, че според римляните, ако приобретателят придобива дори движима вещ *a non domino*, той се третира като „лекомислен човек, затова не следва да се ползва от някаква защита“.

¹⁹¹ Необходимо е било да се установи дали собственикът на една движима вещ се е лишил от владението доброволно или не.

¹⁹² В немската правна система в периода на XVIII – XIX век по отношение на придобиване на движими вещи от добросъвестния приобретател се поддържа следният принцип: „Hand muss Hand wahren”, който е закрепен в § 934 от BGB;

предполагащо самата възмездна сделка правоотношение между отчуждителя и собственика (заем, влог, наем, лизинг) показва, че последният доброволно е предоставил своята вещ на друго лице, което впоследствие неправомерно се е разпоредило с нея.¹⁹³ Пораждането на собствеността върху движимата вещ или ценна книга на приносител не се извежда от възмездният договор за продажба, сключен между неправомерния отчуждител и добросъвестния приобретател. Неговият външен порок е „излекуван“ с факта на установеното владение.

Разпоредбата на чл. 78, ал. 2 ЗС не ограничава виндикацията на движимата вещ в тригодишен срок – при наличие на кражба и присвояване по чл. 207, ал. 1 от Наказателния кодекс (НК). Това изключение, което ще „блокира“ правния механизъм на защитата по ал. 1, обяснява горепосочената формула, предложена първоначално от немската правна система и показва, че въпросната движима вещ е „изпаднала“ от патримониума на собственика против неговата воля. Затова той не следва да се лишава от възможността да насочи своята претенция срещу добросъвестния приобретател. В редица решения¹⁹⁴, съдебната практиката приема, че ако собственикът е предоставил своята движима вещ по силата на наемно правоотношение, и наемателят я прехвърли на трето добросъвестно лице, последното придобива собствеността *ex lege*.¹⁹⁵

Във връзка с изключението по чл. 78, ал. 2 от ЗС, възниква следният въпрос: дали българският законодател, изрично визирайки двете престъпления против собствеността, напълно е защитил интересите на собственика? Изхождайки от цитираната разпоредба, позицията на съдебната практика¹⁹⁶, според която случаите, визирани в чл. 78, ал. 2 от ЗС, са изчерпателно изброени, се стига до извода, че уредбата на тази норма не съответства на познатата формула¹⁹⁷. Затова, смятам, че би следвало да се разшири приложното ѝ поле, предвид инкриминираните в Наказателния кодекс други престъпни прояви против собствеността:

А) Нормата на чл. 78, ал. 2 от ЗС безусловно следва да се приложи и към престъплението грабеж по чл. 198 от НК, тъй като в този случай собственикът предава владението върху движимата вещ предвид упражнено насилие или заплашване от дееца. Друго престъпление против собствеността, визирано в чл. 213а и чл. 214 от НК е изнудване. Тук собственикът под въздействие на упражнената срещу него принуда, осъществява разпоредителен акт със своята вещ или право, причинявайки вреда на себе си или на друго лице.¹⁹⁸ В

¹⁹³ Ставру, Ст. Въпроси на българското вещно право, стр. 559;

¹⁹⁴ Р. № 1703/1960Г., I г. о. на ВС; Р. № 330/2000Г., III г. о. на ВКС;

¹⁹⁵ Безусловно, горепосоченият подход на съдебната практика може да обхване и другите облигационни договори като например заем за послужване, влог и прочее;

¹⁹⁶ Р. № 1703/1960Г., I г. о. на ВС;

¹⁹⁷ Дали е съществувало облигационно правоотношение между собственика и неправомерния отчуждител;

¹⁹⁸ ТР № 71/1974Г., ОСНК;

наказателноправната литература се приема, че принудата се използва за да възбуди страх у жертвата, че ще настъпят неблагоприятни последици.¹⁹⁹ За разлика от грабежа, деецът не отнема фактическата власт върху вещта от собственика, а го принуждава въпреки волята си да я отчужди в полза на друго лице. Важно е да се установи от какъв порок ще страда самата отчуждителна сделка, сключена между пострадалия и приобретателя. Съставът на престъплението показва, че собственикът е проявил волята си, макар и опорочена, което води до унищожаваността на самия договор²⁰⁰ като гражданскоправна последица. А щом това е така, то би могло да се приеме, че собствеността също е преминала, тъй като този вид недействителни сделки (унищожаваните) поначало пораждат юридически последици, докато не бъдат унищожени *ex tunc*. Ако лицето, в чиято полза пострадалият (собственикът) е отчуждил своята вещ по въздействие на принуда, я продаде на втория приобретател, а впоследствие сделката между собственика и първия купувач бъде унищожена на основание чл. 30 от ЗЗД, тогава би следвало да се приеме, че ще „сработи“ защитата по чл. 78, ал. 1 от ЗС²⁰¹ в полза на втория приобретател. Следователно, в тази хипотеза престъплението изнудване не би следвало да попадне в обхвата на чл. 78, ал. 2 от ЗС.

Би могло да се разсъждава и в друга посока. Ако се установи, че сделката между собственика и лицето, в чиято полза се отчуждава движимата вещ, е нищожна, поради липса на проявена воля в резултат на упражненото от дееца физическо насилие, очевидно, че никакви юридически последици няма да настъпят. Но се повдига следният въпрос: **ако приобретателят (несобственик) продаде тази вещ на втория купувач**, ще придобие ли последният собствеността *ex lege*? Следвайки формулата за прилагането на защитата по чл. 78, ал. 1 от ЗС, се установява, че продадената вещ е изпаднала от имуществената сфера на собственика (пострадалия) въпреки волята му. Следователно, в този случай, би следвало да се приеме, че престъплението изнудване ще попадне в приложното поле на чл. 78, ал. 2 ЗС и собственикът би могъл да виндицира движимата вещ от **втория приобретател**.

Б) В чл. 215 от НК е визирано вещно укривателство. То се предхожда от наличие на друг вид престъпно деяние, в резултат на което владението на

¹⁹⁹ Стойнов, Ал. Наказателно право, Особена част, Престъпления против собствеността, С., 2013г., стр. 180; Вж. също така Гиргинов, А., Наказателно право на република България, Особена част; С., 2005г., стр. 264 – 265;

²⁰⁰ Таджер, В., Гражданско право на НРБ, Дял II, С., 1972г., стр. 266; Павлова М., Гражданско право, Обща част, С., 2002г., с. 537 – 538., проф. дн Стефанов, Г., Основи на гражданското право, ВТ, стр. 136. Авторът твърди, че „в случаите, когато насиленият сключи сделката поради болки и страдания, тази сделка е унищожавана, защото е проявена воля, но тя е опорочена.“

В този смисъл: Р. № 125/12.07.2013г., по т.д. № 910/2012г., ВКС, II т.о.; Р. № 668/05.04.2013г., по в. гр.д. № 3388/2012г., САС; Р. № 2957/03.05.2012г., по в. гр. Д. № 3085/2012г., СГС;

²⁰¹ В този смисъл проф. Таджер, В., Владение, С., 1991г., стр. 102;

собственика върху движимата вещ е било отнето (например кражба или грабеж). Впоследствие извършителят предава вещта на лицето, което ще реализира състава на престъплението по чл. 215 от НК. Анализирайки нормата, очевидно е, че липсва каквото и да е облигационно правоотношение между лицето, което е укрило вещта и истинския собственик. Следователно, последният ще може да я виндицира винаги от дееца. Възниква следният въпрос: ако укритата вещ бъде отчуждена възмездно на добросъвестен приобретател, ще придобие ли последният собствеността *ex lege*? Отговорът е отрицателен, защото следвайки, познатата максима, касаеща правило на чл. 78, ал. 1 от ЗС, прехвърлянето на вещта е било осъществено въпреки волята и съгласието на собственика. Поради това, би следвало престъплението вещно укривателство също да се обхване от чл. 78, ал. 2 от ЗС.

Правните подходи на чуждите законодателства спрямо изключенията, от правилото за автоматичното придобиване на собствеността върху движимата вещ от добросъвестния приобретател, могат да се разделят на две групи:

- Такива държави като Германия, Русия, Естония и Молдова²⁰² приемат, че собственикът може да насочи исковата си претенция срещу добросъвестния приобретател, не само, когато вещта е била открадната или изгубена, но и във всички останали случаи, ако е изпаднала от владението против неговата воля. Нещо повече, виндикацията не е ограничена с преклузивен срок. Чешкият законодател в § 1111 не поставя никакви граници за предявяване на ревандикационния иск, ако собственикът успее да докаже, че вещта е изпаднала от неговата имуществена сфера поради изгубване, както и при всички останали случаи на умишлено престъпление;

- Френският законодател²⁰³, подобно на нашия, включва в приложното поле на изключение от правилото на чл. 2276, ал. 1 от ФГК само две престъпления, при наличие на които собственикът ще може да виндицира движимата си вещ от добросъвестния приобретател в тригодишния срок. Разпоредбата, обаче изрично прокламира възможността на последният да предяви регресен иск срещу отчуждителя освен ако изгубената или откраднатата вещ е била придобита на публичен търг от търговец. Във френската литература се приема²⁰⁴, че нормата на чл. 2276, ал. 2 от ФГК не следва да се тълкува разширително и такива престъпни прояви като длъжностно присвояване или измама се изключват от нейния обхват.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

²⁰² BGB - § 935, ал. 1; ГК РФ – чл. 302, ал. 1; Закон за вещното право на Естония – чл. 95, ал. 3; ГК РМ – чл. 331, ал. 2;

²⁰³ ФГК – чл. 2276, ал. 2 - 2277;

²⁰⁴ Leon Julliot De La Morandiere Droit Civil institutions judiciaires, Tome I, p. 159;

Във връзка с анализирания формула, относно защитата в полза на добросъвестния приобретател, възприета като идея в германската правна система още през XVI век, предвид анализирания подход на редица чуждите законодателства, смятам, че обхватът на разпоредбата на чл. 78, ал. 2 от ЗС трябва да бъде разширен с оглед осигуряването на пълноценна защита на собственика. Освен изрично регламентирания престъпления, когато последният ще може да виндицира своята вещ от приобретателя, *de lege ferenda* в края на изречението на нормата, следва да се добави „(...) и в останалите случаи, когато владението на вещта е изпаднало от имуществената сфера на собственика въпреки волята му”.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Беренгефтъ, Ф., Колеръ I, Гражданское право Германии, СП, 1910г.;
2. Гиргинов, А., Наказателно право на република България, Особена част, Издателска къща СОФИ-Р, С., 2005г.;
3. Павлова, М. Гражданско право, Обща част, С., 2002г.;
4. Ставру, Ст., Въпроси на българското вещно право, С., 2010г.,
5. Стефанов, Г., Основи на гражданското право, ВТ, 2007г.;
6. Стойнов, А., Наказателно право, Особена част, Престъпления против собствеността, С., 2013г.;
7. Столфи, Н., Владението и придобивната давност, Стара-Загора, 1928г.;
8. Таджер, В. Гражданско право на НРБ, Обща част, Дял II, С., 1973г.;
9. Morandiere, J. *Precis de Droit Civil*, Tome II, Dalloz, 1957;

За контакти:

Ас. Сергей Игорев Калинков, Юридически факултет на Русенски Университет „Ангел Кънчев“, тел. 0988971163, e mail: serega_tnzs@mail.ru;
Докладът е рецензиран.

Добросъвестно придобиване на движими вещи с международен елемент

Сергей Калинин

Анотация: Отклонението от познатата римска максима, че „*neto plus juris in alium transferre quam ipse habet*“, отговаря на икономическите нужди на всяка една съвременна държава, способствайки развитието на стокооборота. В тези случаи законодателят „застава“ на позицията на добросъвестния приобретател на движима вещь, ограничавайки виндикацията на собственика. Интерес представляват случаите, когато вещното правоотношение съдържа международен елемент и се повдига въпросът относно зачитането от българския правоприлагащ орган на правото на собственост, възникнало в чужбина. В настоящата статия, анализирайки стълкновителните норми на българското международно частно право, материалноправните норми на съответната правна система към която се отправя ще се предложи разрешението на тази проблематика.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Характерен принцип за вътрешните частноправни отношения между субектите в гражданското право е, че те се подчиняват на нормативния регулативен механизъм, който една държава създава въз основа на суверенитета си. Понятието „вътрешно правоотношение“ следва да се разбира като отношение, което не е свързано с чужд правопорядък и ще бъде уредено от законодателството на тази държава в чиито граници е възникнало и се е развило. Когато една или няколко от структурните му части или съответният юридически факт, от който е породено, са „натоварени“ с международен елемент, това правоотношение по смисъла на чл. 1, ал. 2 от Кодекса на международното частно право (КМЧП) се „сблъсква“ с правните системи на две или повече държави, които посредством собствения си правопорядък претендират да го урегулират.

Всяка държава има собствено международно частно право²⁰⁵ съдържащо се в кодекс или в отделен закон, както и в международните източници – неразделна част от съответната правна система. Използва се пряк и стълкновителен подход, като колизионните норми, чрез съответната формула на привързване насочват към материалното право на дадена държава, което ще уреди даденото правоотношение с международен елемент. Посредством преките норми, заложили както в международните конвенции, така и във вътрешните нормативни актове на съответната Държава, непосредствено (пряко) се регулира правоотношението.

Вещните правотношения с международен елемент се регулират от стълкновителните норми, съдържащи се във вътрешното международно частно право на държавата на правоприлагащия орган. Традиционната формула на привързване от диспозицията на правната норма, която се използва практически във

²⁰⁵ Тодоров, Т. Международно частно право, С., 2010г., стр. 38;

всички държави (например България, Русия, Япония, Германия, Португалия, Гърция, Австрия, Унгария, Италия, Белгия, Венесуела и др.) е *lex rei sitae*. Въпросите, касаещи правомощията на титулярите, института на владението, класификацията на вещите, възникване и прекратяване на вещните права, ще бъдат подчинени на правопорядъка на държавата, по местонахождението на вещите.²⁰⁶

Възможно вещта да е била открадната в една държава, после възмездно отчуждена на добросъвестния приобретател в друга държава, а впоследствие собственикът да предявил *rei vindicatio* в държавата (например България), по местоживеенето на ответника, където се намира спорната вещ. При наличие на такава фактическа обстановка и засегнатите правопорядъци, възникват следните въпроси: придобил ли е собствеността ответникът, и ако отговорът е положителен, следва ли да се признае (зачете) у нас ефектът на юридическото основание?

Отговорът на този въпрос изисква анализирането както на стълкновителните норми на българския КМЧП, така и на материалноправните норми на съответната държава, към които, въз основа на съответния фактор на привързване, се отправя:

- **На първо място**, начало за разрешаване на този проблем, налага установяване на международната компетентност на органа, пред който ще може да се предяви ревандикационният иск за връщането на вещта. Защото всеки съд ще прилага отправящите норми на националното си международно частно право, които във редица Държави²⁰⁷, включително и България регулират вещните правоотношения с международен елемент. Едните колизионни норми определят приложимото право към видове и съдържание на субективните вещни права, елементите на фактическия състав на владението като факт, правната класификация на вещите – чл. 64, ал. 1, ал. 2 от КМЧП. Към дадената проблематика се използва традиционният фактор на привързване *lex rei sitae*. Друга група стълкновителни норми, посредством същата формулата, отправят към приложимия закон, който определя придобивните основания, така и способите за промяна, прехвърляне и погасяване на правата – чл. 65 от КМЧП.²⁰⁸

²⁰⁶ В руската литература се приема, че факторът на привързване *lex rei sitae*, следва да се тълкува като фактическо, действително местонахождение на вещта без оглед на това къде се намира самият титуляр на правото и къде са били издадени документите за собственост.” Богуславский, М. М., Международное частное право, М., 2005г., стр. 95;

²⁰⁷ В Гражданския кодекс на РФ тези въпроси се уреждат в чл. 1205 и 1206; Закон за международно частно право на Австрия - § 31 и 33; Германски закон за международното частно право – чл. 43; чл. 51- 55; Италиански закон за международното частно право – чл. 51 – 53; Чешки закон за международното частно право – § 5 – 8; Унгарски Закон за международно частно право - § 21 – 23; Полски закон за международното частно право – чл. 24; и др.;

²⁰⁸ В този смисъл Станчева – Минчева, В., Коментар на кодекса на международно частно право, С., 2010г., стр. 189, 199;

- **На второ място**, след определяне на международната компетентност, съдът квалифицира правоотношението въз основа на собственото материално право (по смисъла на чл. 39, ал. 1 от КМЧП)

- **Трето** - констатирайки, наличие на вещно правоотношение, българският съд ще подведе фактическата обстановка под регулативния механизъм на колизионната норма на КМЧП. В конкретния случай, понеже се изследва въпросът за придобиване на собствеността върху движима вещь от добросъвестния приобретател, правоприлагащият орган следва да се насочи към чл. 65, ал. 1 от КМЧП. Именно тази разпоредба определя приложимото право към юридическите основания за пораждаването на субективните вещни права, използвайки познатата формула на привързване законодателството на държавата по местонахождение на вещта към момента на възникване на юридическия факт, обуславящ придобиване на правото.²⁰⁹ Българският законодател специално е придал темпорален характер на привръзката, за да се разсеят всякакви съмнения по въпроса – как следва да се тълкува принципът *lex rei sitae* и с оглед избягване на всякаква манипулация с приложимото право и заобикаляне на закона. Нещо повече, съгласно чл. 42 от КМЧП, ако правоотношението е възникнало и се е подчинило на правопорядъка на определена държава²¹⁰, последващата промяна на обстоятелства няма действие *ex tunc*.

- **Четвърто** – законодателството на държавата, където вещта е била отчуждена в полза на добросъвестния приобретател, ще даде отговора на въпроса дали последният е станал собственик или не. Ирелевантен е фактът, че към момента на разглеждане на спора, местонахождението на вещта е било променено. Съгласно чл. 43 от КМЧП българският правоприлагащ орган *ex officio*, длъжен да разкрие съдържанието на чуждото материално право, към което отправя чл. 65, ал. 1 от КМЧП, правилно да го изтълкува и приложи. В тази връзка е удачно да се направи кратък анализ на материалноправните норми на законодателства на някои държави, които уреждат изключението от правилото „*nemo plus juris in alium transferre quam ipse habet*”, както и случаите, когато това правило няма да действа автоматично. Едва тогава би могло да се направи категоричен извод, дали лицето автоматично е придобило собствеността съгласно правото на държавата, към което е отпратила стълкновителната норма на чл. 65, ал. 1 от КМЧП. Следва да се вземе предвид и обстоятелството, дали спорната вещь преди продажбата е била открадната от собственика.

²⁰⁹ На същата позиция е българската съдебна практика: Решение No 874/18.11.2009г. на ВКС по гр.д. No 4074/2008г, III г. о., ГК; решение No 537/15.07.2009г. на ВКС по гр.д. No 422/2008г., I г. о. ГК; Решение No 68/15-03.2012г. на ОС – Хасково по в. гр. д. No 47/2012г.; Решение No 10/04.03.2015г. на ВКС по гр. Д. No 4171/2014г., I г. о., ГК;

²¹⁰ Така Тодоров, Т. Международно частно право, стр. 151;

Законодателствата²¹¹ на такива държави като Русия, Германия, Чехия, Молдова, Естония и Франция предвиждат възможността добросъвестният приобретател на движимата вещ да стане собственик *ex lege* и за разлика от чл. 78, ал. 1 на българския ЗС не стесняват приложното поле на това правило, ако за сключването на сделката се изисква нотариална форма или писмена форма с нотариална заверка на подписите като условие за валидността. Излиза, че ако автомобилът е бил добросъвестно придобит на територията на някои от тези държави и са били налице елементите от фактическия състав на оригинерното основание, то приобретателят става собственик. Българският правоприлагащ орган, който разглежда спора, следва да зачете това обстоятелство. Но горепосочените законодателства едновременно към даденото правило регламентират изключение подобно на чл. 78, ал. 2 от българския ЗС, когато собствеността върху движимата вещ няма се придобие автоматично от приобретателя - тогава, когато вещта е била открадната, изгубена, или е изпаднала от имуществената сфера на собственика против неговата воля. Следователно, ако автомобилът е бил откраднат на територията на една държава, впоследствие продаден на територията на една от горепосочените страни, то добросъвестният купувач няма да придобие собствеността автоматично. Това е така, защото стълкновителната норма на чл. 65, ал. 1 от КМЧП, отправя именно към правопорядъка на държавата, където вещта е била отчуждена в полза на купувача. Съответната правна система ще регламентира случаите, когато собственикът може да иска връщането на вещта от добросъвестния приобретател, а не законодателството на държавата, където е била извършена кражба. Ето защо българският съд ще следва да уважи предявения ревандикационен иск. Към това следва да се добави, че горепосочените правопорядъци, освен френската правна система, не ограничават виндикацията на собственика с преклузивен срок;

- **На последно място** – интересен подход предлага австрийското законодателство. Съгласно § 367, точка 1 от ABGB: „виндикационният иск, предявен срещу законния и добросъвестния владеец следва да се отхвърли, ако ответникът докаже, че на възмездно основание е придобил движимата вещ на публичен търг или от търговец в рамките на търговската му дейност или от друго лице, на което вещта е била поверена от предишния собственик. В тези случаи законният и добросъвестният владеец автоматично придобива собствеността, а предишният собственик ще може да търси обезщетение от неправомерния отчуждител.” На пръв поглед австрийският правопорядък не се различава от вече разгледаните. Липсват, обаче изключенията от правилото, когато собствеността върху движимата вещ се придобива автоматично от

²¹¹ ФГК - чл. 2276; BGB - § 932; ГК на Чехия - § 1109 – 1111; Закон за вещното право на Естония – чл. 95; ГК РФ – чл. 302, ал. 1; ГК РМ – чл. 331, ал. 1;

добросъвестния приобретател, тоест не са визирани случаите, когато тя е била открадната, изгубена, или собственикът се е лишил от владението против волята си. Това означава, че той няма да може да виндицира вещта от приобретателя, ако са били налице елементите на фактическия състав на § 367 от ABGB.²¹² Ако автомобилът е бил откраднат в една държава, а впоследствие продаден в Австрия, то българският правоприлагащ орган ще следва да признае възникналото вече право на собственост и да отхвърли предявеният ревандикационния иск.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ако правоотношението се квалифицира като частноправно с международен елемент, нормите на националното международно частно право, чрез съответния фактор на привързване, могат да отпратят към материалноправните норми на чуждото право, чието съдържание правоприлагащият орган служебно следва да разкрие. Придобиването на собствеността върху движимата вещ от добросъвестния приобретател се подчинява на правопорядъка на държавата, където тя се е намирала към момента на отчуждаването. Ако, съгласно това законодателство лицето правомерно я придобило в собственост, при наличие на всичките елементи от фактическия състав, то възникналото субективно вещно право ще се запази, дори ако впоследствие вещта е била преместена на територията на друга държава. Затова правоприлагащият орган, който разглежда вещноправен спор с международен елемент следва да признае ефекта на придобитото право на собственост.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Тодоров, Т., Международно частно право, Европейският съюз и република България., С., Сиби, 2010г.;
2. Станчева – Минчева В., Коментар на Кодекса на международното частно право, С., Сиби, 2010г.;
3. Стоянов Д., Правна защита на добросъвестния приобретател на движими вещи *a non domino* – необходимост от хармонизация в Европейския съюз, Съвременно право;
4. Богуславский, М. М., Международное частное право, М., 2005г.;
5. Шевчук Д. А. Международное частное право, М., 2009г.,
6. Маковский, Л. А., Жильцов, А. Н., Муранов, А. И., Международное частное право, Иностранное законодательство, М., 2001г.;

За контакти:

Ас. Сергей Игорев Калинков, Юридически факултет на Русенски Университет „Ангел Кънчев“, тел. 0988971163, e mail: serega_tnzs@mail.ru; Докладът е рецензиран.

²¹² В този смисъл вж. Стоянов Д., Правна защита на добросъвестния приобретател на движими вещи *a non domino* – необходимост от хармонизация в Европейския съюз, Съвременно право, стр. 71;

Заглавие:

**Ролята на криминологията
и сродните ѝ науки
в противодействието
на престъпността**

Отговорни редактори:

Петя Шопова

Светлин Антонов

Рецензенти:

доц. д-р Емил Маджаров

доц. д-р Людмил Георгиев

Първо Издание

ISBN: 978-619-207-150-9

Издателство:

Медиатех

Печатница:

**Печатна база при
Русенски университет
„Ангел Кънчев“**

